

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**ALİ EL-KÂRÎ VE ŞERH METODU
(Mirkâtu'l-Mefâtîh Örneği)**

Rufet ŞİRİNOV

DOKTORA TEZİ

**Danışman:
Prof. Dr. Mahmut YEŞİL**

KONYA – 2019

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**ALİ EL-KÂRÎ VE ŞERH METODU
(Mirkâtu'l-Mefâtih Örneği)**

Rufet ŞİRİNOV

DOKTORA TEZİ

**Danışman:
Prof. Dr. Mahmut YEŞİL**

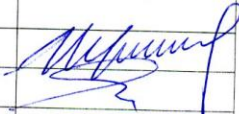
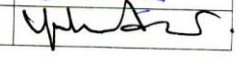
KONYA – 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rufet ŞİRİNOV
	Numarası	078106033002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut YEŞİL
	Tezin Adı	ALİ EL-KÂRÎ VE ŞERH METODU (Mirkâtu'l-Mefâtih Örneği)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **ALİ EL-KÂRÎ VE ŞERH METODU (Mirkâtu'l-Mefâtih Örneği)** başlıklı bu çalışma 06/03/2019. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr. Danışman	Mahmut YEŞİL	
2	Prof. Dr.	Bilâl SAKLAN	
3	Prof. Dr.	Seyid BAĞÇIVAN	
4	Prof. Dr.	Zekeriya GÜLER	
5	DOÇ.DR.	Yusuf ACAR	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
---	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rufet ŞİRİNOV		
	Numarası	078106033002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	ALİ EL-KÂRÎ VE ŞERH METODU (Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Örneği)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rufet ŞİRİNOV

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rufet ŞİRİNOV		
	Numarası	078106033002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	x	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mahmut YEŞİL		
	Tezin Adı	ALİ EL-KÂRÎ VE ŞERH METODU (Mirkâtu'l-Mefâtih Örneği)		

Araştırmanın konusu 16. Yüzyıl alimlerinden biri olan Aliyyu'l-Kârî'nin hayatını "Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih" adlı eserini ve bu şerh eserinde kullandığı metodunu incelemektir. Aliyyu'l-Kârî'nin bu eseri hadis ilminde cem niteliği olarak kabul edilen eserlerden biri olan "Mişkâtu'l-Mesâbih" eserine yazılmış en kapsamlı eser olarak kabul edilmiştir. Müellif şerhini kaleme alma sebebi olarak dönemin halkının sünnet ve hadise olan ilginin azalması ve hanefi mezhebinin hadis ilmine olan ilgisini ortaya koymak olduğunu vurgulamıştır. Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Müellifin hayatı ile ilgili malumat ve eserleri giriş bölümünde ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Mirkâtu'l-Mefâtih'in her yönü ile tanıtımı yapılarak hem eserin ana kaynakları hem de Aliyyu'l-Kârî'nin hadislerin şerhinde kullandığı kaynakların tanıtımı yapılmıştır.

İkinci bölümde Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri şerh etme metodu örneklendirme yolu ile izah edilmiştir. Bu bölümde genel itibarıyla müellif hadislerin bab başlıklarının izah edildiği daha sonra muhteva değerlendirilmesinin ele alındığı tespit edilmiştir. Genel nitelikli tez olarak kabul edilebilecek eserde şerh alanında gerekli görülen temel noktalara temas edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Mirkâtu'l-Mefâtih'in İslâm ilimleri bakımından değeri ve kendisinden sonraki çalışmalara hangi ölçüde kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. Eserin etkisi hem arapça hem de Türkçe yazılmış eserler çerçevesinde ele alınarak örneklendirme yapılmıştır. Yazıldığı dönemde olduğu gibi hala günümüzde de ilgi gören eserlerin başında gelir.

ANAHTAR KELİMELE: HERAT, ALİYYU'L-KÂRÎ, ŞERH METODU, MİRKÂTU'L-MEFÂTİH

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Rufet SHİRİNOV		
	Student Number	078106033002		
	Department	Basic Islamic Sciences / Hadith		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Mahmut YESHİL		
Title of the Thesis/Dissertation	Ali Al-Kari and Method of Commentary (example on the Mirkat al-Mafatih)			

The subject of the study is to examine the life of Aliyyul-Kari, one of the 16th century scholars, and his method used in this annotation work. This work of Aliyyul-Kârî is considered to be the most comprehensive work on “ Mişkâtul-Mesâbih” one of the works considered to be an inclusive characteristic in the science of hadith.

The author explained his reason for writing the annotation as reducing the interest of the people in that period to Sunna and the Hadis, and he also wanted to emphasize the interest of the Hanafi sect in the hadith science. Our research consists of three parts. Information about the life of the author and his works are discussed in the introduction.

In the first chapter, “Mirkâtul-Mefâtîh” was introduced in every aspect, simultaneously the main sources of this work are explained. In the same time, the sources used by Aliyyul-Kârî in the explanations of the hadiths were introduced.

In the first chapter, the main sources of the work and the sources used by Aliyyul-Kârî in the commentary of the hadiths were introduced.

In the second chapter, Aliyyul-Kârî's method of commentary on the hadiths is explained by sampling. In this section, it is determined that the headings of the hadiths are explained and then the content evaluation is discussed. In the work which can be accepted as a general qualified thesis, the essential points in the field of commentary have been touched.

In the third chapter, the value of Mirkâtul-Mefâtîh in terms of Islamic sciences and the extent to which it was the source of the studies after him were determined. The effect of the work was examined by sampling and also in the frame of both in Arabic and Turkish scientific works. As it was in the period of writing, it is still one of the most popular works on this subject today.

KEY WORDS : HERAT, ALİ AL-KARİ, COMMENTARY, MİRKÂT AL-MAFATİH

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	2
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	7
III. ALİYYU'L-KÂRÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ	9
A. YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYÂSÎ VE SOSYAL DURUM	9
B. YAŞADIĞI DÖNEMDE İLMÎ FAALİYETLER.....	10
C. HAYATI	14
D. İLMÎ ŞAHSİYETİ	18
1. Tahsil Hayâtı	21
a. Hocaları.....	22
b. Öğrencileri.....	23
2. Hakkında Söylenenler	23
E. İLMÎ SEYAHATLERİ.....	30
F. ESERLERİ	30
DEĞERLENDİRME	37

BİRİNCİ BÖLÜM

MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN

TANITIMI ve KAYNAKLARI

I. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN TANITIMI.....	39
---------------------------------------	----

A. BEĞAVÎ VE MESÂBÎHU’S-SUNNE	39
B. TEBRÎZÎ ve MİŞKÂTU’L-MESÂBÎH	41
C. MİRKÂTU’L-MEFÂTÎH	45
1. Yazılma Sebebi.....	46
2. Nüshaları ve Baskıları	47
3. Üslûbu.....	47
DEĞERLENDİRME	49
II. MİRKÂTU’L-MEFÂTÎH’İN KAYNAKLARI	50
A. HADİS İLİMLERİ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR	51
B. TEFSİR KAYNAKLARI.....	65
C. FIKHÎ KAYNAKLAR.....	66
D. AKÂİD KAYNAKLARI	68
E. TASAVVUFLA ALAKALI KAYNAKLAR.....	69
F. DİL ve LUGAT İLE İLGİLİ KAYNAKLAR	71
G. SİYER, TÂRİH VE DİĞER ALANLARLA İLGİLİ KAYNAKLAR....	73
DEĞERLENDİRME	74

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYYU’L-KÂRÎ’NİN

HADİSLERİ ŞERH METODU

I. HADİS ŞERHLERİNE GENEL BAKIŞ.....	77
II. ALİYYU’L-KÂRÎ’NİN HADİSLERİ ŞERH METODU	86
A. BÂB BAŞLIKLARINI İZAH ETMESİ	86
B. HADİSLERİ SİHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ	91
1. Sened Değerlendirmesi.....	91
2. Metin Tahlîli	99
3. Hadislerin Sıhhat Değerlendirmesi.....	103
C. HADİSLERİ MUHTEVA AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ.....	108
1. Temel Kaynaklar Çerçevesinde Değerlendirme.....	108

a. Hadisleri Âyetlerle İzah Etme.....	109
b. Hadislerin Merfû Haberlerle İzahı	115
c. Hadislerin Sahâbe, Tâbiûn ve Diğer Âlimlerin Görüşleri İle İzahı	120
2. Hadis İlimleri Açısından Değerlendirme.....	129
a. Muhtelifu'l-Hadîs	130
b. Nesh	136
c. Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs	138
d. Garîbu'l-Hadîs	142
3. Fıkıh Çerçevesinde Değerlendirme	143
a. Genel Fıkıhî Açıklamalar Yapması	144
b. Mezhebinin Görüşlerini Müdafaa Etmesi.....	148
c. Diğer Mezhep Görüşlerini ve Âlimlerin İctihadlarını Zikretmesi	152
d. Hadis İzahlarında Küllî Kâidelerden İstifade Etmesi	159
4. Tarihî ve Coğrâfî Bilgiler Çerçevesinde Değerlendirme.....	161
a. Hadislerin Şerhinde Tarihî Bilgi ve Kıssalar Kullanması	161
b. Hadislerdeki Müphem Şahıs ve Mekânları Tespit Etmesi.....	165
c. Hadisleri Sosyal Hayatla İrtibatlandırması	168
5. Dil-Edebiyat Çerçevesinde Değerlendirme	171
a. Hadislerdeki Kelimelerin İzahı	171
1. Kelimelerin Okunuşlarını İncelemesi	172
2. Kelimelerin Manalarını İzah Etmesi.....	174
3. Kelimleri Âyetlerle İrtibatlandırması.....	177
4. Kelimleri Başka Hadislerle İrtibatlandırması	180
5. Kelimler Arasında Mukayese Yapması	181
b. Hadislerdeki Kavramların İzahı.....	183
c. Hadislerin İzahında Edebî Sanatları Kullanması	187
d. Hadislerin İzahında Darb-ı Meselleri Kullanması	189
e. Hadislerin İzahında Şiirleri Kullanması	190
f. Hadislerdeki Cevâmiu'l-Kelim İfadelerin Tesbiti	194
6. Hadislerle İlgili Kendi Görüşlerini Zikretmesi.....	196

D. NÜSHA VE KAYNAK FARKLILIKLARINA TEMAS ETMESİ.....	203
DEĞERLENDİRME	206

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN
DEĞERİ ve TESİRLERİ

I. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN İSLÂMÎ İLİMLER AÇISINDAN DEĞERİ	209
A. HADİS USULÜ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR	209
B. TEFSİR İLMİNE DAİR AÇIKLAMALAR.....	215
C. FIKIHLA İLGİLİ AÇIKLAMALAR	219
D. AKÂİDLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR	221
E. TASAVVUF KONUSUNDA AÇIKLAMALAR	229
F. DİLLE ALÂKALI AÇIKLAMALAR.....	233
G. DİĞER İLİMLERLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR	239
DEĞERLENDİRME	242
II. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN SONRAKİ ŞERHLERE TESİRİ	243
A. ARAPÇA ESERLERE TESİRİ	244
B. TÜRKÇE ESERLERE TESİRİ	249
SONUÇ	253
BİBLİYOGRAFYA.....	258

ÖNSÖZ

Bütün güzel övgüler âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. Salât ve selâm O’nun Rasûlü Muhammed Sallallâhu aleyhi ve sellemine, âlinin ve ashâbının üzerine olsun.

Kuran ve Sünnet İslâm dininin iki temel kaynağıdır. Dinimizi maksadına uygun şekilde anlayabilmek için hadisleri doğru anlamak gerekmektedir. Bu anlamda günümüze kadar hadislerin anlaşılması ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış ve toplumları doğru bilgilendirmek için gayret sarf edilmiştir. Bu çalışmalardan biri de şerh çalışmalarıdır.

Şerhler, şârihlerin yaşadığı döneme ve toplumsal duruma göre birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Şârihin mezhebi ve sosyal çevresi de şerhlerin muhtevasını etkilemektedir. Dolayısıyla şerhler, kaleme alan âlimin ilmi derinliğini ve birikimini yansıttığı gibi yazılan dönemin sosyal ve kültürel tesirlerini de taşırlar. Bu bakımdan şerhler hem hadisleri anlama, hem de toplumsal gelişmeleri müşahede etme bakımından önem arz ederler.

Tezimizin konusunu oluşturan Aliyyu’l-Kârî (ö. 1014/1605)’nin “*Mirkâtu’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh*” adlı eseri, hadis edebiyatında “cem” çalışmalardan biri olarak kabul edilen Hatîb et-Tebrîzî (ö.741/1340)’nin “*Miškâtu’l-Mesâbîh*” adlı eserine yapılmış bir şerh çalışmasıdır. Tebrîzî’nin bu eseri hakkında önemine binaen birçok şerh kaleme alınmıştır. Bunlardan en çok okunan ve kaynak olarak istifade edilenlerin başında, Aliyyu’l-Kârî’nin *Mirkâtu’l-Mefâtîh* adlı şerhi gelir.

Aliyyu’l-Kârî eserini kaleme alırken hem kendisinden önce yazılan şerhlerden istifade etmiş hem de ilmi birikimini ortaya koymuştur. Tebrîzî’nin “*Miškâtu’l-Mesâbîh*” eserine yazılmış şerhlerin ekseriyeti, Şâfiî mezhebine mensup âlimler tarafından kaleme alınmışken, “*Mirkâtu’l-Mefâtîh*” sözkonusu esere Hanefî mezhebi doğrultusunda yazılmış ilk şerh olma özelliğini taşımaktadır.

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken metin yönünden detaylı izahlarda bulunmuş, bazen kelime izahlarında çok uzun açıklamalar yapmıştır. Cerh ve ta'dîl, siyer, târih kaynaklarından da istifade etmek suretiyle hadislerin senetlerindeki kapalılığı gidermiş ve rivâyetlerin farklı kaynaklarını kaydetmiştir. Arap dili ve belâğatına ve garîbu'l-hadis'e dair eserleri kullanarak kelime ve cümleler üzerinde geniş bilgiler vermeye çalışmıştır. Fıkhî izahları yaparken de konu ile ilgili mezheplerin görüşlerine yer vermiştir.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş'te araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu ve planı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Müellif hakkında pek çok araştırmada yeterli bilgi mevcut olması sebebiyle müstakil bir bölüm yerine Aliyyu'l-Kârî'nin hayatı, yaşadığı dönem ve eserleri giriş kısmında ele alınmıştır.

Birinci bölümde, *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in her yönü ile tanıtımı yapılarak hem eserin ana kaynakları hem de Aliyyu'l-Kârî'nin hadislerin şerhinde kullandığı kaynakların tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde, Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri şerh etme metodu örneklendirme yolu ile izah edilmiştir. Son bölümde ise *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in İslâm ilimleri bakımından değeri ve kendisinden sonraki çalışmalara hangi ölçüde kaynaklık ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Metin içerisinde geçen şahısların ölüm tarihleri hicri-mîlâdî esasına göre verilmiştir. Dipnotlar müellifin meşhur adına, Türkçe kaynaklarda ise soyadına göre düzenlenmiştir. Çok kullanılan kaynak eserlerin ismi kısaltılarak verilmiştir. Çalışmamızda Kütüb-i tis'a'dan yapılan nakillerde “*el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*”nin kaynak verme sistemi benimsenmiştir. Hadis Buhârî (ö. 256/870), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), İbn Mâce (ö. 273/887), Nesâî (ö. 303/915), veya Dârimî (ö. 255/869)'de geçiyorsa kitab-bâb numarası; Müslim (ö. 261/875) ve İmâm Mâlik (ö. 179/795)'te geçiyorsa kitab-hadis numarası; Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855)'de geçen hadislerin cilt-sayfa numarası verilmiştir.

Ayrıca şunu da kaydetmek isteriz ki, araştırmanın isminde “Ali el-Kârî” şeklinde kaydedilen müellifin adı metin dahilinde, yaygın istifade edilmesi nedeniyle “Aliyyu’l-Kârî” olarak yazılmıştır.

Bu çalışmamda bana yol gösteren ve desteğini hiç esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mahmut Yeşil’e, tez konusunu seçmede yardımlarını esirgemeyen ilk danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya Güler’e, ayrıca fikirlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Bilal Saklan ve Prof. Dr. Seyit Bahcivan’a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmalarımızda hata ve eksikliklerimizin olabileceğini kabul eder, yapıcı tenkîd ve tekliflere her zaman açık olduğumuzu belirtmek isteriz.

Gayret bizden başarı Allah’tandır.

Rüfet Şirinov

2019 - Bakü/AZERBAYCAN

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
DİB	: Diyânet İşleri Başkanlığı
DİA	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicri
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
H.z.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İLAM	: İlmî Araştırmalar Merkezi
İSAM	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
km.	: Kilometre
Ktp	: Kütüphanesi
m.	: Mîlâdî
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.	: Sayfa
(s.a.v.)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SÜSBE	: Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
tah.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	: Ve başka
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Allah Teâlâ insanı ancak kendisine kulluk etmesi için yaratmış ve bu kulluğu kendi hür iradesiyle tercih etmesini istemiştir. İnsana yüklediği kulluk görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için de hak ile bâtılı ayıran, sırât-ı müstakîme dâvet eden ve kulluğun nasıl olması gerektiğini bizzat hayatında tatbik eden kendi içlerinden elçiler göndermiş, onları da vahiy ile desteklemiştir. Allah Teâlâ son elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.)'i göndermekle de ilâhî değerler taşımanın ve kul olmanın kemâlini bütün insanlığı göstermiştir.

Çeyrek asra ulaşan risâlet görevi içinde peyderpey âyetler ile muhatap olan Hz. Peygamber (s.a.v.); vahyin hayatı inşasını, ortaya koyduğu medeniyet ile göstermiştir. Bu medeniyetin mensubu olan ashab, bir peygamber olarak hevasıyla hareket etmeyeceğini bildikleri Hz. Muhammed (s.a.v.)'in söz, fiil ve takrirleriyle hayatlarına yön vermiş, O'nu kendisine rehber edinmiştir. Kitâbullah'ın nasıl anlaşılması gerektiği ve hayata tatbikini en güzel örnek olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ittiba ile gösteren ashab-ı kirâm, rivayet ettikleriyle de bizlerin yol haritasını tayin etmiş, bu rivâyetler de en ince ayrıntısıyla tetkik edilmiş ve kitaplaştırılmıştır.

İslâm'ın temel iki kaynağından birisi olan sünnet'in dindeki yeri ile onun öğrenilip öğretilmesi hususunda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaptığı teşvikler, emir ve tavsiyeleri, hadis öğrenim ve öğretiminin dini bir görev olduğunu ortaya koymuştur. Bu görevin yerine getirilebilmesi ve sünnetin nesiller boyu aktarılması için çalışmalar yapılmış, halen de yapılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bizlere kadar hadislerin intikal etmesi hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnîf gibi çeşitli merhaleler neticesinde olmuştur. Bunların yanında hadislerin anlaşılması, yorumlanması yolunda da büyük çabalar ortaya konulmuştur. Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması bakımından şerh çalışmaları, hadis ilmi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Şerhler, müelliflerin lûgat açısından önemli lafızları ve muhtevâ açısından kapalı anlamları açıklamak, hadislerin i'râbını, hükümlerini ve bu hükümlerle ilgili fakihlerin görüşlerini tespit etmek düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Şerh edebiyatı ilk dönemde hadislerde bulunan garip ve nâdir kullanılan sözcüklerin açıklamasıyla başlamıştır.

Dünya tarihinde, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den başka, hayâtı ve risâleti, bütün ayrıntıları ile ve çok titiz metotlarla günümüze kadar ulaşan başka hiç bir şahsiyet yoktur. Hadislerin anlaşılması ve uygulanması, sahih bir yolla intikâli kadar önemlidir. Bir hadisin doğru anlaşılması Müslümanlar için taşıdığı hüküm ve değer anlaşılmasına da vesile olacaktır.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Bu araştırmada Aliyyu’l-Kârî’nin *Mirkâtu’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh*’teki şerh metodu incelenecektir. Aliyyu’l-Kârî’nin *Mirkâtu’l-Mefâtîh şerhu Mişkâti’l-Mesâbîh* adlı eseri, Hatûb et-Tebrîzî (ö.741/1340)’nin *Mişkâtu’l-Mesâbîh* üzerine yapılan şerhlerinden biridir. Bu eser üzerine pek çok şerh çalışması yapılmıştır.

Aliyyu’l-Kârî eserinde hadislerin merfû veya mevkûf olduklarını belirtmiş, muhtasar rivâyetlerin tamamını zikretmiş ve Tebrîzî’nin garîb yahut zayıf olarak nitelediği rivâyetleri yeniden değerlendirmiştir. Aliyyu’l-Kârî bu eserini, kendinden önce yapılan şerhleri dikkate alarak ve zamanının en meşhur kitaplarından da istifade ederek meydana getirmiştir.

Âlimlerin hayatları ve ilmî şahsiyetlerini incelemek; yaşadıkları asrın ilim anlayışlarını ve ilimlerin geçirdiği merhaleleri bilmek bakımından önem arz etmektedir. İslâm kültürünün bir nevi temellerini oluşturan bu şahsiyetlerin incelenmesi ve eserlerinin tanıtılması, bu kültürün zenginliğini göstermesi açısından önemlidir.

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması probleminin târihi seyrine göz atıldığında, konunun Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), sahâbe tarafından hadislerden anlaşılmayan ve kendisinden açıklama istenilen konularda gerekli açıklamaları yapmış ve

muhtemel bir yanlış anlaşılmanın önüne geçilmiştir.¹ Sonraki dönemlerde de Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yaptığı gibi, sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinin her birinde, hadisleri anlamaya dair çabaların izlerini görmek mümkündür. Hicrî II. asrın sonlarında hadislerdeki bazı kelime ve kavramları açıklayan “Garîbu’l-Hadîs” çalışmaları, yine aynı dönemde yazılan hadislerin muhtevalarını açıklamaya yönelik eserler ve hicri III. asırda müstakil olarak kaleme alınan şerhler, anlama faaliyetinin artık telif bazında yapıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın amaçlarından biri de Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadislerini anlamak için on asır sonra yaşamış bir âlimin kullandığı metotları tespit etmek ve günümüz şerh çalışmalarında da bu metotlardan istifade etmektir. Hicrî onuncu asrın sonlarında ve on birinci asrın başlarında şerh faâliyeti içerisinde yerini alan Aliyyu’l-Kârî’nin *Mirkâtu’l-Mefâtîh* eseri ile ilgili Türkçe müstakil bir çalışmaya rastlayamadık. Aliyyu’l-Kârî hakkında yapılan çalışmalarda da onun kaleme aldığı şerhler üzerinde durulmaksızın hayatı ve bazı görüşlerine yer verilmiştir.

Aliyyu’l-Kârî ile ilgili yurtdışında özellikle hadis alanında yapılmış iki önemli çalışma bulunmaktadır. Tez konumuzla benzerlik arzemesi dolayısıyla bu çalışmalarla ilgili, özellikle de *Mirkâtu’l-Mefâtîh* konusundaki değerlendirmelere temas etmek istiyoruz.

1. Halil İbrâhim Kutlay, “*el-Îmâm Ali el-Kârî ve eseruhu fî ilmi’l-hadîs*” Mekke Ummu’l-Kura Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu tezin savunması 1985 yılında yapılmıştır. Çalışma Aliyyu’l-Kârî’nin kaleme aldığı hadis eserlerinin tanıtımını ele almaktadır.²

Halil İbrahim Kutlay “Hadîs şerhleri ile ilgili eserler” bölümünde ilk önce Beğavî *Mesâbîhu’s-Sunne*, ardından da Hatib et-Tebrîzî ve *Mişkâtu’l-Mesâbîh* eserleri ile ilgili bilgi aktarmıştır. Daha sonra Mişkât’a yazılmış şerhlerden bazılarını kaydetmiştir.

¹ Sancaklı, Saffet, *İslamın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, TDV Yay., Ankara 2003, s. 306.

² Eserde Mirkât’la ilgili 17 sayfalık (s. 294-311) temel tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Beyrut 1988.

Mirkâtu'l-Mefâtîh'in tanıtımına gelince müellif, eserin kaleme alınmasının maksadına temas etmiş ve birkaç metodunu sıralamıştır. Eserde kullanılan dilin anlaşılır olduğu, kullanılan üslubun ilmi olduğu, daha önceki şerhlerden nakiller yapıldığı ve yer yer itirazların bildirildiği, âlimlerin görüşlerinden istifade edildiği, ravi tanıtımlarının yapıldığı, fıkhi konularla ilgili önemli bilgileri ihtiva ettiği vurgulanmıştır. Fakat bunlarla ilgili her hangi bir örnek verilmemiştir.

Halil İbrahim Kutlay daha sonra eserin elyazma ve baskıları ile ilgili malumat vermiş, sonra da *Mirkât* 'ın özelliklerini şöyle sıralayarak konuyu bitirmiştir: “Bu eserde hadislerin anlamlarını ortaya çıkarmak için esbâb-ı vurûd bilgileri ve garip kelimeler tespit edilmiştir. Eserin nüsha farklılıkları dikkate alınmış ve râvîler tanıtılmıştır. Mübhem isimlerle ilgili îzahlara yer verilmiştir. Muhtelifu'l-hadîs konusu da özenle ele alınmıştır.”³

2. Nizâmuddîn Nâfi Ebû Bekir, “*Molla Aliyyu'l-Kârî el-Heravî Muhaddisen*,” Lahor-Pakistan'da bulunan Pencab Üniversitesinde yapılmış doktora tezidir.⁴

Tezin ana konusu, Aliyyu'l-Kârî'nin hadisçiliğidir. *Mirkâtu'l-Mefâtîh*, *el-Esrâru'l-Merfûa*, *el-Masnû' fî Marifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû'* ve *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker* eserlerinden örneklerle hadisçiliği hakkında bilgiler verilmiştir.⁵

Müellif *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'le ilgili kısmı sekiz fasıl'a ayırmıştır. Birinci fasılda Hatîb et-Tebrîzî ve eseri *Mişkâtü'l-Mesâbîh* tanıtılmış, üslûbuna, baskılarına ve elyazma nüshalarına temas edilmiştir. Daha sonra da Beğavî ve *Mesâbîhu's-Sunne* eseri aynı şekilde tanıtılmıştır. Bu faslın sonunda eser üzerine kaleme alınmış on dokuz şerh sıralanmış ve *Mirkât*'ın tanıtımına geçilmiştir.

³ Kutlay, 310.

⁴ Elde ettiğimiz nüshada sözkonusu tezin savunmasının hangi tarihte yapıldığı ile ilgili her hangi malumat verilmemiştir. Şunu da kaydetmek isteriz ki, bu çalışmaya tezimizin yazım aşamasını bitirdikten sonra ulaşılabilmiştir.

⁵ Adı geçen tezde *Mirkâtu'l-Mefâtîh* merkezli bilgiler 96-184 sayfalar arasında yer almaktadır.

Sonraki fasıllarda Aliyyu'l-Kârî'nin Akâid, Fıkıh alanındaki görüşleri yaptığı şerhler çerçevesinde ele alınırken, özellikle mezhebi tutumu ile ilgili nakiller kaydedilmiştir. Altıncı fasıl şerh metoduna ayrılmıştır. Burada sekiz metod ele alınmış ve her biri ile ilgili üçer örnek nakledilmiştir. Bu fasılda temas edilen metotlar şunlardır: Kelimelerin okunması ve anlamları, cümlelerin i'râb edilmesi, edebiyat bilgisinin kullanılması, şiir ve hikayelerden istifade edilmesi, rical tanıtımı. Araştırmacı burada Hatib et-Tebrîzîye yapılan itirazlara da vurgu yapmış, aynı zamanda İbn Hacer el-Askalânî'ye yapılan itirazlara özel fasıl tahsis etmiştir. Konuyu *Mirkât*'ın kaynaklarını sıralayarak ve eserle ilgili bazı değerlendirmeler yaparak sonlandırmıştır.

Sonuç olarak kaydetmek isteriz ki, bu çalışmada ana konu Aliyyu'l-Kârî'nin hadisçiliğini incelemektir. Dolayısıyla Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkât* ve diğer eserleri bağlamında hadisçiliği ortaya çıkarılması hedeflenmişken, bizim çalışmamızda onun şerh metodu belirlenmeye çalışılmıştır. İşleyiş ve içerik bakımından benzerlik arz etse de birbirinden farklı çalışmalardır.

Türkiye'de ise Aliyyu'l-Kârî'nin hadisçiliği konusunda özgün bir çalışma henüz yapılmamıştır. Müellifle ilgili yapılan çalışmalar daha çok diğer alanlarla ilgilidir.⁶

⁶ Abdalbâki Turan, *Ali el-Kârî Hayatı Eserleri ve Envârul Kur'ân Adlı Tefsirindeki Tefsir Metodu*, Atatürk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 1981. Basılmamış Yüksek lisans tezi.

Cağfer Karadaş, *Aliyyu'l-Kârî Hayatı Eserleri ve Bazı İ'tikâdî Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991. Basılmamış yüksek lisans tezi.

Hârun Akgöğ, *Aliyyu'l-Kârî Hayatı Eserleri ve İbn Arabî'ye Eleştirisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995. Basılmamış Yüksek lisans tezi.

Haydar Yıldırım, *Aliyyu'l-Kârî'nin Kelâmî Görüşleri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2002. Basılmamış Yüksek lisans tezi.

Yusuf Karapınar, *Aliyyu'l-Kârî'nin Şemmul Avâriz Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002. Basılmamış Yüksek lisans tezi.

İster klasik isterse muasır olsun metinler üzerinde yapılan çalışmalar, bu metinlerin oluşumunda rol oynayan sosyal şartların ortaya çıkarılması ve metnin tarihî arka planının anlaşılması bakımından önem arz eder. *Mirkât*'ın modern dönem kabul edilebilecek XVI-XVII. asır çalışmalarından birisi olması ve kendisinden sonra yapılan çalışmalarda atıfda bulunması Aliyyu'l-Kârî ve şerhini değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Sünnet ve hadisleri anlama ve yorumlama çabasının bir sonucu olarak asırlardır hummalı bir telif çalışmasına girişilmiş ve günümüze kadar çok sayıda eser yazılmıştır. Şerh edebiyatında görülen klasik eserler de bu çaba içerisinde kendisine has yerini almıştır. Amacımız *Miškât*'ın şârihi olması bakımından önemli gördüğümüz, Aliyyu'l-Kârî'nin şerhçiliğini tüm yönleriyle ele almak, kendi dönemi ve coğrafyasında hadis ilmine ve özellikle şerh faaliyetlerine yaptığı katkıları ortaya koymaktır. Bu çerçevede tezimizde şu sorulara cevaplar verilmeye çalışılacaktır:

- Aliyyu'l-Kârî neden bu şerhi yazma ihtiyacını hissetmiştir?
- Şerh çalışması esnasında göz önünde bulundurduğu temel kriterler nelerdir?
- Hadislere yaklaşımında sadece kendinden önceki âlimlerin dediklerini mi tekrarlamış, yoksa kendisine özgü bir yöntem ortaya koyabilmiş midir?
- Kendisinden sonra kaleme alınmış eserleri nasıl etkilemiştir?

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'te uyguladığı hadisleri şerh etme metodu üzerinde durulacaktır. Bu çalışmayı hazırlarken Aliyyu'l-Kârî'nin hayatına, eserlerine ve ilmî şahsiyetine dair tabakât ve terâcim kitaplarından, müellifin eserlerine yapılan takdîm ve tahkîklerinden, müellifi konu alan ansiklopedi maddelerinden istifade edilecektir. Ana başlıklar oluşturulurken fikir verebilmesi için daha önce yapılmış benzer araştırmalardan, öncelikle Hattâbî⁷ (ö. 388/998), Beğavî⁸ (ö. 516/1122) ve Kirmânî⁹ (ö. 786/1384) gibi âlimlerin eserlerinin şerh metodunu konu edinen eser ve tezlerden istifade edilecektir.

Eserin metodu ile ilgili örneklendirme yapılırken metodun anlaşılmasını temin edecek kadar örnekler verilecektir. Her örnekten önce sözkonusu örneğin gösterilme amacı kaydedilerek rakamlandırılacaktır. Her başlık altında birkaç alt başlık oluşursa bunlar mustakil başlık altında değil metnin akıcılığı bozulmadan metin içinde vurgu yapılarak ifade edilecektir.

Örnek gösterilirken kullanılan hadislerin kaynaklarına işaret edilerek dipnotta gösterilecektir. Verilen örneğin muhtevası ve gösterildiği konu dikkate alınarak gerekli görüldüğü yerde orijinali ile birlikte kaydedilecek genellikle sadece tercümelerine yer verilecektir. Kaynak gösterme sistemi olarak “*el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*” esas alınacaktır.

Konu bütünlüğü ve bir sonraki ana başlıkla alakasının sağlıklı kurulabilmesi amacıyla her ana başlığın sonunda söz konusu bölüm ile ilgili değerlendirme yapılacaktır.

⁷ Karacabey, Sâlih, *Hattabî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, Bursa 2002.

⁸ Sancaklı, Saffet, *Begavî ve Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu*, Uludağ Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Bursa 1997. Basılmamış doktora tezi.

⁹ Saranç, Ali, *Kirmânî'nin (ö.717/786) el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Şerh Metodu*, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Ankara 2010. Basılmamış doktora tezi.

Kaynaklarda, özellikle tabakât eserlerinde Aliyyu'l-Kârî'nin hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bu anlamda müellifin *Şemmu'l-Avâriz fî Sebbi'r-Ravâfiz* adlı eserinde bazı bilgilere rastlanılmıştır. Şahsiyeti hakkında yine kaynaklarda yeterli bilgiler bulunmamakta, sadece Muhibbî (ö. 1111/1699)'nin *Hulâsatu'l-Eser* adlı kitabıyla Şevkânî (ö. 1250/1834)'nin *el-Bedru't-Tâli'* adlı eserinde çok kısa temas edilmektedir. Bundan dolayı daha çok kendi eserlerine müracaat edilerek ilmi şahsiyeti belirlenmeye çalışılmıştır. Aliyyu'l-Kârî ile ilgili muasır eserlere de müracaat edilmiştir.

Aliyyu'l-Kârî'yi ve düşüncelerini anlamak için yaşadığı dönemi, siyasi ve ilmi durumu iyi bilmek gerekmektedir. Bu sebeple yaşadığı dönemle ilgili kaynaklar incelenerek doğru bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

III. ALİYYU'L-KÂRÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

Aliyyu'l-Kârî'nin hayatı ile ilgili kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Biyografik kaynakların hemen hepsinin aynı bilgileri tekrar etmekten ileri gitmediği ve kısa bilgiler verildiği tespit edilmiştir. Eserlerinde hayatı ile ilgili bilgi sunmayan Aliyyu'l-Kârî hakkında elde ettiğimiz bilgiler, kısmen biyografik eserlerden ve genellikle onun eserlerine yazılmış mukaddimelerden toplanmıştır.

A. YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYÂSÎ VE SOSYAL DURUM

Bir âlimin yaşadığı dönemdeki siyâsî-sosyal durumu bilmek, o âlimin fikir yapısını ve kaleme aldığı eserlerin hangi tesirlerin ürünü olduğunu bilme açısından önemlidir. Genel bilgiye sahip olma açısından Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı dönemdeki siyâsî ve sosyal duruma değinmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı dönem hicrî X. asırdır. Bu dönemde İslâm dünyasında Osmanlı Devleti'nin sınırları Orta Avrupa'ya kadar uzanmıştı. Doğuda ise İran'da Safevîler, Maverâunnehir'de Şeybânîler (Özbekler) ve Hindistan topraklarında da Bâbürler İslâm Devletleri olarak biliniyordu.¹⁰

Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı dönem, daha çok Safevî devleti saldırılarının gündemde olduğu bir dönemdir. Bu dönemde İran'da kurulmuş olan Safevî'lerin lideri Şah İsmâil, ordusunu gönderdiği her yeri zabtetmiş ve oradaki ileri gelen âlimleri, insanları, kadın, çocuk, yaşlı farkı gözetmeden katletmiş, Ehl-i Sünnet'e ait bütün kütüphaneleri yakmıştır.¹¹

Aliyyu'l-Kârî siyâsî çalkantıların yaşandığı zamanda dünyaya gözlerini açmıştır. Osmanlı Devleti Safevî'lerle sıkıntılar yaşamakta, diğer taraftan da Safevî'ler hâkimiyetine aldıkları bölgelerin halkına zulümler yapmaktadır. Bu

¹⁰ Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, II, 268-420.

¹¹ Mekki, Kutbuddîn, *İ'lâmu'l-Ulemâi'l-A'lâm bi-Binâi'l-Mescidi'l-Harâm*, Riyad 1987, s. 185.

zulümden hicret etmek mecburiyyetinde kalanlardan biri de Aliyyu'l-Kârî olmuş, Mekke-i Mükerrerme'ye göç ederek hayatını orada sürdürmüştür.

B. YAŞADIĞI DÖNEMDE İLMÎ FAALİYETLER

Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı dönemdeki siyâsî karışıklık, ilmî duruma da yansımış, siyâsî çalkantılar ilmî sahada da kendisini göstermiştir. Şah İsmâîl'in şiileştirme politikası ve Özbek'lerle olan çatışmalar, Herat'ın harap olmasına sebep olmuştur. Neticede bu dönemde gelişmiş olan mîmari, minyatörcülük, edebiyat ve diğer ilim dalları yok olma ile karşı karşıya kalmıştır.¹² Nitekim bu karışıklık, ilmin arka plana atılmasına, Aliyyu'l-Kârî'nin doğduğu memleketini “bidat yurdu” olarak nitelemesine,¹³ daha sakin olan Mekke-i Mükerrerme'ye göç etmesine ve hayatını orada sürdürmesine sebep olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı Devleti diğerlerine nisbeten kültürel ve ilmî gelişmeye daha müsait durumdadır. Her çeşit dersin okutulduğu medreseleriyle İstanbul ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Fâtih ve Süleymâniye medreseleri dönemin en büyük üniversiteleri olarak kabul edilmektedir.¹⁴

Osmanlı dışındaki diğer Müslüman devletlerde ise, İran ve civarındaki Safevî'lerin şiileştirme politikası, Hindistan'da Ekber Şâh'ın dinleri birleştirip “İlâhî Din” adında bir din geliştirme çabası ulema ve halkı yıldırılmış, göç etmeye zorlamıştı.¹⁵ Dolayısıyla İslâmi ilimlerdeki gelişmeler, özellikle bu bölgelerde bu dönemde sekteye uğramıştır.¹⁶

¹² Ugan, Zeki Velidi, “Herat,” İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1978, V, 440.

¹³ Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l Avâriz fî Zemmi'r-Ravâfiz*, Kâhire 2004, s. 50.

¹⁴ Baltacı, Câhit, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 619; Bozulma sebepleri için bkz., Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 133-154.

¹⁵ Karadaş, Cağfer “Aliyyu'l-Kârî'nin Hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri,” UÜİFD, sayı 5, cild 5, Bursa 1993, s. 3.

¹⁶ Medreseler ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., Kutlay, Halîl İbrâhim, *el-İmâm Aliyyu'l-Kârî ve Eseruhu fî İlmi'l-Hadîs*, Beyrut 1988, s. 25-40.

Bu dönemde genel olarak hadis ilminde kayda değer gelişmelerden söz etmek mümkün görünmemektedir. Hadis tarihinde hicrî onuncu asır duraklama ve gerileme dönemi olarak kabul edilmektedir. “Duraklama” ve “gerileme” deyimlerinin izâfî olarak isnadı bile ilim mensuplarına ağır gelmektedir. Orjinal eserlerin kaleme alınması bu dönemde sekteye uğramıştır.¹⁷

Duraklama ve gerileme dönemi, 656/1258 yılında Moğol istilasının sonucu Abbâsî iktidarının yıkılmasıyla başlayıp, hicri XI. asra kadar süren dönemdir. XI. asırdan sonra ise hadis telifatı gerileme sürecine girmiştir.¹⁸ Bu dönemde hemen hemen câlib-i dikkat özellikleri olan eser yazılmadığı, ilmî meselelerde içtihadın durduğu, önceki dönemlerin bazı eserleri üzerine ihtisar, şerh, hâşiye ve tahric çalışmaları yapıldığı görülür.¹⁹

Siyâsî karışıklıklar, beraberinde fikri dalgalanmaları da getirmiştir. Bu dönemde, hadis ilminin temellerinden sayılan ilmî seyahatler neredeyse son bulmuştur. Dolayısıyla sözlü rivâyet sona ermiş, onun yerini icâzet ve mukâtebe almıştır. Hadisler için isnad sadece teberrüken kullanılır hale gelmiştir. Ancak zaman zaman bazı kişiler eskiyi yenilemiş, yok olmaya yüz tutan hususları canlandırmışlardır. Bu âlimlerden bazıları değişik ülkelere ilmî seyahatler yaparak imlâ oturumları tertip etmekle ün yapmışlardır.²⁰ Bu seyahatler sonucu öğrencileri tarafından kaleme alınan eserler de *Emâli* adıyla maruf olmuştur.²¹

Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı hicri X. asra kadar Mısır, diğer ülkelere farklı olarak hadis ilminden en fazla nasîbini alan ülkedir. Fakat onuncu asrın ortalarına

¹⁷ Koçkuzu, Ali Osman, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Tarihi*, İstanbul 1983, s. 328.

¹⁸ Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadîs Çalışmaları*, Samsun 1997, s. 40.

¹⁹ İtr, Nureddîn, *Menhecû'n-Nakd*, Dimaşk 1997, s. 69.

²⁰ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Beyrut 1984, s. 437.

²¹ Meselâ, Zeynuddîn el-Îrâkî dört yüzden fazla imla meclisi düzenlemiştir. Öğencisi İbn Hacer şöyle diyor: “ Hadis imla etmeğe 796 yılında başladı. Allah onun eliyle yok olmağa yüz tutmuş hadis ilmini tekrar canlandırdı. Dört yüzden fazla imla meclisi düzenledi. Bunların çoğunda hadisleri ezberinden yazdırmış, hadise ait birçok faydalı bilgileri sağlam yöntemlerle vermiştir.” (Ebû Zehv, 437.)

gelince hadis ilmi orada da gerilemeye yüz tutmuştur. Hadis ve ilimleri çalışmaları bu tarihten itibaren Hindistan tarafına intikal etmiştir. Hatta bu hizmet orada günümüze kadar devam etmiştir.²² Özellikle Şah Velîyullah ed-Dihlevî²³ (ö.1176/1762) ve takipçilerinin gayretleri sonucu hadis ilimlerinin büyük bir canlılık gösterdiğini kaydetmeliyiz.²⁴

Hadis literatüründe “Duraklama dönemi” olarak kabul edilen bu dönemde aşağıdaki şekilde çalışmalar yapılmıştır:

1. Zevâid kitapları telif etmek: Zevâid türüne örnek olarak Ebu'l-Hasan Nureddin Ali ibn Ebî Bekr ibn Süleyman el-Heysemî, (ö. 807/1404)'nin “*Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*” eserini gösterebiliriz.
2. Büyük câmi' türleri meydana getirerek, bütün hadisleri toplama gayreti içine girmek: Cami türü eserlere örnek olarak Hâfız es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin “*Cem'u'l-Cevâmi'*” ve Alâuddîn el-Hindî el-Mutteki (ö. 975/1567)'nin “*Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*” adlı eserlerini gösterebiliriz.
3. Özellikle ahkâm hadislerini ihtiva eden kitaplara ağırlık vermek: Ahkâm hadislerini ihtiva eden eserlere örnek olarak, İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302)'in “*Şerhu'l-İlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm ve el-İmâm fî Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Ahkâm*”, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448)'nin “*Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*” ve Zeynuddîn el-İrâkî (ö. 806/1403)'nin “*Takrîbu'l-Esânîd ve Tertîbu'l-Mesânîd*” adlı eserlerini gösterebiliriz.

²² Ebû Zehv, 439.

²³ Şah Velîyullah ed-Dihlevî'nin yetişmesinde, okuduğu eserler arasında *Mirkâtü'l-Mefâtih*'in kaydedilmesi, o dönemde *Mirkât*'in önemli eserler arasında bulunduğunu ve âlimlerin yetişmesi için temel eserlerden biri sayıldığını ortaya koymaktadır. Daûdî, Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadîs Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 107-108.

²⁴ İtr, 70. Hindistan'daki hadis çalışmaları için bkz., Daûdî, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Velîyullah ed-Dihlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995.

4. Tahriç çalışmaları yapmak: Meselâ; evvelce tertip edilmiş bir hadis kitabı, bir tefsir veya fıkıh kitabındaki hadislerin kritiğini üstlenen eserler yazmak. Tahriç çalışmalarına örnek olarak, Hâfız Cemâluddîn Yusuf ibn Abdillâh ez-Zeylâî (ö.762/1361)'nin *Keşşâf* ve *Hidâye*'deki merfû hadislerin tahricini yaptığı “*Tahrîcu Ehâdisi'l-Keşşaf*” ve “*Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*” adlı eserlerini göstermek mümkündür.
5. Sahîh ve asılsız oluşuna bakılmaksızın halk dilinde meşhur olan haberleri toplayan çalışmalara örnek olarak, Hâfız Sehâvî (ö. 902/1496)'nin, “*el-Mekâsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Muştehire ale'l-Elsine*” ve Aclûnî (ö. 1162/1749)'nin “*Keşfu'l-Hafâ ve Muzîl'l-İlbas amme'stehera mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nâs*” adlı eserleri gösterilebilir.
6. Etraf kitapları yazmak: Bu devirde kaleme alınan etraf türü eserlere şu örneği gösterebiliriz: İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), “*İthâfu'l-Mehera bi Etrâfi'l-Aşera.*”²⁵
7. Şerh ve muhtasar çalışmaları yapmak: Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı dönemde rivâyetu'l-hadis ilmi duraklama ve gerileme dönemini yaşarken, dirâyetu'l-hadis ve rical ilmi inkişaf dönemlerini yaşamaktaydı. Zehebî ve İbn Hacer gibi velûd müellifler bu dönemde yaşamış ve eserlerini telif etmişlerdir. Bu devirde İbnu's-Salâh (ö. 643/1254)'ın “*Ulumu'l-Hadîs*” eseri üzerine ihtisar, şerh ve nüket çalışmaları dikkat çekmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, dirâyetu'l-hadis ilmi, tehzîb devrini hicri X. asra kadar yaşamış, ondan sonraki dönemi ise gerileme ve duraklama dönemi takip etmiştir.²⁶

Ebû Zehv, bu dönemdeki eser çalışmalarının hicri XI. asırla XII. asrın bir kısım bilginlerinden öte geçmediğini, günümüze kadar, tedvîn çalışmaları şöyle

²⁵ Ebû Zehv, 443-453; Koçkuzu, 331.

²⁶ Koçyiğit, Talat, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, Ankara 1971, s. 7.

dursun, hadis kitaplarını okumaya bile önem verilmediğini, sadece teberrük maksadıyla âlimlerin Buhârî'nin *Sahîh*'ini okuduklarını ifade etmiştir. O değerlendirmelerine şöyle devam etmiştir: “Günümüz ilim adamlarının eski ve yeni dönemlerde yazılmış hadis kitapları arasındaki bağların da ne durumda olduğunu sormak gerekir.”²⁷

Muhammed ibn Pir Ali Birgivî (ö. 981/1567)'nin *Risâle fî Usûli 'l-Hadîs*'ini, Ömer ibn Muhammed el-Beykûnî (ö. 1080/1666)'nin *Manzûme fî Mustalahi 'l-Hadîs*'ini, Emîr San'ânî (ö.1182/1768)'nin *Tevdîhu 'l-Efkâr*'ını, Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605)'nin *Şerhu Nuhbeti 'l-Fiker*'ini döneme renk katan eserler olarak zikredebiliriz.²⁸

C. HAYATI

Künyesi Ebû'l-Hasan,²⁹ tam adı Ali ibn Sultan Muhammed, lakabı ise Nûruddîn'dir.³⁰ el-Kârî, el-Heravî, el-Mekkî, el-Hanefî nisbetleriyle anılır. Ayrıca molla, imam, allâme, müceddid, şeyh gibi ünvanlara da sahiptir.³¹ Eserlerinde ismi

²⁷ Ebû Zehv, 452.

²⁸ Ebû Zehv, 453; Itr, 70.

²⁹ Kâtib Çelebi, Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi 'l-Kutubi ve 'l-Funûn*, I, 1050; Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Câfer, *et-Terâtibu 'l-İdâriyye*, Beyrut trs. I, 32.

³⁰ Kâtib Çelebi, II, 1050; Kettânî, *et-Terâtib*, I, 32.

³¹ Hayatı hakkında malumat için bkz., Muhîbbî, Muhammed, *Hulâsâtu 'l-Eser fî A'yâni 'l-Karni 'l-Hâdi Aşar*, Beyrut trs., III, 185-186; İsmâî, Abdu'l-Melîk, *Semdu'n-Nucûmi 'l-Avâli fî Enbâi 'l-Evâil ve 't-Tevâlî*, Kâhire 1379, IV, 394; Şevkânî, Kadı Muhammed ibn Ali, *el-Bedru'd-Tâli' bi Mehâsine men Bade 'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut trs., I, 305; Luknovî, Muhammed ibn Abdilhay, *el-Fevâidu 'l-Behiyye fî Terâcimi 'l-Hanefiyye ve Aleyhi Ta'likatü's-Seniyye ala 'l-Fevâidi 'l-Behiyye*, Beyrut 1998, s. 515; Luknovî, *et-Ta'liku 'l-Mumecced ala Muvattai 'l-İmâm Muhammed*, Beyrut 1991, I, 106-108; Kannûcî, Muhammed Ebu't-Tayyib, *Tâcu 'l-Mukellel min Cevâhir Meâsiri 't-Tirazi 'l-Âhir ve 'l-Evvel*, Beyrut 1983, s. 398; Ziriklî, Hayreddîn, *A'lâm*, Beyrut 1990, V, 12; Şemâ', Muhammed Abdurrahman, *Molla Aliyyu 'l-Kârî Fihrisu Muellefâtihî ve mâ Kutibe Anh*, Dubâi 1993, s. 4; Merâgî, Mustafa, *Fethu 'l-Mubîn, fî Tabakâti 'l-Usuliyyîn*, Beyrut 1974, III, 89; Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu 'l-Avâriz fî Zemmi 'r-Ravâfiz*, s. 6-8; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbeti 'l-fiker*, Beyrut 2010, s. 58-84; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu 'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti 'l-Mesâbîh*, Beyrut 2007, I, 16-30; Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâru 'l-Merfua fî 'l-Ahbâri 'l-Mevdûa*, thk. Muhâmmmed Sabbag,

Ali ibn Sultan Muhammed olarak geçmekle beraber, bazı eserlerde Ali ibn Muhammed Sultan el-Heravî,³² Ali ibn Sultan ibn Muhammed el-Heravî,³³ Ali ibn Muhammed ibn Sultan el-Heravî³⁴ şeklinde de kaydedilmiştir. Ancak kendi eserlerinde Ali ibn Sultan, Aliyyu'l-Kârî ibn Sultan Muhammed şeklinde kullanılmıştır.³⁵

Aliyyu'l-Kârî, kırâat ilmindeki yüksek seviyesinden dolayı, “Kârî”³⁶, doğduğu yer olan Herat şehrine nisbeten “Heravî”, Mekke’de yerleşip ilmi hayatına devam ettiği ve orada vefat ettiği için “Mekkî” ve Hanefî mezhebine olan bağlılığına göre de “Hanefî” nisbeleri ile tanınmıştır.³⁷ Ancak daha çok “el-Kârî” olarak veya “Molla”³⁸ Aliyyu'l-Kârî” olarak anılır.

Doğum yeri, Horasan’ın ilim ve fazilet merkezi olan Herat şehridir.³⁹ Herat, bugün İran hududuna yaklaşık 115 km. mesafede bir Afganistan şehridir. Kaynaklar

Beyrut 1981, I, 24-31; Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu' fî Mârifeti'l-Hâdisi'l-Mevdû*, Kâhire 1984, s. 9-10; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, Halep 1967, s. 25-26; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*, Beyrut 1985, s. 22-25; Mustakîmzâde, Suleyman Sadeddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 324; Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 681; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 126; Özel, Ahmet, “Aliyyu'l-Kârî”, DİA, II, 403-405.

³² Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustedrafe*, trc. Yusuf Özbek, İstanbul 1994, s. 153.

³³ Şevkânî, I, 305.

³⁴ Fâsî, Muhammed ibn el-Hasan, *el-Fikru's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1995, I, 305.

³⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe*, 58-59.

³⁶ Ebû Gudde, kırâat ilminde imam olduğu için Kârî lakabının takıldığını ifade eder. (Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu*, 9.)

³⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe*, 59; Ahmed Özel, II, 403.

³⁸ “Molla” kelimesini bazı musannifler (مولا), bazıları (المولى) olarak ifade etmiş ve yazmışlar. Kelimenin aslı Arapça olmasına bakmayarak fars diline geçmiş ve fars kelimesi olarak bilinmektedir. Bu kelimeyi Türkler, Afganistanlılar, Pakistanlılar, Hindistanlılar, İranlılar kullanmaktadır. Molla kelimesi Aliyyu'l-Kârî zamanında büyük âlim ve seçilmiş insanlar için kullanılmıştır. (Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe*, 59.). Resmi bir görev olduğu bilinmeyen Aliyyu'l-Kârî'nin bu ünvanı taşıması ilmi mevkinin yüksekliğinden dolayı olsa gerektir.

³⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, 25.

onun doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi vermemekle birlikte bazı tahminlerde bulunmaktadır.

Doğum tarihinin bilinmemesi, o dönemde çocukların doğum tarihlerine önem verilmediği ve gerek duyulmadığındandır. Tabîi ki, bu belirsizliğin sebeplerinden biri de müellifin kendi hayatı hakkında malumat vermemesidir. Ancak kimi kaynaklar o dönemde meydana gelen bazı olaylara dayanarak doğum tarihi ile ilgili tahminlerde bulunmuşlardır. Meselâ; Ebû Gudde (ö. 1417/1997), Mekke'deki hocalarının vefat tarihinden yola çıkarak onun doğum tarihinin yaklaşık h. 930 olabileceğini söylerken,⁴⁰ Şevkânî (ö. 1250/1834) de kırâat hocası Muînuddîn ibn Hâfız Zeynuddîn (ö. 916/1510)'den kırâat dersi aldığı için, doğum tarihinin h. 916 yılından önce olması gerektiğini söylemektedir.⁴¹

Doğum tarihi konusunda Şevkânî Aliyyu'l-Kârî'nin kendi ifadelerinden yola çıkarak bunu ispatlamaya çalışmıştır. Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Ravâfiz* adlı risalesinde Şah İsmâîl'in Horasan'ı zaptı esnasında Herat'ta geçen bazı olayları şöyle nakletmiştir: “Râfizîlerin ilk şehit ettiği kişi kırâat hocam Muînuddîn ibn Hâfız Zeynuddîn'dir. Şah İsmâîl bütün Horasan halkına okunmak üzere bir mektup göndermişti. Mektup sahâbe-i kirâma hakaret ile sona eriyordu. O sırada Herat'ta hatip olan Muînuddîn ibn Hâfız Zeynuddîn, bütün âlimlerin ve şeyhlerin huzurunda mektubu okudu. Sahâbeye sebbeden bölüme gelince edebinden orayı atladi. Orada bulunan Şeyhu'l-İslâm el-Heravî okumasını istediye de o okumadı. Râfizîler de saldırıp onu şehit ettiler.”⁴²

Herat, 913/1507'de Özbekler ve 916/1510'da ise Safevî hükümdarı Şah İsmâîl tarafından zaptedilmişti.⁴³ Dolayısıyla bu olaylar hicri 916 yılı civarında meydana gelmiştir. Aliyyu'l-Kârî'de Muînuddîn ibn Hâfız Zeynuddîn'den kırâat dersi aldığına göre doğum tarihi bu yıldan önce olsa gerektir.

⁴⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe*, 2. (Ebû Gudde'nin mukkadimesinden.)

⁴¹ Şevkânî, I, 109.

⁴² Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l Avâriz*, 42.

⁴³ Uslu, Recep, “Herat”, DİA, XVII, 216.

Aliyyu'l-Kârî 1014/1605 yılının Şevval ayında Mekke'de vefat etmiş ve oradaki Muallâ kabristanlığında defnedilmiştir.⁴⁴

O ilim, fazilet ve takvâsıyla ilim erbâbı arasında kendisine yakışır şöhrat ve itibar kazanmıştır. Nitekim Mekke'de vefat ettiği haberini alan Mısır halkı aralarında ulemanın da bulunduğu dört bini aşkın kişi tarafından Kâhire'de Ezher Camîi'nde gıyaben cenâze namazını kılmışlardır.⁴⁵

⁴⁴ Luknovî, *et-Ta'likât*, 8; Muhibbî, *Hulâsat*, III, 186; İsamî, *Semtu'n-Nucûm*, IV, 39; Kannûcî, 398.

⁴⁵ Muhibbî, III, 186; Hallûf, Muhammed el-Abdullah, *Mecmu' Resâili'l-Allâme el-Molla Ali el-Kârî*, I, 40; Bilmen, 682; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, 26.

D. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Aliyyu'l-Kârî pek çok âlimin ders halkasına katılmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. İlme son derece düşküncü ve yaygınlaşması için elinden geleni esirgememiştir. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*'ın mukaddimesinde eserin yazılma sebeplerinden birinin de ilim ve amelin terk edilmesi olduğunu belirterek bu durumdan şikâyet etmiştir.⁴⁶ Bu yüzden o, kendi üzerine düşen görevi yapmış ve kıymetli eserler kaleme almıştır.

Aliyyu'l-Kârî, ilim öncülerinden ve seçkin muhakkiklerin önderi olup, imam, muhaddîs, fakih, usulcû, müfessîr, kırâat âlimi, kelâmcı, münâzara üstâdı, ferâiz âlimi, sûfi, tarihçi, Arap dili, nahv ve edebiyat üstâdı idi.⁴⁷ Hayatı boyunca Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet kültürünün anlaşılması ve yaygınlaşması için gayret göstermiş ve insanları sürekli Kur'an ve Sünnete sarılmaya davet etmiştir.

İlmî şahsiyet denilince bir şahsın, İslâmî ilimler konusundaki görüşleri ve mevkîi de akla gelmektedir. Aliyyu'l-Kârî de İslâmî ilimlerin neredeyse her alanında eser kaleme aldığı için her ilimle ilgili görüş ve fikirleri ayrı ayrı incelenmesi gereken bir konudur. Biz konumuzla ilgili olması hasebiyle sadece hadisçiliği ile ilgili bazı hususları kaydetmek istiyoruz.

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerine son derece bağlı olan Aliyyu'l-Kârî bu bağlılığını hadis alanı ile ilgili yazdığı yirmiden çok eseri ile ortaya koymuştur. *Mirkâtü'l-Mefâtîh*'in başında telif amacını belirtirken dînî ilimlere, özellikle de hadis ilmine himmetlerin azaldığından söz etmiştir.⁴⁸ Hiz. Peygamber (s.a.v.)'e yapılan iftiranın Allah'a yapılan iftira gibi olduğunu düşünen Aliyyu'l-Kârî,⁴⁹ halk dilinde

⁴⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 35.

⁴⁷ Şemâ', *Molla Aliyyu'l-Kârî Fihrisu*, 4; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, 26; Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû*, (trc., Halil İbrahim Kutlay), İstanbul 2006, s. 18.

⁴⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 10.

⁴⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, 69.

dolaşan uydurma haberleri bir kitapta toplamış ve *el-Esrâru 'l-Merfûa fi 'l- Ahbâri 'l-Mevdûa* adlı eserini meydana getirmiştir.

Aliyyu'l-Kârî, İslâmî ilimlerin her dalıyla ilgilenmiş, “Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bakmalı”⁵⁰ düsturunu benimsemiş, kim olursa olsun yapılan yanlışlıklara itiraz etmekten geri durmamış, âdeta zamanında İslâm’ın bidatlara karşı savunuluculuğunu üstlenmiştir.⁵¹ Bazı meselelerde İmâm Şâfî (ö. 204/820) ve İmâm Mâlik (ö. 179/795)’e muhalif görüş belirterek onları eleştirmesi⁵² ve Muhyidîn İbnu'l-Arabî (ö. 638/1240)’nin vahdet-i vücûd fikrine karşı çıkararak onu tekfir etmesi gibi sebeplerle bazı çevrelerin antipatisini kazanmıştır.⁵³ Tasavvufa olan ilgisi yanında İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbnu'l-Kayyim (ö. 751/1350)’in ilmî kudretlerini takdir etmiş ve onları savunmuştur. Özellikle mevzû haberlerle ilgili çalışmalarıyla da tanınan Aliyyu'l-Kârî, itikadî konularda Selefin görüşlerini benimsemiş, bu sebeple kelâm ve tasavvuf konularındaki aşırı temayüllere karşı çıkmıştır.⁵⁴

Mustakîmzâde (ö. 1202/1787), Aliyyu'l-Kârî’nin tasavvufî olan ilişkisini açıklayan bazı bilgiler verdikten sonra, Onun Nakşibendî tarikatına intisablı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Ayrıca tasavvufî yönüne bakıldığında, nasslar çerçevesinde bir mutasavvıf olduğu söylenmektedir. Abdullah es-Sindî (ö. 994/1585)’nin müridi olmuştur.⁵⁶

⁵⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Risâle fi Vahdeti Vucûd*, 75.

⁵¹ Karadaş, 290.

⁵² İmâm Şâfî ve İmâm Mâlik’e (namazda ellerini yana salma konusunda) karşı çıkmasını Şevkânî takdir edilecek husus olarak algılıyor ve bu karşı çıkmanın onun ilmi birikiminin derinliğinin göstergesi olduğunu ifade ediyor. (Şevkânî, I, 305.)

⁵³ Özel, “Aliyyu'l-Kârî”, II, 403.

⁵⁴ Büyükkaynak, Sâmî, “Aliyyu'l Kârî’nin Fıkıh-ı Ekber Şerhinde Tartışmalı Bazı Konularda Delil Olarak Kullandığı Rivayetlerin Tahrir Ve Değerlendirilmesi,” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, 2017, s. 193-217.

⁵⁵ Mustakîmzâde, 324.

⁵⁶ Akgöğ, Harun, *Aliyyu'l-Kârî Hayatı Eserleri ve İbn Arabîye Eleştirisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, Bursa 1995, s. 18.

Aliyyu'l-Kârî, aynı zamanda hat sanatında da maharetini ispatlamış birisidir. Özellikle nesîh ve sülûs hattıyla yazdığı eserleri İslâm âleminde meşhur olmuştur.⁵⁷ Şeyh Saîduddîn Mustakîmzâde (ö. 1202/1787) onun hattatlığı hakkında şunu söylemiştir: “Nesîh ve sülûs hattında Aliyyu'l-Kârî'nin kalemi keskin kılıç gibidir. Onun kendi eliyle yazdığı “Mushaf” ve İbn Fâriz (ö. 632/1235)'e ait “*Dîvan*”ı gördüm ve hayran kaldım.”⁵⁸

Kaynaklar Aliyyu'l-Kârî'nin geçimini, kenarına kırâat ve tefsirle ilgili açıklamalar koyduğu⁵⁹ ve güzel hattıyla yazdığı mushafları satarak sağladığını, kimseye minnet etmeden yaşadığını kaydetmiştir.⁶⁰ Hatta bazı kaynaklar, onun her sene iki nüsha Mushaf satarak bunun birinin ücretiyle geçimini sağlarken, diğerinin ücretini de infak ettiğini kaydetmiştir.⁶¹ Aynı zamanda o, dinî ilimleri, maişet ve makam elde etmek için öğrenenleri kınayarak onlara karşı sert tavrını oraya koymuştur.⁶²

Aliyyu'l-Kârî dine olan bağlılığı, samimiyeti, ihlâsı ve takvâsıyla da hayran kalınacak şahıslar arasında yerini almıştır. Devlet idarecileriyle yakınlık kurmanın ihlastan uzaklaştırdığını düşünerek bu konuya dair “*Teb'îdu'l-Ulema an Takrîbi'l-Umerâ*” adında bir risâle kaleme almıştır. Bu konuda o, Ebû Hanîfe (ö. 150/769), Sufyan es-Sevrî (ö. 161/778), Fudayl ibn İyâd (ö. 187/803), Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/ 855) ve Taberî (ö. 311/923) gibi âlimleri örnek almıştır.⁶³ Babasının “Emirlerin kapısı önünde duracağından korktuğum için âlim olmanı istemiyorum” şeklindeki

⁵⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe*, 60; Özel, II, 403.

⁵⁸ Mustakîmzâde, 324.

⁵⁹ Özel, II, 403.

⁶⁰ Ziriklî, V,12; Şemâ', 4; Aliyyu'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, 22; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, 26.

⁶¹ Aliyyu'l-Kârî, *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher*, 16.

⁶² Kutlay, 59.

⁶³ Hubey Muhammed, *et-Târîh ve'l-Muverrihûn bi Mekkete mine'l-Karni's-Sâlis ile'l-Karni's-Sâlisi'l-Âşir*, Müessesetu'l-Furkan 1372, s. 269.

ifadelerini özellikle dikkate almış olsa gerektir ki, hiçbir resmi görev kabul etmemiştir.⁶⁴

1. Tahsil Hayâtı

Aliyyu'l-Kârî ilk tahsiline doğduğu yer olan Herat'ta Kur'ân-ı Kerîm ve kırâat derslerini okumakla başlamıştır. Babasının kırâat konusunda bilgili olması,⁶⁵ ilk tahsilini ondan almış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak kırâat ilminde asıl istifade ettiği hocası, Muînuddîn ibn Hâfız Zeynuddîn (ö. 916/1510)'dir.⁶⁶ Onun "Kârî" lakabıyla anılması da bu alandaki başarısı sebebiyledir.

Daha sonra Aliyyu'l-Kârî, yukarıda belirttiğimiz bazı sebeplerden dolayı ve özellikle ilmini, fehmini ve feyzini artırmak maksadıyla Mekke'ye göç etmiş ve orada yerleşmiştir.⁶⁷ Onun Mekke'de sürdürdüğü ilmî hayat, hicri 1003. yıla kadar devam etmiş bu süre zarfında Ali el-Muttakî, (ö. 975/1567), İbn Hacer el- Heytemî (ö. 973/1566) ve Allâme Kutbuddîn el-Mekkî (ö. 975/1567) gibi önde gelen âlimlerin ders halkalarına katılarak onların ilminden faydalanmıştır.⁶⁸

Sonuç olarak Aliyyu'l-Kârî'nin ilmî hayatını üç döneme ayırabiliriz:

1. **İlk tahsil dönemi:** Bu dönem, Herât'ta babasıyla başladığı ve Mekke'ye hicret edene kadar devam eden ilk eğitim sürecidir.
2. **Yetişme dönemi:** Mekke'nin önde gelen hocalarından ders alarak kendisini ilmen ve fikren yetiştirdiği 1003 yılına kadar süren dönemdir.

⁶⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 474; Özel, II, 403.

⁶⁵ Mustakîmzâde, 324.

⁶⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l Avâriz*, 42.

⁶⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu'l-İmâm Aliyyu'l-Kârî ala Kitâbi Elfâzi'l-Kufr*, thk., Huseyin Şinkîti, Riyad 2002, s. 36-37; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe*, 60.

⁶⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Minehu'r-Ravz*, 16; Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, 25.

3. Telif dönemi: Bu dönem de 1003 yılından vefat edene kadar, yani 1014 yılına kadarki süredir. Bu dönemde 300'e yakın kitap ve risale kaleme almıştır.

a. Hocaları

İlk eğitimine babasıyla başlayan Aliyyu'l-Kârî, Herat'ın tanınmış âlimlerinden ilim tahsiline devam etmiştir. Daha sonra Mekke'ye göç edip yerleşen Aliyyu'l-Kârî ilim tahsiline oradaki meşhur Arap ve Acem âlimleri ile devam etmiştir. Biz konunun fazla uzamaması için hocalarının ve öğrencilerinin sadece isimlerini kaydetmekle yetineceğiz:

1. Mir Kelân (ö. 973/1565).⁶⁹
2. İbn Hacer el-Heytemî (ö. 973 /1566).⁷⁰
3. Ali Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567)⁷¹
4. Atiyye ibn Ali es-Sulemî (ö. 983/1576)⁷²

⁶⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 40; Kannûcî, Ebû't-Tayyib Muhammed, *Ebcedu'l-Ulûm*, Dimaşk 1978, III, 232.

⁷⁰ İbn Hacer el-Heytemî, "*Mecmau'z-Zevâid*" adlı eserin müellifi olarak tanınan Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî ibn Ebî Bekir ibn Suleyman el-Heysemî ile nisbet benzerliğinden dolayı genellikle karıştırılmaktadır. Hâlbuki Nûruddîn el-Heysemî, İbn Hacer el-Heytemî'den daha önce yaşamıştır. Nûruddîn el-Heysemî'nin vefat tarihi 807/1405 iken, İbn Hacer el-Heytemî'nin vefat tarihi ise 973/1566'dır. Kettânî bu yanlışla dikkat çekmiştir (Kettânî, *er-Risâle*, 374). Hayatı ile ilgili bilgi için bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Beyrut 1993, X, 542; Ziriklî, I, 234; Ayderûsî, Abdulkâdir, *en-Nuru's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşir*, Beyrut 1985, s. 262; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", DİA, XIX, 531-534.

⁷¹ İbnu'l-İmâd, X, 554; Ziriklî, IV, 271; Bağdâdî, I, 746; Kettânî, *er-Risâle*, 183; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 40.

⁷² İbnu'l-İmâd, VIII, 379; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Beyrut trs., VI, 287; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 39; Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, 50; Bilmen, II, 65.

5. Abdullah es-Sindî (ö. 984/1577).⁷³

Aliyyu'l-Kârî yukarıda zikrettiğimiz hocalardan başka daha birçok tanınmış âlimlerden de ders almıştır: Muînuddîn Hâfız ibn Zeynuddîn (ö. 916/1510),⁷⁴ Kutbuddîn el-Mekkî (ö. 990/1582), Muhammed el-Bekrî (ö. 993/1585), Ahmed ibn Bedruddîn el-Mısrî (ö. 992/1584), Sinânuddîn el-Amâsî (ö. 1000/1592)⁷⁵ bunlardan bazılarıdır.

b. Öğrencileri

Her ne kadar Aliyyu'l-Kârî'nin daha çok eser telifine vakit ayırdığı iddia edilse de onun ilim halkaları kurup talebe okuttuğu da bir gerçektir. Eğitim işi ile meşgul olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir.⁷⁶

Talebelerinin sayısı kuşkusuz sadece burada kaydedilenlerden ibaret değildir. Çünkü zamanının en büyük âlimlerinden kabul edilen bir zâtın çok sayıda talebesinin olması tabîidir. Biz bu öğrencilerinden bir kaçını kaydetmek istiyoruz:

1. Abdulkâdir et-Taberî (ö. 1033/1624).⁷⁷

2. Abdurrahman el-Murşidî (ö. 1037/1628).⁷⁸

3. Muhammed ibn Ferruh el-Mûrevî (ö. 1061/1652).⁷⁹

2. Hakkında Söylenenler

Aliyyu'l-Kârî çoğunlukla övgü dolu sözlerle medhedildiği gibi, zaman zaman bazı hususlarda tenkîd edilmiştir. Aliyyu'l-Kârî'nin çok yönlü bilgiye sahip olması saygınlık vesilesi olmuş ve ondan övgüyle bahsedilmiştir. Meselâ;

⁷³ İbnu'l-İmâd, X, 593; Mustakîmzâde, 342.

⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, 42.

⁷⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, 41; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, 39.

⁷⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, 2.

⁷⁷ Kehhâle, VII, 126; Brockelman, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-Arab*, Kâhire 1968, II, 1036.

⁷⁸ Bağdâdî, I, 548; Ziriklî, III, 321.

⁷⁹ Kutlay, 88.

Abdussettâr ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) Aliyyu'l-Kârî'nin, "Harem beldesinin âlimi, Kur'an ve Sünnet'te uzman ve imam" olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Tabakat müelliflerinden Muhibbî (ö. 1111/1699) müellifimiz hakkında, "Asrın ileri gelen ilim öncülerinden biridir. İbarelerin tahkik ve tashihinde mâhîr âlimlerin önde gelenlerindendir. Onu övmek için sadece şöhreti yeterlidir"⁸¹ demiştir.

Osman Uryânî (ö. 1168/1754) Aliyyu'l-Kârî'yi şu ifadelerle medhetmiştir: "Musanniflerin ve müelliflerin büyüklerinden biridir. Hâfız ve muhakkiklerin hazinesi, vâizlerin reîsidir."⁸²

İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ise bir risalesinde onunla ilgili olarak "Kurra, fakih ve muhaddislerin sonuncusu, muhakkik ve araştırmacıların en seçilmişidir"⁸³ demiştir.

Luknovî (ö. 1304/1886) *et-Tâ'liku'l-Mumecced* adlı eserinde Aliyyu'l-Kârî'yi "Fazileti açık ve faydalı ilimlerin sahibi"⁸⁴ olarak vasıflandırmıştır.

Kandehlevî (ö. 1384/1965) ise onun hakkında "Yüce muhaddîs, seçkin, asil, asrın önderlerinden biri"⁸⁵ gibi övücü sözler kullanmıştır.

⁸⁰ Dihlevî, Abdussettâr, *Ezhâru'l-Bustan fî Tabakâti'l-A'yan*, (elyazması Mektebetu'l-Harami'l-Mekkeyi'sh-Şerif, müellif hattı no. 65) II, 128; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe* (Ebû Gudde'nin mukaddimesinden) naklen, 72.

⁸¹ Muhibbî, III, 185.

⁸² Uryânî, Osman, *er-Ramzu'l-Kâmil fî Şerhi'd-Duâi'sh-Şâmil*, (el yazması Mektebetun Arif Hikmet, no. 46, Medine (Aliyyu'l-Kârî'nin *Hizbu'l-A'zam* eserinin şerhidir)), 11b; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbe* (Ebû Gudde'nin mukaddimesinden) naklen, s. 71.

⁸³ İbn Âbidîn, *Mecmuatu Resâili İbn Âbidîn*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, trs. I, 130.

⁸⁴ Luknovî, *et-Tâ'lik*, I, 106.

⁸⁵ Kandehlevî, Muhammed İdris, *et-Tâliku's-Sabîh ala Mişkâti'l-Mesâbih*, Dimaşk, trs, s. 1354.

Son dönem âlimlerinden Muhammed Zahid el-Kevserî (ö. 1371/1952) Aliyyu'l-Kârî'nin Hanefî mezhebine mensub büyük âlim ve muhaddîslerden olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶

Muasır âlimlerden Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997) Aliyyu'l-Kârî hakkında: “O, imâm, muhaddîs ve fakihtir” diyerek hakkında övgü ile bahs etmiştir.⁸⁷

Diğer taraftan Şevkânî (ö. 1250/1834) Aliyyu'l-Kârî'nin içtihad yapabilecek seviyede biri olduğunu söylemiş, Luknovî (ö.1304/1886) başta olmak üzere bazı âlimler de onu 1000. yılın başlarındaki müceddidlerden saymıştır.⁸⁸ Aliyyu'l-Kârî'nin kendisi de bu durumu “tahdîs-i nîmet” kabilinden dile getirerek şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’den şöyle bir rivâyet sâdır olmuştur: “Allah her yüzyılın başında bu ümmet için dinini yenileyecek bir müceddid gönderecektir.”⁸⁹ Allah’a yemin ederim ki, benden Kitap ve Sünnet’i her yönüyle daha iyi bilen birisini bilirim ona yönelir, sürünerek bile olsa ona varırdım. Bunu övünmek için değil, bilakis Allah’ın nimetini bildirmek, şükürünü ifade etmek ve bilmediklerimi aydınlatması için söylüyorum.”⁹⁰

Aliyyu'l-Kârî hakkında görüşlerini naklettiğimiz âlimlerin müşterek kanaati kısaca şöyledir: Aliyyu'l-Kârî İslâmî ilimlerde seviyeli, otorite sahibi, İslâm kültürüyle yoğrulmuş büyük bir şahsiyettir.

Yapılan tenkitlere gelince, genel itibariyle Aliyyu'l-Kârî üç noktada tenkîde maruz kalmıştır:

⁸⁶ Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l-Îrâk ve Hadîsuhum*. (trc. Prof. Dr. Abdulkâdir Şener ve Prof. Dr. Mehmet Sofuoğlu), Ankara 1991, s. 65.

⁸⁷ Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu'* (mukkadime yazısında), s. 9.

⁸⁸ Luknovî, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1906, s. 8-9; Muhibbî, *Hulâsat*, III 186.

⁸⁹ Ebû Dâvud, Melâhim 36; Hâkim Nisâbûrî, *el-Mustedrek*, IV, 52.

⁹⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz*, 37.

a. Bazı âlimlere itiraz etmesi

Muhibbî (ö. 1111/1699) ve İsmâî (ö. 1111/1699), Aliyyu'l-Kârî'yi özellikle İmâm Şâfiî (ö. 204/820) ve onun mezhebine tâbî olanlar ile İmâm Mâlik (ö. 179/795)'e karşı bazı konularda muhalif görüş belirterek itirazlarda bulunması hususunda tenkit etmişlerdir. Hatta İsmâî daha da ileri giderek bu itirazlardan dolayı, onun eserlerinin nurdan yoksun olduğunu, bunların mütâlâa dahi edilmemesi gerektiğini söylemiştir.⁹¹

İsmâî'nin iddia ettiği gibi Aliyyu'l-Kârî'nin eserlerinin nurdan yoksun olduğu fikri bir taassup olarak görülebilir. Çünkü bu delilsiz ve subjektif bir değerlendirmedir. Nitekim akran âlimlerin bir birilerini tenkit etmelerini ulemâ daima ihtiyatla karşılamıştır.⁹²

Aliyyu'l-Kârî bütün araştırmalarında Kur'an ve Sünnet çizgisini gözetmiştir. Hatta zaman zaman Şâfiî mezhebine mensup âlimlerden bazılarının İmâm Şâfiî (ö. 204/820)'ye veya haneî mezhebine mensup bazı âlimlerin İmâm Âzam (ö. 150/769)'a itiraz ederek karşı çıktıklarını görmek mümkündür.

Şevkânî (ö. 1250/1834), Aliyyu'l-Kârî'nin yeri geldiğinde âlimleri tenkit etmesini takdirle karşılamıştır. Ona göre bir meseledeki hüküm, eldeki delillerle tezat teşkil ettiğinde, buna karşı çıkarak yeniden istinbatta bulunup görüş belirtmek, kişinin ilmi seviyesini göstermesi bakımından önem arzeder. Zira müçtehidin vazifelerinden biri de, beyan edilen görüşlerinin sahih delillere ne kadar müvâfık ve muhâlif olduğunu belirtmektir.⁹³ Kaldı ki, delillere dayalı itiraz etme geleneği mezheb imamlarının da uygulaya geldikleri bir metoddur.

Aliyyu'l-Kârî *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in yazma sebebini açıklarken, *Mişkât* ile ilgili Şâfiî ve diğer mezhep mensublarına ait âlimlerin şerh çalışması yaptıkları halde haneî mezhebine mensup âlimlerin herhangi bir şerhinin olmadığını, haneî mezhebi

⁹¹ İsmâî, *Semtu'n-Nucûm*, IV, 394.

⁹² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât* I, 22; Kutlay, 101-102.

⁹³ Şevkânî, I, 305.

hakkında haksız söylem ve fikirleri cevablandırmak için bu çalışmayı yaptığını ifade etmiştir.⁹⁴ Böylece Aliyyu'l-Kârî hanefî mezhebine mensup olduğunu açık şekilde vurgularken, haksız ithamlara da ilmî şekilde cevaplar vermeye çalışmıştır. İlmî düzeyde mezhep fikirlerini savunmak veya doğruluğunu ispat etmek, tenkit edilecek husustan ziyade takdir edilecek bir durumdur. Önemli olan tenkitlerin delillere dayalı ve taassuptan uzak bir usulle yapılmasıdır.

Aliyyu'l-Kârî'nin tenkîd edildiği bir diğer nokta da, namazda ellerini bağlamama konusunda İmâm Mâlik (ö. 179/795)'e yaptığı itirazıdır. Bu iddiaların geçersiz olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Çünkü âlimlere göre bu görüş zayıf bir görüştür. Aliyyu'l-Kârî'nin olmayan bir şeye itiraz etmesi düşünülemez. Hatta bu konuda “*Şifâu's-Sâlik fi İrsâli Mâlik*”⁹⁵ adında bir risale kaleme almıştır. Bu risalede İmâm Mâlik'in, “namazda elleri düz tutmak” ile ilgili hadisin⁹⁶ namazda kıyam halinde “sağ elin sol el üzerine konulmasını emreden”⁹⁷ hadise muâriz olmadığını söylediğini ifade etmiştir.⁹⁸

b. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anne-babasının îmânı meselesi

Bazı âlimler Aliyyu'l-Kârî'yi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in anne ve babasının müslüman olmadığını ifade ettiği için tenkîde tabi tutmuşlardır.⁹⁹ Aliyyu'l-Kârî'nin bu fikri benimsemesi, İmâm Âzam'ın “*el-Fıkhu'l-Ekber*” adlı eserindeki imlâ hatasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, İmâm Âzam eserinde “ما ماتا علي الكفر” ifadesini kullanmışken müstensih buradaki “ما” ifadesinin fazladan (zâid) olduğunu

⁹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 35.

⁹⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Şifâu's-sâlik fi irsâli Mâlik*, Beyrut 2009.

⁹⁶ Ebû Dâvud, *Salât*, 181.

⁹⁷ Müslim, *Salât*, 54.

⁹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Şifâu's-sâlik*, 41.

⁹⁹ Muhibbî, III, 186.

zann ederek “ماتا علي الكفر” şeklinde istinsah etmiştir. Aliyyu'l-Kârî de şerhinde bu nüshayı kullandığı için hata etmiştir.¹⁰⁰

Ancak âlimlerin onun bu fikrine şiddetle karşı çıkmalarından ve sürekli araştırma yapmasından olsa gerektir ki, Aliyyu'l-Kârî daha sonra bu görüşünden döndüğü ve aksini ifade ettiği görünmektedir. Nitekim Aliyyu'l-Kârî bu fikrini “Şifâ” eserine yazdığı şerhinde şöyle kaydetmiştir: “Ebû Tâlib’in Müslüman olduğu fikri doğru değildir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in anne-babasının müslüman olup olmadıkları konusunda birçok görüş varken, en doğrusu onların müslüman olduklarıdır.”¹⁰¹

Muhammed Zâhid el-Kevserî bu konuda Aliyyu'l-Kârî’nin hataya düştüğünü ve sû-i edep sergilediğini söylemiştir. el-Kevserî, bu eserin çoğunluğu teşkil eden yazma nüshalarında bu ifadenin “Onlar küfür üzere ölmemiştir” (ما ماتا علي الكفر mâ mâtâ ale'l-küfr) veya “Onlar fitrat üzere ölmüştür” (ماتا علي الفطرة mâtâ ale'l-fitra) tarzında olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: “Allah’a hamd olsun, ben bu “mâ mâtâ ale'l-küfr” ifadesini “*el-Fıkhü'l-Ekber*”in Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye’deki iki eski yazma nüshasında bizzat gördüm.”¹⁰²

c. Mezhep taassubu

Mezhep taassubu ile ilgili ithamlara gelince, Aliyyu'l-Kârî’nin yaşadığı dönem mezhep bağlılığının önceki yıllara nispeten daha güçlü olduğu zamandır. Bu dönemde özellikle fıkıh ilmi, mensup olunan mezhep kitaplarından tedris ediliyordu. Ayrıca âlimler bu dönemde, Şafiî mezhebine mensup birinin Hanefî mezhebine,

¹⁰⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 22. Aliyyu'l-Kârî’nin görüşünün aksini ispat eden birçok risale yazılmıştır. Bunlardan biri de Suyûtî (ö. 911/1505)’dir. O, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in anne-babasının küfür üzerine vefat etmediklerini belirtmek için üç risale kaleme almış ve fikirlerini Kitap, Sünnet, kıyas ve icmâ ile desteklemiştir. (Bu konuda yazılmış risâleler için bkz., Kutlay, 107-108.)

¹⁰¹ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, İstanbul 1316, I, 601, 648.

¹⁰² Kevserî, *Mukaddimetu el-İmâmu'l-Kevserî*, Beyrut 1997, s. 170.

Hanefî mezhebine mensup birinin de Şafîî mezhebine namazda uyması ile ilgili tartışmalar ve araştırmalar yapıyorlardı.

Daha önce ifade ettiğimiz “Hanefî” nisbetinden ve eserlerindeki atıflarından yola çıkarak Aliyyu’l-Kârî’nin fikhî görüşlerinde Ebû Hanîfe’nin mezhebine bağlı olduğu açıktır.¹⁰³ Ancak onun bu mezhebe bağlılığı kuru taklitten ibaret değildir. Zira o Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmâm Zufer (ö. 158/775) ve Ebû Yusuf (ö.182/798)’dan nakledilen “Bir kimsenin nereden aldığımızı bilmeden söylediklerimizden yola çıkarak fetva vermesi kendisine helâl olmaz” sözünü benimsemiş ve uygulamıştır. Körü körüne taklide razı olmayarak, bir imamın taklit edilmesi durumunda mutlaka delilinin bilinmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁴

Aliyyu’l-Kârî sadece kendi mezhebine mensup âlimlerin görüşleri ile yetinmemiş zaman zaman Şafîî ve diğer mezheplere mensup âlimlerin görüşlerinden de faydalanmış ve eserlerinde kullanmıştır. Bu da onun kültür ve ilminin genişlemesine vesile olmuştur.¹⁰⁵

Aliyyu’l-Kârî körü körüne mezhep taassubuna şiddetle karşı çıkmış ve “Allah’ın dininde şiddetli ve sert taassub yasak ve mahzurludur” demiştir.¹⁰⁶ Böyle bir davranış üzerine, birçok zararlı ve sakıncalı durumlar ortaya çıkacağını ifade ederek şu âyeti delil göstermiştir: “*Ey kitap ehli dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin.*”¹⁰⁷

Bir konuda delil bulamayınca mezhep görüşünü tercih etmek mezhep taassubu değildir. Farklı görüşü destekleyen açık delil olduğunda, mezhep görüşünü savunmak taassubdur. Aliyyu’l-Kârî’yi böyle bir taassubla suçlamak haksızlıktır. Zira onun, kendi görüşünden zaman zaman dönerek, daha mâkul görüşleri kabul

¹⁰³ Luknovî, *Tâlik*, 34.

¹⁰⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Şemmu’l-Avâriz*, 115.

¹⁰⁵ Kutlay, 112.

¹⁰⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Şemmu’l-Avâriz*, 40.

¹⁰⁷ Nisa, 4/171.

ettiğini ifade etmiştik. Hz. Peygamber'in anne-babasının kâfir oldukları görüşünden dönmesi bunun bâriz örneklerinden biridir.

E. İLMÎ SEYAHATLERİ

Muhaddislerin ilim için yaptıkları seyahatler, hadis edebiyatının tedvîn döneminde önemli yer tutar. Yolculuk meşakkatleri onları, bu seyahatleri yapmaktan alıkoyamamıştır.

Aliyyu'l-Kârî'nin de bu seyahatlerden uzak durduğunu düşünmek mümkün değildir. Zira isminde zikrolunan "Mekkî" nisbetinden de anlaşıldığı üzere müellifimiz Mekke'de de ikamet etmiştir. Herat'ın önde gelen âlimlerden istifade ettikten sonra, Mekke'deki âlimlerden de en üst düzeyde istifade etmiş ve ilmî hayatını orada sürdürmüştür.

Aliyyu'l-Kârî'nin Mekke'ye ne zaman yerleştiği ve Herat'tan ne zaman ayrıldığı ile ilgili bilgi biyografik eserlerde yer almaz. Ders aldığı hocaları arasında yer alan Ebû'l-Hasan el-Bekrî, 952/1545'te vefat ettiğine göre,¹⁰⁸ onun bu tarihten önce Mekke'ye gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Vehbi Suleyman el-Gavcî (ö. 1434/2013) de *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber* eserine yazdığı mukaddimesinde Mekke'ye hicrî 952-973 tarihleri arasında gelmiş olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹ Bu durumda yaklaşık elli yıl Mekke'de kaldığı anlaşılmaktadır.

F. ESERLERİ

Aliyyu'l-Kârî'nin şöhreti her yere yayılmış, ilmî kapasitesi herkes tarafından takdirle karşılanmıştır. İnsanlar onun ilminden, vefatından önce olduğu gibi, günümüzde de faydalanmaktadırlar.

Aliyyu'l-Kârî İslâmî ilimlerin neredeyse her alanı ile ilgili eser kaleme almıştır. O, fıkıh, hadis, tefsir, kırâat, usul, kelâm, ferâiz, tasavvuf, târih, tabakât, terâcim, edebiyat, Arap dili, va'z ve benzeri ilimlerde birkaç sayfalık risale ile on

¹⁰⁸ Ziriklî, VII, 57.

¹⁰⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Minehu'r-Ravz*, 15.

ciltlik kitap arasında değişen boyutta üç yüz civarında¹¹⁰ eser telif etmiştir. Bu eserleri, kendi ana dili Arapça olmamasına rağmen, ifadelerinde her hangi yabancılik tesiri hissedilmeyen basitlikte, ama gerekli olanı ifade eden, gereksiz olandan uzak bir üslupla, konuyu tam anlamıyla kuşatan, nâdir güzellikte bir ifade tarzıyla kaleme almıştır.¹¹¹

Onun velûd musanniflerden olduğu birçok İslâm âlimi tarafından ifade edilmiştir. Meselâ; İbn Mirdâd onun hakkında “*O büyük müellif, muhakkik, hâfız ve musanniflerdendir. Vâizlerin reîsidir. Onun sayılmayacak kadar çok risâle ve eserleri var*” diyerek pek çok eser yazdığını söylemiştir.¹¹² Ziriklî de onu hakkında “*Çok eser telif etmiştir*”¹¹³ demiştir.

Aliyyu'l-Kârî'nin 80 risalesi Muhammed Hallûf el-Abdullah tarafından cem edilerek sekiz cilt halinde basılmıştır.¹¹⁴

Çalışmamızı uzatmamak için sadece hadis alanı ile ilgili kaleme alınan eserler hakkında bilgi vermekle yetinmek istiyoruz.

Aliyyu'l-Kârî'nin hadis sahasında yazdığı eserler şöyledir:

1. *Cem'u'l-Vesâil fî Şerhi's-Şemâil li'l-İmâmi't-Tirmizî*: Tirmizî'nin eş-Şemâilu'l-Muhammediyye adlı eserinin en önemli şerhi olup 1290'da İstanbul'da ve Kâhire'de (1317, 1318, I-II, kenarında Münâvî'nin şerhi ile birlikte) neşredilmiştir.

¹¹⁰ Bağdâdî *Hedîyyetu'l-Ârifîn* adlı eserinde Aliyyu'l-Kârî'nin 107 ve Brockelmann'da 185'e yakın eseri olduğunu söylerken, Muhammed Abdurrahman eş-Şemâ' ise Aliyyu'l-Kârî'nin eserlerini cem eden fihristinde bu sayıyı 260-a kadar çıkarmış ve hepsini eserinde kaydetmiştir. Biz de daha kapsamlı olduğu için bu fihristi esas aldık.

¹¹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye*, 26.

¹¹² Mirdâd Ebu'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-nevr ve'z-Zeher fî Teracimi Efâdili Mekke min Karni'l-Âşir ile'l-Karni'r-Râbi' Aşer*, Cidde 1986, II, 318.

¹¹³ Ziriklî, V, 12.

¹¹⁴ Hallûf, Muhammed Abdullah, *Mecmû' Resâili'l-Allâme el-Molla Ali el-Kârî*, thk., Mâhir Edîb Habbuş, İstanbul 2016, I-VIII.

2. *el-Birra fî Hubbi'l-Hirra*: “Kedi sevgisi îmandandır” ¹¹⁵ hadisi hakkındaki suallere verilen cevaplardan ibaret bir risaledir. ¹¹⁶
3. *el-Edeb fî Receb*: Receb ayı ile ilgili rivâyetler ile alimlerin sözlerinin cemedildiği bir eserdir. ¹¹⁷
4. *el-Ehâdisu'l-Erbaûn*: Bir nüshası Hüsnü Paşa Kütüphanesi, 1192 numarada bulunmaktadır. ¹¹⁸
5. *el-Erbaûn fî'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*: Bu eserde müellif kırk kudsî hadisi cemetmiştir. Eserde hem sahîh, hem de hasen ve zayıf hadisler vardır. ¹¹⁹ Astana'da 1316 ve İstanbul'da 1324 yılında, ayrıca Hasan Hüsnü Erdem tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1982 yılında Ankara'da basılmıştır.
6. *el-Esrâru'l-Merfû'a fî'l-Ahbâri'l-Mevdûa*: Bu eser el-Mevdûât (İstanbul 1289) ve Mevdûâtı Aliyyi'l-Kârî (İstanbul, trs.) adlarıyla basılmıştır. Eseri Muhammed es-Sabbâğ tahkik etmiştir. (Beyrut 1391/1971). Kitap ayrıca Mevlânâ Fazlulhak Dilâverî tarafından Hintçe'ye (Lahor 1887), Ahmet Serdaroğlu tarafından da Türkçe'ye tercüme edilmiştir. (Usûl-i Hadîs ve Mevzûât-ı Aliyyu'l-Kârî Tercümesi, Ankara 1966).
7. *el-Ezhâru'l-mensûra fî'l-ahâdisi'l-meşhûra*: Nüshası Hamidiye 201'de bulunmaktadır. ¹²⁰

¹¹⁵ Aliyyu'l-Kârî ve Sâğânî bu rivayetin uydurma olduğunu ifade etmişlerdir. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Halep trs., I, 347.

¹¹⁶ Hallûf, II, 401-413. Nüshaları Süleymâniye Ktp., Fatih no. 5336/2, 5327/5; Hüsnü Paşa no. 25/23'te bulunmaktadır.

¹¹⁷ Hallûf, II, 282-298.

¹¹⁸ Şemâ', 7.

¹¹⁹ Hallûf, I, 3-20.

¹²⁰ Şemâ', 7.

8. *el-Hurzu's-Semîn li'l-Hisni'l-Hasîn*: 1304/1887'de Mekke'de basılmıştır. İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin “*el-Hisnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn*” adlı eserine yazılmış şerhtir. Eser dua ve zikirlerle ilgili rivâyetlerden oluşmaktadır.
9. *el-Kelâm fi'l-Hamdi ve's-Şukri min Şerhi'l-Mişkât*: Süleymâniye ktp. Hilmi Paşa no. 251'de elyazması mevcuttur.
10. *el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû'*: 1969 yılında Şam'da ve 1984 yılında da Kâhire'de neşredilmiştir. Ayrıca “*Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*” adıyla da Halil İbrâhim Kutlay tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 2006 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.
11. *el-Mubînu'l-Muîn li Fehmi'l-Erbaîn*: Nevevî'nin kırk hadîsine yazılmış şerhidir. 1910 yılında Kâhire'de yayınlanmıştır. Eserin kimin tarafından tahkik edildiği belirtilmemiştir.
12. *en-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Hadîs*: Nüshaları Mektebetü'l-evkâfi'l-amme (Bağdad), no: 13741; 4/2948 ve Dâru Saddâm, 2/2109'da bulunmaktadır.¹²¹
13. *Erbaûne Hadîsen fî Fadli'l-Kur'âni'l-Mubîn*: Kur'ân-ı Kerîm'in faziletine dair cem edilmiş kırk hadis, râvi isimleri ve hadislerin kaynakları kaydedilerek kaleme alınmıştır.¹²² Bu eser Durak Pasmaz tarafından yapılan tercümesi ve aslı ile birlikte “*Kur'ân-ı Kerîm'in Fazileti Hakkında Kırk Hadîs*” adıyla Bahar Yayınları tarafından neşredilmiştir.
14. *Erbaûne Hadîsen fi'n-Nikâh*: Bu eser Kâhire'de 1991 yılında neşredilmiştir.

¹²¹ Şemâ', 34.

¹²² Hallûf, I, 38-54.

15. *Erbaûne Hadîsen min Cevâmii'l-Kelim*: Rasûlullah (s.a.v.)'in cevâmîu'l-kelim olan kırk hadisi ihtiva eder.¹²³
16. *Fedâilu Beytillahi'l-Haram*: Beytullahın fazileti ile ilgili 473 rivayet ve eser kaydedilmiştir. Konu başlığı ile ilgili önce âyetler, sonra merfû ve mevkûf rivâyetlere yer verilmiştir.¹²⁴
17. *Marifetu'n-Nussâk fî Marifeti Fadîleti's-Sivâk*: Kaynaklarını belirtmeden misvakın faziletine dair 40 hadisten müteşekkil bir eserdir.¹²⁵
18. *Mirkâtu'l-Mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*: 1309/1891'de Kâhire'de, 1992, 1994, 2001, 2007'de Beyrut'ta basılmıştır.
19. *Ref'u'l-Cunâh ve Hafdu'l-Cenâh bi-Erba'îne Hadîsen fî'n-Nikâh*: Eserde zayıf hadislerin çok olması dikkat çekmektedir.¹²⁶ 1408 yılında Halit Ali Muhammed tarafından tahkik edilerek Riyad'da neşredilmiştir.
20. *Risâle fî hadîsi'l-Bera min Sahîhi'l-Buhârî*: Bu risale, Buhârî (ö.256/870)'nin “es-Salâtu mine'l-îman”¹²⁷ bâbındaki Bera hadisi hakkındaki sorulara verilen cevaplar hakkındadır. Nüshası Süleymâniye ktp. Hüsnü Paşa no. 251; Huda Bahş (İran), 2568/30, 2568/49'tedir.¹²⁸
21. *Risâle fî't- Tefsîri Ba'di'l-Ehâdîs*: Nüshası Beyrut'ta el-Camiatu'l-amrîkiyye no 995'te bulunmaktadır.

¹²³ Hallûf, I, 22-36. Eserde sıralamada ikinci eserdir. Elyazma nüshaları Süleymâniye Ktp., Reisu'l-küttap no. 1146/53; Esad Efendi no. 3525/6'da bulunmaktadır.

¹²⁴ Hallûf, II, 7- 189.

¹²⁵ Hallûf, I, 382-397.

¹²⁶ Hallûf, I, 55-71.

¹²⁷ Buhârî, İman 29.

¹²⁸ Şemâ', 9.

22. *Risâle Muştemile alâ Ahâdisi's-Sahîha li Hurûci'l-Mehdî*: Nüshası Afganistan'da Vizâratu'l-matbûât ve'l-irşâd 275 'te bulunmaktadır.¹²⁹
23. *Şerhu Musnedi'l-Îmâm Ebi Hanîfe*: Ebû Hanîfe'nin Müsnedi'nin şerhi olup Lahor (1300, 1312), Delhi (1313) ve 1405/1985'te Beyrut'ta basılmıştır.
24. *Şerhu Muşkilâti Muvattai'l-Îmâm Mâlik*: 2014 yılında 4 cilt şeklinde Beyrut'ta basılmıştır.
25. *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*: Hadis üsuluna dair bir eserdir. Bu eser 1305/1888 yılında İstanbul'da basılmıştır. Son baskısı 2010 yılında Beyrut'ta yapılmıştır.
26. *Şerhu'l-Erbâini'n-Nebeviyye*: 1310/1910 yılında Mısır'da basılmıştır.
27. *Şerhu's-Şifâ*: Kadî İyâz'ın eş-Şifâ adlı eserinin önemli şerhlerinden biri olarak kabul edilmektedir. (İstanbul 1264, 1285, 1290, 1299, 1307, 1308, 1309, 1312, 1316, 1319; Bulak 1275; Kahire 1327).
28. *Şifâu's-Sâlik fî İrsâli Mâlik*: Mâliki mezhebinde kıyamdayken ellerin göbek altında tutulması veya yanlara salınması ile ilgili konu tartışılmıştır. Hasan Selman tahkikiyle 1990 yılında Beyrut'ta ve Yûnus Azîzu'l- Miknâsî tahkiki ile 2009 yılında Beyrut'ta olmak üzere iki neşri vardır.
29. *Ta'likâtu'l-Kâri alâ Sulâsiyyâtî'l-Buhârî*: Sahîhi Buhari'deki sülasiyat üzerine yapılmış şerh çalışmasıdır. 23 hadisten ibarettir.¹³⁰

¹²⁹ Şemâ', 21.

¹³⁰ Hallûf, I, 223-321. Müellif hattıyla olan nüshası Süleymâniye ktp., Şehid Ali Paşa no. 2/184; Arif Hikmet 25'de bulunmaktadır.

30. *Tesliyetu'l-A'mâ an Beliiyeti'l-A'mâ*: Ââmâlîğa sabredenlere verilecek mükafatlarla ilgili 40 ayet ve hadislerden oluşan eserdir.¹³¹

¹³¹ Hallûf, I, 402-424.

DEĞERLENDİRME

Aliyyu'l-Kârî hicrî X. yüzyılda Afganistan'ın Herat beldesinde doğmuştur. Siyâsî bakımdan çalkantılı olarak kabul edebileceğimiz bu bölgede özellikle Şîî fikir ve siyasi gücünün ön planda olduğu müşahede edilmektedir. Sünnî bölge halkına karşı yürütülen siyaset, ilmî gelişime de menfî etkisini göstermiştir. Şîî anlayışının halka empoze edilme çalışmaları bölgede yetişen ve yetişmekte olan âlimleri başka bölgelere hicret etmeye mecbur bırakmıştır. Bu baskı sonucu ilk tahsilini babasından alan Aliyyu'l-Kârî de Mekke'ye hicret etmek zorunda kalmıştır.

Siyâsî baskılar ve çalkantılar sonucu olsa gerektir ki, bu dönemde ilmî alanda hatırısayılır çalışmalar pek fazla yoktur. Her ne kadar Osmanlı sınırları dahilinde Medreselerin/Üniversitelerin faaliyeti devam etse de, özellikle hadis ilmi bakımından “duraklama” ve “gerileme” dönemi olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen bu dönemde hadis ilminin bazı alanları ile ilgili eserler yazılmıştır. Bu alanlardan biri de şerh edebiyatıdır. Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkatu'l-Mefâtîh* eseri de bu dönemde yazılmış şerh çalışmalarından biridir.

Aliyyu'l-Kârî yaşadığı dönem ve bölgenin tüm sosyal, siyâsî ve ilmî alandaki olumsuz şartlara bakmayarak öğrenimine önem vermiş ve ilim merkezlerini ziyaret ederek dönemin önde gelen âlimlerinden ders almış, öğrenciler yetiştirmiştir.

İslâm âlimleri onun bilgi birikimini gerekli şekilde değerlendirmiş ve genellikle hakkında müsbet fikirler beyan etmişlerdir. Birkaç noktada bazı âlimler tarafından tenkit edilse de ilmî gerekçeler çerçevesinde bu tenkitlere cevaplar verilmiştir.

Aliyyu'l-Kârî İslâmî ilimlerin neredeyse her alanında eser veya risâle yazmıştır. Toplam 260 civarındaki eserlerini özellikle hayatının son 10 yılında yazmıştır. Aliyyu'l-Kârî sürekli kendini yenileyen ve kendi görüşüne muhalif bile olsa doğru fikirleri tercih eden seçkin âlimlerden biri olarak kabul edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN
TANITIMI ve KAYNAKLARI

I. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN TANITIMI

Araştırmamızın aslını oluşturan eser, hadis edebiyatında “derleme nitelikli eser” olarak bilinen çalışmalardan Tebrîzî'nin *Miškâtu'l-Mesâbîh* adlı eserine yazılmış şerhtir. Tebrîzî'nin *Miškât*'ı da Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sunne* adlı eserinin tehzîbi mahiyetindedir. *Miškât*'ın *Mefâtîh*'in tanıtımına geçmeden önce Beğavî ve eserleri hakkında bilgi vermenin isabetli olacağını düşünmekteyiz.

A. BEĞAVÎ VE MESÂBÎHU'S-SUNNE

“Muhyî's-Sunne” ve “Ruknuddîn” diye anılan Ebû Muhammed el-Hüseyn bin Mesud el-Ferra el-Beğavî (ö. 516/1122) fakih, muhaddîs ve müfessîr olarak bilinmektedir. Şafîî mezhebine mensup bir âlim olduğu için isim ve lakaplarından sonra eş-Şafîî nisbesiyle anılmaktadır. Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), Beğavî'nin 433/1041 yılında Horasan'ın Merveruz ve Herat arasında bulunan Bağşur kasabasında doğduğunu ifade etmektedir.¹³²

Beğavî çok kıymetli eserler vücuda getirmiş âlimlerden biridir. Bu eserlerden pek çoğu günümüze kadar gelmiştir. Fakat eserlerden birçoğu dünyanın muhtelif kütüphanelerinde, henüz yazma haldedir.

Beğavî'nin hadis sahasındaki çalışmaları ve şöhreti diğer alanlardaki çalışmalardan daha yaygındır. Bu alanda sekiz eser kaleme almıştır. Bunlardan üçü matbu, diğerleri ise yazma haldedir.

Beğavî muhtelif kaynaklardan seçtiği hadisleri bir araya toplayarak derleme özelliğine sahip *Mesâbîhu's-Sunne* adlı eserini meydana getirmiştir. Kâtib Çelebi, *Mesâbîh*'in özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

“Derleme mahiyetinde daha önce yazılmış eserlerin en güzeli, Beğavî'nin Mesâbîhi'dir. Çünkü onun tertibi çok güzeldir. Hadisler yerli yerince

¹³² Hamevî, Yâkut, *Mücemu'l-Buldân*, Kâhire 1906, I, 467-468.

yerleştirilmiştir. Bir kimse herhangi bir bâbın yerini değiştirmeğe kalksa, Beğavî'den daha uygun yere o bâbı yerleştiremez."¹³³

Beğavî eserde geçen hadislerin senedlerini uzatmaktan sakındığı ve hadis imamlarının rivâyetlerine îtimad ettiği için tamamen terkettiğini, bazen hadislerin ilk râvilerini bile zikretmediğini, bazen ravi ile ilgiliverilmek istenen bir bilgiden dolayı ismini zikrettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Bu arada eserinde geçen zayıf ve garib hadislere işaret etmiş, eserine mevzû ve münker hadis almadığını ifade etmiştir.¹³⁴

Beğavî bu eserini bâb sistemine göre hazırlamıştır. Her bâbın konusu ile ilgili olan hadisler “sıhâh”, “hısân” isimleri altındaki bölümlerde zikredilmiştir. Bu taksim sistemi tamamen Beğavî'ye mahsustur. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875)'in birlikte ya da birinin rivâyet ettiği hadisi eserine almış ise bunları “sıhâh” ismi altında, Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve diğer hadis âlimlerinin naklettiği hadisleri de “hısân” ismi altında toplamıştır. Beğavî mukaddimesinde “hısân” kısmındaki hadislerin çoğu âdil râvilerin birbirinden naklettikleri, ancak isnadlarının sıhhat bakımından Buhârî ve Muslim'in şartlarının derecesine yükselmeyen sahîh hadisler olduğunu ve şerî hükümlerin çoğunun hasen tarikiyle gelen hadislerle sabit olduğunu belirtmiştir.¹³⁵ “Hısân” bölümünde bazı zayıf hadisler de mevcuttur. Bu tür hadislerin sonunda “bu hadis munkatı,” “mürsel,” “garîb”dir diyerek zayıf olduklarını bizzat Beğavî kendisi belirtmiştir.¹³⁶

Hemen işaret edelim ki, Beğavî tarafından yapılan bu “sıhâh” ve “hısân” ayrımı hadis ulemasınca pek hoş karşılanmamış ve tenkîd edilmiştir.¹³⁷

¹³³ Kâtib Çelebî, II, 1701-1702.

¹³⁴ Beğavî, I, 109-110.

¹³⁵ Beğavî, I, 10.

¹³⁶ Beğavî, III, 274; 564; IV, 141.

¹³⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ ibn Şeref ibn Murî, *et-Takrîb ve't-Teysîr li-Ma'rifeti Suneni'l-Beşiri'n-Nezîr fî Usuli'l-Hadîs*, Beyrut 1986, s. 6-7; Çakan, İsmâil, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 119.

Hatîb et-Tebrîzî *Mesâbîhu's-Sunne*'nin kaynaklarını kendi eserinin mukaddimesinde vermiştir. O, kütüb-i sitte başta olmak üzere birçok kaynaktan istifade etmiştir.¹³⁸

Mesâbîhu's-Sunne üzerine ihtisar, tahric ve şerh çalışmaları yapılmıştır.¹³⁹ Bu tür çalışmaların en önemlisi kuşkusuz Hatîb et-Tebrîzî (ö. 737/1336)'nin *Mişkâtu'l-Mesâbîh* adlı eseridir. Beğavî'nin *Mesâbîh*'i en çok *Mişkât*'la beraber okunmaktadır. Hatib et-Tebrîzî *Mesâbîh*'e yeni şekil vermiş ve 1511 hadis ilâve etmek suretiyle *Mişkâtu'l-Mesâbîh* eserini vücuda getirmiştir.¹⁴⁰

Şimdi de *Mesâbîhu's-Sunne*'nin daha sistematik şekli olan *Mişkâtu'l-Mesâbîh* eserini tanıtmak istiyoruz.

B. TEBRÎZÎ ve MİŞKÂTU'L-MESÂBÎH

Tebrîzî'nin kaynaklarda tam adı, Ebû Abdillâh Velîyyuddîn Muhammed ibn Abdillâh et-Tebrîzî el-Umerî el-Bağdâdî¹⁴¹ olarak kaydedilmiştir. VIII. asır âlimlerindendir. İsmindeki “Tebrîzî” nisbesi eski Azerbaycan kentlerinden biri olan Tebriz¹⁴² şehrine nisbettir.¹⁴³ Tebrîzî hakkında tabakât ve terâcim kitaplarındaki

¹³⁸ Tebrîzî, *Mişkât*, I, 4-6.

¹³⁹ Mesâbîh üzerine yazılan şerhlerden meşhurları şunlardır: Alemu'd-dîn es-Sehâvî (ö. 643/1245) *Şerhu'l-Mesâbîh*, Turbiştî (ö. 661/1263) *el-Muyesser fî Şerhi Mesabîhi's-Sunne*, Beyzâvî (ö. 685/1286) *Tuhfetu'l-Ebrâr*, Muzhiruddîn Huseyin ibn Muhammed el-Muzhirî (ö. 727/1327) *el-Mefâtîh fî Şerhi'l-Mesâbîh*, İbnu'l-Melek (ö. 854/1450) *Şerhu Mesâbîhi's-Sunne*, İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) *Şerhu'l-Mesâbîh*. (bkz., Kâtib Çelebi, II, 1698-1699)

¹⁴⁰ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 119.

¹⁴¹ Hayatı hakkında malumat için bkz., Kehhâle, X, 211; Kâtib Çelebî, II, 1699; Ziriklî, VI, 238; Kettânî, *er-Risâle*, 133; Tebrîzî, *Mişkâtu'l-Mesâbîh*, (mukaddimesi); Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 14-15.

¹⁴² Müellife nisbet edilen Tebrîzî nisbeti Tebriz şehrinde doğduğu içindir. Tebriz (Güney) Azerbaycan'da bir şehirdir. (Hamevî, I, 159).

¹⁴³ Kettânî, *er-Risâle*, 380.

malumat yok denecek kadar azdır. Şârihler Tebrîzî'yi sadece birkaç cümleyle taltif ve takdîr etmişlerdir.

Miškâtu'l-Mesâbîh, Tebrîzî'nin en meşhur eseridir. Şerh metodunu inceleyeceğimiz "*Mirkâtu'l-Mefâtîh*" de bu değerli eserin şerhidir.

Hatîb et-Tebrîzî bu eseri, Beğavî'nin senedsiz zikrettiği hadislerin râvi ve kaynağını göstermek ve hemen hemen her bâb'ı üç fasla çıkarmak suretiyle telif etmiştir. Tebrîzî'nin ilâve ettiği üçüncü fasıl, Beğavî'nin açmış olduğu ilgili bâba uygun düştüğü halde kitabına almadığı hadislerden oluşan bir fasıldır. Bunu şöyle özetlemek mümkündür:

1. **Fasıl:** Beğavî'nin "sıhâh" dedikleri. Bunlar, Buhârî ve Müslim'in ya birlikte ya da ayrı ayrı kitaplarına aldıkları hadislerdir. Aynı hadisi tahric eden diğer hadisçilere işaret etmeye gerek duyulmamıştır.
2. **Fasıl:** Beğavî'nin "hısân" dediği hadislerden meydana gelmektedir.
3. **Fasıl:** Bu da ait olduğu bâb'a uygun düşmesine rağmen Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sunne*'ye almadığı hadislerden oluşmaktadır. Tebrîzî'nin bizzat yaptığı ilâvedir.¹⁴⁴

Tebrîzî, her ne kadar Beğavî gibi merfû hadisleri seçmek üzere bir eğilim göstermemişse de usulde Beğavî'ye tam tamına bağlı kalmıştır.¹⁴⁵ Ancak mukaddimesinde Beğavî'nin farkına varmadığı, gaflet ettiği bazı hususları ve konuları açıkladığını ifade etmiştir.¹⁴⁶

Bu eserin birkaç defa basımı ve üzerine şerh, ihtisar çalışmaları yapılmıştır. Eser aynı zamanda bazı dillere de tercüme edilmiştir. *Miškât*'ın birçok matbu şerhleri vardır. Türkiye'nin bazı kütüphanelerinde bu şerhlerin yazmaları bulunmaktadır:

¹⁴⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 6.

¹⁴⁵ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 119.

¹⁴⁶ Örnekler için bkz., Tebrîzî, I, 142; 586; 657; II, 1154; 1157.

- a. Ahmed ibn Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343)'nin *el-Kâşif an Hakâiki 's-Sunen* 'i: Karâçî 1992/1412. Yazmaları: Ragıp Paşa Ktp: 321; Süleymâniye Ktp: Yeni Cami, 245, 259.
- b. Cürcânî (ö. 816/1414) *Şerhu 'l-Curcânî*: Yazmaları Murat Molla Ktp: 527-530; Süleymaniye ktp: Kılıç Ali, 198.
- c. Abdulazîz Muhammed ibn Abdilazîz el-Ebherî (ö. 895/1490)'nin *Minhâcu 'l-Mişkât* 'ı.
- d. İbn Hacer Heytemî (ö. 973/1566)'nin *Fethu 'l-İlâhi fî şerhi Mişkât* 'ı. Yazması, Nurosmâniye 1069-91.
- e. Aliyyu 'l-Kârî (ö. 1014/1605)'nin *Mirkâtu 'l-Mefâtîh şerhu Mişkâtî 'l-Mesâbîh*, Kâhire 1309; Beyrut, 1992; 2001; 2007.
- f. Sıddık Şerîf (ö. 1033/1624)'in, *Nucûmu 'l-Mişkât* 'ı
- g. Abdulhâlik ibn Seyfeddîn ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) *Eşi 'atu 'l-Lema 'at fî Şerhi Mişkât* (Farsça); *Lema 'atu 't-Tenkîh fî Şerhi Mişkâtî 'l-Mesâbîh*,
- h. Muhammed İdris Kandehlevî (ö. 1384/1965) 'nin, *et-Ta 'lîku 's- Sabîh ala Mişkâtî 'l-Mesâbîh*
- i. Ebu 'l-Hasen Ubeydullah ibn Muhammed Abdusselam el-Mubârekpûrî (ö. 1414/1993) *Mir 'âtu 'l-Mefâtîh*.¹⁴⁷

Mişkat üzerine yapılmış şerh çalışmalarından başka önemine binâen bazı ihtisar çalışmaları da yapılmıştır:

- a. Sirâcuddîn Huseyin ibn Bahâuddîn Şehecehânâbâzî, *Sirâcu 'l-Hidâye* adlı eseri.

¹⁴⁷ Kettânî, *er-Risâle*, 381.

- b. Nûru'l-Huseyin Hân Sâdık ibn Hân, *er-Rahmetu 'l-Mihdâ Tekmiletu 'l-Miškât* adlı eseri.

“*Miškât-i şerif*” şeklinde kısa isimle de anılan bu eser, Arapça şerhleri yanında başka dillere en fazla çevirileri yapılan sünnete dair müracaat kaynağı olma özelliğine sahip bir eserdir. Üzerine yapılmış tercüme çalışmaları şunlardır:

- a. al-Haj Maulana Fazlul Kârim, *al-Hadîs an english translation commentary of Mishkat-ul-Masabih*, Lahor Malik Sirajuddin & Sons, 1979. (İngilizceye tercüme)
- b. Abdul Hameed Sıddiqui (translated and annotated), *Mishkat-ul-masabih*, New Delhi, 1990. (İngilizceye tercüme)
- c. Kutbuddîn Hân Dihlevî, *Miškâtu 'l-Mesâbîh*, Lahore 1992. (Hintçeye tercüme)

Türkçe tercümeleri de şunlardır:

- a. Mustafa Uysal, *İzahlı Mişkâtu 'l-Mesâbîh Tercümesi*, Konya trs. (429 hadis şerh edilmiştir).
- b. İsmail Çetin, *Tahkîm-i Sâdât Şerh-i Mişkât*, Isparta 1995. (139 hadis şerh edilmiştir).
- b. Hanîfi Akın, *Miškâtu 'l-Mesâbîh*, (tercüme, tahrir ve açıklama) Çelik yayınevi, 2013-2014. 5 cilt halinde basılmıştır.
- c. Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, *Miškâtu 'l-Mesâbîh*, Ocak yayınları 2015. 5 cilt halinde basılmıştır.

Miškât üzerine yapılan bu şerh, ihtisar ve tercüme çalışmaları onun değerini ve ilim dünyasındaki yerini bir daha ispat etmektedir. Her ne kadar Beğavî'nin *Misbâhu's-Sunne* eserine yapılan bir çalışma olsa da, *Miškât* ondan daha meşhur olmuş, daha değerli kabul edilmiş ve daha fazla rağbet görmüştür.

Tebrîzî'nin günümüze ulaşan ikinci eseri de hadis alanına aittir. Bu eser hadis ricalinden bahsetmektedir. *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in sonunda basılan bu eser, muhtevadaki hadislerin râvilerini tanıtmaktadır.¹⁴⁸ Yeri gelmişken onu da ifade edelim ki, *Mişkât*'ta sadece ilk râviler, yani sahâbe veya tâbiûn râviler kaydedilmiştir.

C. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH

Aliyyu'l-Kârî hadis şerhlerine genel anlamda önem vermiştir. Şerh alanında kendisinden önce gelen âlimlerden ayıracak özellikte eserler kaleme almıştır. Bu eserleri ile ilgili açıklamalar bir önceki bölümde kaydedilmiştir.

Aliyyu'l-Kârî'nin en önemli ve kapsamlı matbu eserlerinin başında *Mirkâtu'l-Mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh* isimli eseri gelmektedir. Bu eser *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'de yer alan 6442 hadisın şerh edilmesinden müteşekkildir. Alanında yazılmış en kapsamlı eserlerden biri sayılan *Mirkâtu'l-Mefâtîh* Aliyyu'l-Kârî'nin ustalık eseridir. Bu eserin hangi tarihte kaleme alındığı ise tespit edilemedi.

Mirkâtu'l-Mefâtîh, kolay ve belîğ üslupta yazılmış bir eserdir. Müellif, şerh ettiği hadislerle hanefî fikhının delillerine temas etmiştir. Hanefî mezhebi hakkında yapılan tenkitleri cevaplandırmış ve delillerinin sağlam olduğunu göstermiştir. Şerhte dil ile ilgili değerlendirmelere de sık rastlanmakta ve müellifin mütehassıs bir dilci olduğu görülmektedir. Aynı zamanda tasavvufî bazı yorumlar, diğer mezheplerin açıklamaları da hadislerin şerhinde karşımıza çıkmaktadır.

Eser daha önceki şerhlerde bulunan birçok özelliği kendisinde cem etmiştir. Anlaşılır bir dille yazılmış olması, şerh ederken birçok âyet ve hadislerden istifade edilmesi, sahâbe ve tâbiûnun ictihadlarının yanı sıra alanında mâhir alimlerin değerlendirmelerine yer verilmesi, izahların ilmî üsluba dikkat edilerek yapılmış olması, râvilerin terceme-i hâl bilgilerinin verilmiş olması esere değer katan özelliklerdendir. Genel olarak şerhlerin hicri IV. ve V. asırda yeni yazılmaya

¹⁴⁸ Eserin ismi “*el-İkmâl fî Esmâi'r-Ricâl*” dir.

başlandığını kabul edersek, *Mirkâtu 'l-Mefâtîh* dönem itibariyle son dönem (h. XI) şerhlerinden olduğu kabul edilebilir.

Aliyyu'l-Kârî bu eseri şerh ettiği için mutlu olduğunu ifade ettikten sonra onu kimlerden okuduğunu şu şekilde nakletmiştir: “Ben bu muazzam eseri muhterem meşâyîhe okudum. Allah bizi onlarla ve ilimleri ile faydalandırıp bereketlendirsın. Onlardan birisi de ilk dönemin en önemli simalarından Allâme Şeyh Atiyye es-Sulemî'dir. O, Hasan el-Bekrî'nin talebesidir. Aynı zamanda, Rabbânî âlim İsmâîl eş-Şîrvânî'nin talebesi Seyit Zekeriyâ ve Ali el-Muttakî'ye okuyarak arz ettim”¹⁴⁹

Önemine binâen bu şerh hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde rağbet gören eserlerden olmuş ve medreselerde öğrencilere okutulmuştur.

1. Yazılma Sebebi

Her eserin bir yazılma sebebi vardır. Bir müellifi eser yazmaya, bazı âmiller mecbur etmiş olabilir. Eserin kaleme alınma nedeni umumiyetle “mukaddime” kısmında belirtilir.

Aliyyu'l-Kârî de kendisinden önceki şârihler gibi, söz konusu şerhini neden yazdığını mukaddimedede beyan etmiştir. O, *Miškâtu 'l-Mesâbîh*'i hangi hocalardan okuduğu ve nüshaları hakkında bilgi verdikten sonra söz konusu esere şerh yazma gerekçesini şöyle kaydetmiştir: “Yaşadığımız dönemde hadis ilmi gibi şerefli bir bilim dalının öğrenimine karşı rağbetin azalması, ilim ve ilimle amel konusunda çok ciddi gevşekliğin bulunması bizi bu şerhi yazmaya sevk etmiştir.”¹⁵⁰

Öte yandan *Miškât*'a şerh yazan âlimlerin ekseriyeti Şâfiî mezhebine mensuptur. Bunlar da hadisler ile mezheplerine göre istidlalde bulunmaktadırlar. Onlar Hanefî'leri “ashâb-ı rey” diye isimlendirmekte ve kıyasla istidlalde bulunduklarını iddia etmektedirler. Bu sebeple, fikhî deliller hakkında yeterli bilgisi olmayan halk, -Hanefîlerin ortaya koyduğu meselelerin bizzat kendi delillerine muhaliftir- gibi yanlış bir zanna kapılabilmektedir. Hakikate muhalif olan bu algıyı

¹⁴⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 34-35.

¹⁵⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 36.

önlemek ve Hanefîlerin delillerini açıklamak için bu eserin yazıldığı ifade edilmiştir.¹⁵¹

2. Nüshaları ve Baskıları

Mirkâtu'l-Mefâtîh'in birkaç elyazma nüshası vardır. Bunlardan ilki Medîne'deki Şeyhu'l-İslâm Ârif Hikmet Kütüphanesinde iki cilt şeklinde bulunmaktadır. Birinci cildi 151 numara ile 757 varak şeklinde, ikinci cildi ise 152 numara ile 637 varak şeklindedir.

Bir diğer nüshası Medîne Mahmûdiye kütüphanesinde bulunmaktadır. Dokuz cüzden ibarettir. 596-604 numaraları ile mahfuzdur. Toplamı 4500 varaktır.

El-Haramu'l-Mekkî kütüphanesinde de bir nüshası bulunmaktadır. Bu eser 408 numarada mahfuzdur.¹⁵² Bundan başka Brockelman Hindistan, Londra, Cezâyir, Râğib, Yeni Câmî, Kâhire kütüphanelerinde de yazmaların bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

Mirkâtu'l-Mefâtîh farklı ülkelerde bir kaç defa basılmıştır.

1. Kâhire 1892, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, 5 cilt halinde basılmıştır.
2. Pakistan 1392/1972, İmdâdiyye matbaası.
3. Beyrut 1994, Dâru'l-fikr, 11 cilt halinde basılmıştır.
4. Beyrut 2007, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye. 11 cilt halinde basılmıştır.

3. Üslûbu

Genel hatları ile Aliyyu'l-Kârî'nin eserini yazarken istifade ettiği şerh üslublarını şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 10; I, 35.

¹⁵² Kutlay, 301.

¹⁵³ Brockelman, I, 448.

- a. Bâb başlıklarından hemen sonra hadisin izahına geçmeden bâbla ilgili ayet ve hadis bağlantıları kurulmuş, lâzım gelen bilgiler verilmiştir. Ancak bu uygulama her zaman böyle değildir. Bazen bâbla ilgili herhangi bir bilgi verilmeden izah kısmına geçilmiştir.
- b. Hadisin sened kısmında yer alan sahâbi râvi hakkında ilk geçtiği yerde bilgi sunulmuştur. Hakkında bilgi sunulan râvî, tekrar geçtiğinde önceki malumat hatırlatılarak özet bilgi sunma yoluna gidilmiştir.
- c. Genellikle hadisler kelimelerin izâhı ile şerh edilmiştir. Şerh edilirken hem önceki şerhlerden iktibaslar yapılmış hem de dil ve lügat kitaplarından nakillerde bulunulmuş, şiirlerden istifade edilmiştir. Genellikle kavram ve kelime izahları verildikten sonra اى (yani) denilerek hadiste anlatılmak istenen anlam kaydedilmiştir.
- d. Çalışmada soru-cevap metodundan da yararlanılmıştır. Bazı hadislerin şerhinde “Eğer sen şöyle dersen ben de şöyle derim” ifadesi ile hadisin şerhi yapılmıştır.
- e. Âlimlerin değerlendirmeleri bazen açık şekilde قال ifadesinden istifade edilerek bazen de genel atıflarla قيل ifadesi ile nakledilmiştir.
- f. Âlimlerin görüşleri nakledildikten sonra kendi değerlendirmesi veya “ashâbımız şöyle demiştir” diyerek mezhebinin görüşü belirtilmiştir. Bazen de âlimlerin görüşleri yapıcı üslupla tenkit edilmiştir.
- g. Zaman zaman yapılan şerhlerden sonra الله اعلم “Allah daha iyi bilir” gibi ifadelerden istifade edilmiştir.
- h. Yapılan izahlar “velhâsıl” gibi ifadelerle özetlenmiştir.
- i. Bazen hadisler geniş şekilde şerh edilirken bazen de kısa izah edilmiştir.
- j. İlk ciltlerde daha geniş izahlara yer verilirken sonraki ciltlerde konuları fazla detaylandırılmamıştır.

- k. Bazen yapılan izahların daha geniş şekline yönlendirmeler yapılmış “bu konu ile ilgili ben bir eser kaleme aldım” denilerek kaynak gösterilmiştir.
- l. Bazen açıklamalarda “et-Tîbî şöyle dedi”, “İbnu’l-Melek şöyle dedi” gibi ifadelerle âlimlerin görüşleri olduğu gibi nakledilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Mirkâtu’l-Mefâtîh Aliyyu’l-Kârî’nin yaptığı şerh çalışmalarının en kapsamlısıdır. Şerhin aslını oluşturan Tebrîzî’nin *Miškâtu’l-Mesâbîh* adlı eseri ihtiva ettiği konular ve tertip bakımından yazıldığı günden başlayarak günümüze kadar hadis halkalarında ve derslerde okutulan eser olmuştur. O kadar beğeni kazanmıştır ki, hakkında “**Miškât-ı Şerif**” denilmiştir. Çok okunduğu ve beğeni kazandığı için de birçok ülkede birden çok baskısı yapılmıştır.

Mirkâtu’l-Mefâtîh’in yazılma sebebi de ona değer katan âmillerdendir. Hanefî mezhebinin hadise bakışını ve anlayışını ihtiva etmesi ve müellifin yaşadığı dönemde hadislere olan itinasızlığa karşı hatırlatma niteliği taşıması esere değer katmıştır.

II. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN KAYNAKLARI

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken daha önceki şerhlere ve diğer temel kaynaklara müracaat etmiştir. İlk dönem şerh eserlerinden istifade ettiği gibi, muâsırı sayılabilecek âlimlerin eserlerinden de sıklıkla istifade etmiştir. Özellikle şerhini yaptığı *Miškâtu'l-Mesâbîh*'in şarihlerine daha çok müracaat etmiştir. Genel olarak o, hem hadis kaynaklarını belirlerken hem de şerh ederken yüz civarında kaynaktan istifade etmiştir.

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken istifade ettiği kaynakların ve müelliflerin isimlerini her zaman zikretmemiştir. Bu da hem şerh geleneğinin hem de yaşadığı dönemin uygulamasından olsa gerektir. Dolayısıyla Aliyyu'l-Kârî'nin istifade ettiği kaynaklardan şu yollarla faydalandığını ifade edebiliriz:

- a. Hem müellifinin hem de eserinin adını belirterek iktibas yaptığı kaynaklar.
- b. Sadece müellif ismini belirterek eser ismini vurgulamadan istifade ettiği kaynaklar.
- c. Kaynağın müellifinin ismini belirtmeden “kîle” diyerek yapmış olduğu iktibaslar.

Konuya geçmeden Aliyyu'l-Kârî'nin istifade ettiği şerhler konusunda uyguladığı usûle de atf-ı nazar etmek isteriz. Şöyle ki, Aliyyu'l-Kârî âlimlerden yaptığı nakillerde her zaman onların fikirlerini aynen kabul etmemiştir. Zaman zaman onların fikrilerini tenkîd etmiş ve buna karşı çıktığını açık şekilde beyan etmiştir. Meselâ; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'a sığındığı menfî hasletlerden bahs eden hadisin şerhinde hem Tîbî¹⁵⁴ hem de İbn Hacer'in zikrettiği menfî özelliklerin tutarsız olduğunu şu şekilde bildirmiştir: “Ben derim ki, Subhanallah! Bu özelliklerin zemmedilmiş çeşitlerinden değil de, nefis çeşitlerinden olduğu nereden çıktı. Sonra zinâyı bunların arasında zikretmek fâhiş hatadır. Zinâ davranıştır, ahlak çeşidi

¹⁵⁴ Tîbî, *el-Kâşif ani'l-Hakâik*, VIII, 1917.

değildir. Çok yemek ve çok uyumak da bu kabildendir. Sanki ahlakla ilgili hiçbir eser mütâlâ etmemiştir. Eğer okumuş olsaydı haram ve mekruhların zemm edilmiş ahlak üzerine bina edildiğini görürdü. Tüm bu menfi özellikler, insan katli, hırsızlık, haksız yere mal gaspı zemm edilmiş huylardandır. Aynı şekilde diğer haset, gıybet gibi menfi özellikler de zemm edilmiş ahlak çeşitleridir. Bundan dolayı denilmiştir ki, “Kendisi için istediğini kardeşi için istemediği müddetçe kâmil iman etmiş sayılmaz.”¹⁵⁵ Aliyyu’l-Kârî karşı çıktığı bazı görüşleri açık şekilde tenkit etmekte, bazen de aşırı giderek muhatabını birşey bilmemekle itham etmektedir. Ancak şarihlerin fikirleri ile aynı görüşte olduğu durumlar daha fazladır.

Eserin değerini tespit edebilmek için onun kaynaklarını ortaya koymak önemlidir. Biz burada Aliyyu’l-Kârî’nin sıkça kullandığı eserleri tanıtmaya çalışacağız. Kaynakları ne ölçüde, hangi konularda ve nasıl kullandığını da eserleri tanıtırken kısa notlar şeklinde zikredeceğiz.

A. HADİS İLİMLERİ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Şerh eseri telif ederken hadis kaynaklarından, hadis usûlü ve târihi ile ilgili kaynaklardan ve pek tabîi olarak da şerh ve rical kaynaklarından istifade edilmesi kaçınılmazdır. Bu kısımda bu alanlarla ilgili eserleri sınıflandırmayı dikkate alarak kaydetmeğe çalışacağız. Önce hadis metin kitapları ele alınacaktır. Fakat şunu belirtmek isteriz ki, metin kitaplarının hepsine ayrıca temas etmek araştırmamızın gereksiz uzamasına sebep olacaktır. Dolayısıyla biz sadece hadisleri şerh ederken istifade ettiği kaynaklara temas edeceğiz.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 376. Hadis için bkz. Buhârî, *Îman* 7; Müslim, *Îman* 71-72.

¹⁵⁶ Aliyyu’l-Kârî Tebrîzî’nin istifade ettiği kaynakların hepsini kullanmıştır. Tebrîzî eserinde şu kaynaklardan istifade etmiştir: İmâm Mâlik (ö. 179/795), İmâm Şafî (ö. 204/820), Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), Darimî (ö. 255/869), Buhârî (ö. 256/870), Muslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), Darakutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö. 454/1066), Rezin ibn Muaviye (ö. 535/1140). Bkz., Tebrîzî, *Mişkât*, I, 5-6.

1. Hadîs Kaynakları

- a. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah ibn Muhammed ibn İbrâhim (ö. 235/849), *el-Kitâbu'l-Musannef*.

Aliyyu'l-Kârî, hadisleri şerh ederken kullandığı hadislerin bazılarını *Musannef*'ten nakletmiştir. Bazen sadece “İbn Ebî Şeybe rivayet etmiştir ki” şeklinde, bazen de hem müellif hem de eser ismini “İbn Ebî Şeybe *Musannef*'te rivayet etmiştir ki...” şeklinde kaydetmiştir.¹⁵⁷

- b. Bezzar, Ebû Bekr Ahmed İbn Amr (ö. 292/905), *Musnedu'l-Bezzar*.

Aliyyu'l-Kârî 90 civarı hadis tahririni Bezzar'dan nakletmiştir.¹⁵⁸

- c. Ebû Ya'la el-Mevsilî, Ahmed ibn Ali (ö. 307/919), *Musnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî*.¹⁵⁹

Bazı rivayet farklılıkları ve şahid gösterdiği rivayetlerin kaynak gösterildiği esrlerden biri Ebû Ya'la'nın *Musned* adlı eseridir.

- d. Taberânî, Ebu'l-Kâsım Musnidu'd-Dunyâ Suleymân ibn Ahmed (ö. 360/971), *el-Mucemu'l-Kebîr*; *el-Mucemu'l-Evsat*; *el-Mûcemu's-Sağir*.

Taberânî'nin *el-Mûcem*lerinden bol miktarda rivayet nakli yapılmıştır. Toplamda 400 den fazla olan bu nakillerin bazılarını kitap isimlerini belirtilerek, bazılarını da sadece müellif ismi ile yapmıştır.¹⁶⁰

- e. Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed ibn Huseyn ibn Ali (ö. 454/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*; *el-Câmi' li-Şuabi'l-Îman*.¹⁶¹

¹⁵⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 450; III, 345; V, 87; 163; VI, 401.

¹⁵⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 381; 423; 459; II, 273; III, 293; IV, 432.

¹⁵⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 104; II, 330; IV, 297; VII, 368.

¹⁶⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 152; 188; 212; 219; II, 160; 165; 196; III, 161; 175; 199; IV, 215; 250; V, 334; 397; 408; 447; X, 96.

¹⁶¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 345; II, 145; III, 125; V, 427; VI, 493.

Aliyyu'l-Kârî, Beyhakî'nin eserlerinden rivâyetlerin kaynağını gösterirken bazen de şerh ettiği hadisi izah ederken bol miktarda rivâyet nakletmiştir.¹⁶²

f. Deylemî, Ebû Şucâ' Şîrûye İbn Şehrdâr (ö. 509/1115) *Kitâbu'l-Firdevs bi-Mesûri'l-Hitâb*.

Aliyyu'l-Kârî Deylemî'nin eserine “Deylemi *Musnedu'l-Firdevs*'inde şöyle tahrir etmiştir” diyerek atıfta bulunmuştur.¹⁶³

Aliyyu'l-Kârî hadis metinlerinin tahriri ile ilgili şu kaynaklara da müracaat etmiştir: Tirmizî (ö. 279/892) *Şemâil*,¹⁶⁴ Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *el-Mustedrek*,¹⁶⁵ İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210), *Câmiu'l-Usûl*,¹⁶⁶ İmâm Nevevî (ö. 676/1277), *el-Ezkâr*,¹⁶⁷ Munzirî (ö. 656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb*¹⁶⁸ İbn Huzeyme (ö. 311/924), *es-Sahîh*,¹⁶⁹ es-Sehâvî (ö. 902/1497) *el-Mekâsidu'l-Hasene*,¹⁷⁰ es-Suyûtî (ö. 911/1505), *el-Câmiu's-Sağîr*; *el-İtkân*;¹⁷¹ *Hâşiye ale'l-Buhârî*.¹⁷²

2. Hadîs İlimleri Kaynakları

Hadîs kaynaklarının yanı sıra hadîs ilimleri ile ilgili kaynaklara da bol miktarda müracaat edilmiştir. Bunlardan en fazla istifade edilenlerden bir kısmını kaydetmek isteriz:

¹⁶² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 269; 327; 490.

¹⁶³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 142; 372; II, 311; IV, 375; V, 505; VII, 255.

¹⁶⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 25; 30; X, 96.

¹⁶⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 57; 341; III, 492; IV, 268; V, 404.

¹⁶⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 172; 248; 290; 378; 388; 401; II, 108; 167; 195; 212.

¹⁶⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 327; II, 15; 154; III, 10; 11; 23; 376; V, 167.

¹⁶⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 293; VI, 532.

¹⁶⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 81; 171; 185; 210; 375; III, 93, 448, IV, 393, 398.

¹⁷⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 329; IX, 260; 385; 454.

¹⁷¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 149; V, 3.

¹⁷² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 5.

a. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd ibn Ömer (ö. 538/1144), *el-Fâik fî Ğarîbi 'l-Hadîs*.¹⁷³

Aliyyu'l-Kârî kelime izahlarında *el-Fâik*'ten yararlanmıştır.¹⁷⁴

b. İbnu's-Salâh, Takiyyuddîn Ebû Amr Osman İbn Abdirrahman İbn Osman (ö.643/1245), *Ulûmu 'l-Hadîs*

Hadis usûlû konularında müracaat ettiği kaynaklardan biri de İbnu's-Salâh'ın eseri olmuştur.¹⁷⁵

c. İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Seâdât Mubârek ibn Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi 'l-Hadîs*.¹⁷⁶

d. Tirmizî (ö. 279/892), *Kitâbu 'l-İlel*.¹⁷⁷

3. Şerh Kaynakları

Mirkât'ın kaynaklarının önemli kısmını şerh eserleri oluşturmaktadır. Aliyyu'l-Kârî hem *Mişkât*'ın şerhlerinden hem de diğer eserlerin şerhlerinden istifade etmiştir. Bazen istifade ettiği kaynaktan bilgileri aynen aktarmış, bazen de tenkit

¹⁷³ Hadîslerde geçen nadir kelimelerle ilgili olan bir eserdir. Zemahşerî'nin *el-Fâik*'i ve İbnu'l-Esîr (ö. 606/1209)'in *en-Nihâye fî Ğarîbi 'l-Hadîs*'i daha önce alfabetik olarak yazılmış olan eserlerle mukayese edildiğinde, hadîs lügatleri diye isimlendirilmeye daha uygundur. Bununla birlikte taşıdıkları üç ayrı özellikle sözlüklerden ayrılırlar:

Birincisi, kelimenin dil içindeki anlamları ile birlikte hadîslerdeki farklı kullanımlarını vermeleri,

İkincisi, edebî ve fikhî hususlar ihtiva etmeleri,

Üçüncüsü, semantik tahlile teşebbüs etmeleridir. (Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay., Ankara 1997, s. 114.)

¹⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 486; III, 180; VIII, 21; 357; 364.

¹⁷⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 161; I, 171; I, 498; VI, 590.

¹⁷⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 364.

¹⁷⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 493; IV, 420.

ederek nakletmiştir. Aliyyu'l-Kârî'nin genellikle istifade ettiği şerh kaynakları şunlardır:

- a. Hattâbî, Ebû Suleyman Muhammed İbn İbrâhim el-Bustî (ö. 388/998), *Meâlimu's-Sunen*.

Aliyyu'l-Kârî Hattâbî'nin eserinden fikhî konuların ve bazen de hadislerdeki garîb kelimelerin açıklamalarında istifade etmiştir.¹⁷⁸

- b. Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn (ö. 516/1122), *Şerhu's-Sunne*.

Aliyyu'l-Kârî Beğavî'nin şerhlerine de müracaat ederek hadis izahlarına farklı boyut kazandırmıştır. Aliyyu'l-Kârî bazen “Beğavî şöyle demiştir” diyerek bazen de “Şerhu's-Sunne'de şöyle denmiştir” diyerek Beğavî'nin fikirlerini nakletmiştir. Meselâ; Namaz bölümünde imamın namazda hata etmesi ile ilgili hadisin izahında “Şerhu's-Sunne'de de şöyle geçmektedir” diyerek özetle şu değerlendirmelere yer vermiştir: Burada, eğer imam abdestsiz veya gusûlsüz namaz kıldırsa, imamın namazı iade etmesine, ancak cemaatin iade etmesine gerek olmadığına delil vardır. İmamın abdestsiz olduğunu bilip bilmemesi durumu değiştirmez.¹⁷⁹

- c. Kâdî İyâd (ö. 544/1149), *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Muslim*.

Aliyyu'l-Kârî'nin hadislerin muhtevalarını şerh ederken fikirlerinden istifade ettiği âlimlerden biri de Kâdî İyâd'dır. Her ne kadar Kâdî İyâd'ın hangi eserinden nakiller yaptığını belirtmese de biz onun “*İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi'l-Muslim*” adlı eserin olduğunu belirledik.

Kitâbu'l-İlim'deki “Kim ilim talep etmek için yola çıkarsa, Allah da onu cennet yollarından birine dâhil eder...”¹⁸⁰ şeklinde devam eden hadiste âlim ile âbid

¹⁷⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 137; I, 203; V, 41; V, 71.

¹⁷⁹ Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, III, 405; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 190. Örnekler için bkz., *Mirkât*, I, 241; 251; 313; 336 .

¹⁸⁰ Ebû Dâvud, *İlm* 1; Tirmizî, *İlm* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

arasındaki farkı Kâdı İyâd'dan şu şekilde nakletmiştir: “Kâdı demiştir ki; Hz. Peygamber âlimi aya ve âbid yıldızla benzetmiştir. Zîra âbidlerin olgunluğu ve aydınlığı âbidten başkasına intikal etmez. Âlimin Hz. Peygamber (s.a.v.)’den aldığı nur ise başkasına geçer ve onu parlatır. Ayın Allah’ın yarattığı güneşin nurundan nurlanıp ve parladığı gibi.¹⁸¹

- d. Turbiştî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Fadlullâh İbn Hasan (ö. 661/1263), *el-Kitâbu'l-Muyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sunne*.

Aliyyu'l-Kârî hadislerin izahında sıklıkla Turbiştî'den nakillerde bulunmuştur. Akâid konusunda da ondan iktibaslar yapılmıştır.¹⁸²

- e. İmâm Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ İbn Seref İbn Mûrrî (ö. 676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Muslim İbni'l-Haccâc*.

Aliyyu'l-Kârî'nin bilgisine ve izahlarına müracaatda bulunduğu bir diğer şerh alimi İmâm Nevevî'dir. “Bu konuda İmâm Nevevî şöyle demiştir” diyerek iktibaslar yapılmıştır. Meselâ; Kabir ziyareti ile ilgili hadisin şerhinde kabirleri kadınların ziyaret edip edemeyeceği konusunda “İmâm Nevevî şöyle demiştir” diyerek konuyu özet şekilde aktarmıştır: Erkeklerin kabirleri ziyaret etmesi konusunda icmâ vardır. Ancak kadınların kabirleri ziyaret etme konusunda iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre kesin şekilde mekruh olduğu söylenirken, ikinci görüşe göre ise fitneden emin olunursa kadınların da kabirleri ziyaret edebilecekleri söylenmiştir.¹⁸³

¹⁸¹ Kâdı İyâd, *İkmalu'l-Mu'lîm*, Riyad 1996, III, 111;146; VI, 203; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 471; I, 502; III, 21; III, 34; III, 190; III, 246.

¹⁸² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 259; I, 486; I, 479; I, 484; II, 113; II, 122; III, 141; III, 187.

¹⁸³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 215; İmâm Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Muslim İbni'l-Haccâc* VII, 46. Örnekler için bkz., *Mirkât*, I, 146; I, 449; V, 130; 212.

Aliyyu'l-Kârî İmâm Nevevî'nin *Şerhu'l-Erbaîn*,¹⁸⁴ *Tehzîbu'l-Esmâ*¹⁸⁵ eserlerinden de faydalanmış ve rivâyetlerin sıhhat değerlendirmelerine yer vermiştir.

- f. Muzhirî, Allâme Muzhiruddîn Huseyin İbn Muhammed (ö. 727/1326) *el-Mefâtîh fî Şerhi'l-Mesâbîh*.

Aliyyu'l-Kârî'nin hadis şerhlerinde nakilde bulunduğu âlimlerden biri de *Mesâbîh* şarihi Muzhirî'dir. Mesela; Hz. Peygamber Ensardan bir çocuğun cenazesine davet edildi. (Hz. Aişe) Ben de şöyle dedim: “*Ne mutlu ona, cennet kuşlarından bir kuştur. Bir kötülük yapmadı*” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Bilmiyor musun; Allah cenneti ve halkını henüz babalarının sulbünde iken yaratmış, cehennemi ve ehlini de babalarının sulbünde iken yaratmıştır.”¹⁸⁶ hadisinin “kötülük yapmadı” kısmının izahında Muzhirî'den şu değerlendirmeyi nakletmiştir: Hukukullahı taalluk eden günah işlememiştir. Malın zayî edilmesi, birinin öldürülmesi gibi konularda ise diyet alınır. Hırsızlık yaparsa malından alınır...¹⁸⁷

- g. Tîbî, Ahmed İbn Muhammed (ö. 743/1343), *el-Kâşîf an Hakâiki's-Sunen*.

Aliyyu'l-Kârî'nin en fazla iktibasda bulunduğu¹⁸⁸ ve görüşlerine yer verdiği âlimlerin başında Tîbî gelir. Dolayısıyla Aliyyu'l-Kârî'nin Tîbî'nin eserlerini iyice inceleyerek mütâlaâ ettiğini söylebiliriz. Neredeyse her hadisin açıklamasında onun fikirlerine müracaat etmiştir. Sadece muhteva açıklamalarında değil, gramer tahlilleri, kelime izahları gibi meselelerde de Tîbî'nin değerlendirmelerine müracaat etmiştir.

Genellikle Tîbî'den iktibas yaparken şu ifadeleri kullanmıştır

¹⁸⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 403.

¹⁸⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 294; 322; 338; II, 128; V, 106; 548; VII, 287.

¹⁸⁶ Muslim, Kader 6.

¹⁸⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 241; 246; 259; 282 .

¹⁸⁸ Aliyyu'l-Kârî, Tîbî'den dört bin civarında nakilde ve atıfta bulunmuştur.

قال الطيبي , قال الطيبي رحمه الله , كَذَا قَالَ الْفَاضِلُ الطَّيْبِيُّ, ذَكَرَهُ الطَّيْبِيُّ رُجْمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ

Aliyyu'l-Kârî bazen onun görüşlerini olduğu gibi naklederken bazen de katılmamıştır. Özellikle Şâfiî mezhebinin görüşlerini daha çok Tîbî'den nakletmiştir. Meselâ; “İnsan vefat ettikten sonra sadakay-i câriye, faydalı ilim ve dua eden sâlih evlad haricinde tüm amelleri kesilir”¹⁸⁹ meâlindeki hadisin son kısmında sâlih evlatla ilgili hem kendi hem de bazı âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra Tîbî'nin şu görüşlerine yer vermiştir: “et-Tîbî dedi ki, istisna muttasıldır. Takdîri ise, ondan namaz, zekât gibi tüm amellerinin sevabı kesilir. Ancak ondan şu üç şeyin sevabı kesilmez. Meselâ; Vakıf, arâzi, kitap veya kendisi ile amel edilen meselelerin öğretilmesi veya sâlih evlat gibi. Çünkü o evladını hayata gelmesi için bir sebep, vesile olmuştur. Onun ameli de ona sevab gibi yazılır.”¹⁹⁰

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in son hastalığı döneminde defalarca abdest alıp namaza gitmek istediğini anlatan hadisin şerhinde Aliyyu'l-Kârî Tîbî'den nakilde bulunmuş daha sonra da o konu ile ilgili kendi fikrini beyan etmiştir. Şöyle ki, et-Tîbî diyor ki, “Bu hadiste baygınlık geçirince abdest almanın gerekli olduğuna dair delil vardır. Eğer bayılma durumu devam ederse abdestin de yenilenmesi müstehaptır. Defalarca baygınlık geçirse bir defa abdest alsa yeterlidir.” Aliyyu'l-Kârî “Bayılma ihtimali azaldığında, bedenin güçlendiği hissedildiği takdirde abdest almak daha doğru ve caizdir” diyerek kendi görüşünü ilâve etmiştir.¹⁹¹

Tîbî'ye yöneltilen tenkitlere misal olarak fiten bölümünde bulunan Hiz. Peygamberin “Yaklaşmakta olan şerden dolayı vay Arabın hâline! Elini ondan uzak tutan kurtulur” hadisinin¹⁹² şerhini zikredebiliriz. Aliyyu'l-Kârî'nin naklettiği gibi Tîbî hadisi şöyle şerhetmiştir: “Yaklaşmakta olan şer sözüne gelince; Hiz. Peygamber

¹⁸⁹ Dârimî, Mukaddime, 46.

¹⁹⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 454, Tîbî, *el-Kâşif*, II, 663. Örnekler için bkz., *Mirkât*, I, 468, 529, 530; III, 1276, IV, 1262, V, 1721; VII, 2721, IX, 3846.

¹⁹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 204; Tîbî, *el-Kâşif*, IV, 1167.

¹⁹² Ebû Dâvûd, Fiten ve Melâhim 1. *Mişkât*, hadis no: 5404.

bununla Hz. Osman döneminde Müslümanlar arasında ortaya çıkan olayları ve Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen hadiseyi kastedti.”¹⁹³

Aliyyu'l-Kârî ise hadisi şöyle şerh etmektedir: “Veya Hz. Huseyin ile Yezid arasındaki olayı kasetmektedir. O mana olarak daha yakındır. Çünkü o olayın şerri Arab-Acem herkes için daha belirgindir.”¹⁹⁴

Tîbî'den hem muhteva değerlendirmelerinde hem de kelime tahlillerinde iktibaslar yapılmıştır.

Meselâ; Tîbî اَتَّقُوا الْحَدِيثَ عَنِّي إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ. فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. “Bilmediğiniz hadisi benden rivâyet etmekten çekinin...” konulu hadisin şerhinde لا اَتَّقُوا الْحَدِيثَ عَنِّي إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ kısmının cümle tahlilini şu şekilde yapmıştır: “Burada hadisin isim gibi kabul edilmesi caizdir. Muzâf da mahzûftur. O zaman şu anlama gelir: Hadis rivâyet etmekten sakının. Mefûl anlamında faîl olması da câizdir. عَنِّي ibaresi de ona muteallıktır. İstisna ise munkatı olmuş olur. Böyle olunca anlamı da, “(kesin) Bilmediklerinizi benden tahdîs etmekten çekinin, fakat (kesin) bildiklerinizi nakletmekten çekinmeyin” şeklinde olacaktır.”¹⁹⁵

h. Kirmânî, Ebu Abdillâh Şemseddîn Muhammed (ö. 786/1384), *el-Kevakibu'd-Derâri fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*

Hadis şerhlerinde iktibasda bulunduğu âlimlerden biri de Buhârî şârihi Kirmânî'dir.¹⁹⁶

¹⁹³ Tîbî, *el-Kâşif*, XI, 3418.

¹⁹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 3400.

¹⁹⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 489; Örnekler için bkz., I, 327, III, 927, 975, 976, 1129, 1225; IV, 215, 61, 1271, 1338, 1356, 1455, 1507, 1509, 1683, 1712; V, 2078; VI, 2236, 2237, 2329, 2395, 2398, 2403, 2404, 2436, 2445, 2446; VII, 2671.

¹⁹⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 154; I, 447; IV, 208; VI, 293.

- i. Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed ibn Bahâdır et-Türkî el-Mısri el-Minhâcî eş-Şâfiî (ö. 794/1392), *et-Tenkîh li Elfâzi'l-Câmiî's-Sahîh*

Şafiî mezhebine mensup Zerkeşî'den iktibaslar yapılırken bazen eser ismi kaydedilmiştir. Genellikle “Zerkeşî şöyle demiştir” diyerek fikhî ve filolojik bilgiler aktarılmıştır. Eser isimleri bazen “*Hâşiyetu'l-Buhârî*’de şöyle demiştir,” bazen de “*Tenkîh*’te şöyle demiştir” şeklinde kaydedilmiştir. Aliyyu'l-Kârî ondan rivâyetlerle ilgili sıhhat değerlendirmeleri de nakletmiştir.¹⁹⁷

- j. el-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed İbn Alî İbn Yusuf (ö. 833/1429), *Tashîhu'l-Mesâbihi't-Tavdîh fî Şerhi'l-Mesâbih*

Aliyyu'l-Kârî el-Cezerî'nin eserinden hadislerin şerhinde istifade etmiştir. Şunu da kaydedelim ki Aliyyu'l-Kârî'nin en fazla nakilde bulunduğu Mîrek de nakillerin ekser kısmını *Tashîh*’ten yapmıştır.¹⁹⁸

- k. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî*

Aliyyu'l-Kârî'nin hadislerin şerhi ile ilgili izahlarına müracaatta bulunduğu şerh alimlerinde biri de İbn Hacer el-Askalânî'dir. O İbn Hacer'den 25 civarı değerlendirme nakletmiştir. قَالَ شَيْخُ الْإِسْلَامِ فِي فَتْحِ الْبَارِي، كَذَا فِي فَتْحِ الْبَارِي şeklinde ifadelerlerden istifade etmiştir.¹⁹⁹

- l. İbnu'l-Melek, Muhammed İbn İzzuddîn Abdullatîf İbn Abdilazîz İbn Emineddîn el-Hanefî (ö. 854/1450), *Şerhu Mesâbihi's-Sunne li'l-İmâmi'l-Beğavî*.

¹⁹⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 181; II, 191; IV, 433; VI, 451; VIII, 385.

¹⁹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 436; 471; 511; 536; III, 98.

¹⁹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 109, IV, 252; V, 208; V, 315; VI, 73; X, 97.

Aliyyu'l-Kârî'nin en fazla nakilde bulunduğu şârihlerden biri de İbnu'l-Melek'tir. Aliyyu'l-Kârî ondan sadece "İbnu'l-Melek şöyle demiştir", "İbnu'l-Melek Mesâbîh şerhinde şöyle demiştir" diyerek bin üç yüz civarı nakilde bulunmuştur.

"İnsanlar النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِصَّةِ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَّهُوا da altın ve gümüş madenleri gibi madenlere benzer..."²⁰⁰ hadisinde مَعَادِنُ kelimesini açıklarken İbnu'l-Melek'ten iktibasta bulunmuş ve onun açıklamasını aynen nakletmiştir: "Kimin kabiliyeti daha üstün ise onun fazileti de daha üstündür. Burada maden cevherlerine vurgu vardır. Nasıl ki, değerli cevherler elde etmek için çok çalışmak gerekir aynı şekilde üstün ahlak elde etmek için nefsi riyâzat'tan geçirmek gerekir."²⁰¹

m. İbn Hacer el-Heytemî (ö. 973/1566), *Fethu'l-İlâhi fi Şerhi Mişkât*

Aliyyu'l-Kârî İbn Hacer'den "İbn Hacer şöyle demiştir", "Tîbî şöyle dedi ve İbn Hacer de ona uydu" "Tîbî böyle değerlendirdi ve İbn Hacer bunu kabul etmedi" gibi ifadelerden istifade etmekle nakiller yapmıştır.

"Hâfız" kavramı ile ilgili İbn Hacer'in şu izahına yer vermiştir: "Hâfızlardan kasıt Kurân-ı Kerim'i sadece ezberlemektir. Son zamanlarda ümmetin arasında öyle münâfıklar çıkmıştır ki, onu (Kurân-ı Kerîm'i) anlamaktan uzaktırlar."²⁰²

Aliyyu'l-Kârî bazen de İbn Hacer'in hadislerin sıhhati ile ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Namaz bölümünde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salavat getirme ile ilgili kaydedilen hadisin sonunda ona atfen şu değerlendirmeyi nakletmiştir: "Bu hadisin birçok tarikleri vardır. Onlardan bazıları "sahîh" bazıları

²⁰⁰ Muslim, Birr 159, 160. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Edeb 16.

²⁰¹ İbnu'l-Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-Sünne li'l-İmâmî'l-Beğavî*, Kuveyt 2012, I, 191; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 451; Örnekler için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 139, 140, 142, 143, 453, 461, 154, 290, 320, 346, 348, 350, 352, 360; II, 410, 412, 414, 415; IV, 252.

²⁰² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 529. Örnekler için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 138, 158, 165, 173, 184, 190, 193, 219, 235, 239, 270, 282, 308, 327, 357, 371, 380, 391, II, 430, 437, 447, 460, 515, 525, 544, 555, 608, 620, 674, 747, 796, 810, III, 11, 24, 840, 879, 926.

“hasen” bazıları da “zayıf”tır.²⁰³ Aliyyu’l-Kârî İbn Hacer’den naklettiği görüşlerin bazılarının isabetli olmadığını da ileri sürmüştür.²⁰⁴

n. Ebherî, Abdulazîz İbn Muhammed (ö. 895/1490), *Minhâcu’l-Mişkât*.

Aliyyu’l-Kârî Ebherî’den hem dil, hem senet hem de muhteva değerlendirmelerinde iktibaslarda bulunmuştur. Meselâ; *إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا*; “İnsan ölünce üç ameli haric diğer bütün amellerin sevabı kesilir.”²⁰⁵ hadisinde Ebherî’nin gramer açıklamalarına şöyle yer vermişti: “ Buradaki *مِنْ* zâid’dir. Tenvin de amel kelimesinin bedelidir. Devamında şu açıklamalara yer verilmiştir: “Denildi ki buradaki *من* zamîr, *عنه* ise zâid’dir. Hal böyle olunca anlamı da, “İnsan ölünce onun amellerinden kesilir, ancak şu üç durum müstesna” şeklinde olur. İkisinin de asıldan olduğu söylenebilir. Bu zaman anlamı “ İnsan ölünce ondan ameli kesilir. Kendisi de amelden kesilir. Ancak üç amel müstesnadır.”

Aliyyu’l-Kârî Ebherî’nin de sadece dil konusundaki görüşlerine yer vermekle yetinmemiş aynı zamanda onun muhteva ile ilgili görüşlerine de temas etmiştir. Meselâ; ilim öğrenmenin farz olması ile ilgili hadisin izahında Ebherî şöyle demiştir “Farz olan ilim konusunda âlimler arasında ciddi fikir ayrılığı olmuş ve bu anlamda yirmiden fazla fırka hizipleşmiştir. Her fırka da sadedinde olduğu ilmin farz olduğunu iddia etmiştir.”²⁰⁶

Aliyyu’l-Kârî, Ebherî’nin bazı senet değerlendirmelerine de yer vermiştir. Meselâ; ilim bâbında zikredilen bir hadisin senedle ilgili değerlendirmesini şöyle nakletmiştir: “Ebherî demiştir ki, rivâyetlerin ekseriyetinde hadis *عن* sığası ile rivâyet edilmiş ancak el-Kuşmîhenî (ö. 389/999)’nin rivâyetinde ise *عن* sigasından

²⁰³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 12.

²⁰⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 224; II, 679; IV, 1281.

²⁰⁵ Müslim, Vasiyye 14; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 203.

²⁰⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 477. Diğer örnekler için bkz; I, 166, 168, 179, 181, 200, 217, 224, 227, 483; II, 411, 414, 418, 419, 454, 470; III, 13, 24.

bedel olarak من ile rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetin vasıtasız olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’den alındığının göstergesidir.²⁰⁷

Aliyyu’l-Kârî Ebherî’nin kavram açıklamalarına da müracaat etmiş ve onlardan istifade etmiştir. Meselâ; Ebherî’nin istikamet kavramı ile ilgili “İstikamet, Allah’ın emirlerinden amel etme ve terk etme konusunda kinayedir” izahını olduğu gibi nakletmiştir.²⁰⁸

- o. Mîrek, es-Seyyid Nesîmuddîn Muhammed ibn Cemâlidîn el-Huseyin el-Heravî (ö. 930/1533), *Şerhu’ş-Şemâil*

Aliyyu’l-Kârî şerh ettiği hadisin farklı kaynaklarını naklederken ve hadisin kaynak değerini zikrederken de en fazla (bin üç yüz civarı) iktibasda bulunduğu şahıs onuncu asır hanefî âlimlerinden olan Mîrek’tir.²⁰⁹ Genellikle o, قال ميرك ifadesinden istifade etmiştir. Genellikle *Tashîh* eserinden yaptığı nakilleri aktarmıştır.

Her namazdan sonra Muâvizeteyn’in okunması ile alakalı hadisin kaynakları gösterildikten sonra Mîrek’in tespit ettiği kaynakları ve rivâyet farklılıklarını şu şekilde nakletmiştir: “Mîrek şöyle dedi: Bu hadisi Ebû Dâvûd rivâyet etti ve bu lafızlar ona aittir. Tirmizî de “Fedâilu’l-Kurân” kitabında rivâyet ederek hadisin hasen garip olduğunu söylemiştir.²¹⁰

Aynı zamanda Aliyyu’l-Kârî’nin sened ve muhteva değerlendirmeleri ile kelimelerin anlamları konusunda bilgilerine en çok müracaat ettiği âlimlerden biri de Mîrek’tir. Onun dilbilgisi ile ilgili olarak şu örneği gösterebiliriz: “Caiz olan yedi şey ve nehy edilen yedi şeyle ilgili hadisin izahında ipekten yapılmış libasla ilgili izahlara yer verirken Aliyyu’l-Kârî Mîrek’ten şu açıklamayı nakletmiştir: “Eğer sen dersin ki, bu dördü arasında ne gibi fark var? Ben de sana şöyle cevap veririm: ‘İpek (الحرير)

²⁰⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 526.

²⁰⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 529.

²⁰⁹ Mîrek’in *Şerhu’ş-Şemâil* eseri konusunda Suudi Arabistanın Ummu’l-Kura Üniversitesi Tarih bölümünde yüksek lisans tezi hazırlayan Menî’ İbn Dâbi de bunu doğruluyor. Bkz., s. 25.

²¹⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 44; V, 250.

genel isimdir. Dîbâc (الديباج) ise ipeğin bir çeşididir. (الاستبرق) da dîbâcın bir çeşididir.”²¹¹

Aliyyu'l-Kârî *Miškât* şerhleri dışında şu şerhlere de müracaat etmiştir: Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*,²¹² İbn Battal (ö. 449/1057), *Şerhu Câmiî's-Sahîh li'l-Buhârî*.²¹³ Şemsuddîn Muhammed el-Hanefî, *Şerhu Şemâil*.²¹⁴

4. Rical Kaynakları

Tebrîzî'nin *el-İkmâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eseri râviler hakkında bilgi veren kitaptır. Söz konusu eser *Miškâtü'l-Mesâbih* 'te rivâyetleri bulunan sahâbe ve tâbiûn râvilerin hayatları hakkındadır. Aliyyu'l-Kârî râviler hakkında bilgilerin bir kısmını bu eserden “قَالَ الْمُؤَلِّفُ” “müellif şöyle demiştir” ifadesi ile bir kısmını da kaydedeceğimiz şu eserlerden nakletmiştir:

a. Buhârî, Muhammed İbn İsmâil (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*.

Aliyyu'l-Kârî rical değerlendirmesinde Buhârî'nin görüşlerine de yer vermiştir. Meselâ; “Namazda secdeye yetişen kimsenin durumu ile ilgili hadisi rivâyet eden Yahya İbn Ebî Suleyman hakkında Buhârî “munkeru'l-hadîs” değerlendirmesini yapmış²¹⁵ ve Aliyyu'l-Kârî de ona itibar etmiştir.²¹⁶

b. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Abdurrahman ibn Muhammed (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*.

Râvileri cerh ve ta'dil yönünden ele alan İbn Ebî Hâtim'in eseri de Aliyyu'l-Kârî'nin kaynakları arasında yer almıştır.²¹⁷

²¹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 6.

²¹² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 207, 208, 359, 366; II, 449, 450, VI, 44.

²¹³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 315.

²¹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 245; 262; 299; IX, 106.

²¹⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, Haydarabâd trs., VIII, 280.

²¹⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 223; V, 187; VI, 435; 532.

²¹⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 363; III, 200; 305; VI, 159.

c. İbn Hacer Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed, (ö. 852/1449), *Takrîbu 't-Tehzîb*.

Râvilerin biyografisi ile ilgili bilgileri aldığı kaynaklardan biri de, İbn Hacer'in *Takrîbu 't-Tehzîb* adlı eseridir.²¹⁸

Zaman zaman ravi değerlendirmelerinde İbn Abdilberr (ö. 463/1071)'in, *el-İstiâb*,²¹⁹ *et-Temhîd*,²²⁰ *el-İstizkâr*,²²¹ *el-Mizzâ* (ö. 600/1203)'nin *Tehzîbu 'l-Kemal*,²²² Zehebî (ö. 748/1348)'nin *Mizânu 'l-İtidâl fî Nakdir-Ricâl*,²²³ adlı eserlerden de istifade etmiştir.

B. TEFSİR KAYNAKLARI

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken âyetlerden de bol miktarda istifade etmiştir. Hadisleri şerh ederken, gerekli gördüğü yerde âyet tefsiri de yapmıştır. Dolayısıyla âyetlerin izahında tefsir kaynaklarına müracaat etmiştir. Bazen de âyetleri kendi dirâyeti ile tefsir etmiştir.

1. İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Kâsım Huseyin İbn Muhammed (ö. 425/1034), *el-Mufredât fî Ğarîbi 'l-Kur'ân*.

Kur'ân'la ilgili terimleri açıklarken Aliyyu'l-Kârî'nin müracaat ettiği kaynak *Mufredât* olmuştur.²²⁴

2. Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer İbn Muhammed (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki 't-Tenzîl ve 'Uyûni 'l-Ekâvîl fî Vucûhi 't-Te'vîl*.

²¹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 286; V, 144; 148, 526; VI, 288; VI, 414 ; VII, 196.

²¹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 15; VIII, 345.

²²⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 150; VI, 519, VIII, 38.

²²¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 183.

²²² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 480; IV, 286.

²²³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 378; VII, 196; XI, 64.

²²⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 518; VI, 12; V, 71; VI, 274; 512.

Aliyyu'l-Kârî tefsir konularında Zemahşerî'den sıklıkla nakilde bulunmuştur.²²⁵

3. Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn (ö. 606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb*

Aliyyu'l-Kârî Fahreddîn er-Razî'den "Tefsirinde şöyle demiştir" diyerek, bazen de sadece isim kaydederek iktibaslar yapmıştır.²²⁶

4. Beyzâvî, Ebu'l-Hayr Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*.

Aliyyu'l-Kârî, Beyzâvî'den âyetlerin tefsirinde faydalanmıştır.²²⁷

Bundan başka tefsir ve Kur'ân ilimleri ile alakalı olarak Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'nin *Tefsiru'l-Hasan el-Basrî*,²²⁸ adlı eseri ile Kurtûbî (ö. 671/1273)'nin *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsirine başvurmuştur.²²⁹

C. FIKHÎ KAYNAKLAR

a. Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İdrîs (ö. 204/820), *el-Umm*.

Aliyyu'l-Kârî, İmâm Şâfiî'nin görüşlerini naklederken *el-Umm* adlı eserinden faydalanmıştır. Meselâ; "Hacer-i Esved'in hizasına varınca

بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ إِيْمَانًا بِاللَّهِ، وَتَصَدِيقًا بِمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ifadeleri İmâm Şâfiî'den rivâyet edilmiştir.²³⁰

b. Serahsî, Ebû Bekir Şemsu'l-Eimme Muhammed (ö. 483/1090), *el-Mebsut*.

²²⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 162; 267; V, 118; 219; VI, 512.

²²⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 363; III, 293; VI, 317.

²²⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 212; 169; 185; 300; 311; 377; II, 109; 446; 458; III, 901; 921; VI, 533.

²²⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 140.

²²⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 145; V, 3.

²³⁰ İmâm Şâfiî, *el-Umm*, II, 170; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 267; V, 392; 465.

Aliyyu'l-Kârî'nin en çok iktibasda bulunduğu eserlerden biri de *el-Mebsut*'tur. Hanefî fıkhnın temel eserlerinden olması bunda etkili olmuştur. Aliyyu'l-Kârî bu eserde kaydedilen farklı hadis rivâyetleri, âlimlerin içtihadlarını ve konuyla ilgili fikhî hükümleri de nakletmiştir.²³¹

c. Mergînânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Ali İbn Ebî Bekir (ö. 593/1197), *el-Hidâye*.

Aliyyu'l-Kârî'nin fikhî konularda sıklıkla müracaat ettiği Hanefî fıkhnın esas alındığı *Hidâye* adlı eserdir.²³² Bazen *Hidâye*'den iktibas edilmiş geniş izahlara yer verilmiştir.²³³

d. İbnu'l-Humâm Kemâluddîn Muhammed İbn Abdilvâhid İbn Abdilhamîd, (ö. 861/145), *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*.

Fikhî meselelerde müracaat edilen eserlerden biri de *el-Hidâye*'nin şerhi olan *Fethu'l-Kadîr*'dir. Neredeyse her fikhî konudan sonra ondan nakilde bulunmuştur. Sanki Hanefî mezhebinin her konudaki görüşünü ondan nakletmiştir.

Aliyyu'l-Kârî ondan iktibasları genellikle قَالَ الْفَاضِلُ الْمُحَقِّقُ ابْنُ الْأَهْمَامِ فِي شَرْحِ الشَّيْخِ الْقَاضِي ابْنِ الْأَهْمَامِ ve الشَّيْخِ الْقَاضِي ابْنِ الْأَهْمَامِ şeklinde yapmıştır. Meselâ; Misvak kullanımı ile ilgili hadisin şerhinde İbnu'l-Humâm şöyle demiştir diyerek şu cümleleri aynen nakletmiştir: “Misvaktan istifade etmek beş şekilde müstehab olur: Dışlerin sararması durumunda, ağız kokusu değiştiğinde, uykudan uyanma esnasında, namaza başlarken ve abdest alırken.”²³⁴

²³¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 74; V, 430; VI, 515; VII, 472.

²³² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 42; III, 74.

²³³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 556.

²³⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 372; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, 25. Örnekler için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*. I, 395; II, 450; II, 575; VI, 432; 434; 437.

Bundan başka fıkıhla ilgili Ebû Abdillâh Muhammed ibn Hasen Şeybânî, (ö. 189/805)'in *el-Câmiu'l-Kebîr*'i,²³⁵ Kâdîhân (ö. 592/1196)'ın *Fetevâ'sı*,²³⁶ İzzuddîn İbn Abdisselâm (ö. 660/1262)'ın *Kavâidu'l-Ahkâm fî Masâlihi'l-Enâm*'ı,²³⁷ Zeylâî, (ö. 743/1343)'nin *Keşfu'd-Dekâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*'i,²³⁸ Karâfî, (ö. 1014/1606)'nin *Letâifu'l-Munen fî Kavâidi's-Sunen*'²³⁹ eserler de Aliyyu'l-Kârî'nin müracaatda bulunduğu kaynaklardan bazılarıdır.

D. AKÂİD KAYNAKLARI

Aliyyu'l-Kârî çoğunlukla itikâdî konularda farklı kaynaklara müracaat etmiştir. Bunlardan bazıları matbû iken bazılarının sadece müellif isimleri kaydedilmiştir. Akâid konularında müracaat edilen kaynaklar şöyledir:

a. Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed ibn Tayyib (ö. 403/1013)

Aliyyu'l-Kârî Bâkılânî'nin Mu'tezile mezhebine karşı cevap niteliğindeki görüşünü iktibas etmiştir. Meselâ; “Bâkılânî der ki, Mu'tezile mezhebi insan öldükten sonra geriye hiçbir şeyin kalmayacağını iddia ediyor. Ancak Ehl-i Sünnet mezhebi bunun aksini savunur. Çünkü sahîh hadislerde Allah'ın toprağa nebîlerin cesetlerini yemesini yasakladığı vârid olmuştur”²⁴⁰ görüşünü nakletmiştir. Ancak bunu hangi eserden naklettiğini belirtmemiştir.

b. Teftâzânî, Ömer ibn Abdillâh (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*

Aliyyu'l-Kârî'nin itikâdî konulardaki müracaat kaynaklarından biri de Teftâzânî'dir.²⁴¹

²³⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 158, 395.

²³⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 254.

²³⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 323; V, 21; V, 55.

²³⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 185; I, 455.

²³⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 337.

²⁴⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 255; Örnekler için bkz., III, 324; V, 5.

²⁴¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 498.

c. İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyyuddîn Ahmed ibn Abdulhalim (ö. 728/1328) *el-Muntekâ*.²⁴²

E. TASAVVUFLA ALAKALI KAYNAKLAR

1. Suhreverdî, Ebu Hafs Şehabuddîn Ömer ibn Muhammed Şeyhu'l-Ârif er-Rabbânî (ö. 632/1234), *Avârifu'l-Maârif*.²⁴³

Tasavvufî bilgiler konusunda *Avârifu'l-Maârif*, müracaat edilen eserlerden biridir. Aliyyu'l-Kârî bazan isim belirterek, bazen de kitap ismini kaydederek iktibaslar yapmıştır. Hatta bazen o eserlerden hadis nakli de yapmıştır. Meselâ; Zikir bölümünde “*Avârifu'l-Maârif*’te şu rivâyet vardır” diyerek Enes ibn Mâlik’in rivayet ettiği şu hadisi nakletmiştir: “Her gün sabah akşam yeryüzünün bir parçası diğerine şöyle seslenir: Bu gün senin üzerinde namaz kılan ve Allah’ı zikreden biri geçti mi? Bazısı “evet” bazısı da “hayır” cevabını verir. Evet diyen yer parçası, üzerinde namaz kılma ve Allah’ı zikretmenin kendisi için bir üstünlük ve fazilet olduğunu bilir.”²⁴⁴ Aliyyu'l-Kârî bu hadisi müellifine güvendiği için ondan naklettiğini düşünmekteyiz.

2. Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynu'l-İslâm Abdulkерim ibn Hevâzin (ö. 465/1072), *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*.

Aliyyu'l-Kârî Kuşeyrî’nin *Risâle*’sinden “Kuşeyrî *Risâle*’sinde şöyle demiştir” diyerek hem tasavvufî bilgiler hem de bazı rivâyetleri nakletmiştir.²⁴⁵

3. Gazzâlî, Muhammed İbn Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*.

Aliyyu'l-Kârî Huccetu'l-İslâm olarak bahs ettiği Gazzâlî’nin eserlerinden bol miktarda istifade etmiştir. Bazen “Şeyh Ebû Hâmid şöyle demiştir” diyerek ondan iktibaslar yapmıştır. İmâm Gazzâlî’den hem hadisler almış hem de muhteva

²⁴² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 204; III, 396.

²⁴³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 151; X, 54.

²⁴⁴ Rivayet için bkz., Suhreverdî Şehâbeddin, *Avârifu'l-Maârif*, Beyrut 1966, s. 103; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 1540.

²⁴⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 198; Ayrıca bkz., I, 163; V, 71, 75.

değerlendirmelerine yer vermiştir. Meselâ; “Temizliğin birkaç mertebesi vardır. Bunlar, dış görünüşü pisliklerden temizlemek, derilerden yaraları temizlemek, ahlaki kötü huylardan arındırmak sonunda da sırrı Allah’tan başkasından temizlemek şeklinde sıralayabiliriz” diyerek ondan nakillerde bulunmuştur.²⁴⁶ Bu eserden başka diğer kitablardan da iktibaslar yapılmıştır. *Cevâhiru’l-Kurân*, bunlardan biridir.²⁴⁷

4. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, (ö. 672/1273), *Mesnevî*.

Aliyyu’l-Kârî Mevlâna’dan da iktibaslar yapmıştır. Ondan yaptığı iktibasları “Mevlevî er-Rûmî” “Mevlevî Mesnevî’sinde şöyle demiştir” gibi ifadelerle belirtmiştir. Meselâ; Muaviye hakkındaki değerlendirmesini “O, meşhur ve saygın vahiy katiplerinden biridir” şeklinde nakletmiştir.²⁴⁸

5. Atâullâh İskenderî, (ö. 709/1309), *Leâifu’l-Minen*.

Aliyyu’l-Kârî Atâullah İskenderî’den hem hikmetler hem de bazı hikayeler nakletmiştir. Meselâ; Âfiyet isteme ile ilgili hadiste bir hikaye nakledilmektedir. Bir gün yanıma şeyhim Ebu’l-Abbâs el-Mursî geldi. Şeyh çok hasta ve acı çekmekteydi. Bir adam içeri girince ona âfiyet diledi, fakat Şeyh Efendi şunları söyledi: “Ben âfiyet istemem, zira bu hal benim âfiyet istemem sonucudur. Dolayısıyla bu durum benim için âfiyettir. Ebû Bekir âfiyet diledi yaşlanarak öldü, Hz. Ömer âfiyet istedi yaralanarak öldü, Hz. Osman âfiyet istedi kesilerek öldürüldü, Hz. Ali âfiyet diledi katledildi. Allah’tan âfiyet isteyince senin için âfiyet olacağını bildiğin şeyi iste.”²⁴⁹

²⁴⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Beyrut trs., I, 128. Örnekler için bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 50; 53; 84; 85; 179; 216; 217; 235; 297; 310; II, 455; 461; 554. X, 30.

²⁴⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, II,5; Ayrıca bkz., I, 164; III, 39; IV, 289; V, 3; V, 54.

²⁴⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 398; V, 63.

²⁴⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 19; 65.

Bunlardan başka Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'nin *Kûtu 'l-Kulûb* 'u²⁵⁰ ile Abdulkâdir Geylânî (ö. 561/1166)'nin bir eserinden ismi belirtmeden iktibaslar yapılmıştır.²⁵¹

F. DİL ve LUGAT İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ve âyetleri tefsir ederken kelimelerin lügavî anlamlarını, türedikleri kalıpları ve cümle içerisindeki konumlarını, fesâhat ve belâgat yönünden durumlarını doğru tespit etmeye ve buna göre hadislere doğru anlam vermeye, ifade ettikleri hükümleri ve maksatları tespiti çalışmıştır. Ayrıca birçok gramer ve belâgat kaidelerini de tartışmış ve onlar hakkında bilgiler vermiştir. Dolayısıyla bu tahlilleri yaparken ve tartışmalarda bulunurken birçok kaynaktan faydalanmıştır. Bu kaynaklardan nakilde bulunurken, bazen قال جمهور اهل اللغة gibi anonim ifadeler kullanmıştır. Bazen de قال سيبويه ifadesinde olduğu gibi sadece müellif ismini kullanmıştır.

Şimdi *Mirkât*'ın bu kaynaklarını sıralayıp yerlerini gösterelim:

1. Halil ibn Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil ibn Ahmed ibn Amr Ferahidî, (ö. 175/791), *Kitâbu 'l-Ayn*.

Aliyyu'l-Kârî az da olsa Halil ibn Ahmedin eserinden istifade etmiştir. Kelime izahlarında onun açıklamalarına yer vermiştir.²⁵²

2. Sîbeveyh, Ebû Bîr Amr ibn Osman ibn Kanber (ö.180/796), *Kitâbu Sîbeveyh*.

Aliyyu'l-Kârî Sîbeveyh'ten sarf ve nahv konularında iktibaslar yapmıştır. “Temizlik imanın yarısıdır”²⁵³ hadisinin الطُّهُورُ kelimesi ile ilgili Sîbeveyh şöyle

²⁵⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 207; I, 439; V, 36; V, 321.

²⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 41; V, 75.

²⁵² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IX, 371.

²⁵³ Muslim, Tahâret 1; Ayrıca bkz., Tirmizî, Daâvât 86.

demıştır: Bu kelime fetha ile okunur. Çünkü الْفَعُولُ vezninde mastar anlamı ifade eder. الْوُلُوعُ وَالْقَبُولُ gibi.²⁵⁴

3. Asmâî, Ebû Saîd Abdulmelik ibn Kureyb el-Bâhilî (ö. 216/831), *el-Asmâiyyât*.

Aliyyu'l-Kârî, Asmâî'den kelime incelemeleri ve cümle i'râbları konularında iktibaslarda bulunmuştur.²⁵⁵

4. Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed ibn Ahmed ibn Ezher (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*.

Ezherî'den sarf, nahv ve lügat konularında iktibaslarda bulunulmuştur.²⁵⁶

5. Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl ibn Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh fi'l-Luğa*.

Kelime ve kavramların izahında müracaat edilen kaynaklardan biri de Cevherî'nin "Sihâh"ıdır.²⁵⁷

6. Nahvî, İbn Hişam, Ebû Muhammed (ö. 761/1360), *Mugni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*.

Arap dili ve belâğatı ile ilgili istifade edilen kaynaklardan birini de *Mugni'l-Lebîb* oluşturmaktadır.²⁵⁸

7. Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed ibn Yakub ibn Muhammed (817/1415), *el-Kamûsu'l-Muhît*.

²⁵⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 5; Ayrıca bkz., I, 42 II, 18; II, 323; II, 522; III, 287; VI, 578.

²⁵⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 440; 461; II, 221; III, 156; 438; V, 547.

²⁵⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 126; 476; III, 81; V, 74; 423.

²⁵⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 116; 343; 346; VIII, 63.

²⁵⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 383.

Aliyyu'l-Kârî kelime izahlarında ve kavram açıklamalarında Fîrûzâbâdî'den bol miktarda nakilde bulunmuştur.²⁵⁹

Dil konusunda atıfta bulunulan ve iktibaslar yapılan bazı eserler de şöyledir: Kâdı Şureyh (ö. 80/699),²⁶⁰ Halil ibn Ahmed (ö. 175/791),²⁶¹ Zeccâc (ö. 311/923),²⁶² Ezherî (ö. 370/980),²⁶³ İbn Fâriz (ö. 632/1235),²⁶⁴ Zeynu'l-Arab.²⁶⁵ Ancak bunların hangi eserlerine müracaat edildiği belirtilmemiştir.

Hadislerin şerhinde Ârif ibnu'l-Fâriz (ö. 632/1235),²⁶⁶ Zeynuddin el-İrâkî (ö. 806/1404),²⁶⁷ Muhammed ibn Abdullah el-Ensârî,²⁶⁸ İmâm Şafî (ö. 204/820),²⁶⁹ Şâtıbî (ö. 790/1388),²⁷⁰ gibi şâirlerin şiirlerinden iktibaslar yapılmıştır.

G. SİYER, TÂRİH VE DİĞER ALANLARLA İLGİLİ KAYNAKLAR

Aliyyu'l-Kârî, hadisleri şerh ederken çeşitli tarihî bilgilerden de yararlanmıştır. Bu bilgileri güvenilir tarih ve siyer kitaplarından nakletmiştir.

1. Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ömer (ö. 207/822), *Kitâbu'l-Megâzî*.

²⁵⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 43, 178, 211, 238, 260, 279 .

²⁶⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 60.

²⁶¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IX, 366.

²⁶² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 136.

²⁶³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 483.

²⁶⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 511.

²⁶⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 159; V, 210.

²⁶⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 274.

²⁶⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 154.

²⁶⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 366.

²⁶⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 66; V, 139; VIII, 139; IX, 40.

²⁷⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 722; 762; V, 324.

Aliyyu'l-Kârî târih ve siyerle ilgili malumatları aktarırken müracaat ettiği kaynaklardan biri de, Vâkidî'dir.²⁷¹

2. Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed ibn Abdillâh, (ö. 250/865), *Ahbâru Mekkete'l-Muşerrefe*.

Aliyyu'l-Kârî bazı târihi mekanlarla ilgili bilgileri Ezrâkî'den nakletmiştir.²⁷²

Ayrıca Mûsâ ibn Ukbe (ö. 141/758)'nin *el-Megâzî*²⁷³ eseri de kaynak eserlerinden biridir.

3. Semerkandî, Ebû'l-Leys (ö. 373/983), *Tenbîhu'l-Ğâfilîn*.²⁷⁴

4. es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed ibn Muhammed (ö. 902/1497) *el-Kavlu'l-Bedî' fi's-Salâti 'ale'l-Habîbi's-Şefti*.²⁷⁵

DEĞERLENDİRME

Aliyyu'l-Kârî'nin şerhini yaptığı Tebrîzî'nin *Mişkât* eseri, kaleme alındığı dönemde olduğu gibi halen de önemli hadis eseri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde hem medreselerde hem de bazı câmilerde okutulan bir kitap olması bunun açık delilidir. Tebrîzî'nin *Mişkat*'ı her ne kadar Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sunne* adlı eserini şerh sadedinde kaleme alınmış olsa da ondan daha çok okunmuş, okutulmuş ve meşhur olmuştur. Bu durum, *Mişkat*'tan kaynaklandığı kadar sözkonusu eserin üslubu, edebi akıcılığı ve yapılan izahların kalitesinden de kaynaklanmaktadır. Hanefî mezhebi merkezli kaleme alınmış olsa da diğer mezhep mensubları da bu eserden istifade etmişlerdir.

²⁷¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 393; VI, 464; 539.

²⁷² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 425.

²⁷³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 883, 1167.

²⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 447.

²⁷⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 582; III, 19.

Aliyyu'l-Kârî İslâmi ilimlerin neredeyse her alanında eser kaleme almıştır. Bu onun her alana ilgi duymasından kaynaklanmaktadır.

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken kendisinden önce yazılmış şerh eserlerini ve özellikle de *Mişkât* üzerine yazılmış şerh eserlerinden istifade etmiştir. Onun bir-iki defa kullandığı kaynaklar olmakla beraber sıklıkla müracaatda bulunduğu kaynaklar da vardır. Fakat nakil konusunda birebir nakil yaptığını söylemek zordur. Çünkü bazı iktibasları ihtisarla bazı kelimeler de müteradifleri ile nakletmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
ALİYYU'L-KÂRÎ'NİN
HADİSLERİ ŞERH METODU

I. HADİS ŞERHLERİNE GENEL BAKIŞ

Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri şerh etme metodlarına geçmeden önce özet olarak şerh kavramı ile ilgili birkaç hususa temas etmek istiyoruz. Zira hadis şerhlerinin önemini anlamak bu bilgiler doğrultusunda mümkündür. Hadislerin anlaşılması modern çağda İslâm'ın kitlelere doğru biçimde ulaştırılması ve sevdirmesi bakımından önemlidir.

Sünnet'in maksadı insanlığın hidâyeti, konusu da toplumun dini hayatıdır. Bunları temin etmek için hadisleri muhafaza etmek ve doğru anlaşılmasını sağlamak gerekir. Tabîidir ki, bundan sonraki aşama da hadislerin doğru şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. İslâm, farklı dil ve kültürleri hamurunda yoğuran ve onlar arasında birlikteliği sağlayıp ortak bir kültür oluşturan bir dindir. Bununla birlikte müntesiplerinin farklı anlayış ve kültürden olması, nâssların doğru anlaşılmasında birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla dinin amacı doğrultusunda anlatılması ve anlaşılması için yeni çalışmaların yapılması kaçınılmaz olmuştur. Şerhlerin ortaya çıkmasını ve günümüze kadar devam etmesini bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Arap dilinde “Şerh” kelimesi birçok manada kullanılmaktadır. Lügatte “eti ve benzeri şeyleri kesmek, parçalara ayırmak, yaymak, kapalı bir şeyi açmak, anlamak, tefsir etmek, açıklamak, genişletmek, sevdirmek” gibi manalar ifade eder.²⁷⁶

Şerh kelimesi Kurân-ı Kerîm'de beş yerde geçmekte ve her geçtiği yerde “sadr” kelimesi ile kullanılmaktadır.²⁷⁷ Şerhu's-sadr, gönlün ilâhî bir nur ve Allah

²⁷⁶ Râğib, *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut trs., s. 258; İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut trs., II, 497; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Beyrut 1998, s. 232; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Beyrut 1996, s. 289.

²⁷⁷ Enam, 6/125; Nahl, 16/106; Taha 20/25; Zümer 39/22; İnşirah 94/1.

tarafından verilen bir sekînet ve rahatlıkla genişletilmesidir.²⁷⁸ Bu kelime Kurân-ı Kerîm’de kullanıldığı manalara yakın anlamda birçok hadiste de kullanılmıştır.²⁷⁹

Sözdeki kapalı ve gizli manaları ortaya çıkarma anlamında “şerh” kelimesi yerine bazı âlimler “tefsir” kelimesini kullanmışlardır.²⁸⁰ Zira yapılan işin neticesi bakımından bu iki kelime arasında anlam birliği vardır. Bazı lügatçilerin “şerh” kelimesini “tefsir” ile açıklamaları da bunu göstermektedir.²⁸¹ Ancak, zamanla şerh sadece hadislerin, tefsir ise Kur’ân-ı Kerîm’in açıklanması manasında kullanılır olmuştur.²⁸²

Hadis edebiyatı terimi olarak “şerh”, bir hadisin veya bir hadis kitabında yeralan hadislerin gerekli olan kelime ve kavramların sözlük ve terim manalarını açıklamak, müşkil olan noktalarını çözüme kavuşturmak, i’râb yönlerini belirtmek, hadisten çıkan hükümlere ve fâkihlerin bu hükümler ile ilgili görüşlerine yer vermek gibi faaliyetlerin bütününe ifade eder.²⁸³

Taşköprîzâde (ö. 968/1561) şerh kavramı ile ilgili şu tarifi yapmıştır: “Kavâid-i arabîyye ve usûl-i şer’iyye hasebince bi kadri’t-tâka açıklanması sonucu meydana getirilen eser demektir.”²⁸⁴ Bu tarife göre şerhlerde şu esaslar sözkonusu olabilir:

- a. Hadis şerhlerinin ana konusu sadece Rasûlullah (s.a.v.)’in hadisleridir.

²⁷⁸ Râğîb, 258.

²⁷⁹ Buhârî, Tefsir, Sure, 9, 20; Fezâilu’l-Kur’ân 3; İtisam 2; Zekat 1, 10; Muslim, İman 32; Tirmizî, Tefsir, Sure 9, 18; Ebû Dâvud, Zekat 1.

²⁸⁰ Hattâbî, I, 2; Garib, I, 70; Râzî, *Mefâtih*, XIII, 182.

²⁸¹ İbnu’l-Manzûr, II, 497.

²⁸² Yardım, Ali, *Hadîs II*, 121.

²⁸³ Taşköprîzâde Ahmed ibn Mustafa, *Mevzuâtü’l-Ulum*, trc., Kemalettîn Muhammed Efendi, II, 13; Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 142; Ağırman, Cemal, “Tecrid-i Sarîh’in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Nâim’in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri,” *Mârifet: Dînî Araştırmalar Dergisi*, V. cilt, 2. sayı, Konya 2005, s.125.

²⁸⁴ Tasköprîzâde, II, 13.

- b. Hadis şerhçiliği, hadislerin anlaşılmasına yönelik bir faaliyettir.
- c. Şerhteki açıklamalar usûl-i şeri'yye, sarf, nahv, belağat astronomi, arkeoloji, tarih, coğrafiya ve sosyal bilimler çerçevesinde olmalıdır.
- d. Şerhte konu dışına çıkılmamalıdır. İlim sahipleri ellerinden geldiği kadar hadisleri şerh etmeye çalışabilirler, ama hadisin ifade ettiği ince ve derin manalara ulaşmak her zaman mümkün olmayabilir.²⁸⁵

Şerhin anlamı kadar ilk ortaya çıkış zamanı da önemlidir. Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunun tarihî seyrine bakarsak konunun, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine kadar uzandığını görürüz. Sahâbe Kurân-ı Kerîm âyetlerinde anlayamadıkları yerleri ve hususları, nasıl ki, ilk müfessir olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sormuşlarsa, hadisler konusunda da anlayamadıkları hususları, ilk şârih olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sormaktan çekinmemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de hadislerde anlaşılmayan konularda gerekli açıklamaları yapmıştır.²⁸⁶ Meselâ Hz. Peygamber'in "Kardeşine zâlim de olsa, mazlum da olsa yardım et"²⁸⁷ demesi üzerine sahâbîler, zâlîme nasıl yardım edebileceklerini sormuşlar, Rasûlullah (s.a.v.) de onun zulüm yapmasına engel olmanın kendisine yardım sayılacağını söyleyerek bu sözünü şerhetmiştir.²⁸⁸

Her zaman ve devirde edebî, felsefî ve ilmî eserlerin muhatapları tarafından iyice anlaşılıp kavranabilmesi için onların mütehassıslar tarafından izah edilmesi gerekir. Bu gibi eserlerde öyle esas ve prensipler vardır ki, onu okuyan herkes ne demek istediğini anlayamaz.²⁸⁹ Bu bakımdan izah etme önemli hususlardan biridir. Bu bağlamda başta din olmak üzere, bilgi, kültür ve medeniyetimizin temel kaynaklarından birisi olan Sünnet'in kaynak oluşunun ortaya konması ve doğru

²⁸⁵ Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadîs Şerhçiliği*, basılmamış doktora tezi, Kayseri 1998, s. 25.

²⁸⁶ Sancaklı, Saffet, "Hadislerin Doğru Anlaşılması," 306-307.

²⁸⁷ Buhârî, Mezâlim 4.

²⁸⁸ Tirmizî, Fiten 68.

²⁸⁹ Cerrahoğlu, İsmâil, *Tefsir Târihi*, Ankara 1996, I, 33-34.

anlaşılması için henüz İslâm'ın ilk çağlarından başlamak üzere bir çabanın var olduğu görülmektedir.

Bir hadisin isnad ve metin ciheti ile “sahîh” veya “sâbit” olması, sadece kullanılabilir bir argüman olduğu anlamına gelmektedir. Bu argümanın ne anlam ifade ettiği, nasıl anlaşılması gerektiği, ne şekilde yorumlanacağı, normatif bir değerinin olup olmadığı, söyleniş amacı, biçimi, bağlamı vs. hususların araştırılıp, bütün bunlar muvâcehesinde okunması ise, hadisin delâlet yönünü oluşturmaktadır. Bundan dolayıdır ki, hadisin delâleti veya doğru bir şekilde anlaşılması, onun sübûtundan daha az önemi haiz değildir.²⁹⁰

Ali Yardım da hadis şerhlerinin önemine ve gerekliliğine şu şekilde dikkat çekmektedir: “Dini metinler, hukûki ifadeler, felsefi vb. hikemi sözler, gerek cümle yapısı, gerek taşıdığı kelimeler bakımından diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptirler. Bilhassa mukaddes dini metinler, çok nüanslı bir ifade zenginliği gösterirler. Basit bir dilbilgisi ve sathi bir kültürle, bunların aslına uygun, hatasız ve eksiksiz olarak anlaşılması mümkün olmamaktadır. Bu özelliği dolayısıyla, onların çeşitli yönleri ile açıklamalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.”²⁹¹

Her ilim alanında olduğu gibi hadis alanında da şerh yazma ihtiyacı her döneme göre değişmektedir. Biz burada bu ihtiyaçları birkaç başlık halinde sıralamak istiyoruz:

a) Toplumun ihtiyacını karşılama

Toplumları maddî ve manevî dayanakları ayakta tutmaktadır. Manevî dayanakların aslını da Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler oluşturmaktadır. Bu ihtiyaçların farkında olan İslâm âlimleri manevî ruhu canlı tutmak için hem tefsir hem de şerh eserleri telif etme gereğini duymuşlardır. Meselâ; çağdaş âlimlerden Mansur Ali Nâsîf, “*et-Tâc*” adlı eserinde önce hadisleri toplamayı düşünmüş, fakat etrafındaki

²⁹⁰ Erul, Bünyâmin, “Hadislerin Anlaşılması Meselesi (İslâm Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri),” *Güncel Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*, Ankara 2004, DİB. Yay., 96.

²⁹¹ Yardım, 113.

insanların kendisine “şerhsiz olarak senin kitabından ancak havâs anlar” şeklindeki itirazlarından sonra hadisleri şerhsiz bırakmak istemediğini ifade etmiştir.²⁹²

b) Hadislerden Hüküm İstinbat Etme

Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in vefatından sonra dînî konularda karşılaşılan problemler âlimlerin öncülüğünde Kur’ân-ı Kerîm ve hadislere müracaat edilerek halledilmiştir. Tabii ki, fikhî problemlerle ilgili çözümleri de bu kaynaklarda, özellikle de hadislerde aramışlardır. Bu anlamda İbn Haldun (ö. 808/1406) şöyle demiştir: “Şeriatın hüküm ve kaideleri ancak Kur’ân-ı Kerîm’den ve Allah Rasûlu’nun hadis ve sünnetinden çıkarılır”.²⁹³ Fıkıhta buna kısaca istinbat denir.²⁹⁴ İşte hadisleri anlama ve onlardan hüküm çıkarma maksadıyla bazı âlimler hadisler üzerinde yoğunlaşmış ve onları şerh etmişlerdir.

c) Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasına Katkı Sağlamak

Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “*Sana zikri insanlara kendilerine indirileni açıklayasın diye indirdik.*”²⁹⁵ Bu ayete dayanarak Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in görevlerinden birinin de Kur’ân-ı Kerîm’in açıklayıcısı olduğunu ifade edebiliriz. Aynı zamanda âlimler de sünnetin Kur’ân-ı Kerîm’in müphem yerlerini açıkladığını, mücmelini tafsil, mutlakını da takyid ettiğini, âmmını tahsîs ederek ahkâm koyduğunu ifade etmişlerdir.²⁹⁶

d) Bazı Hadis Metinlerinin Lafız ve Muhteva Yönünden Müşkil Olması

Hadis metinleri arasında anlaşılması kolay olanlarla beraber ilk bakışta anlaşılması zor olan hadisler de vardır. Bu tür hadislerin mutlaka işin ehli tarafından

²⁹² Mansûr, Ali Nâsîf, *Gâyetu’l-Me’mûl Şerhu’t-Tâci’l-Câmî li’l-Usûl*, Kâhire 1961, I, 13.

²⁹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1983, II, 480.

²⁹⁴ Curcânî, *et-Tarifât*, Beyrut 1996, s. 38.

²⁹⁵ Nahl, 16/44.

²⁹⁶ Acâc, Muhammed, *es-Sunnetu Kable’t-Tedvîn*, Kâhire 1963, s. 24.

izah edilip şerh edilmesi gerekmektedir. Anlaşılması zor olan hadisler genellikle iki açıdan incelenmektedir:

Birincisi lafzî yönden metinde işkâle sebep olan kelime ve ifadelerin ele alınması gerekmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) geniş dilbilgisi sayesinde bazen Arapların günlük dilde kullanmadıkları garib kelimeleri de kullanıyordu ve sahâbeden birçoğu bu kelimelerin manasını bilmiyordu. Dolayısıyla bu kelimeler Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sorulmuştur.²⁹⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in farklı kabilelere hitaben söylediği cevâmiu'l-kelim ibâreler, onların lehçesine göre kullandığı ifadeler, mecâzi ifade ve dini istilahların kullanılması gibi durumlar da hadislerdeki lafızların anlaşılmasını zorlaştıran meselelerdendir.

İkinci müşkil de hadisin muhtevası ile ilgilidir. Hadis metinlerini zahirî olarak yorumlamak bazen yanlış istikamete yönlendirmektedir. Yani söz konusu hadisin mensûh olup olmadığı veya illetli olup olmadığı gibi hususların açıklık kazanması gerekmektedir. Hadislerde müşahade edilen bu tür müşkillerle ilgili müstakil eserler yazılarak gerekli önlemler alınmıştır.²⁹⁸

e) İtikâdî ve Fıkâhî Görüşlere Destek

İtikâdî ve ameli mezheplerin ortaya çıkmasında Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinin yanı sıra hadislerin şerhinin ve te'vîlinin de önemli fonksiyonu vardır. Taraflar kendi görüşlerini desteklemek için âyet ve hadisleri yorumlamışlardır. Aliyyu'l-Kârî de bu anlamda bir şerh yazan müelliflerdendir. Çünkü *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in önsözünde şârihlerin genellikle Şâfiî mezhebine mensup olduğunu, yaptığı çalışmada ise Hanefî mezhebinin delillerini ve muhtelif meselelere dair görüşlerini ortaya koymaya çalıştığını beyan etmektedir.²⁹⁹

²⁹⁷ Karacabey, Sâlih, *Hattabî'nin Hadis Şerhindeki Yeri ve Şerh Metodu*, s. 181.

²⁹⁸ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz., Çakan, İsmâil Lütfî, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-hadis ilmi)*, İstanbul 1982.

²⁹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 12.

f) Hadisi Savunma Düşüncesi

Bazı mezhep, fırka ve akımlar Kur'ân-ı Kerîmi ve hadisleri kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Bu doğrultuda kendilerine uymayan hadisleri muhtelif gerekçelerle reddetmişlerdir. Hadis âlimleri, bu fırkaların tutarsız gerekçelerle reddettikleri hadislerde var olduğunu iddia ettikleri şâibelere, yaptıkları açıklamalarla ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.³⁰⁰

Hadislerin şerh edilmesi hususunda ihtiyat kaydı düşen ilim adamları da olmuştur. Hadislerin anlaşılmasında bir yöntem olarak şerhçiliğin doğru anlaşılması ve ümmete fayda getirmesi açısından dile getirilen çekincelerin de dikkate alınması gerekir. Mesela; İsmâil Lütî Çakan bu konu ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Dünya ilim tarihinin en detaylı ve ince tenkîd esas ve uygulamalarına sahip bulunan Hadis ilmi içinde geliştirilmiş olan şerh edebiyatı, bir takım tarafgirliklere kapı açtığı için özellikle tenkîde tabî tutulmuştur. Şerhçiliğin, tasnîf devri sonrasında yoğunlaşan bir faâliyet sahası olması, fevkalâde hacimli şerhlerin meydana getirilmesi, öğretim imkânlarını zorlaştırmanın yanında, uzun uzun münâkaşalara yol açması ve asıl kaynaklara inmeyi geciktirmesi ve tabî belli devrin ilmî bulgu ve şartlarına göre yapılmış olması, yani bir süre sonra tamamen değîlse bile büyük bir kısmı ile yenilenmeye muhtaç bulunması gibi noktalar şerh edebiyatı çevresinde daima söz konusu edilegelen hususlar olmuştur.”*³⁰¹ Ayrıca mezhep taassubu da şerh çalışmalarına gölge düşüren unsurlardandır. Taassuba düşmeden uygulandığında nâmütenâhî faydaları olacak bir yöntemin, etrafında oluşabilecek şüpheleri dikkate alarak uygulanması daha uygun olur.

Mâlum olduğu gibi hadis şerhleri genel itibarıyla iki husus istikametinde ele alınmaktadır. Bunlardan biri dil, diğeri de muhteva merkezlidir.

Şimdiye kadar kaleme alınmış dil merkezli şerhler, şekil itibarıyla üç tarzda yazılmışlardır:

³⁰⁰ Canlı, 42.

³⁰¹ Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 159-160.

a. (اقول) (قال) şeklinde kaleme alınmış şerhler. Bu tür şerhlerde metin bazen tamamen yazılır bazen de yazılmaz.

b. (قوله) diyerek asla işaret eden şerhler. Bu tür şerhlerde metne tamamen işaret edilmez. Maksat şerh olunan ibareye işaret etmektir.

c. Mezc üslubuyla yazılmış şerhler. Bu tür şerhlerde metin ve şerh birbirine karışık olduğu için bunlar memzûc şerh olarak isimlendirilir.

Sonraki dönemlerde bu tür şerhler, metni parantez içine almak gibi bir yöntemle yazılmıştır.³⁰² Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkat*'ı bu yöntemle yazılmış bir şerhtir. Üslubun anlaşılır olması tabîi ki, kullanılan dilin anlaşılır ve sade olmasına bağlıdır. Aliyyu'l-Kârî'nin şerh dili, anlaşılır bir Arapça'dır.

Hadis şerhlerini muhteva bakımından da birkaç çeşit olarak sıralayabiliriz. Elbette bu çeşitlilik, dönemlere göre değişiklik arzedebilir. Biz burada sadece çeşitlerini göstermekle yetinmek istiyoruz.³⁰³

a. Fıkhî şerhler

Fıkhî şerhlerde rivâyetler, genellikle fıkıh meselelerini merkeze alan bir bakışla ele alınmaktadır. Bu itibarla şârihler, ancak fıkhî ihtilafların dayanağını teşkil etmesi durumunda, rivayetin diğer tariklerine işaret etmiştir. Fıkhî yorum her türden şerhte önemli bir yer tutmakta ise de, bunun ilk dönem şerhlerinin pek çoğunun ayırıcı vasfı olduğunu söyleyebiliriz. *Meâlimu's-Sunen*, *el-İstizkâr*, *İkmâlu'l-Mu'lim* ve *Âridatu'l-Ahvezi*'de fıkhî yorum, belirleyici vasf olarak görünmektedir.

b. İsnad ve Rical Değerlendirme Ağırlıklı Şerhler

Daha çok hadis râvilerinin değerlendirilmesinin ön planda tutulduğu şerh çeşitleridir. Bu tür şerhler arasında dikkat çeken İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *et-*

³⁰² Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, 181.

³⁰³ Hadis şerhleri ile ilgili çeşitler hakkında geniş bilgi için bkz. Türcan, Zîşan, *Hadîs Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2008.

Temhîd li mâ fi 'l-Muvatta' mine 'l-Meânî ve 'l-Esânîd adlı eseridir. Onun dışında İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu 'l-Bâri* adlı Buhârî şerhinin de bu tür değerlendirmelerin yoğunluğu bakımından dikkat çektiğini belirtmek gerekir.

c. Tasavvufî Şerhler

Zühd döneminin ardından hicrî ikinci asırda ortaya çıkan tasavvuf ilmi, diğer İslâm ilimlerinde olduğu gibi hadise kendi zaviyesinden yaklaşmıştır. Tasavvufî düşüncenin hadise olan ilgisi başlarda, hadis rivayetiyle meşgul olma ve bu hadisleri ameli hayat için değerlendirme şeklinde iken, sonraları “işâri” anlamda şerhler ortaya çıkmıştır. Bugün bilindiği kadarıyla tasavvufî nitelikteki ilk sistematik şerh Hakîm et-Tirmizî'ye (ö. 320/932) ait *Nevâdiru 'l-Usûl* adlı şerhtir.³⁰⁴

d. Zengin Muhtevalı Şerhler

Bu şerhlerde rivâyetler hem şekil hem de muhteva yönünden bütün detaylarıyla inceleme konusu yapılmaktadır. Şerh edilen eserin yapı ve sistematığının şerh üzerinde büyük bir rolü vardır. Sadece belli bir kitabın ihtiva ettiği rivâyetlere yoğunlaşmayan aynı zamanda şerh edilen eserin yapı ve sistematığını de inceleme konusu yapan bir şerh anlayışından da bahsetmek gerekir.³⁰⁵ Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkâtu 'l-Mefâtîh*'i de bu özelliklere sahip zengin muhtevalı hadis şerhlerinden biri olarak kabul edilebilir.

³⁰⁴ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul 1990, s. 14. Bu şerh Dr. Nureddin Boyacılar tarafından tahkik edilerek yeniden neşredilmiştir.

³⁰⁵ Türcan, 185.

II. ALİYYU'L-KÂRÎ'NİN HADİSLERİ ŞERH METODU

Bu bölüm araştırmamızın en önemli kısmını oluşturmaktadır. Öncelikle şunu ifade edelim ki, Aliyyu'l-Kârî'nin, eseri şerh ederken kullandığı metod, hadislerin şerh edilmesinde ihtiyaç duyulan temel hususlar istikametindedir.

Bu bölümde öncelikle müellifin bâb başlıkları ile ilgili açıklamalar yaparken nelere dikkat ettiğine, daha sonra hadislerin sened ve metin yönünden tahlilini nasıl yaptığının ve muhteva ile ilgili açıklamalarda hangi metodları takip ettiğine temas edilecektir.

A. BÂB BAŞLIKLARINI İZAH ETMESİ

Hadis kitaplarında genellikle kitap ve bâb başlıkları önem taşımaktadır. Çünkü kitap ve bâb başlıkları ihtiva ettiği konulara göre isimlendirilmektedir. Bu açıdan kitap isimlerinin kapsadığı anlam ve muhtevanın doğru tespit edilmesi rivâyetlerin anlaşılması için anahtar görevi yapmaktadır.

Her çalışma yapanın yeni bir şeyler keşfettiği ve herkesin başka bir iddiayla ortaya çıktığı şerh edebiyatında Aliyyu'l-Kârî de kendisine has özelliği ile yeni bir çalışma tarzı ortaya koymuştur. Konuyu misaller çerçevesinde izah edelim:

1. Kitap ve bab isimlerinin izahı: Aliyyu'l-Kârî hadislerin şerhine başlamadan önce kitap adı ve bâb başlıkları ile ilgili açıklamalar yaparken bahsedilen kelimenin ıstılâhî ve lügavî anlamlarına değinmiş, âlimlerin görüşlerinden istifade ederek doyurucu açıklamalar yapmış ve konu ile ilgisi olabilecek diğer konulara da temas etmiştir. Meselâ; “Kitâbu'l-ilm” bölümünde şu açıklamaları görüyoruz: Kitâbu'l-ilm'den kasıt ilimin, ilim öğrenmenin ve öğretmenin fazileti, şer'î ilmin beyânıdır. Kitap ve Sünnet'ten daha kapsamlıdır. Genellikle i'tisâm bâbından sonra ele alınır. İlim müminin kalbinde nurdur. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kelimelerinden ve tatbikatlarından alınmış nübüvvet kandilinin ışığıdır. Eğer ilim beşer vasıtasıyla elde edilirse “kesbî”, başka yollardan elde edilirse “ledünnî” ismini alır.³⁰⁶

³⁰⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 405.

Aliyyu'l-Kârî bazen izah ettiği konu ile ilgili tafsilatlı bilgiler verir. Meselâ; “Kitâbu'l-ilm” başlığını açıklarken şu şekilde tafsilatlandırır: “Ledünnî ilim de vahy, ilham ve firâset olmak üzere üçe ayrılır. Vahy’in sözlük anlamı “hızlı işaret” demektir. Istılâhi anlamı ise nebevî kalbe vâsıl olan ilâhi kelâmdır. Manası Şâri’e ait, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sözleri ile aktarılanlara da nebevî hadis denir. Bu da şâhid âleminde vasıtasız gerçekleşir. Allah’ın buyurduğu gibi: “*Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.*”³⁰⁷ Bir de vasıtalı vahy var ki, meleğin inmesi kendi özel görünümünden insan görünümüne geçerek gerçekleşir. Allah’ın gerçek anlamda konuştuğu haktır. O, Hz. Peygamber’le Cebrâî vasıtasıyla konuşmuş. Sahâbe ile Hz. Peygamber aracılığıyla, üçüncüsü de tabiûnla sahâbe aracılığıyla konuşmuştur. Bu böyle devam eder...”

Müellif, açıklamalarına şöyle devam etmektedir: “İlham’ın sözlük anlamı bildirmektir (el-iblağ). Allah’ın gayba ait bir takım bilgileri kullarının kalplerine koyduğu gerçek bir ilimdir. Âyette bildirildiği gibi: “*De ki, hakikaten Allah hakkı ortaya çıkaracaktır...*”³⁰⁸ Taberî (ö. 310/923) bu ayetteki “el-hakk” kelimesini, “semadan peygamberine indirdiği vahiy” olarak tefsir etmiştir.³⁰⁹ “Firâset, inceleme ve araştırma sonucu belirginleşen gaybla ilgili ilimdir. Mümin’in firâsetinden çekinin, çünkü o Allah’ın nuru ile bakar.”³¹⁰ İlham ile firâset arasındaki fark şudur: “Firâset bir hakikati bulunan şeylerin tezahürleri incelenerek tahsil edilen gaybî bir keşiftir. İlhamda ise tezahürler incelenmeden yapılan bir keşif söz konusudur. İlhamla vahiy arasındaki fark ise ilhamın vahye bağlı olmasıdır. İlme’l-yakîn, araştırma ve açıklama yolu ile elde edilen ilimdir. Ayne’l-yakîn ise keşif yolu ile kazanılandır. Hakka’l-yakîn de tahkik sonucu elde edilendir.”³¹¹

Bâb başlıkları ile ilgili bilgiler çok teferruatlı olmakla birlikte bazen de bir cümle kadar kısa malumatlardan da oluşmaktadır. Meselâ; kerâhet vakitleri ile ilgili

³⁰⁷ Necm, 53/10.

³⁰⁸ Sebe, 34/48.

³⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Riyad 2003, XX, 419.

³¹⁰ Tirmizî, Tefsir, 16.

³¹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 445.

bâb başlığında “namaz kılınması yasaklanan vakitler” ile ilgili olarak “bu nehy, kerâheten veya hürmeten olabilir” gibi kısa bir açıklama ile yetinilmiştir.³¹²

Aliyyu’l-Kârî bazen bâb başlıkları ile ilgili hiç bir açıklama yapmadan hadislerin şerhine başlamıştır.³¹³ Bazı rivâyetlerin de babla ilişkisinin olmadığını ve başka babda nakledilmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.³¹⁴

2. Bab başlığıyla ilgili genel bilgiler: Bu bilgiler kendi görüşü olabildiği gibi, âlimlerin görüşleri de olabilmektedir. Meselâ; “Kitabu’d-daâvat”da İmâm Nevevî’den şu açıklamaları nakletmiştir: Bütün bütün dönemlerde fetva ehli, dua etmenin müstehâb olduğunu kabul edilmiştir. Zühd ve irfan ehli duânın terk edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bazıları ise müslümanlar için edilen duânın kendine edilen duâdan daha üstün olduğunu söylemiştir. Denildi ki duâ için bir vesile bulunursa güzel olur...³¹⁵

3. Bab başlığı-hadis ilişkisi: Aliyyu’l-Kârî rivâyet edilen hadisin niçin sözkonusu babda rivayet edildiğini de açıklamıştır. Mesela; “Zeyd ibn Harisi *“Onları babalarına nisbet ederek çağırın”*”³¹⁶ ayeti nazil olana kadar kendi adıyla çağırırdık. Âyet nazil olduktan sonra ise ona Zeyd ibn Muhammed’ adıyla seslenmeye başladık” hadisinin babla ilişkisini şöyle kurmuştur: “ Bu hadisin bu babda (Menâkibu Ehl-i Beyt) tahriç edilmesinin sebebi mevlâ’nın da ehl-i beyt’ten kabul edildiğini göstermek içindir.”³¹⁷

4. Bab başlığı-dil bilgisi ilişkisi: Aliyyu’l-Kârî genellikle bu babın dil bilgisi açısından izahını yapmış, bazen de bâb başlığına ait açıklayıcı bilgi vermeden, sadece dil bilgisi ile ilgili izahlarla yetinmiştir. Meselâ; Cenâiz bâbında sadece cinâze

³¹² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 110.

³¹³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 299; X, 127. (Sadaka istemenin kimlere helal kimlere haram olması ile ilgili bab, Nübüvvet alametleri babı)

³¹⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, XI, 332.

³¹⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 5.

³¹⁶ Ahzab, 33/5.

³¹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, XI, 306.

kelimesinin okunuşunu ve anlamını kaydetmiştir: “الجنزة kelimesi cim’in hem fethası hem de kesrası ile okunur. Ancak kesra ile okunması daha yaygındır. Aynı zamanda fetha ile okununca meyyit, kesra ile okununca cenâzenin üzerine örtülen örtü anlamına geldiği söylenmiştir. Bunun aksini iddia eden de vardır. Kelimenin cemîsi ise جنائز –fethâ ile dir.”³¹⁸

5. Bab başlığı-fıkıh ilişkisi: Namaz bölümünde, sehiv secdesi hakkında da şu bilgileri vermektedir: “Bu bâbdan maksat namazdaki hükmüdür. ...Bize göre vâcib terk edilince sehiv secdesi yapmak da vâcibdir.”³¹⁹

Bâb başlığındaki fıkhi bilgileri açıklarken konunun teferruatı ile ilgili kaynak tavsiyesi de vermiştir. Meselâ; Nikah bölümünde şu açıklamalar vardır: “Nikâhın farz-ı kifâye olduğu söylenmiştir. Bazıları farz-ı kifâye olduğunu söylemiştir. Bir kısmı da müstahab olduğunu kabul etmiştir. Diğerleri de müekked sünnet olduğunu iddia etmiştir. En doğru olanı da bu sonuncu görüştür. Bu konuda geniş bilgi isteyen İmâm İbnu’l-Humâm’ın *el-Hidâye* şerhi olan *Şerhu Fethi’l-Kadîr*’e müracaat edebilir.”³²⁰

6. Bab başlığı hakkında mezheplerin görüşleri: Bazı bâb başlıklarını izah ederken genel bilgiler ve açıklamalar vermek yerine bu konu ile ilgili mezhep görüşlerini kaydetmekle yetinmiştir. Böyle yapmakla, o zikredilen konu ile ilgili mezheplerin farklı düşündüğünü ve konu ile ilgili ihtilafların olduğunu beyan etmek istemiş olabilir. Meselâ; Seferde namaz ile ilgili bâb başlığını açıklarken şu görüş ve açıklamalara yer vermiştir: “Sözlük anlamı itibariyle sefer, yol katetmeye denir. Ancak her yol katetmede oruç tutmama muhayyerliği ve dört rekatlı namazı kısaltarak kılma imkânı tanınmaz, bu konuda ulemâ ihtilaf etmiştir. Ebû Hanîfe orta yürüyüşle üç gün üç gece yol katetmeyi şart koşarken; İmâm Mâlik, Ahmed ibn Hanbel ve İmâm Şâfiî, iki gün veya bir gün bir gece yürümeyi şart koşmuştur. Bu da

³¹⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 3; X, 96-97.

³¹⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 81.

³²⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 261.

yaklaşık on altı fersah³²¹ mesafeye eşittir. Evzâî (ö. 157/774) ise bu mesafeyi bir güne indirmiş, Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) de ister uzun ister kısa olsun seferde namazları kısaltmanın caiz olduğunu söylemiştir.”³²²

7. Bab başlığı-tarih ilişkisi: Örneğin; Menâsık bölümünde genel açıklamalara yer verdikten sonra Kâbe’nin tavaf edilme tarihinin insanın yaratılmasından önceye dayandığını şu ifadelerle kaydetmiştir: “Âdem (a.s) Hindistan’dan kırk yıl yürüyerek hac ibadeti yerine getirmek için gelmiştir. Cebrâil (a.s.) ona şöyle dedi: Melekler senden önce yedi bin yıldır ki, Kâbe’yi tavâf ediyorlar. Bunu ispat veya nefy edici birşey olmasa da bütün peygamberlerin orayı tavaf etmiş oldukları bellidir.”³²³

8. Bab başlıklarını âlimlerin görüşleri ile delillendirme: Aliyyu’l-Kârî bâb başlığının önemini açıklamak için hadislerden istifade ettiği gibi âlimlerin nakillerinden de istifade etmiştir. Meselâ; Namaz kitabında “Sünnele ve Fazîletleri” bölümünde bunu görebiliyoruz: “Sahih hadiste şöyle bildirilmektedir: “kıyâmet gününde kulun hesaba çekileceği ilk ameli onun namazıdır. Eğer namazı düzgün olursa, işi iyi gider ve kazançlı çıkar. Namazı düzgün olmazsa, kaybeder ve zararlı çıkar. Şâyet farzlarından bir şey noksan çıkarsa, Azîz ve Celîl olan Rabb: “Kulumun nâfile namazları var mı, bakınız” der. Farzların eksikliği nâfilelerle tamamlanır. Sonra diğer amellerinden de bu şekilde hesaba çekilir.”³²⁴ İmâm Nevevî demiştir ki, “bu hadise göre farz namazlar eksik olsa da nâfile ibadetler kabul edilir. Bunun hiçbir sakıncası yoktur. “Farzları eda etmedikçe nâfileler kabul edilmez,” haberi de zayıftır.”³²⁵

³²¹ Bir fersah yaklaşık olarak 5685 metreye eşittir.

³²² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 381.

³²³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 378.

³²⁴ Tirmizî, *Mevâkîf* 188. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, *Salât* 149; Nesâî, *Salât* 9; İbn Mâce, *İkâmet* 202.

³²⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 215; Ayrıca bkz., VIII, 343.

B. HADİSLERİ SİHHAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Hadis, sened ve metin olmak üzere iki temel unsurdan oluşur. Sened, metni birbirlerinden belli usullerle almak ve rivâyet lafızlarıyla nakletmek suretiyle bize kadar ulaştıran râviler silsilesinin adıdır. Metin ise senedin sonunda râvilerin naklettikleri söz kısmıdır.

Hadisler şerh edilirken “metodolojik boyut” şeklinde ifade edebileceğimiz sened ve metinle ilgili değerlendirmelerin de yapılması önemlidir. Biz bu değerlendirmeleri “Hadis Tenkîdi” başlığı altında nakledip değerlendirmeler yapacağız.

Hadis usûlünde “Hadis Tenkîdi” ifadesi herhangi bir hadis kitabının veya bazı konulardaki hadislerin tenkîd edilmesi anlamında kullanılmamıştır. Hadis tenkîdi denildiğinde, tüm hadislerin senet ve metin bakımından gözden geçirilmesi ve belirli ölçülere tâbi tutulması anlaşılır. Burada hadislerin günümüze ulaşmasında hadis âlimlerinin titiz katkılarını kısmen de olsa açıklayabilmek hedeflenmektedir.³²⁶

Hadis tenkîdi, “Sened Tenkîdi”, “Metin Tenkîdi” ve “Hadislerin Sıhhat Bakımından Değerlendirilmesi” şeklinde üç başlıkta incelenecektir.

1. Sened Değerlendirmesi

Muhaddisler hadisin her iki unsuru ile ilgilenmiş, sened ve metin tenkîdini beraberce yürütmüşlerdir. Bir hadisin sahih olabilmesi için senetteki râvilerin sika râviler olması ve herhangi bir kopukluğun olmaması gerekir.

Mirkât’da hadisler senedsiz nakledilmiştir. Ancak Aliyyu’l-Kârî gerekli gördüğü yerde senetle ilgili açıklama ve izahlar yapmaktadır.

Aliyyu’l-Kârî’nin yaşadığı döneme kadar râvilerin cerh ve tâdili konusunda pek çok eser kaleme alınmıştır. Hadislerin kritiği yapılarak eserler yazılmıştır. Dolayısıyla Aliyyu’l-Kârî’nin bu eserlerden yararlanmamış olması düşünülemez.

³²⁶ Karacabey, Sâlih, *Hadîs Tenkîdi*, Bursa 2013, s. 17.

Aynı zamanda onun râvi ve senetler hakkındaki değerlendirmeleri görmezden gelerek yeni değerlendirmeler yaptığını iddia etmek de pek gerçekçi görünmemektedir.

Sened, hadisin râvilerden oluşan kısmıdır. Aliyyu'l-Kârî senette ismi geçen râvilerin hayatları hakkında bilgilere yer vermiş bazen de cerh ve tâdil açısından durumlarını nakletmiştir.

Râvîlerin cerh ve tâdil yönlerini bilmek ve ortaya koymak dîni delil ve prensipleri bilme açısından önemlidir.³²⁷ Kuşkusuz bir muhaddisin veya bir şârihin râvilerin durumlarını bilmemesi, râvileri tanımaması, râvilerin cerh ve tâdile tâbi tutarak onlar hakkında eserinde bilgi vermemesi eksikliklerdir. Her ne kadar *Mişkâtü'l-Mesâbih*'te sadece hadisin ilk râvileri kaydedilmişse de, Aliyyu'l-Kârî'nin onlar hakkında yeterli bilgiler sunduğunu görebiliyoruz. Özellikle eserin ilk kısımlarında râviler hakkında daha çok malumat verdiğini görüyoruz. Daha sonraki kısımlarda ise aynı râviler tekrar geçtiği için râvi bilgisi vermekten kaçınılmış, sadece “daha önce bu râvi hakkında bilgi sunulmuştur”³²⁸ kaydı düşülmüştür. Konuyu örneklerle izah edelim:

a. Râvî tanıtımı: Aliyyu'l-Kârî sahâbe ve tâbiûn râvileri tanıtmış ve tabakalarına vurgu yapmıştır. Bu bilgiler râvinin meziyetlerine göre kısa öz veya geniş olmaktadır.³²⁹ Meselâ; Seleme bint Hurr'un rivâyet ettiği hadisin şerhinde bu râvi hakkında sadece “sahâbîdir” notunu düşmüştür.³³⁰

Mirkât'daki ilk hadisin râvisi olan Ömer ibn Hattab (r.a) hakkında şu geniş bilgiler verilmiştir: “Doğruları söyleyen idi. Kitab'ın da delâlet ettiği gibi “Fâruk” ismi ile tanınmaktadır. Ashab arasında “Emîru'l-Muminîn” lakabı ile anılan ilk şahıstır. Mekke-i Mükerrreme'deki Kureyş kabîlesindendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile nesebi Ka'b ibn Luey'de birleşir. Hz. Rasûlullah (s.a.v.) onu “Ebû Hafsa” künyesi ile

³²⁷ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve 't-Tâdil*, I, 5-6.

³²⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 144, 149, 152, 167, 184, 186.

³²⁹ Örnek için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 519; I, 523; I, 528.

³³⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 180.

künyeledi. Hak ile bâtilı ayırdığı için “Fâruk” lakabı ile lakaplandırdı.”³³¹

Râvi tanıtımında bazan mufassal izahlara da şahid olunmaktadır. Meselâ; Hz. Ömer (r.a)’ın hayatını anlatırken ona verilen lakapların ayrıntıları da ele alınmıştır. Şöyle ki: Hz. Ömer (r.a)’e ait “Fâruk” lakabının hangi olaya binaen verildiği ve hangi âyetlerin buna delalet ettiğini şöyle açıklamıştır:

يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

“...Tağutların önünde muhakeme olunmalarını isterler...”³³²

“İbn Abbas (r.a.)’ın rivâyetine göre, bir münâfıkla Yahûdi arasında husûmet meydana geldi. Yahûdi mahkemeleşmek için Rasûlullah (s.a.v.)’a, münâfık da Yahûdilerin sihirbazı olan Kâ’b ibn Eşref’e müracaat etmeyi teklif etti. Sonra her ikisi de beraber Rasûlullah’ın hakemliğine müracaat etmeye karar verdiler. Peygamber (s.a.v.) Yahûdiyi haklı gördü ve onun lehine hüküm verdi. Fakat dışarıya çıkınca münafık bu hükme razı olmadığını belirtti ve Ömer (r.a)’e gitmeyi teklif etti. Yahûdi Ömer (r.a)’e şöyle dedi:

— Rasûlullah (s.a.v.) benim lehime hüküm verdi. Fakat bu adam bu hükme razı olmadı ve davayı sana getirdi.

— Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) münâfığa, “böyle mi oldu?” diyerek sordu.

— Münâfık da, “evet” dedi.

— Hz. Ömer (r.a): “Siz olduğunuz yerde durun ben hemen geliyorum” deyip evine girdi. Elinde kılıcı ile geri döndü ve münâfığın boynunu vurdu. Sonra şöyle dedi:

— “Allah’ın ve Rasûlü’nün hükmüne râzı olmayana ben böyle hükmederim.”

³³¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 92.

³³² Nisa, 4/60.

— Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi ve Cebrâil (a.s.) şöyle dedi:

“Ömer hakla bâtılın arasını tefrîk etti.” dedi. Bu sebebdan dolayı, kendisine “Fâruk” lakabı takıldı.³³³

Aliyyu'l-Kârî Hz. Ömer (r.a.)'le ilgili bilgilere şöyle devam etmiştir: “Hz. Ömer (r.a.)'ın İslâm'a girişinden önce müslümanlar korku içindeydi. Müslüman olduğu sırada altı kadın ve otuz üç erkek İslâmı kabul etmişti. Hz. Ömer (r.a.)'ın müslümanlığı nübüvvetin altıncı senesinde olmuştur.

Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın vefatından sonra onun tavsiyesi üzerine halîfe seçilmiştir. Hilâfete, hicretin on üçüncü senesinde geçmiştir. Halîfeliği zamanında pek çok belde ve şehirler fethedilmiştir.

Medîne-i Münevvere'de hristiyan bir köle olan Ebû Lulu'nün suikastı sonucu zilhiccenin dördünde çarşamba günü sabah namazını kılarken şehit olmuştur. Vefatı, hicretin yirmi üçüncü yılında altmış üç yaşında gerçekleşmiştir. On sene altı ay halîfelik yapmıştır. Cenâze namazını Hz. Suheyb (r.a.) kıldırmıştır.

Hz. Ebû Bekir (r.a) başta olmak üzere birçok sahâbe ondan hadis rivâyet etmiştir. Toplam rivâyet ettiği hadis sayısı beş yüzü geçmiştir. Bunlardan seksen birinde Buhârî ve Müslim ittifak etmiştir. Otuz dördü tek başına Buhârî ve yirmi bir adedi de sadece Müslim rivâyeti olarak kayda geçmiştir.”³³⁴

Aliyyu'l-Kârî, Enes ibn Mâlik hakkında Hz. Ömer (r.a.)'den farklı olarak özet bilgi vermiştir: Enes İbn Mâlik İbn Nadr el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccarî Rasûlullah (s.a.v.)'a Medine-i Münevvere'e geldikten sonra on sene hizmet etmiştir. Hizmete başladığında henüz on yaşında idi. Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret edince Hz. Enes'in annesi oğlunu getirmiş ve şöyle demiştir: “Ya Rasûlallah! Bu çocuk sana hizmet etsin. Bunun için dua buyurun.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle dua etmiştir: “Allahım! Bunu mal ve evlâdında bereketli kıl. Ömrünü

³³³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 92.

³³⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 93.

uzun eyle ve günahlarını bağışla.” Hz. Enes (r.a.) diyor ki: “Kendi soyumdan doksan sekiz çocuğumu toprağa gömdüm. Benim ağaçlarım senede iki sefer mahsül verirdi. O kadar yaşadım ki, nerede ise hayatımdan usanmıştım. Bu sebebdan de duanın dördüncüsünü, yani günahlarımın bağışlanmasını umuyorum.”

Yüz sene veya yüz seneden de fazla yaşadığı söylenmiştir. Basra’da en son vefat eden sahâbîlerdendir. Hicretin doksan üçüncü yılında vefat etmiştir. Künyesi Ebû Hamza idi. Hamza bir baklanın adıdır. Künyenin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından takıldığı hakkında şöyle demiştir: “Bakla topladığım için Rasûlullah (s.a.v.) bana bakla ismini künye olarak taktı.”³³⁵

Aliyyu’l-Kârî sadece seneddeki râviler hakkında bilgi vermekle yetinmemiş metinde zikrolunan şahıslarla ilgili de kısa bilgiler vermiştir. Mesela: Tıb bölümünde geçen “Ahzab (harbi) günü Ubey, kolundaki can damarından vuruldu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) onu dağladı.”³³⁶ hadisinin şerhinde Ubey hakkında şöyle bilgiler vermiştir: “Ubey’den kasıt “Ubey ibn Kâb’dır. Seyyidu’l-kurra ve Ensardan’dır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vahy katiplerindendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleyen altı kişiden biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona “Ebu’l-Munzîr” lakabını takmış ve Onu “Seyyidu’l-Ensâr” olarak isimlendirmiştir. Hicri 19. yılda Medîne’de vefat etmiştir.”³³⁷

Bazen de bir ravinin ismi ilk defa zikredilmesine rağmen “Bu ravi hakkında bilgi daha sonra verilecektir” diyerek geçilmiştir.³³⁸

Bazen de râvi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiş ve bunun sebebi olarak da müellif Tebrîzî’nin herhangi bir bilgi kaydetmemesini göstermiştir. Mesela; hadis râvisi Saîd ibn Mâlik’i tanıtırken şöyle söyler: “Radiyahallahu anhûma. Müellif ona

³³⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 144.

³³⁶ Muslim, Salam 74.

³³⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 347.

³³⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, XI, 340.

“Esmâ” eserinde yer vermemiştir.”³³⁹

b. Râvi değerlendirmesi: Müellif senedle ilgili değerlendirmeleri yaparken sadece râvinin cerh ve tadil yönünden değerlendirmesini yapmakta ve onların hayatları hakkında bilgi vermekle yetinmemiş, senedle ilgili kaynak değerlendirmesi de yapmış, yani râvilerin durumuna göre senedin dolayısıyla da hadisin hangi türden olduğunu vurgulamıştır. Böylece hadisin muttasıl ya da mürsel olduğunu belirtmiştir. Meselâ; İlim bölümünde Kur’ân-ı Kerîm konusunda münakaşa eden toplulukla ilgili hadisin senedindeki عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ كِسْمٍ ile ilgili şu değerlendirmeye yer vermiştir: “Buradaki zamîrin Amr’a râci olması muhtemeldir. Böyle olduğu takdirde hadis mürsel olur. Çünkü Amr’ın dedesi Muhammed ibn Abdillâh ibn Amr’dır ve tâbiûn neslindendir. Şâyet zamirlerin arasını burada olduğu gibi ayırsak o zaman Şuayb’a râci olur ve hadis muttasıl olmuş olur. Çünkü Şuayb’ın dedesi Abdullâh ibn Amr İbn As’dır. İşte bu illetten dolayı Amr ibn Şuayb’in, babası vasıtasıyla onun da dedesinden rivâyet ettiği sahifede tedlîs olma ihtimalinden söz edilmiştir.”³⁴⁰

c. Râvilerle ilgili tashîhler: Aliyyu’l-Kârî senette yer alan râvilerle ilgili bazı teknik hatalara da temas etmiştir. Meselâ; رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - وَكَانَتْ مِنْ عَنْ يُسَيْرَةَ şeklinde rivayet edilen hadisteki râvinin ismi farklı şekillerde okunmuştur. İbnu’l-Melek, يُسَيْرَةَ ifadesinden بِنْتُ يَاسِرٍ “Yâsirin kızı” olduğunu söylemiştir. Aliyyu’l-Kârî ise bunun kalem hatası olduğunu söyleyerek nezaketle ona karşı çıkmış ve doğrusunu şu şekilde ifade etmiştir: “Bu isim hemze ile أُسَيْرَةَ şeklinde de okunabilir. Ensarlı sahâbîlerdendir. أُمُّ يَاسِرٍ “Yâsirin annesi” dir. *Takrîb*’de de bu şekilde ifade edilmiştir. Muhâcirlerden olduğu da söylenmiştir.”³⁴¹

d. Râvi isimlerinin okunuşu: Aliyyu’l-Kârî râvi isimlerinin okunuşunu ve nisbesinin hangi sebeple verildiğini açıklarken ayriyeten sahabî olduğuna da vurgu yapma ihtiyacı duymuştur. Meselâ; “Ya Rasûlallah! Bana İslâm’a dair öyle bir şey

³³⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 400.

³⁴⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 493.

³⁴¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 144.

söyle ki, bir daha onu senden başka kimseden sorma ihtiyacı hissetmeyeyim” dedim. O da “Allah’a inandım de. Sonra da dosdoğru ol” cevabını verdi.”³⁴² hadisini rivâyet eden Sufyan ibn Abdillâh es-Sakâfî hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Sakâfî kelimesi, Sakîf kabilesine nisbet edilerek iki fetha ile okunur. Künyesi Ebû Amr’dır. Ebû Amra da denilmiştir, Tâif halkından sayılır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’le sohbeti vardır. Yani sahâbîdir. Ömer İbn Hattab döneminde Tâif’in valisi olarak çalışmıştır. Beş tane hadis rivâyet etmiştir.”³⁴³

e. Tâbiûndan olan râvileri belirtmesi: Kitâbu’l-ilm’in ikinci faslının ilk hadisinin râvisi Kesir ibn Kays’ın tabiûn neslinden olduğunu kaydetmiştir.”³⁴⁴

Râvilerin sahâbî ve ya tabiûndan olduğu ile ilgili hatalara da temas edilmiştir. Meselâ; bazı âlimler namaza yetişen birinin namazını kılmış olsa bile oradaki camaata uyararak namaz kılması gerektiği ile ilgili hadisi rivayet eden râvi Busr ibn Mihcân’ın sahâbî olduğunu söylerken, aksine Aliyyu’l-Kârî söz konusu râvi hakkında “Doğru olanı onun tâbiû olmasıdır” demiştir.³⁴⁵ Ancak bu bilgiyi hangi kaynağa dayanarak söylediği kaydedilmemiştir.

f. Sened Değerlendirmesi: Aliyyu’l-Kârî senedlerin ciddi incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve hadislerin delil olma bakımından değer kazanmasının sıhhat durumuna bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bir rivâyetin merfû veya mevkûf olması ile ilgili bir çok kaynaktan nakiller yapmıştır. Böylece mevzubahis olan hadisin mevkûf mu merfû mu olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Meselâ; “Üzerinden bir -kamerî- yıl geçmedikçe, o malda zekât yoktur”³⁴⁶ hadisini şerh ettikten sonra rivâyet ile ilgili âlimlerin görüşlerini şöyle nakleder: “Bu metni İbn Ömer, Rasûlullah (s.a.v.)’a ref etmemiştir. Beğavî’nin Mesâbîhinde de bu rivâyet İbn Ömer’de tevakkûf etmiştir. Yani mevkûf hadis olarak kabul edilmiştir. Mîrek,

³⁴² Muslim, İman 62.

³⁴³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 161.

³⁴⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 468; IV, 154.

³⁴⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 211.

³⁴⁶ İbn Mâce, Zekât 5.

Tirmizî’den naklen bu rivâyetin Abdurrahman ibn Zeyd’in babasından onun da İbn Ömer’den merfû şeklinde rivâyet ettiğini söylemiştir. Bu rivâyetin başka bir tarîkten Abdurrahman İbn Zeyd’in İbn Ömer’den mevkûf şeklinde rivâyeti de vardır. Sözkonusu hadisin mevkûf olması daha isabetli görünmektedir. Çünkü Abdurrahman ibn Zeyd hadis konusunda zayıf bir râvidir. Onun zayıf râvi olduğunu Ahmed İbn Hanbel, İbn Medînî ve diğerleri kaydetmişlerdir. O galatı çok olan (kesîru’l-galat) bir râvidir. Musannifler dikkatli inceleme yapmadan ondan nakillerde bulunmuştur.”³⁴⁷

Aliyyu’l-Kârî senedle ilgili kendi görüşünü nakletmenin yanı sıra bazen de diğer âlimlerin görüşlerini nakletmekte ve kendisi herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Böyle davranmasının hem onların görüşlerini kabul ettiğinden hem de yaşadığı dönemin şerh ve nakilcilik dönemi olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Meselâ; Tilâvet secdelerinin sayısı ile ilgili hadisin kaynaklarını gösterdikten sonra bu hadisin senedindeki râvilerin değerlendirmelerine şu şekilde yer vermiştir: “Mîrek, et-Tashîh adlı eserden nakil yaparak bu hadisin ceyyid bir senet ile rivayet edildiğini söylemiştir. İmâm Nevevî (ö. 676/1277) senedinin hasen olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) Ebu’d-Derdâ’nın Hz. Peygamber (s.a.v.)’den “On bir secdedir” şeklindeki hadisin “Vâhi” bir senedle rivâyet ettiğini söylemiştir. Devamında Ebû Dâvûd’un Ebû’d-Derdâ’dan rivâyet ettiği hadisin İmâm İbn Mâce (ö. 273/887) ve İmâm Tirmizî (ö. 279/892)’nin rivâyet ettiğini söyleyerek hadisin kaynak değeri konusunda İmâm Tirmizî’nin “garib” dediğini nakletmiştir. İbnu’l-Hemmam şöyle demiştir: Amr ibn As’ın rivâyetini Ebû Dâvûd ve İbn Mâce Abdullah ibn Muneyn’den tahric etmiştir ve bu râvi zayıftır. Abulhak da İbn Muneyn hakkında (لا يُحْتَجُّ بِهِ)le yuhtaccu bihi³⁴⁸ demiştir. İbn Kattân (ö. 628/1231) cehalet sebebinin meçhûlu’l-hâl olduğunu söylemiştir.”³⁴⁹

³⁴⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 244; VI, 590.

³⁴⁸ Cerh lafızlarındandır. Hadisi delil olmaz demektir. (bkz., Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkîdi*, İFAV yayımları, İstanbul 1997, s. 180.)

³⁴⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 102.

Bazen de şerh ettiği hadisin sonunda hem rivâyetin farklı kaynaklarına işaret etmiş hem de bu rivâyetlerin farklı senedlerini kaydetmiştir.³⁵⁰

2. Metin Tahlîli

Hadisin senedi kadar metnin de sahîh olması esastır. Bu sebeple dış tenkîd sayılan isnad ve râvi tenkîdi ile yetinmeyerek hadisin metninin de tahlil edilmesine ihtiyaç vardır. Hadis âlimlerinin sadece sened tenkîdine önem verdiklerini, metin tenkîdini ihmal ettiklerini ifade etmek gerçeklerle bağdaşmayan bir iddiadır. Sened tenkîdi gibi metin tenkîdi de daha ilk dönemlerde ele alınmış ve gereken önem verilmiştir.

Metin tahlillerinin ilk olarak sahâbe tarafından yapıldığını görmekteyiz.³⁵¹ Daha sonraki dönemlerde bu alanla ilgili çalışmalara devam edilerek bir takım kurallar konmuştur. Meselâ; bir hadisin senedi ne kadar sağlam olursa olsun Kur'ân-ı Kerîm'e, sahîh hadislerle, İslâm'ın temel prensiplerine, akla, tarihî olaylara aykırı olmaması gerekir.³⁵² Eğer hadis bu prensiplere aykırı ise âlimler tarafından kabul edilmemiş ve reddedilmiştir.

Hadis metinleriyle doğrudan ilgili İhtilâfu'l-Hadîs, Esbâb-u Vurûdi'l-Hadîs, Nâsihu'l-Hadîs, Garîbu'l-Hadîs gibi hadis ilimleri yanında meydana getirilen geniş şerh ve hâşiye edebiyatında hadis metnlerinin ayrıntılı anlam ve muhteva tahlilleri yapılmıştır.

İncelediğimiz eser şerh çalışması olduğu için metin tahlillerine de yer verilmiştir. Çünkü şerh çalışmalarında belki de en titizlikle üzerinde durulan konuların başında, şerh edilen hadislerin başka hadisler, tarihî gerçekler, ilmi hakikatler gibi metnin sıhhatine gölge düşürecek unsurlarla uyum halinde olup olmaması gelmektedir. Müellifimiz metin değerlendirmelerinde şu konulara temas

³⁵⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, XI, 314.

³⁵¹ Cevâbî, Muhammed Tâhir, *Cuhûdu'l-Muhaddisîn bi Nakdi Metni'l-Hadîs*, Tunus 1991, s. 458.

³⁵² İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 89-90; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut 1979, I, 276.

etmiştir:

a. Muhtelifu'l-hadis konuları: Kitâbu'l-ilm'in birinci bölümünde yer alan "İnsanoğlu öldüğü zaman, bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat."³⁵³ hadisini şerh ederken kelime ve kavram açıklamalarını yaptıktan sonra, "Bu hadis aslında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisleri ile çelişmiyor" diyerek hadislerin arasını şöyle cem etmiştir: "Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki, "Kim İslâm'da iyi bir çıkır açarsa, ona onun sevâbı ve onu işleyenin sevâbı vardır. Bu kıyamete kadar böyle devam eder."³⁵⁴ Çünkü sünnet kendisinden faydalanan bir yoldur. Bu hadis aynı zamanda Rasûlullah (s.a.v.)'in şu hadisi ile de çelişmemektedir: "Ölen her kişinin amel defteri kapanır. Ancak Allah'ın yolunda (karargahta) bulunan asker hariç. Onun amelleri ona fayda verir."³⁵⁵ Aliyyu'l-Kârî hadisler arasında zıtlık olunca "tercih etme" metodundan da istifade etmiş ve tercih konusunda neye üstünlük verilmesi gerektiğine temas etmiştir. Meselâ; sefer esnasında namazların cem edilip edilmemesi ile ilgili görüşleri naklettikten sonra tercih sebebini şu şekilde açıklamıştır: "Teâruz sabit olunca İbn Mesut'un rivâyetleri tercih edilir. Çünkü onun hem fikhî daha çok hem de hıfzı daha güçlüdür."³⁵⁶

Metin değerlendirmesi ile ilgili konulardan biri de hadislerde nesh meselesidir. Cem ve te'lif edilmesi mümkün olmayan müteâriz hadisler hakkında yapılacak çözüm işlemlerinin başında, nesh gelmektedir. Çünkü "Şârî'in eski bir hükmü, yenisiyle yürürlükten kaldırması"³⁵⁷ demek olan nesh, cem'in mümkün olmaması halinde sözkonusudur.³⁵⁸ Şimdi *Mirkâtu'l-Mefâtîh* de yer alan nesh konusunu örnekle açıklayalım:

"Biz, Rasûlullah (s.a.v.) namaz kılarken kendisine selâm verirdik. O

³⁵³ Muslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Vasâya 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8.

³⁵⁴ Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağir li's-Suyûti*, Mısır 1938, I, 437.

³⁵⁵ Ebû Dâvud, Cihad 15. Ayrıca bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 454.

³⁵⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 391, Ayrıca bkz., IV, 253.

³⁵⁷ İbnu's-Salâh, 250.

³⁵⁸ İbnu'l-Kayyim, *Î'lâmu'l-Muvakkîn*, Beyrut 1973, II, 5.

(s.a.v.)’da selâmımızı alırdı. Necâşî’nin yanından döndüğümüzde ise verdiğimiz selâmı almadı ve; “Namazda (namazın kendisine ait) meşguliyet vardır”³⁵⁹ buyurdu. Bu hadisin şerhini yaparken “Aslında ilk zamanlar namazda iken verilen selâma karşılık verildiği halde sonraki dönemlerde bu yasaklanmıştır” diyerek burada neshin vuku bulduğunu ifade etmiştir. Bu arada selama karşılık verilmesinin dil ile değil el veya baş işaretleri ile yapıldığını da ayrıca vurgulayarak okuyucuların konuyu şüpheden uzak şekilde anlamasını sağlamaya çalışmıştır.³⁶⁰

b. Metin ziyâdeleri: “Rabbınız قَالَ رَبُّكُمْ أَنَا أَهْلٌ أَنْ أَتَّقَى فَمَنْ اتَّقَانِي فَأَنَا أَهْلٌ أَنْ أَغْفَرَ لَهُ” söyle buyurmuştur: “En çok korkulmaya layık olan benim. Kim benden korkarsa onu affetmeye layık olan da benim” anlamındaki kudsî hadisin (kim benden korkarsa) kısmını izah ederken, Tirmizî’nin rivâyetinde فَلَمْ يَجْعَلْ مَعِيَ إِلَّاهَا (benimle beraber başka kimseyi ilah edinmezse) cümlesinin ziyâde olduğunu, izah sadedinde bağışlanmak için sadece takvâ’nın yeterli olmayacağını, aynı zamanda O’na şirk koştuktan da uzak durulması gerektiğini kaydetmektedir.³⁶¹

c. Metin farklılıkları: Aliyyu’l-Kârî hadis metnindeki karşılaşılabilen kelime farklılıklarına dikkat çekerek kelimenin diğer nüshalardaki farklı kullanımını da kaydetmiştir. Meselâ; kadının evinde kıldığı namazın daha faziletli olduğu ile ilgili hadisin izahında (قال النبي) ifadesinin diğer nüshalarda قال رسول الله şeklinde olduğunu söyleyerek kelime farkına dikkat çekmiştir. Ancak bu farklılığın hangi nüshada olduğunu belirtmemiştir.³⁶²

d. Rivâyet farklılıkları: “Kimde şu üç şey bulunursa îmanın tadını tatmış olur. Allah ile Rasûlullah (s.a.v.) kendisine başkalarından daha sevgili olmak, bir kimseyi yalnız Allah için sevmek, Allah onu küfürden kurtardıktan sonra yine küfre dönmekten ateşe atılacakmışcasına hoşlanmamaktır.”³⁶³ hadisinin “ateşe

³⁵⁹ Buhârî, Amel fis’s-Salât 2, 15, Fadâilu’l-Ashâb 37; Müslim, Mesâcid 34; Nesâî, Sehv 20.

³⁶⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 57.

³⁶¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 186; VI, 349.

³⁶² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 135.

³⁶³ Buhârî, Îmân 9, 14, İkrah 1, Edeb 42; Muslim, Îmân 67. Ayrıca bkz. Tirmizî, Îmân 10.

atılacakmışçasına hoşlanmamaktır” kısmının açıklamasını yaparken rivâyet farklılıklarına dikkat çekmiş ve diğer kaynaklardaki farklılıklara şöyle temas etmiştir:³⁶⁴

Buhârî’de bu rivâyet şöyledir:

حَتَّىٰ أَنْ يُقَذَّفَ فِي النَّارِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يَرْجِعَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ

“Allah kendisini küfür bataklığından kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek”

Bu hadis Nesâî’de de şöyle rivayet edilmiştir:

وَأَنْ تُوقَدَ نَارٌ عَظِيمَةٌ فَيَقَعَ فِيهَا أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا

“Onun için, büyük bir ateş yakılarak içine atılmak, Allah’a bir şey şirk koştuktan daha hoştur.” Bu kısmın izahını Aliyyu’l-Kârî, “yani dünya ateşine atılmak küfre düşmekten evlâdır” şeklinde yapmıştır.³⁶⁵

e. Kelime tahlilleri: Aliyyu’l-Kârî, metin değerlendirmelerinde kelime tahlilleri de yapmıştır. Meselâ;

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

“Sizden biriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan fazla sevmedikçe iman etmiş sayılmaz³⁶⁶” hadisinde “أحدكم” kelimesinin bir rivâyette “الرجل” şeklinde başka bir rivâyette de “أحد” şeklinde geçtiğini nakleder. “Bu iki kelimedenden “أحد” kelimesi daha geniş kapsamlıdır. أحدكم kelimesi ise daha özel anlam ifade eder. Dolayısıyla hadiste özel vurgu yapıldığı için أحدكم kelimesi ile rivâyet olunan hadis diğer rivâyetlere nazaran daha isabetli görünmektedir.”³⁶⁷ Müellif bazen

³⁶⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 147.

³⁶⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 149.

³⁶⁶ Buhârî, İman, 7. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 7.

³⁶⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 144.

de kelimelerin tahrif edildiğine vurgu yaparak doğrusuna işaret etmiştir.³⁶⁸

Şunu da belirtmek isteriz ki, şerh metodunu belirleme konulu çalışmalarda ele alınan bazı konu başlıkları birbirini tamamlar niteliktedir. Misallerle incelemeye çalıştığımız “Metin Tahlîli” başlığı ile sonra gelecek konu olan “Hadislerin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi” başlığı aynı görünmektedir. Ancak “Metin Tahlîli” başlığında biz genel bilgiler vermekteyiz. Burada teknik bakımdan bir inceleme söz konusudur. Konu ile ilgili daha detaylı inceleme ve örneklendirme “Hadislerin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi” başlığında yapılacaktır.

3. Hadislerin Sıhhat Değerlendirmesi

Aliyyu'l-Kârî sened ve metin değerlendirmesinin neticesi olarak hadislerin kazandığı sıhhat durumlarını da ortaya koymuştur.

O râvi değerlendirmesi yaparak naklettiği hadisin sıhhat durumuna dikkat çekmek ve delil olarak kullandığı hadisin makbul olduğunu ifade etmek istemiştir. Tabî ki bu değerlendirmeleri, hadisin şerh kısmına aldığı hadislerde daha sıklıkla yaptığı müşahade edilmektedir. Hadislerin sıhhat değerlendirmeleri ile ilgili şu konulara temas etmiştir:

a. Cerh ve tâdilden istifade: Râvilerin cerh ve tâdil edilmesi ile ilgili bilgilerin naklini nasıl yaptığını şöyle örneklendirebiliriz: “Vitr her müslümanın üzerinde Allah’ın bir hakkıdır. Onu beş rekât kılmak isteyen beş kılsın, üç rekât kılmak isteyen üç kılsın. Bir rekât kılmak isteyen de öylece kılsın”³⁶⁹ hadisini şerh ederken, vitir namazının hükmünün vâcib olup olmaması ile ilgili görüşleri naklettikten sonra, konu ile ilgili kendi fikrini beyan etmiştir.³⁷⁰ Hadisi rivâyet eden Ebu'l-Munîb ile ilgili şöyle değerlendirmeler yapmıştır: “Ebu'l-Munîb sikadır. Aynı zamanda İbn Maîn de onu tevsîk etmiştir. İbn Ebî Hâtim de babasının onun hakkında

³⁶⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 329.

³⁶⁹ Ebû Dâvud, Vitr 3.

³⁷⁰ Vitr namazi haktır. Kim bunu kilmazsa bizden değildir. “Bunu Rasulullah (s.a.v.) üç kere tekrar etti.” (Ebû Dâvud, Salât 337.)

“sâlihu’l-hadîs” değerlendirmesi yaptığını ve Buhârî’nin onu zayıf râvilerden addetmesine karşı çıktığını söylemiştir. İbn Adî³⁷¹ (لَا بَأْسَ بِهِ) lâ be’s bih)³⁷² değerlendirmesi yaparak rivâyetlerine güvenilebileceğini söylemiştir. Dolayısıyla onun rivâyet ettiği hadis hasendir.”³⁷³

b. Sıhhat değerlendirmesi: Aliyyu’l-Kârî bazen rivayetin sadece sıhhat değerlendirmelerini nakletmekle yetinmiştir. “Kurtuluş Allah’a inanmak ve istikamet üzere olmaktır” konulu hadisin kaynağını zikretmiş ve “Tirmizî bu hadis hasen sahihtir demiştir” diyerek hadis hakkında sadece Tirmizî’nin değerlendirmesini nakletmiştir.³⁷⁴

İlim bahsindeki her yüzyılda bir müceddidin gelmesi ile ilgili hadisin kaynak değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır: “Bu hadisi Taberânî (ö. 360/971) *el-Evsât*’ında rivayet etmiş ve “senedi sahîh ricâli de sikadır” demiştir. Yine Hâkim de bu hadisi sahîh olarak kabul etmiştir.”³⁷⁵

Namaz bölümünde “Biz secdeye iken namaza yetiştiğinizde hemen secdeye varınız ve bu secdeyi namazdan bir rekat saymayınız. Kim rükûya yetişirse, namazın kıyam ve kırâatına da yetişmiş olur” hadisinin sıhhat durumunu şöyle nakletmiştir: “Mîrek, bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Çünkü senette Yahya ibn Ebî Suleyman el-Medînî vardır. O da zayıf bir râvidir. Buhârî de bu şahsın “Munkeru’l-hadis” olduğunu ifade etmiştir. İbn Ebî Hâtim “Muzdarib” değerlendirmesini yapmış, Hâkim ise “hadis sahihtir, Yahya da sika râvilerdendir” değerlendirmesine yer vermiştir.”³⁷⁶

Aliyyu’l-Kârî hadislerin sıhhat değerlendirmesini yaparken rivâyet

³⁷¹ İbn Adî, *el-Kâmil fî Esmâi’d-Duafâ*, Beyrut 1997, V, 530.

³⁷² Cumhura göre orta derecede bir tâdil lafzıdır. İbn Maîn’e göre sika lafzı ile eşdeğerdir. (bkz. Aşıkutlu, 185.)

³⁷³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 305; IV, 309.

³⁷⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 164.

³⁷⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 508.

³⁷⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 200; IV, 266.

farklılıklarını da nakletmiştir. Meselâ; müttetekun aleyh denildiği zaman herkes bunun Buhârî ve Müslim’in ittifak ettiği yani her ikisinin de sahihlerinde rivayet ettiği hadis olarak bilir. Aliyyu’l-Kârî ise her ne kadar müttetekun aleyh denilse de müelliflerin bazı ifadelerde farklılıklar arz ettiğine dikkat çekmiştir. Hatta rivâyet farklılıkları hakkındaki diğer âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra hem kendi görüşünü belirtmiş, hem de müellif Tebrîzî’nin kaydettiği kaynağı kabul etmiştir. Şöyle ki; “Müslüman, diğer Müslümanların, elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir”³⁷⁷ hadisinin kaynağını Tebrîzî “muttefekun aleyh” olarak kaydetmiştir. Hadisin şerhinde Aliyyu’l-Kârî ise şöyle açıklamalara yer vermiştir: “Mîrek, dedi ki; Burada kaydedilen kaynaklar iyice incelenmelidir. Çünkü “yetmiş küsur şubedir” ifadesi Müslim’in tek kaldığı rivâyetlerdendir. Buhârî’de “altmış küsur şubedir” ifadesi geçmektedir. Böylece rivâyette kelime farklılığı olduğu için ittifak edilmiş kabul edilemez. İlaveten bu hadisi Tirmizî, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce de rivâyet etmiştir. Sadece Tirmizî hadiste geçen “haya da imandandır” kısmını rivâyet etmemiştir. Aynî (ö. 855/1451) ise şöyle demiştir; “yetmiş küsur şubedir” ifadesi Ebû Zer tarîki ile gelmiştir. Suyûtî ise bu ifadenin Buhârî tarafından ve Ebû Hureyre tarîki ile rivâyet edildiğini iddia etmiştir.” Aliyyu’l-Kârî bu ifadeleri naklettikten sonra kendi görüşünü şöyle ifade kaydetmiştir: “Biz müellifin ifadelerine önem veriyor ve öne alıyoruz. Çünkü onun rivâyet ettikleri ziyadesizdir ve en doğrusudur.”³⁷⁸

Yine Tebrîzî’nin “muttefekun aleyh” dediği hadisin sonunda diğer kaynaklara ve rivâyet farklılıklarına işaret etmiştir. “Üç kişi var ki, onların sevapları iki defa verilir. Bunlardan birincisi Ehl-i Kitab’dan olduğu halde hem kendi Peygamberine, hem de kavuştuğu için Peygamberimiz (s.a.v.)’e iman eden, onun yolundan giden ve onu tasdik eden şahıstır. İkincisi ise hem efendisinin hem de Allah’ın hakkını ödeyen mülk sahibi köledir. Üçüncüsü de câriyesini güzel şekilde yedirip, edeblendirip, ilim öğrettikten sonra âzâd eden ve daha sonra onunla evlenen şahıstır.” rivâyetinin sonunda “Suyûtî *el-Câmiu’s-Sağîr*’de bu hadisin şeyhân,

³⁷⁷ Buhârî, İmân 4-5, Rikâk 26; Muslim, İmân 64-65. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Cihâd 2; Tirmizî, Kıyâmet 52, İmân 12; Nesâî, İmân 8, 9, 11.

³⁷⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 142; 146; 149.

Ahmed ibn Hanbel, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tarafından rivâyet edildiğini kaydetmiştir.” notunu düşmüştür.³⁷⁹

Bazı rivâyetler konusunda “Bâtıl”, “lâ asle leh” gibi değerlendirme yapılmasına ve âlimlerin böyle değerlendirmesine itibar etmeyerek ve karşı çıkmıştır. Mesela; “Mîde, bedenin havuzudur, damarlarsa ona uzanıp gelişir (onda toplanır). Mîde sıhhat bulduğu vakit, damarlar da sıhhat bulurlar; bozulduğu zaman da bozulur, hastalanırlar” hadisinin sıhhat değerlendirmesini İrâkî’den nakletmiş fakat sonunda onunla aynı fikirde olmadığını beyan etmiştir. Rivayetle ilgili İrâkî’nin değerlendirmesi şöyledir: “Bu hadisi Taberânî *el-Evsat*’ında Ukaylî (ö. 322/934) de *ed-Duafâ*’sında rivayet etmiştir. Söz konusu rivayetle ilgili “Bâtıl, lâ asle leh” değerlendirmesi yapılmıştır.” Aliyyu’l-Kârî ise şöyle demiştir: “Bu rivayetin Ukaylî’ye nisbet edilmesi yanlış olabilir. Ancak tarîklerin çok olması ve diğer rivâyetlerin de bu rivayeti desteklemesi onu bâtil olmaktan çıkarır. Dolayısıyla hadisin sıhhat durumu hasen veya zayıf olarak kabul edilmelidir. Onun hakkında “bâtıl” ve “lâ asle leh” değerlendirmesinin yapılması doğru değildir.”³⁸⁰

Şunu da ifade etmek isteriz ki, Aliyyu’l-Kârî rivâyetleri şerh ederken kullandığı hadis metinleri konusunda bazen rahat davranmış ve zayıflığı çok olan hatta bazen de mevzû rivâyetleri kullanmıştır. Önemine binâen konuyu birkaç misalle izah edelim: Meselâ; Kitâbu’l-îmanda insanın yaratılışı ile ilgili mâlumat veren rivâyetin şerhinde مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ (Kendisini bilen Rabbini tanır) ifadesini hadis olarak kabul etmiştir. *Mirkât*’ta bu haberin Hz. Peygamber’e nisbeti ile ilgili hiçbir açıklama da yapmamıştır.³⁸¹ Halbuki âlimlerinin ekseriyeti bu rivayetin uydurma olduğunu kabul etmişlerdir.³⁸² Kendisi de *el-Masnu`* ve *el-Esrâru’l-Merfu`*

³⁷⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 155.

³⁸⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 384.

³⁸¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 246; VI, 390.

³⁸² Sağânî, uydurma hadisleri derlediği kitabına bu rivayeti de alarak şöyle demiştir: “*Hadis diye uydurulmuş sözlerden biri de “nefsini bilen Rabbini bilir” sözüdür.*” (Sağânî, *el-Mevzûât*, s. 35 (no. 28))

İmâm es-Suyûtî bu sözün de aralarında bulunduğu birkaç hadis hakkında “*Bunların tamamı bâtil olup, hiçbirinin aslı yoktur*” demiştir. (Suyûtî, *Tedrib*, II, 626.)

eserlerinde bu rivayetin mevzu olduğunu belirtmiştir. Fakat burada herhangi değerlendirme yapmaması şerhte istifade ettiği rivayetlerde rahat davrandığı görünümünü vermektedir.³⁸³

Aliyyu'l-Kârî bazen istifade ettiği rivâyetlerin sihhati ile ilgili değerlendirmelerde kendisi ile çelişmiştir. Meselâ; *كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرِفَ فَخَلَقْتُ*; *الْخَلْقَ لِأَنْ أُعْرِفَ* (Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve kâinatı yarattım ki beni bilsinler)³⁸⁴ rivayeti ile ilgili bir yerde hadis olduğunu kabul ederken,³⁸⁵ aynı rivayet için başka bir yerde “manası doğru fakat lafzı sahîh değildir” ifadesini kullanmıştır.³⁸⁶

c. Rivâyetin sihhati ile ilgili kendi değerlendirmeleri: “İki aç gözlü vardır ki, asla doymak bilmezler; mala hâris olan ve ilme hâris olan” hadisi hakkındaki sihhat değerlendirmelerini söyle yapmıştır: “İmâm Nevevî bu hadisin tüm tarîklerinin zayıf olduğunu söylemiştir. Hafız İbn Hacer el-Heytemî (ö. 973/1566) de: “Bu hadisin tüm tarîklerini bir cüzde topladım ve hiç birinin illet ve kusurdan hâlî olmadığını gördüm” demiştir. İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî de şöyle demiştir: “İşte buna göre İmâm Nevevî (ö. 676/1277) demiştir ki “Tarîkleri çok olsa da hâfızlar bu hadisin zayıf olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Aynı zamanda hâfızlar amellerin fâzileti konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceği konusunda da ittifak etmişlerdir.” Aliyyu'l-Kârî şöyle devam etmektedir: “Hadis ilminde yaygın olan fikri sen de biliyorsun ki, bir hadis hakkında zayıf olduğu söylenmiş ise bu onun bütün tariklerinin araştırılmasının gerekli olduğu anlamına gelir. Eğer tüm tarîklere

Sehâvî halkın dilinde hadis diye dolaşan rivayetlerden sahih olanla olmayanı belirtmek üzere kaleme aldığı *el-Mekâsîdu'l-Hasene* adlı meşhur kitabına bu rivayeti almış hadis olmadığına dair âlimlerin açıklamalarına yer vermiştir. (Sehâvî, *el-Mekâsîdu'l-Hasene*, s. 657 (no. 1149)

³⁸³ Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfu'*, 351; *el-Masnu'*, I, 189.

³⁸⁴ Bu ifadenin hadîs olmadığı âlimler tarafından ispat edilmiştir. Bkz., ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed ibn Abdillâh, *et-Tezkira fi'l-Ahâdîsi'l-Muştehira*, s. 163; Sehâvî, s. 327.

³⁸⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, X, 500.

³⁸⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 306. Aliyyu'l-Kârî *el-Masnu'* eserinde lâ asle leh değerlendirmesine yer vererek mevzu haber olduğunu söylemiştir. Aliyyu'l-Kârî, *el-Masnu'*, I, 141.

bakılırsa o zaman diğer tarîkler ile bu rivayetin hasen hadis derecesine yükseldiği görülecektir.”³⁸⁷

Aliyyu'l-Kârî bazen hadisleri şerh ederken halk arasında rivâyet olarak değer kazanmış ve meşhur olmuş sözlerle ilgili de fikir beyan etmiştir. Meselâ; “Hac mîkâtları ile bilgi veren hadisin şerhinde, Medîne ehlinin mîkâtının Zu'l-Huleyfe olduğunu naklettikten sonra, “orası için Ali kuyusu da denir. Hz. Ali (r.a.) cinlerle oradaki kuyuda savaştığı ile ilgili rivâyetin bir aslı yoktur. Tamamen asılsız ve uydurmadır”³⁸⁸ diyerek halk arasında yaygın malumatın asılsız olduğunu ifade etmiştir.

C. HADİSLERİ MUHTEVA AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Her ne kadar hadisleri anlamak öncelikle onun kelimelerini anlamayı gerektiriyorsa da, sadece kelimelerini, lugat manalarını ve lafızlarını bilmek yeterli değildir. Aynı zamanda hadislerin muhtevalarında varolan manaları da doğru anlamak ve bilmek gerekmektedir. Dolayısıyla bir hadisin muhtevasını kavramak, hadisin anlaşılma sürecinde önemli bir safhayı teşkil eder. Hadislerin konu ve amaçları ne kadar doğru anlaşılırsa o kadar doğru sonuçlar elde edilecektir. Bu açıdan da hadislerdeki amaçların açıklanması oldukça önemlidir. Şimdi de Aliyyu'l-Kârî'nin muhtevayı şerh ederken kullandığı metodları tahlil etmeğe çalışalım.

1. Temel Kaynaklar Çerçevesinde Değerlendirme

İslam dininin temel kaynakları kitap ve sünnettir. İcma, kıyas ise yardımcı kaynaklardır. Bu bölümde Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri şerh ederken âyet ve hadislerden nasıl istifade ettiğini aynı şekilde sahâbe, tâbiûn ve âlimlerin hadislerle ilgili değerlendirmelerine hangi şekilde müracaat ettiğine temas edilecektir.

³⁸⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 519.

³⁸⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 389.

a. Hadisleri Âyetlerle İzah Etme

Genellikle hadis şârihleri bir hadisi ister anlam bakımından isterse de gramer açısından desteklemek ve hadisin anlamını pekiştirmek amacıyla âyetlerden istifade ederler. Aliyyu'l-Kârî'nin başvurduğu yöntemlerden birisi de hadislerle uygun âyet varsa onlara yer vermesi ve onlarla açıklamaya çalışmasıdır. Şimdi de müellifin hadisleri açıklarken âyetlerden nasıl istifade ettiğine bakalım:

1. Âyet-hadis irtibatı: Âyet hadis irtibatı kurulurken bazen açık şekilde irtibata dikkat çekilirken bazen de hiçbir şey kaydedilmemiştir: Mesela;

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ؛ مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَمَنْ أَحَبَّ عَبْدًا لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَمَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ

“Üç haslet vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kişi, iman tadını tadar. Allah ve Rasûlu’nu, bu ikisinden başka her şeyden fazla sevmek. Sevdiğini Allah için sevmek. (Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra) küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek.”³⁸⁹ hadisinin şerhinde “küfürden kurtardıktan sonra” kısmını açıklarken Kur’ân-ı Kerîm’deki şu âyete işaret olduğunu kaydetmiştir; “Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır...”³⁹⁰ Aliyyu'l-Kârî devamında şu açıklamaya da yer vermiştir: “yani hidâyet ve tevfiğ ile onları karanlıktan çıkarır. Bu yardım, öncekileri de sonrakileri de hepsini kapsar.”³⁹¹

أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ. فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ

“Ben, Allah’tan başka bir ilah bulunmadığına, Muhammed’in Allah’ın Rasulü olduğuna şehadet edip, namazı dosdoğru kılincaya ve zekâtı hakkıyla verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları takdirde, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar, İslâm’ın gerektirdiği haklar ise

³⁸⁹ Buhârî, İman 9, 14, İkrâh 1, Edeb 42. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 8.

³⁹⁰ Bakara, 2/257.

³⁹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 147; XI, 295.

bunların dışındadır. Onların gizli hallerinin hesabı Allah’a aittir”³⁹² hadisinin sonunda, bu hadis Allah’ın “ ...eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verilerse artık yollarını serbest bırakın.... ”³⁹³ kelimasına muvafıktır demiştir. Böylece aslında bir kâfir şهادet getirerek tevbe ederse artık onun öldürülemeyeceği ve kâfirlik sebebiyle tutukluysa serbest bırakılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁹⁴

Teheccüd namazı ile ilgili bölümde Ebû Hureyre’den nakledilen “Bir adam Rasûlullah’ın yanına geldi ve “Yâ Rasûlallah!, falan adam gece namaz kılıyor, sabah olunca da hırsızlık yapıyor. Bu kişi hakkında ne dersiniz?” diye sorduğunda, “Merak etme, o namaz onu pek yakın bir zamanda söylediğin o gûnahtan kurtaracaktır”³⁹⁵ hadisinin şerhini verdikten sonra sonunda bu hadiste Kur’ân-ı Kerîm’in “*Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.*”³⁹⁶ âyetine işaret olduğunu söylemiştir.³⁹⁷

Bazı hadislerin şerhinde kullandığı âyetlerle sadece hadisin genel anlamına katkıda bulunmakla yetinmemiş, aynı zamanda şerh kısmında kaydettiği âyetlerle hadiste kaydedilen ihtilaflı konuları vüzûha kavuşturmuştur.

أَتَى أَعْرَابِيٌّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ. قَالَ: تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَقْرُوضَةَ وَتَصُومُ رَمَضَانَ . قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا أَرِيدُ عَلَى هَذَا شَيْئًا وَلَا أَنْفُصُ مِنْهُ. فَلَمَّا وَلَّى قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا

H. Peygamber (s.a.v.)’in yanına bir bedevi geldi ve: “Bana bir amel söyle ki, onunla amel edince cennete gireyim” dedi. Rasûlullah (s.a.v.): “Kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayarak Allah’a kulluk edersin, farz olan namazı kıalarsın, farz olan zekâtı verirsın, Ramazan orucunu tutarsın.” buyurdu. Bu şahıs: “Canımı elinde tutan

³⁹² Buhârî, İman 17, 28, Salat 28, Zekat 1, İ’tisam 2, 28; Muslim, İman 32-36.

³⁹³ Tевbe, 9/5.

³⁹⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 158.

³⁹⁵ Ahmed ibn Hanbel, Musned, II, 447.

³⁹⁶ Ankebût, 29/45.

³⁹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 282.

Allah’a yemin olsun ki, bunun üzerine hiçbir artırma ve eksiltme yapmam.” dedi. Adam kalkıp gittiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim cennetlik görmek isterse buna baksın.” buyurdu.³⁹⁸ Bu hadisin “وَلَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ شَيْئًا” kısmının izahını âyetlerden de delil göstererek şu şekilde yapmıştır: “Gizli veya açık hiç bir şeyi ona ortak koşmaksızın Allah’a kullak etmendir. Bu cümle hâl cümlesidir ki, şirke düşmeksizin demektir. Hadisteki ibadetten maksat tevhitir. Aynı şekilde burada مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى Onlara, bizi sadece Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler...³⁹⁹ diyen kafirlere de reddiye vardır. Hadiste riyâdan sâlim olmayan ibadetlerin kamil sayılmadığına vurgu vardır. Allah şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

“Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”⁴⁰⁰

Aliyyu’l-Kârî bazı izahlarında hadisin hangi âyetle irtibatta olduğunu ifade etmiş ve ardından o âyeti nakletmiştir. “Bir kimse istiğfârı dilinden düşürmezse, Allah Teâlâ ona her darlıktan bir çıkış, her üzüntüden bir kurtuluş yolu gösterir ve ona beklemediği yerden rızık verir.”⁴⁰¹ hadisinin izahında “hadisin şu âyetten iktibas edildiğini ifade edilmektedir.”⁴⁰²

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا - وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

“Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”⁴⁰³

³⁹⁸ Buhârî, Zekat 1; Muslim, İman 15. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 14.

³⁹⁹ Zümer, 39/3.

⁴⁰⁰ Kehf, 18/110; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 160; 470; III, 11; III,12; III, 259; IV, 5.

⁴⁰¹ Ebû Dâvud, Vitir 26.

⁴⁰² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 171.

⁴⁰³ Talak, 65/2-3.

“Allah kulunun tövbesini, can boğaza gelmedikçe kabul eder.”⁴⁰⁴ hadisinin izahında Aliyyu’l-Kârî âyet ile bağlantısını kurarak şu bilgileri kaydetmiştir: “Burada kastedilen ruhun boğaza gelmeden önceki durumudur. Yani henüz ölüm yakîn olmadan önce anlamına gelir ki, bu Allah’ın şu kavline muvafıktır

وَلَيْسَتْ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ

“Sürekli kötülük işleyen ve kendilerini ölüm yakalayınca, “Ben artık tövbe ettim,” diyenlerin tövbesi geçersizdir. İnkârcı olarak ölenlerin de tövbesi geçersizdir.”⁴⁰⁵ diyerek son anda edilen tövbenin makbul olmayacağını vurgulamıştır.”⁴⁰⁶ Âyetlerle hadisin irtibatını açık şekilde beyan etmemesi ile ilgili şu örnek verilebilir:

ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ، وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوْلَاهُ، وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أُمَةٌ يَطُورُهَا فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا - فَلَهُ أَجْرَانِ

“Üç kimse var ki, kendilerine ecirleri (mükâfatları) iki kat verilir: Kitap ehli’nden bir kişi hem kendi peygamberine, hem de bana imân etmiş olursa, ona iki ecir vardır. Köle olan birisi hem Allah’ın hakkını, hem de efendisinin hakkını öderse onun için de iki ecir vardır. Cârîyesini güzelce terbiye ederek eğittikten sonra onu azâd edip kendine nikahlayan adama da iki ecir vardır.”⁴⁰⁷ hadisindeki, iki ecir alacak kimseler grubuna yahudi ve hristiyanlar’ın da dahil olup olmaması ihtilaf konusu olmuştur. Bu konuda hem kendi fikrini (yahudi ve hristiyanlara da iki ecir verileceği) desteklemek hem de konuyu uzatmamak için: “Ey inananlar! Allah’tan sakının, Peygamberine inanın ki, Allah size rahmetini iki kat versin...”⁴⁰⁸ âyetini kaydederek konuyu bitirmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Tirmizî, Daâvât 100; İbn Mâce, Zühd 30.

⁴⁰⁵ Nisa, 4/18.

⁴⁰⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 174.

⁴⁰⁷ Buhârî, İlm 31. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 11.

⁴⁰⁸ Hadîd, 57/28.

⁴⁰⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 152-154.

Âyetlerden sadece hadislerle irtibatını göstermek için değil bazen de hadisleri şerh ederken kullandığı kendi kanaatini desteklemek için de istifade edilmiştir. Meselâ; Namaz kılmanın mekruh olduğu vakitlerden biri olan zeval vaktinin hangi zamana denk geldiğini açıklarken, “güneşin tam semâ’nın ortasında olması ve sanki hareket etmiyor gibi görünen vakit” olduğunu söyledikten sonra şu âyetle bunu desteklemiştir:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ

“Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler.”⁴¹⁰ Bu âyetle Aliyyu’l-Kârî kendisinin “güneşin hareket etmediği zaman” şeklinde ifadesinden güneşin hareket etmediğinin anlaşılmaması gerektiğini, bilakis biz görmesek de onun hareket ettiğini söylemek istemiş ve fikrini âyetle desteklemiştir.⁴¹¹

2. Âyetlerin tefsiri: Aliyyu’l-Kârî hadisleri şerh ederken sadece ayet-hadis irtibatı kurmakla kalmamış, aynı zamanda şerhte istifade ettiği âyetleri de tefsir etmiştir. Meselâ; “Allah’a inandım de, sonra da dosdoğru ol!”⁴¹² hadisinin izahında “istikamet” kelimesine çok önem vermiş ve bu kelimeyi birkaç âyet çerçevesinde açıklamıştır. Bu âyetleri delil olarak gösterirken âyetin iniş sebebi, anlamı ve âlimlerin bu konudaki görüşlerine de temas etmiştir. Şöyle ki: “Hûd Suresinde “emrolunduğun gibi dosdoğru ol” emri olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v.) “beni Hûd suresi ihtiyarlattı” demiştir. İbn Abbas da امرت كما فاستقم âyeti konusunda “Allah Rasûlü için Kur’ân-ı Kerîm’de bu âyet kadar hiç bir âyet zor ve ağır gelmemiştir. Bu yüzden de Allah Rasûlü (s.a.v.)’ne “ihtiyarlığınız çok hızlandı” denilince “Beni Hûd ve benzeri sûreler ihtiyarlattı” diyerek cevap vermiştir.”⁴¹³

Kitâbu’l-ilm’de geçen âlimin âbiddin üstün olduğu ile ilgili hadisin son kısmında zikredilen (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) “Allah’ın kulları arasında O’ndan

⁴¹⁰ Neml, 27/88.

⁴¹¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 112; III, 178.

⁴¹² Muslim, İmân 62.

⁴¹³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 162; XI, 286.

korkan, ancak bilginlerdir”⁴¹⁴ âyetinin tefsirinde şu açıklamalara yer verilmiştir: (الخشية) kelimesi tâzimle beraber korkmak demektir. Bazı şâz kırâatlerde lafzatullah merfû, ulemâ kelimesi ise mansub okunmuştur. Bu âyet ile üstünlüğün kaynağının beyanına delil getirildiği söylenmiştir. Zîra hakiki âlim Allah’ı, büyüklüğünü ve azametini, ibadeti ilminden daha çok olan âbiddin daha iyi tanır. Âlim daha takvâlı olur. Bu anlamda Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur: “إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ” “Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”⁴¹⁵

Aliyyu’l-Kârî hadislerin izahı için istifade ettiği âyetleri tefsir ederken sahâbenin görüşlerine de müracaat etmiştir. Dünyada en hayırlı nimetin sâliha kadın olduğu ile ilgili hadisin şerhinde Hz. Ali (r.a.)’den âyetin tefsîri ile ilgili şu cümlelerini nakletmiştir: “رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً” âyetini Hz. Ali sâliha kadın olarak tefsir etmiştir. “وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً” kısmını hûri’l-în olarak ⁴¹⁶ وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ kısmını da kötü kadın olarak tefsir etmiştir.”⁴¹⁷

3. Âyet metnlerinin tamamlanması: Rivâyet edilen hadis metnlerinde âyetin tamamı kaydedilmediği halde Aliyyu’l-Kârî âyetin geri kalan kısmını tamamlamış ve başka âyetleri şahit göstermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanına gelen yarı çıplak kabilenin durumuna üzülmeleri ile ilgili hadisin metninde geçen bir âyetin tamamlamasını ve tefsirini Aliyyu’l-Kârî şu şekilde yapmıştır: Hadiste Nisa suresi 1. Âyetin bir kısmı, yani خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ kısımları kaydedilmiş “ilâ ahiri’l-âye” kaydı düşülerek âyetin geri kalan kısmı gösterilmemiştir. “(وَخَلَقَ مِنْهَا) yani kaburgasından, (وَرَوْحَهَا) eşini yani Havva’yı yarattı. Buradaki vav cemi mutlak vavıdır veya hal vavıdır. (وَبَنَى مِنْهُمَا) yani, aynı göbekten veya ayrı ayrı göbekten evlatlar verdi. Rivâyet edildiğine göre Hz. Âdem’in sulbu 20 batında doğan 40 çocuktan ibaret idi. İbn Abbas rivâyet etmiştir ki, Hz. Âdem’in 40 çocuğu olmuştur. 20 erkek ve 20 kız çocuğu. (رَجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً) burada kesîran kelimesinin rical kelimesi için kullanılması

⁴¹⁴ Fâtır, 35/28.

⁴¹⁵ Hucurat, 49/13. Bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 288.

⁴¹⁶ Bakara, 2/102.

⁴¹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 265.

yeterli görülmüştür. Çünkü “nisâen” kelimesi için de aynı vasıf geçerlidir. “Kesîran” kelimesinin ifade edilmesinde cemaate değil cem’e işaret vardır. Takdir edilebilir de, edilmeye bilir de. Çünkü faîl bâbı için müzekkerlik ve müenneslik müsâvidir. (وَاتَّقُوا) (اللَّهُ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ) Allah’tan korkun. (وَالْأَرْحَامَ) Yani, onu (akrabalık bağlarını) kesmekten çekinin. Aynı zamanda mecrûr olarak zamîre atıfla mecrûr ile de okunmuştur. Cerr harfî tekrarlanmamıştır. Arablar arasında birbirlerine أَسْأَلُكَ بِاللَّهِ “Allah ve (sılayı) rahim için senden bunu istiyorum” diyerek istekte bulunmak yaygındır.⁴¹⁸

b. Hadislerin Merfû Haberlerle İzahı

Hadislerin muhtevalarının açıklanmasında en çok kullanılan yine hadislerdir. Hadislerin kapalı ve anlaşılmayan yerlerini şerh etmek, hadisi daha geniş perspektifte anlamak ve değerlendirmek için başka tarîklerle gelen hadislerle yer vermek, hadisleri doğru anlama açısından önemlidir. Özellikle şârihlerin konu ile ilgili hadisleri topluca değerlendirme zarûreti vardır. Dolayısıyla şârihin ortaya koyduğu bir konuda diğer hadis muhtevalarından da haberi olması ve benzeri manadaki hadisler arasında varolan benzerlikleri ve farklılıkları bilmesi gerekir. Şârihin bundan mustağnî kalması düşünülemez. Bu bakımdan Aliyyu’l-Kârî de diğer şârihler gibi hadisleri değişik açılardan şerh ederken çok miktarda hadis kullanmıştır. Onun izahda kullandığı hadisler şu başlıklarla örneklendirebiliriz:

1. Konu bütünlüğü: İlim bâbındaki “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar, ilim bırakırlar. Kim o ilmi elde ederse çok büyük bir nasip elde etmiş olur”⁴¹⁹ hadisinin “Nebiler mîras olarak ne dirhem ne de dinar bırakırlar...” kısmını açıklarken âlimlerin görüşlerine de yer vererek nebîlerin mîras olarak, ancak ilim bıraktıklarını şu hadisle desteklemiştir: “Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre bir gün o, pazarda ticaretle uğraşan bir topluluğa uğradı ve onlara şöyle dedi: “Mescitte Rasûlullah (s.a.v.)’ın mîrası taksim ediliyor, siz ise burada bekliyorsunuz. Hemen oradakiler hızlı şekilde mescide doğru koşular.

⁴¹⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 464; V, 359.

⁴¹⁹ Buhârî, İlm 10; Tirmizî, Kurân 10; İlm 19.

Ancak mescitte sadece Kur'ân-ı Kerîm, zikir ve ilim halkaları ile karşılaştılar. Bu durum karşısında Ebû Hureyre'ye şöyle dediler: “Nerede senin dediklerin Yâ Ebâ Hureyre?” Ebû Hureyre de onlara şu cevabı verdi: “İşte Muhammed (s.a.v.)’in mîrası budur. Vârisleri arasında taksim ediliyor. Onun mîrası dünyalık değildir.”⁴²⁰

Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkât*'ta hadis metinlerini hadisler çerçevesinde izah etmesi ile ilgili örnekler çoktur. Bir örnek daha vererek konuyu daha anlaşılır kılmaya çalışalım:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِلْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ: هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ

“Hz. Âişe’den rivayet edildiğine göre o, Rasûlullah (s.a.v.)’a bir kimsenin namazda (başıyla) sağa-sola dönmesini sordum” dedi. Rasûlullah (s.a.v.) de “O, kulun namazından şeytanın bir hırsızlığıdır” diye cevap verdi.⁴²¹ Namazda iken yüzünü dönmenin namazı bozup bozmayacağı ile ilgili tartışmalara son vermek istemiş ve konu ile ilgili şu rivayeti kaydetmiştir: “Kul başka yöne dönmedikçe (iltifat etmedikçe) Allah ona doğru yönelmeğe devam eder. Eğer kul başka yöne iltifat ederse Allah da ondan yüzünü çevirir.”⁴²²

2. Âlimlerin fikirlerini destekleme: Bazı hadislerin şerhinde konu ile ilgili farklı rivâyetleri nakletmeden önce âlimlerin fikirlerini ve kendi görüşünü beyan etmiştir. Bundan sonra da görüşünü destekleyecek rivâyetleri nakletmiştir.

Secde ederken secde edilecek yere bakılması ile ilgili namaz bölümünde nakledilen hadisin şerhinde, Tîbî’den nakilde bulunarak şu ifadelerle hadisin ilgili kısmını şerh etmiştir: “Kıyamda iken namaz kılanın secde mahalline bakması müstehabdır. Aynı zamanda rükuda ayakların üzerine, secdede burnuna, teşehhüdde de kucağına bakması da müstehabdır. İmâm Ebû Hanîfe ve ashâbının görüşü bu

⁴²⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 472; XI, 291.

⁴²¹ Buhârî, Ezan 93; Bedu'l-halk 11, Tirmizî, Cuma 59. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 982.

⁴²² Ebû Dâvud, Salah 72; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 59.

yöndedir.”⁴²³ Aliyyu'l-Kârî âlimlerin bu konudaki görüşlerini naklettikten sonra hadisten çıkarılacak genel fikri destekler mahiyette başka hadis de naklederek konuyu noktalamıştır: “Hadisten çıkan neticeye göre namazda farklı yerlere bakmak mekruhtur. Bu fikrimizi “Eğer biriniz namaza başlarsa oraya buraya bakmasın.”⁴²⁴ hadisi desteklemektedir.⁴²⁵

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken ortaya koyduğu kendi fikrini desteklemek ve onun hadisle irtibatlı olduğunu göstermek için de farklı rivâyetlerden istifade etmiştir. Meselâ; “Rasûlullah (s.a.v.) namaza başlamadan önce omuzlarımıza dokunarak şöyle derdi: “Safları düz tutunuz. İleri geri durmayınız. Sonra kalpleriniz de birbirinden farklı olur. Akıl ve ilim sahibleri hemen arkamda, onlardan sonra gelenler daha arkada, daha sonra gelenler daha arkada dursunlar”⁴²⁶ hadisini şerh ederken hadiste zikredilen “kalble namaz arasındaki ilişki”yi kendi görüşü ile izah etmiş, hemen ardından da fikrini destekleyecek hadisi nakletmiştir. Bu konu ile ilgili görüşü şöyledir: “Kalp meliktir, itaat olunandır. Âzâların hepsi ona tâbidir. İtaat edilen sâlih olursa itaat eden de sâlih olur. Melik istikamet üzere olursa ona tâbi olanlar da istikamet üzere olurlar. Bu konuda meşhur bir hadis vardır: “Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o doğru, düzgün olursa bütün vücut doğru düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozuk olur. Dikkat edin! O, kalptir.”⁴²⁷ Burada da görünüyor ki, kalble vücut arasında müthiş bir ilişki ve etkileşim vardır. Dolayısıyla kalbteki durum zâhiri etkilemekte, aynı zamanda zâhiri durum da kalbi etkilemektedir.”⁴²⁸

3. Terim ve kavram izahı: Hadislerde geçen kavram ve terimlerin hadislerle izah edilmesi de Aliyyu'l-Kârî'nin kullandığı metotlardandır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in teheccüd namazını nasıl kıldığına dair bilgi veren hadisin “Melekût, ceberût, kibriyâ ve azamet sahibi olan Allah en büyüktür” kısmındaki

⁴²³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 69.

⁴²⁴ Tirmizî, Cuma 59.

⁴²⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 69.

⁴²⁶ Müslim, Salat 122.

⁴²⁷ Buhârî, İman 39.

⁴²⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 154

ibareleri izah ederken kudsî hadisten istifade etmiştir. Sözkonusu rivâyet şöyledir: “Kibriya benim ridâm, azamet ise benim izârımdır. Bunları benden çekip almaya kalkışan kimseye azab ederim.”⁴²⁹ Aliyyu’l-Kârî bu sıfatların sadece Allah’a ait vasıflar olduğunu hadislerden delil getirerek açıklamıştır.⁴³⁰

4. Rivâyetler arası irtibat: Aliyyu’l-Kârî şerh ettiği hadisin anlamını izah edecek veya metnini destekleyecek farklı içerikli rivâyetler olsa da aralarında irtibat kurmaya çalışmıştır. “Kelime-i şehâdet getiren, namazı kılan ve zekâtı veren insan benden kanını satın almıştır...”⁴³¹ hadisinin şerhinde şu rivâyetleri ilâve etmiştir: “el-Câmiu’s-Sağîr’de bir topluluk Ebû Hureyre’den hadisi şu şekilde rivayet etmiştir. Bu hadis mânevi mütevatirdir:

أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ. فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ، وَجَسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ

‘a diyene, benim de Onun Rasûlu olduğuma şehâdet edene, oruc tutup namaz kılanı kadar insanlarla savaşmam emrolundu. Eğer onlar bunu yaparlarsa benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar. İslâm’ın gerektirdiği haklar ise bunun dışındadır. Onların gizli hallerinin hesabı Allaha aittir.”⁴³² Taberânî’nin Evsât’ında Enes’ten hasen tarîkle nakledilen rivâyet, önceki hadisteki “hak” ifadesini izah etmiştir. Sözkonusu rivayet şöyledir: “İnsanlarla ‘a şehâdet edinceye kadar savaşmam emrolundum. Eğer bunu söylerlerse benden kanlarını mallarını korumuş olurlar. Ancak hakk müstesna.” Denildi ki, hak nedir. Dedi ki: “Evlendikten sonra zinâ etmek, Müslüman olduktan sonra küfre dönmek, haklı bir gerekçe olmaksızın insan öldürdüğü zaman öldürülmektir.”⁴³³

⁴²⁹ Ebû Dâvud, Salah 58.

⁴³⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 247-248.

⁴³¹ Buhârî, Cihad 149, İtisâm 28, İstîtâbe 2, Ahkâm 16, Murteddîn 2; Ebû Dâvud, Hudûd 1; Tirmizî, Hudûd 25. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 12.

⁴³² Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, 2250.

⁴³³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 158.

“Kim benim aff edebilme gücüne inanırsa onu bağışlarım...”⁴³⁴ meâlindeki kudsî hadisin şerhinde bu hadisin “Ben kulumun zannı üzereyim”⁴³⁵ rivayetine muvafık olduğunu söylemiştir.⁴³⁶

Konu ile ilgili bir diğer örnek de şöyledir:

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ التَّخَفِيِّ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ وَفِي رَوَايَةٍ: غَيْرَكَ قَالَ: قُلْ: أَمَنْتُ بِاللَّهِ ثُمَّ اسْتَغْفِرُكَ

“Sufyân ibn Abdullah, ben Hz. Peygamber (s.a.v.)’e “Ey Allah’ın Rasûlu! Bana İslâm’dan öyle birşey öğret ki, bundan sonra artık hiç kimseden onunla ilgili birşey sormaya muhtaç olmayayım” diye sorduğumda, Hz. Peygamber (s.a.v.) cevap olarak şöyle dedi: “Allah’a iman ettim de, sonra dosdoğru (istikâmet üzere) ol!”⁴³⁷ hadisini şerh etmek için Ali ibn Ebî Tâlib’ten rivayet edilen şu hadisi nakletmiştir: “Dedim ki, Ya Rasûlallah! Bana birşey tavsiye et. O (s.a.v.) da “Rabbim Allah’tır de, sonra da dosdoğru ol (istikamet üzere ol)” Ben de şöyle dedim: “Rabbim Allah’tır. Tevfik Allah’tandır. Ona inandım ve ona güvendim.” Bunun mukâbilinde Rasûlullah (s.a.v.): “İlmin sana fayda verdi Ey Ebâ Hasan” dedi.⁴³⁸

مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ فَأَدْرَكَهُ كَانَ لَهُ كِفْلَانِ مِنَ الْأَجْرِ، فَإِنْ لَمْ يُدْرِكْهُ كَانَ لَهُ كِفْلٌ مِنَ الْأَجْرِ

İlim bölümünde “Kim ilmin peşine düşer ve onu elde ederse, onun iki pay sevabı olur. Şayet onu elde edemezse bir sevabı olur”⁴³⁹ şeklinde rivâyet edilen hadisin sonunda Aliyyu’l-Kârî, sözkonusu rivayetin şu hadisi hatırlattığını ifade etmiştir: “Bir müçtehid ictihad eder ve isabet ederse ona iki ecir verilir, hata ederse bir ecir verilir.”⁴⁴⁰ Her iki hadiste

⁴³⁴ Hâkim, 7750.

⁴³⁵ Muslim, Zikr, 2; Tövbe, 1.

⁴³⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 170.

⁴³⁷ Muslim, İman 62. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 15.

⁴³⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 162.

⁴³⁹ Dârimî, *Sunen* 342.

⁴⁴⁰ Buhârî, İ’tisâm 21; Muslim, Akdiye 15: Ayrıca bkz; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 513; I, 514, III, 24.

azmetmek, çalışmak ve istemek rivâyetlerin ortak noktalarıdır.

5. Muhteva izahı: Aliyyu'l-Kârî bazı hadisleri izah ederken, hadislerin muhtevasını başka bir hadisle açıklamış ve hadiste neyin anlatılmak istendiğini belirtmiştir. Meselâ; Mucizeler bölümünde Hz. Peygamber (s.a.v.)'le Ebû Bekir'in Mekke'den Medine'ye hicret ederken sığındıkları mağara ile ilgili hadisi şerh ederken, burada müşriklerin onları görmeme hikmet ve sebebini şöyle açıklamıştır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allahım onların görmelerini yok et!” diyerek dua etmiştir. Bundan dolayı da müşrikler mağaranın etrafında dolaşıp durmaya başladılar. Allah onların görme kabiliyyetini aldığı için göremediler.” Aynı zamanda Allah'ın, mağaranın ağzındaki güvercin yumurtası ve örümcek ağını müşriklere göstermesi de mucizelerdendir.”⁴⁴¹

Namaz bölümünde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in akşam namazının sünnetini evde kıldığına dair hadisi açıklarken, nâfile namazların evde kılınabileceğini vurgulamış ve bu fikri “Kişinin farz namazından sonra en faziletli namazı evinde kıldığı nâfile namazdır”⁴⁴² hadisi ile destekleyerek açıklamıştır.⁴⁴³

Kabirlerin ziyaret edilmesiyle ilgili hadisin şerhinde Aliyyu'l-Kârî “bu hadisi şu rivâyet desteklemektedir” diyerek şu hadisi şahit göstermiştir: “Sizi kabir ziyaretinden nehyetmişim. Artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü kabir ziyareti kalpleri yumuşatır, gözleri yaşartır, ahireti hatırlatır.”⁴⁴⁴ Aliyyu'l-Kârî şerh ettiği hadislerin daha iyi anlaşılması için başka rivayetlerden sıkça faydalanmıştır.⁴⁴⁵

c. Hadislerin Sahâbe, Tâbiûn ve Diğer Âlimlerin Görüşleri İle İzahı

Şârihler, hadisleri açıklarken en başta âyet ve hadislere, daha sonra başta sahâbe olmak üzere tâbiûn ve diğer âlimlerin, mezheb imamlarının görüşlerine yer vermektedir. Çünkü değişik âlimlerin hadisleri anlama, yorumlama ve hüküm

⁴⁴¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, XI, 4.

⁴⁴² Buhârî, Ezân 81, İ'tisâm 3; Muslim, Müsâfirîn 213.

⁴⁴³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 216.

⁴⁴⁴ Hâkim, Müstedrek, I, 376. Bu hadîsi Hâkim sahih senedle Enes'ten nakletmiştir.

⁴⁴⁵ Diğer rivâyetler için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 215; III, 69; III, 99; III, 131; III, 270.

çıkarma konusunda farklı yaklaşımları söz konusudur. Bir şerhin bu tür görüşlerden müstağnî kalması bir eksikliktir. Aliyyu'l-Kârî'nin de hadisleri şerh ederken kullandığı metodlardan biri de sahâbe başta olmak üzere alanda söz sahibi âlimlerin fikir ve görüşlerinden istifade etmektir. Bu sayede *Mirkâtu'l-Mefâtîh* daha bir güzellik ve zenginlik kazanmış, konular daha anlaşılır hale gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde sahâbe, tâbiûn ve diğer âlimlerin görüşlerine yer verilmesi ne derecede önemliyse, hadislerin şerhlerinde de bu tür görüşlere yer verilmesi o derecede önem kazanmıştır. Bunların arasında özellikle sahâbe kavli çok önemlidir. Çünkü sahabe Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşam tarzını yakînen izlemiş ve dolayısıyla sünnetini ve hadislerini en iyi bilen, anlayan ve İslâmı en iyi yaşayan kimseler olmuştur.⁴⁴⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) “Benim sünnetime ve Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine sarılın”⁴⁴⁷ buyurmuştur.

Bu konuyu örneklerle şöyle izah edebiliriz:

1. Peygamberlerin sözleri: Aliyyu'l-Kârî hadisleri izah ederken peygamberlere atf edilen hikmetli sözlerinden istifade etmiştir. Bu bilgilerin kaynağını belirtmediği için İslâmî kaynaklardan mı, yoksa isrâiliyyat kaynaklarından mı iktibas ettiğini belirleme imkanımız olmadı. Meselâ; “İki kelime vardır ki, Allah’a sevgili, lisanda hafif, mîzanda ise ağırdırlar. Bunlar: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ “Allah’ı hamd ile tesbîh ederim, azîm olan Allah’ı tesbîh ederim” kelimeleridir.”⁴⁴⁸ hadisini şerh ederken Hz. İsa (a.s.)’nın hikmetli sözlerinden nakletmiştir. Şöyle ki, “Hz. İsa (a.s.)’ya soruldu ki, “iyilik ağır basacak, fakat kötülük hafif gelecek” ibaresinden ne anlıyorsun?. Bu konuda ne dersin?” O da şöyle cevap verdi: “Bunun anlamı şöyledir: İyiliğin tatlılığı kaybolur dolayısıyla onu işlemek nefse acı gelir. Onun size ağır gelmesi sizi ondan vazgeçirmesin. Bu zorluğuna göre de terazide de ağır basacaktır. Kötülükler size tatlı gelir ve iticiliği de kaybolur. Dolayısıyla onun çekiciliği ve kolaylığı sizi onu işlemeğe sevk etmesin. Bu kolaylığına göre de kıyâmet

⁴⁴⁶ Âşık, Nevzat, *Sahabe ve Hadis Rivâyet*, 303.

⁴⁴⁷ Ebû Dâvud, Sunnet 6.

⁴⁴⁸ Buhârî, Daâvât 65.

gününde terâzide hafif gelecektir.”⁴⁴⁹

2. Sahâbe izahları: Aliyyu'l-Kârî sahâbîlerden şerh ettiği hadisle ilgili nakilde bulunurken bazen isim belirtmiş bazen de genel ifadelerle yetinmiştir. Şimdi de, sahâbe, tâbiûn ve âlimlerin görüşlerinden nasıl istifade ettiğini örneklerle görelim:

İslâm hakkında bilgi almak isteyen bedevî ile ilgili hadiste nâfile konusunu açıklarken Aliyyu'l-Kârî şu ifadeleri kullanmıştır: “Nâfile ibadetlere başlanmışsa onun bitirilmesi vacibtir. Çünkü bu konuda Kur’ân-ı Kerîm’de “*Amellerinizi boşla çıkarmayın*”⁴⁵⁰ buyrulmuştur. Aynı zamanda sahâbe-i kirâmın bu konudaki icmâ’ı da başlanmış nâfile ibadetlerin bitirilmesini vacib olduğu yönündedir.”⁴⁵¹

Nakilde bulunurken isimlerini belirttiği sahabe ile ilgili örneklendirme yapacak olursak birkaç örneği şöyle sıralayabiliriz: İlim bâbında Hz. Ali’den iki defa nakilde bulunmuştur. Onu da kaydetmek isteriz ki, Hz. Ali’den yapılan nakillerin fazla olması dikkat çekmektedir. İlimin farz olması ile ilgili hadisin şerhini yaparken Aliyyu'l-Kârî, Hz. Ali’den “İnsanlara anlayacağı ve kavrayacakları şeyleri rivâyet edin. Allah ve Rasûlü’nün yalanlanmasını istermisiniz?” şeklindeki rivâyeti naklederek Hz. Ali’nin din konusundaki inceliğine ve insanların anlayacakları şeylerin söylenmesinin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁵²

Yine aynı bölümde münafıklıkla ilgili açıklamalarda: “Buna göre de Hz. Ali “...Sizin için dil bilen bütün münafıklardan korkuyorum” şeklinde rivâyetine yer vererek din ve dil bilgisine mâlik kimselerin de münâfık olabileceğine ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğine vurgu yapmıştır.”⁴⁵³

İlimin önemi ile ilgili “Her kim bir şey biliyorsa onu söylesin, kim de bilmiyorsa “Allah en iyi bilendir,” desin” anlamındaki hadisin şerhinde Hz. Ali ile

⁴⁴⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 126; V, 4.

⁴⁵⁰ Muhammed, 47/33.

⁴⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât* I, 165.

⁴⁵² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 478; I, 44.

⁴⁵³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 479.

alakalı şu bilgiyi nakletmiştir: “Minberde iken Hz. Ali ye bir soru soruldu. O da, “Ben bilmiyorum” diyerek cevap verdi. Oradakiler: “Minbere çıktığın halde nasıl olur da “bilmiyorum” diyerek cevap veriyorsun” dediler. Hz. Ali de “Ben buraya bildiklerim sayesinde çıktım. Eğer bilmediklerimle çıksaydım başım semaya değerdî” diyerek hikmet dolu cevabını vermiş ve bildiklerimizin bilmediklerimize kıyasla daha fazla olduğuna ve övünmemek gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴⁵⁴

3. Sahâbe ihtilafı: Aliyyu'l-Kârî hadis şerhinde sahâbenin konu hakkındaki ihtilaflarını da nakletmiştir. Meselâ; Nikah bölümünde mecnûn birisinin talakının geçerliliği konusunda şu ihtilaflar kaydedilmiştir: “Sekerât halindeki talak konusunda ihtilaf edilmiştir. Hz. Osman, İbn Abbas “sekerat halinde olanın akli mecnun birisinin akli gibidir” diyerek talakın geçerli olmayacağına hükmetmişken, Hz. Ali bu talakın geçerli sayıldığını söylemiştir. İmâm Mâlik, Sevrî ve Evzâî'nin de görüşleri bu yöndedir.”⁴⁵⁵

4. Sahâbe ve âlimlerin görüşlerinin âyet ile desteklenmesi: Hadislerin şerhinde sahâbe ve âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra, o görüşün doğru olduğunu belirtme amacıyla âyeti delil olarak kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in her gün istiğfar etmesi ile ilgili “Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'dan beni bağışlamasını diler, tövbe ederim.”⁴⁵⁶ hadisinin şerhinde Hz. Ali (r.a.)'den şu vecîz kelâmı nakletmiş ve tevbe istiğfarın ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca konunun önemli olduğunu da âyetleri kaynak göstererek teyid etmiştir. Hz. Ali (r.a.) demiştir ki, “yeryüzünde Allah'ın azabından koruyan iki emân vardır. Biri kaldırılmış, diğeri ise aranızdadır. Ona iyice sarılın. Kaldırılan Rasûlullah (s.a.v.)'dir. Aranızda kalan ise istiğfardır.” Allah bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve

⁴⁵⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 529.(Zemahşerî'den naklen); Hz. Aliden yapılan diğer nakiller için bkz., III, 25.

⁴⁵⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 429.

⁴⁵⁶ Buhârî, Daâvât 3. Ayrıca bkz. Tirmizî, Tefsîru sûre 47; İbn Mâce, Edeb 5.

onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir."⁴⁵⁷

5. Tâbiûn izahları: Sahâbe neslinden sonra gelen tâbiûn âlimlerinin görüşleri ile ilgili örneklerle gelince birkaçını şöyle kaydedebiliriz: Fıkıh ve tasavvuf ilmlerinin birlikte öğrenilmesinin önemine dikkat çekmek için İmâm Mâlik (ö. 179/795)'ten şu nakli aktarmıştır: "Kim tasavvuf ilimlerine dalar da fıkıh ilmini ihmal ederse zındık olur, kim de fıkıh ilmini öğrenir tasavvuf ve diğer manevi ilimlerden uzak kalırsa fâsık olur, bu ikisini kendinde cem eden ise hakikat ehli olur."⁴⁵⁸

6. Ehl-i Tasavvufun görüşleri: Aliyyu'l-Kârî mutasavvıfların görüşlerine de temas ederek hadisin anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalışmış hadisleri geniş açıdan değerlendirmeye önem vermiştir. Yani bir hadisi değerlendirirken konu ile ilgili ulaşabildiği ve gerekli gördüğü alanlarda doyurucu izahlar vermiştir. Konunun mahiyeti itibarıyla kaydedilen bilgiler uzun veya kısa olabilmektedir. Meselâ; ilim bölümünde ilmin herkese farz olması ile ilgili hadisin şerhini yaparken eş-Şeyhu'l-ârif er-Rabbânî es-Suhreverdî (ö. 632/1234)'den şu şekilde nakilde bulunmuştur: "Farz olan ilim konusunda ihtilaf edilmiştir. Denildi ki, farz olan ilim ihlas öğrenmek, nefsin afetlerini ve amelleri ifsat eden şeyleri bilmektir. Çünkü ihlas bununla vâki olur. Bundan dolayı onu öğrenmek ayrıca farz kılındı. Yine tefekkür ve yarınlarının öğrenilmesinin de farz olduğu söylenmiştir. Çünkü tefekkür fiilin kaynağıdır. Bu ilim sayesinde şeytânî ve melekî ameller birbirinden ayırt edilebilir. Aynı zamanda farz olan ilimden kastın ilmu'l-helal olduğu da ifade edilmiştir. Çünkü helal yemek vaciptir. Aynı zamanda bu ilimden kastın, ilgililerine alış-veriş ve nikah gibi konulardaki bilgi olduğu da zikredilmiştir. Ferâiz-i hamse'nin olduğunu savunanlar da olmuştur. Aynı zamanda araştırma, delil ve nakilleri ile tevhid ilmin öğrenmek olduğunu söyleyenler de vardır. Son olarak öğrenilmesi farz olan ilimden kastın bâtinî ilim olduğu ifade edilmiştir. Bu ilim, sayesinde kulun yakîni artıyor. Bu ilim Selef-i Sâlihîn'in ve zâhitlerin sohbetlerine iştirak etmekle elde edilir. Zîra onlar

⁴⁵⁷ Enfal, 8/33.

⁴⁵⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 526.

Nebilerin vârisleridir.”⁴⁵⁹

“Ahirette amel defterinde istiğfarı bol olana ne mutlu” meâlindeki hadisin şerhinde Râbiatu’l-Adeviyye’nin “İstiğfarımızın, daha çok istiğfara ihtiyacı vardır” şeklindeki hikmetli kelamına işaret edilerek, maksadına uygun yapılan istiğfarın önemine dikkat çekilmiştir.⁴⁶⁰

İlim bâbında ihlasla ilgili hadisi şerh ederken Fudayl ibn İyâd’dan (ö. 187/803) şu açıklamaları nakletmiş ve hadisin daha doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuştur: “Allah’tan başkası için amel etmek şirktir. Allah’tan başkası için ameli terk etmek de riyâdır. İhlas da Allah’ın bu ikisinden onu kurtarmasıdır.”⁴⁶¹

Cuma namazı bölümünde “Biz son ümmetiz, ama kıyâmette ilk ümmetiz.” anlamındaki hadisin şerhinde Aliyyu’l-Kârî, Mevlevî er-Rûmî’den şu nakilde bulunmuştur: “Allah’ın benzersiz sanatından biri de önceki kavimleri bizim için ibret onların yok edilmesinin bizim için nasihat ve onlara azap edilmesinin de bizim için te’dib kılınmasıdır. Aynı zamanda Allah, bizi son ümmet olarak yaratmakla ahirette çok fazla beklemekten de kurtarmıştır. Allahın bizim üzerimizde fazlı büyüktür. O, her şeye kâdirdir. O, ne güzel yar ve yardımcımızdır.”⁴⁶²

Aliyyu’l-Kârî bazen de isim belirtmeden genel atıflar yaparak Ehl-i Tasavvuf’un fikirlerine yer vermiştir. Meselâ; “Namazınızın bir kısmını evlerinizde kılınız da oraları kabirlere çevirmeyiniz.”⁴⁶³ meâlindeki hadisin izahında “Bu konuda Ehl-i letâiften bazıları şöyle demiştir” diyerek Ehl-i Tasavvuf’un görüşünü şu şekilde nakletmiştir: “Muhtemelen buradaki “evinizi kabirlere çevirmeyin” ifadesinden kasıt, evlerinizde misafirleri yemek, içmek ve ikramlardan mahrum ederek mezarlıklara

⁴⁵⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 477.

⁴⁶⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 189.

⁴⁶¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 486.

⁴⁶² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 398.

⁴⁶³ Buhârî, Salât 52, Teheccüd 37; Muslim, Müsâfirîn 208, 209.

benzetmeyin”dir.⁴⁶⁴

7. Genel atıflar: Bazı yerlerde Aliyyu’l-Kârî sadece âlimlerin görüşlerine atıfta bulunarak hadisleri şerh etmekle yetinmiştir. Bu âlimlerin görüşlerini bazen ad vererek bazen de sadece genel atıflar yaparak aktarmıştır. Aliyyu’l-Kârî âlimlerin görüşüne sıkca yer verdiği için bunlardan bazılarını örnek olarak göstermek istiyoruz. Zira atıfta bulunduğu tüm âlimlere yer vermek maksadımızı aşacak ve konunun gereksiz şekilde uzamasına sebep teşkil edecektir.

Peygamberlerin ilimden başka dirhem ve dinar miras bırakmadıkları ile ilgili hadisin ilgili kısmını şerh ederken Gazzâlî’den (ö. 505/1111) şu nakilde bulunmuştur: “İlmin azlığı, dünyanın fânî, ukbânın da ebedî olduğuna dair inancı azaltan husustur. Neticede bu ilim, insanı fâniden bâkiye götürür.”⁴⁶⁵

Uyuklamak, namazda esnemek, hayz, kusmak ve burun kanamasının şeytan amellerinden olduğunu ifade eden hadisin izahında, “Kâdı şöyle demiştir” diyerek Kâdı İyâd’ın (ö. 544/1150) izahı ile hadisi daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır: “Bu hususlar şeytana izafe edilmiştir. Çünkü şeytan bu amelleri sever ve bunlarla namaz ve diğer ibadetleri iptal edecek hususlara aracılık eder.”⁴⁶⁶

Aliyyu’l-Kârî, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e salavat getirmenin önemi ile ilgili hadisi şerh ederken İbn Hibbân (ö. 354/965)’ın görüşlerine yer vermiştir. “Bu hadis, kıyamet gününde en faziletli zümrelerden birinin de Ehl-i Hadis olacağını doğrulamaktadır. Çünkü bu ümmet arasında onlardan fazla salavat getiren kimse yoktur. Onlar hem fiilen hem de kavlen ona salavat getirmektedirler.”⁴⁶⁷

Bazı hadislerin şerhinde sadece “kîle” ifadesini kullanarak konu ile ilgili âlimlerin izah ve açıklamaları nakledilmiş ve âlimlerin kimlikleri ile ilgili bilgi paylaşımı yapılmamıştır. Muhtemeldir ki, konu ile ilgili kendi görüşünü belirtmemesi

⁴⁶⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 10.

⁴⁶⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 471.

⁴⁶⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 71; III, 73; III, 165.

⁴⁶⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 8.

okuyuculara tercih hakkı tanımış olmasındandır. Meselâ; “Biriniz uyuyunca şeytan ensesine üç düğüm atar. Her düğümü atarken, düğüm attığı yere eliyle vurarak, “üzerine uzun bir gece olsun, yat” dileğinde bulunur. İnsan uyanır ve Allah’ı zikrederse, bir düğüm çözülür, abdest alırsa ikinci düğüm çözülür ve bir de namaz kılırsa bütün düğümler çözülmüş olur. Böylece kul canlı ve hoş bir hâlet-i ruhiye ile sabaha erer. Aksi halde böyle yapmazsa, habîs ruhlu, içi kararmış ve uyuşuk bir halde sabaha erer.”⁴⁶⁸ hadisini şerh ederken düğümlerle ilgili şu izahlara yer vermiştir: “Buradaki düğümlerden ne kastediliği ile ilgili ihtilaf edilmiştir. Bazıları buradaki düğümlerin gerçek düğüm olduğunu ve sihir yapılmak için atılan düğümler olduğunu söylemiş ve bu konuda rivâyetlerin de olduğunu savunmuştur. Bazıları düğümlerden kastın mecaz olduğu ve sihirbazın düğümlerle insanı muradından uzaklaştırdığı gibi şeytan da insanı uyku vasıtasıyla zikir ve namazdan alıkoyduğunu ifade etmiştir. Diğer bir grup da buradaki düğümlerden kastın kalbe vurulan düğüm olduğunu, şeytanın insana vesvese vererek gecenin daha uzun olduğunu telkin ettiğini söylemiştir. Bazıları da burada kastedilenin şeytanın insanı maksadından uzaklaştırması ve uyuması için teşvik etmesi şeklinde mecâzi bir anlam olduğunu söylemiştir.”⁴⁶⁹

8. Âlimlerin ihtilafları: Aliyyu’l-Kârî âlimlerin görüşlerine yer vererek hadisi izah etmeye çalışırken bazen şerh âlimlerinin ihtilaflarına da temas etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in nafile namaz kılarken Hz. Âişe’nin kapıyı çalması ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kapıyı açtıktan sonra yeniden namazına devam etmesi ile alakalı hadisin izahında Tîbî ile İbn Hacer’in izahlarının birbirinden farklı olduğunu nakletmiş ve onların görüşlerini şu şekilde kaydetmiştir: “Tîbî dedi ki; ‘Bu hadiste tatavvu’ kaydının düşülmesi nafile emrinin daha kolay olduğu içindir.’ İbn Hacer ise; “Şâfiî âlimlerden hiç kimse farz ve nafileyi birbirinden ayırmamıştır. Bu hadiste tatavvunun özellikle zikredilmesi, vakîânın beyanı içindir.” diyerek Tîbî’nin fikirlerine itirazını bildirmiştir.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Buhârî, Teheccud 12.

⁴⁶⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 266.

⁴⁷⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 74.

Bazı hadislerin izahında Aliyyu'l-Kârî konu ile ilgili sahâbe ve âlimlerin görüşleri ile ihtilaflarını maddeleştirerek sıralamıştır. Meselâ; “Dirilerin ağlamasından dolayı ölüler azap görür”⁴⁷¹ konulu hadisin izahında “Bu konuda âlimler ihtilaf etmişlerdir” diyerek konu hakkındaki âlimlerin görüşlerini şu şekilde sıralamıştır:

Birinci görüş: Hadisin zâhiri görüşünü esas alır. Hz. Ömer ve oğlu bu görüştedirler.

İkinci görüş: بكاء kelimesindeki ب harfinin hal için olduğunu söyleyerek dirilerin onlara ağlama hallerine göre, dolayısıyla ağlamadan dolayı değil günah işlemelerinden dolayı azap gördüklerini söylemişlerdir.

Üçüncü görüş: Bu görüşe göre azap görme olayı sadece kafirlere hastır.

Dördüncü görüş: Bu görüşte olanlar ağıt yakmadan dolayı azap gördüğünü savunur.

Beşinci görüş: Bu görüşe göre ise kim öldükten sonra ağıt yakmayı vasiyet ederse o kimse arkasından ağlayanlardan dolayı azap görecektir.

Altıncı görüş: Bu görüşte de kim öldükten sonra ağıt yakmamayı tavsiye etmezse ve bundan dolayı da ağıt yakmanın gerekli olduğu anlaşılırsa azap görecektir.

Yedinci görüş: Ağlama vasıflarına göre ölülerin azap görmesidir. Bu cahiliyyet ehlinin ağlama şekli idi. Buna göre ölü için aşırı övücü ve yükseltici ifadeler sarf edilmektedir.

Aliyyu'l-Kârî konu ile ilgili âlimlerin farklı görüşlerini sıraladıktan sonra meseleni şu şekilde sonuçlandırmıştır: “Sonuç olarak eğer ölen kimse, ister vasiyet ederek isterse bundan sakındarmayarak yukarıda sayılan durumlara sebep olmuş ise

⁴⁷¹ Buhârî, Cenâiz 33.

azaba maruz kalacaktır.”⁴⁷²

9. Görüşlerin tenkîdi: Aliyyu'l-Kârî kendi fikirleri ile mutabık olmayan görüşleri tenkit etmekten geri durmamış ve gerekli gördüğü zaman tenkîdini kaydetmiştir. Cemaatla namazın fazileti ile ilgili bölümde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in cemaatla namaza gelmeyenlerin evlerini yakmak istemesi ile ilgili hadisin şerhini yaparken, âlimlerin bu hadis hakkındaki nihâi görüşlerine yer vererek sonunda kendi fikrini serdetmiştir: “Kâdî bu hadis cemaatle namaz kılmanın vacib olduğuna delalet eder” demiştir. Şafî'ye göre ise bu hadis cemaatle namaz kılmanın farz-ı kifâye olduğuna delalet etmektedir. Bana göre, hadisin zâhiri bunu reddediyor. Çünkü eğer cemaatla namaz kılmak farz-ı kifâye olmuş olsaydı o zaman cemaatın terk edilmesi durumunda cezâ müeyyidenin uygulanması gerekirdi.”⁴⁷³

Tilâvet secdesi ile ilgili hadisin izahında “Garânik olayı”ndan bahsedilirken birçok şerh ve tefsîr âlimlerinin görüşlerine yer vermiş, sonunda ise bu açıklamaların bazıları ile mutabık⁴⁷⁴ olmadığını ifade ederek farklı görüşünü şu şekilde beyan etmiştir; “Gerçek olan şudur ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanılarak ve yanlışlıkla putlara itaat ettiğini söylemek kabul edilemez. Çünkü O (s.a.v.)'na böyle yakıştırma yapmak kesinlikle uygun değildir. Konu, vahyin tebliği ile ilgili olunca daha da ciddiyet kazanmaktadır. Eğer böyle bir şey olsaydı, onun görüş ve sözlerine i'timad kalmazdı.”⁴⁷⁵

2. Hadis İlimleri Açısından Değerlendirme

Hadis ilimlerinin oluşum süreci Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonraki dönemlere tekabül etse de, temel gayesi hadislerin doğru anlaşılmasıdır. Dolayısıyla hadis metinlerinin anlaşılmasında ve şerh edilmesinde bu ilimlerin

⁴⁷² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 203.

⁴⁷³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 128; III, 130.

⁴⁷⁴ Garânik olayının gerçekleşme sebebi ile ilgili muhtelif açıklamalar yapılmıştır. Bu izahlar için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 97-98.

⁴⁷⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 98.

müstesna rolü vardır. Bu kısımda müellifin bu ilimlerden hangi sıklıkla ve nasıl isitfade ettiği belirlenmiş ve örneklerle izah edilmiştir:

a. Muhtelifu'l-Hadîs

Hadisler arasında görülen ihtilafların çözümü konusu tarih boyunca âlimlerin üzerinde sıkça durdukları bir konu olmuştur. Hadis ilimlerinden biri olan “Muhtelifu'l-hadîs”ın konusu, zâhirde birbirine zıt gibi görünen bazı hadislerin aralarını bulmak, görüntüdeki müşkili halletmektir.⁴⁷⁶

Gerçekte sahîh hadislerin birbirine zıt olması mümkün değildir. Zira Allah tarafından insanlara doğru yolu göstermek için gönderilen ve vahyin kontrolü altında bulunan Hz. Peygamber (s.a.v.), hareket ve sözleriyle insanlara “en güzel örnek”⁴⁷⁷ olarak takdim edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)’in birbirine zıt fikir ve söz söylemesi gerçekte bağdaşmaz. Biribine zıt gibi görünen bazı hadisler karşımıza çıkarsa bunu, bizdeki bilgi ve anlayış eksikliğine bağlamamız daha doğru olacaktır. Yoksa hadislerin kendisinde bir hata ve kusur aramamak gerekir. İşte buradan hareketle bazı âlimler bu konu üzerinde araştırmalar yapmış, birbirine aykırı görünen hadisleri ele alıp incelemişlerdir. Bu alanda erken dönemden itibaren eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. İlk olarak İmâm Şâfiî (ö. 204/819) “*İhtilâfu'l-Hadîs*” isimli eserini hazırlamıştır. Sonraki dönemlerde İbn Kuteybe (ö. 276/889) “*Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*,” Tahâvî (ö. 321/933) “*Müşkilu'l-Âsâr*” adlı eserler kaleme almışlardır.⁴⁷⁸

Hadis şerhlerinde muhteva ile ilgili sağlıklı izahların yapılmasının önemi kadar, metinler arasında görülen tezatların tespiti ve çözümü de önemlidir. Muhtelifu'l-hadîs alanında yapılan çalışmaları ve değerlendirmeleri iyi bilen bir kişi, hadisler arasında tenâkuzun kalktığını görecektir. Dolayısıyla bu alanda yapılmış

⁴⁷⁶ Suyûtî, *Tedrîb*, II, 196.

⁴⁷⁷ Ahzab, 33/21.

⁴⁷⁸ Suyûtî, *Tedrîb*, II, 196.

çalışmaların her âlim, hatta her Müslüman tarafından bilinmesi önem taşımaktadır.⁴⁷⁹

İhtilafları giderme işlemi temelde, ihtilafların ortaya çıkmasına yol açan sebeplerin araştırılmasından, ona göre bir te'vil, gerekçe ile uzlaşma yönünün (cem, telfik, tevfik) veya uzlaşamayacaklarının (nesh) ortaya konulmasından son çare olarak da tavakkuf etmekten ibarettir.

Malum olduğu gibi Aliyyu'l-Kârî hadis alanında kaydadeğer eserler kaleme almıştır. Dolayısıyla muhtelifu'l-hadîs sahasında bilgi sahibi olduğundan, eserinde bu tür hadislerin arasını bulmada başarılı olmuştur. Bu türden hadisleri hemen hemen her hadis kaynağında görmek mümkündür. Tabî ki, *Mirkâtu'l-Mefâtih* de bir hadis şerhi olduğu için bu tür hadislerden uzak kalmamıştır. Şimdi bu konuyu örneklerle izah edelim:

1. İhtilaflı belirtme: Aliyyu'l-Kârî ihtilaflı gibi görünen hadisler arasında herhangi bir tezdadın sözkonusu olmadığını açık şekilde “bu hadis daha önce zikredilen hadise muhalif değildir” diyerek ilk bakışta akla gelebilecek tezdad olmadığını söylemiş ve konuyu izah etmiştir. Meselâ; Kısas bölümünde “Kıyamet günü, insanlar arasında hükmedilecek ilk şey kandır.”⁴⁸⁰ hadisinin şerhinde şöyle açıklamalara temas edilmiştir: Bu hadis “Kıyâmet günü, kişi amellerinden önce namazın hesabını verecek. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi demektir. Bu hesap bozuk olursa, hüsrana düştü demektir...”⁴⁸¹ rivâyetine zıt değildir. Çünkü namaz Allah hakkıdır, kısas (kan) ise kul hakkıdır. Ben yine derim ki, bunlardan biri “emr”lere ait iken, diğeri “yasak”lara aittir. Yani biri emirler konusunda ilk sorguya çekilecek, diğeri de nehiyler konusunda ilk sorguya çekilecek ameldir.”⁴⁸²

Bazen de şerhettiği hadisin başka bir rivayete zıt olmadığını göstermek için sözkonusu zıt gibi görünen rivayeti nakletmiş ve maddeler halinde tevil etmiştir. Meselâ; “Ben kıyamet gününde Adem oğullarının efendisi, kendisinden ötürü ilk

⁴⁷⁹ Ebû Zehv, 471.

⁴⁸⁰ Buhârî, Diyat 1, Rikak 48; Muslim, Kasâme 28; Tirmizî, Diyât 8; Nesâî, Tahrîm 2.

⁴⁸¹ Tirmizî, Salât 305; Nesâî, Salât 9.

⁴⁸² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 9.

mezarı yarılacak olan ilk şefâat eden ve şefaati ilk kabul edilen olacağım”⁴⁸³ hadisini şerh ederken “ bu hadis, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in yaratılmışların tümünden daha üstün ve faziletli olduğuna delâlet etmektedir. Zîra Ehl-i Sünnet inancına göre, insanlar meleklerden üstündür. Hz. Muhammed (s.a.v.) de bu hadise göre insanların en faziletlisidir” ifadelerini kullanmış ve bu rivayetin “Beni diğer peygamberlerden üstün tutmayınız”⁴⁸⁴ hadisi ile çelişmediğini göstermek için sonraki hadisi maddeler halinde şöyle izah etmiştir:

- ✓ Hz. Peygamber, kendisinin Ademoğlunun efendisi oluşunu öğrenmeden önce bunu söylemiştir.
- ✓ Bu sözü, nezâket ve tevâzû gereği söylemiştir.
- ✓ Yasaklanan üstünlük, daha alt derece görülenin noksanlığına götüren üstünlük iddiasıdır.
- ✓ Yasaklanan üstünlük iddiası, fitne ve düşmanlığa götürendir.
- ✓ Yasaklanan üstünlük iddiası, bizzat peygamberlik hususundadır. Peygamber olma hususunda ise aralarında fark yoktur. Fark yalnız, özellik ve diğer faziletler hususundadır. ”⁴⁸⁵

Aliyyu’l-Kârî bazen hadislerde farklılıkların bulunduğunu ifade etmiş, ancak bunlarla ilgili nasıl çözüm yolu izleneceğini belirtmemiş ve müracaat edilebilecek kaynaklara yönlendirme yapmıştır. Meselâ; Fıtır sadakasının miktarı ile ilgili hadis izah edildikten sonra sonunda şu ifadelere yer verilmiştir: “Buğdaydan ne kadar fıtır sadakası verilmesi ile ilgili hadis ve rivâyetler birbirine muârızdır. Bazı hadislerde bu miktar iki mud, bazılarında bir sa’, bazı rivâyetlerde ise yarım sa’ olarak kaydedilmiştir. Eğer sen bunun tahkikine ihtiyaç duyarsan o zaman senin müracaat

⁴⁸³ Muslim, Fedâil 3; İbn Mace, Zühd 37; Ahmed ibn Hanbel, Musned, II, 540.

⁴⁸⁴ Buhârî, Husumât 1; Diyât 32; Muslim, Fedâil 163; Ahmed ibn Hanbel, Musned, III, 31, 33.

⁴⁸⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, X, 7-8.

edeceğın kaynak İbnu'l-Humâm (ö. 861/1457)'ın “*Şerhu'l-Hidâye*” adlı eseridir.”⁴⁸⁶

2. Cem etme: İhtilaflı hadislerin çözümünde “cem etme” metodundan da istifade edilmiştir. Aliyyu'l-Kârî'nin bu metodu nasıl tatbik ettiğine bakalım. Yemek veya başka bir olay için namazların geciktirilip geciktirilmemesi ile ilgili hadislerin nakledildiği bölümde Aliyyu'l-Kârî, “Yemekten veya başka bir şeyden dolayı o namaz geciktiril(e)mez” hadisinin şerhinde bu hadisin, “Birinizin akşam yemeği (sofraya) konduğu sırada namaza başlanmış olursa (o kimse yemek yeme işini) bitirinceye kadar namaza kalkmasın”⁴⁸⁷ hadisi ile zâhiren zıt gibi görünse de aslında aralarının cem edilerek bu tezağın aradan kaldırılabilceğini söylemiştir. Cem işlemini şu ifadelerle anlatmıştır: “Turbiştî buradaki kastın, namazın vaktinin geçirilmemesi olduğunu söylemiştir. Biz de bu fikirdeyiz. Zâhiren birbirine tezat gibi görünen bu hadisler arasında aslında çelişki yoktur. Zira bu hadisin anlamının, yemeği beklemek için namazı geciktirmemek olduğu ifade edilmiştir. Fakat eğer yemek hazır ise, o zaman namazı yemekten sonraya geciktirmenin bir mahzuru yoktur. Yemek namazdan önceye alınmalıdır ki, o insanların zihinlerini meşgul etmesin. Dolayısıyla yemek önce yenildiği zaman kalp onunla meşgul olmaktan kurtulup Allah'a yönelmiş olur.”⁴⁸⁸

Muhtelifu'l-hadîs konusuna örnek olacak bir diğeri rivayet de şöyledir: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanında Hz. Ummu Seleme ile Hz. Meymûne bulunuyordu. Bu esnada âmâ olan Abdullah ibn Umî Mektûm (r.a.) içeri girdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) hanımlarına, “Perde arkasına çekiliniz.” diye emretti. Onlar, “Yâ Rasûlallah, o âmâ değil midir?. Gözleri görmez ve bizi tanımaz.” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Siz de âmâ mısınız? Onu görmüyor musunuz?” buyurdu.⁴⁸⁹ Bu hadisin şerhinde kadınların yabancı erkeklere bakmasının haram kılındığı ifade edilmiştir. Hadisin farklı anlaşılmasına sebep olacak rivayet ise şöyledir. “Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat kendisi Hz. Âişe'ye Habeşli'lerin oynadığı oyunları

⁴⁸⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 286.

⁴⁸⁷ Ebû Dâvud, *Etime* 10.

⁴⁸⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 141; Ayrıca bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 127.

⁴⁸⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Kâhire 2001, VIII, 177.

seyretmeyi teklif etmiş, onu ridâsıyla örterek usanıncaya kadar beraberce seyretmişlerdir. Rasûlullah (s.a.v.) “Haydi Habeşliler! Gösterin kendinizi” diyerek onları teşvik etmiştir.⁴⁹⁰ Bu iki hadis arasında tezat görünen kısım ilk hadiste hanımlarına perde arkasına çekilmelerini söyleyen Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ikinci rivayette kadın ve erkeklerin karışık seyrettikleri oyunu seyretmesine müsaade etmesidir. Aliyyu’l-Kârî bu iki rivayetin aralarını şöyle cem etmiştir: “İlk hadiste fitne dolayısıyla yasak getirilmiştir. Hz. Âişe rivâyetinde ise bu olay hicab hükmü gelmeden önce vuku bulmuştur. Doğrusu kadının, erkeğin göbek ve diz arası hariç olmak üzere şehvetsiz bir şekilde bakabilmesidir. Bu hadis takvâ ve verâ’ya hamledilmiştir. Hatta bellidir ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımları onunla namaza giderler ve burada erkekleri görürlerdi. Eğer câiz olmasaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara namaza gitmeyi yasaklardı.”⁴⁹¹

3. Tahsîsi belirleme: İhtilafî hadislerin aralarını çözmek için kullanılan metotlardan biri de hadislerdeki “tahsîs”i belirlemektir. Aliyyu’l-Kârî tahsîs metodu ile hadislerde görünen tezaadı kaldırmıştır. Meselâ; “Rasûlullah (s.a.v.) bize yüzünü döndü ve şöyle buyurdu: ‘Saflarınızı düz tutunuz ve birbirinize sımsıkı yapışınız. Zira ben sizi arkamdan da görüyorum.’”⁴⁹² hadisinin şerhini yaparken görmenin keşif yolu ile olduğunu ve ‘ben duvarın arkasında ne olduğunu bilmem’ haberi ile tezat teşkil etmediğini ifade etmiştir. Birinci hadisteki görme keşif şeklinde olmuştur ve namaz için tahsîs edilmiştir. Dolayısıyla bu hadisler arasında her hangi bir zıtlık yoktur, tahsîs vardır.”⁴⁹³

4. Te’vil etme: Aliyyu’l-Kârî bazı durumlarda birbirine zıt görünen hadislerin te’vilini fazla uzatmadan kısa bir şekilde izah etmiş ve hadisten nihâi hükmü çıkarmıştır. Meselâ; Vitir namazının kaç rekât olduğu ve nasıl kılındığı ile ilgili farklı rivâyetler bulunmaktadır. Aliyyu’l-Kârî bunların hangisi ile amel edilmesi gerektiğini şu kısa ifade ile belirtmiştir: “Hz. Âişe’ye Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vitir

⁴⁹⁰ Buhârî, Salât 69; Muslim, İydeyn 17.

⁴⁹¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 285; Diğer örnekler için bkz., VI, 296.

⁴⁹² Buhârî, Ezân 72; Muslim, Salât 125. Ayrıca bkz., Nesâî, İmâmet 28, 47.

⁴⁹³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 153; III, 188.

namazında hangi sureleri okuduğu sorulmuştu. O da, birinci rekatında “A’lâ” suresini, ikinci rekatında “Kafirûn,” üçüncü rekatında da “muavvizeteyni”⁴⁹⁴ okuduğunu söylemiştir.” Bu hadiste Rasûlullah (s.a.v.)’ın vitir namazını bir selam ile üç rekat şeklinde kıldığına işaret vardır.”⁴⁹⁵

Muhtelifu’l-hadîs yönünden incelenecek rivayetin biri de şöyledir: Muvarrik şöyle rivayet etmiştir: Ben İbn Ömer’e: “Duhâ namazını kılar mısınız?” diye sordum. “Hayır kılmam,” dedi. “Ömer kılar mıydı?” dedim. “Hayır (kılmazdı),” dedi. “Ebû Bekir kılar mıydı?” dedim. “Hayır,” diye cevâb verdi. “Hz. Peygamber (s.a.v.) kılar mıydı?” dedim. “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kılıp kılmadığını bilmiyorum,” dedi.⁴⁹⁶ Bu hadisi şerh ederken Duhâ namazının kılıp kılınmaması ile ilgili rivâyetleri nakletmiş ve şöyle açıklama yapmıştır: “Hz. Âişe’nin, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in duha namazını kılmadığı ve bidat olması ile ilgili rivâyetlerini dikkate aldığımızda şu kanaate varıyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) bu namazı faziletli zamanlarda kılmış, bazen de terk etmiştir. Kendisini gören ashabının bu namazı farz zannetmelerini istememiştir. Buna dayanarak söyleyebiliriz ki, Hz. Peygamber (s.a.v.) duha namazı kılarken Hz. Âişe onun yanında bulunmamıştır. Çünkü Hz. Âişe’ye dokuz günde bir sıra geliyordu. Diğer günlerde kılmış olması muhtemeldir. Yine nâdiren de olsa Hz. Peygamber (s.a.v.) onu mescitte kılmıştır. Ayrıca şöyle de diyebiliriz ki, Hz. Âişe’nin buradaki ifadesi, “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in onu devamlı olarak kılmamıştır” şeklinde anlaşılabilir. İbn Ömer’in duha namazının bidat olduğunu söylemesi, namazın mescitte kılınmasının bidat olmasına hamledilmiştir. Çünkü bu namaz evlerde kılınmalıdır. Muhtemelen İbn Ömer’e Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu konu ile ilgili davranışı ulaşmamıştır, ona göre böyle hüküm vermiştir. Bu namaza teşvik etmek bidat kabul edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) onun farz olarak kabul edilmesinden korktuğu için teşvik etmemiştir. Sonuç olarak çoğu âlimlerin görüşüne göre duhâ namazına teşvik etmek mübahtır.”⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Ebû Dâvud, Vitr 3; İbn Mâce, İkâme 115.

⁴⁹⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 309. Ayrıca bkz., III, 310; V, 464.

⁴⁹⁶ Buhârî, Salât 20.

⁴⁹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 361.

b. Nesh

Hadis şerhlerinde en önemli konulardan biri de hadisler arasında nâsih ve mensûhun olup olmadığını tespit etmektir. Nesh konusu İslâm âlimleri arasında çok tartışılan konulardan biridir. Bu konu hadisçilerden çok fıkıhçıları, özellikle de fıkıh usûlü ile meşgul olan âlimleri ve ahkâm hadislerinden hüküm çıkarmak durumunda olan müçtehidleri ilgilendirmiştir.⁴⁹⁸ Önemine binaen ayrı başlık olarak incelenmiş ve örneklendirme yapılmıştır.

Nesh konusu “âyetin âyetle,” “hadisin hadisle,” “âyetin hadisle”, “hadisin âyetle” neshi olmak üzere dört kısımda incelenmektedir.⁴⁹⁹ Genellikle hadis şerhlerinde neshe konu olan hadisler şârihler tarafından tespit ve tahlil edilmektedir. Çünkü hadislerdeki hüküm ve mesajları doğru anlayıp tespit etmek için mensûh hadislerin bilinmesi fevkalade önem taşımaktadır. Bilinen bir gerçektir ki, mensûh hadislerle amel edilmez. Meselâ; Kabirleri ziyaret etmeyi yasaklayan hadisle amel etmek doğru değildir. Böyle hataya düşmemek için nesh ilminden haberdar olmak gerekmektedir. Dolayısıyla nesh ilminden haberdar olmayan bir şarih düşünülemez.

Pek tabîidir ki, Aliyyu'l-Kârî de hadisleri şerh ederken hadislerin nesh durumları ile ilgili bilgi vermiştir. Meselâ; Namaz bölümünde rivayet olunan “Rasûlullah (s.a.v.) attan düştü ve sağ tarafı yaralandı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.)’ı sormak, geçmiş olsun demek üzere yanına girdik. Namaz vakti de girmişti. Oturduğu yerde bize namaz kıldırды, biz de Onun arkasında oturarak namaz kıldık. Namazı bitirince şöyle buyurdu: “İmam ancak kendisine uyulsun diye imamlık yapmaktadır. O tekbir getirince siz de tekbir getirin; o secde edince, siz de secde edin; o başını kaldırıncı siz de kaldırın; o (semi'allâhu limen hamidehu) deyince, siz (rabbenâ leke'l-hamd) deyin. O oturarak namaz kılınca hepiniz de oturup namaz kılın.”⁵⁰⁰ hadisinin şerhini yaparken sözkonusu hadisin mensûh olduğunu açıklamıştır: “Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in son hastalık halinde kıldığı namazı

⁴⁹⁸ Sancaklı, *Beğavî*, 202.

⁴⁹⁹ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usuli'l-Ahkâm*, Kâhire 1970, IV, 617; Hâzîmî, *el-İtibâr fî Beyâni'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, Beyrut 2001, s. 26.

⁵⁰⁰ Buhârî, *Salah* 18.

bildiren hadis tarafından nesh edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmeden önce namazını oturarak kılmış, ona tâbi olan cemaat ise ayakta namazlarını kılmıştır. Ebû Bekir'in imamlık yaptığı ile ilgili bilgi de yanlıştır.”⁵⁰¹ Hadis ile ilgili başka bilgiler nakledilmiş ise de, Aliyyu'l-Kârî kendi görüşünün bu hadisin mensûh olduğu yönünde olduğunu beyan etmiştir.

“Âsım el-Ahvâl anlattı: Enes ibn Mâlik'e “Kunut duası rükûdan önce mi yoksa rükûdan sonra mı” diye sorunca dedi ki: “Rükûdan öncedir.” Bunun üzerine ben: “Ancak bazıları Rasûlullah (s.a.v.)'ın rükûdan sonra kunut okuduğunu iddia ediyorlar” deyince Enes şöyle dedi: “Onlar doğrusunu söylememiş. Rasûlullah sadece bir ay ashabından bazı kimseleri öldüren kişilere (rükûdan sonra) beddua ederek kunut duası okudu. Bu öldürülenlere de kurrâ (hafızlar) denilirdi. O da “Rükûdan sonra okunur” diye cevap vermiştir...”⁵⁰² Devamında Aliyyu'l-Kârî bu hadisin açıklamasında neshin vâki olduğunu söylemiştir. Şöyle ki; “Ebû Hanîfe'nin kabul ettiği görüş kunut dualarının rükûdan önce yapılması yönündedir. İbn Hacer ise “sabah namazında veya diğer namazlarda rükûdan önce de sonra da okunması doğrudur. Ancak sonra okunması ile ilgili rivâyetler çoktur” demiştir. Ben de derim ki, daha önce de ifade edildiği gibi bu yaygın bir uygulama değildir. Aynı zamanda bu hadis, rükûdan sonra kunut okunmasının mensûh olduğuna delalet etmektedir.”⁵⁰³

Aliyyu'l-Kârî bazen hadiste zikredilen bir olayı şerh ederken neshin vâki olduğunu ifade etmiş, fakat bu konu ile ilgili her hangi bir delil nakletmemiştir. Kabir taşlarının üzerine yazının yazılıp yazılmayacağı ile ilgili âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra şöyle demiştir: “Özellikle sâlih kimselerin adlarının yazılmasında sakınca yoktur. Zira zaman geçtikçe sonraki nesil onu hayırla yad edeceklerdir. Çünkü kabirlerin üzerine yazı yazmanın yasaklanması, mensûh hükümdür. Dolayısıyla bu konuda cevâzın olduğunu söylemek yanlış değildir.”⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 195.

⁵⁰² Ahmed ibn Hanbel, *Musned*, VI, 55-56.

⁵⁰³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 325.

⁵⁰⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 166.

Aliyyu'l-Kârî bazen bir hadisteki hükümle ilgili açıklamalar yaparken mezhep görüşlerini ve nâsih-mensûhu belirtmiştir. Konu mezhep görüşü olunca bazen farklı anlama gelecek hadisler delil olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu hadisler arasında müşahede edilen ihtilafın gerekli şekilde izah edilmesi gerekmektedir. Aliyyu'l-Kârî bu tür durumlarla karşılaşınca her mezhebin delil gösterdiği hadisi incelemiş ve bir sonuca varmıştır. Meselâ; Kunut duasının hangi namazdan sonra ve ne şekilde yapılması ile ilgili ihtilafı şu şekilde çözüme kavuşturmuştur. “İmâm Şâfiî her sabah namazından sonra kunut okunabileceğini Enes'ten gelen şu rivâyet doğrultusunda söylemiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) vefat edene kadar sabah namazından sonra kunut okumaya devam etti.” Aliyyu'l-Kârî bu konudaki diğer hadisleri de naklettikten sonra⁵⁰⁵ kendi cevabını şu şekilde kaydetmiştir: Öncelikle ben derim ki, onların nâss olarak kullandıkları hadis mensûhtur. Bunu “Hidâye” sahibi açık şekilde beyan etmiştir. Onu nesheden hadis Bezzâr, İbn Ebî Şeybe, Taberânî ve Tahâvî'nin naklettikleri şu rivayettir: “Abdullah ibn Mesud demiştir ki, “Rasûlullah (s.a.v.) sabah namazından sonra bir ay boyunca kunut okudu. Sonra ise bunu terk etti ve bir daha ne ondan önce ne de sonra okudu.” Aliyyu'l-Kârî bu konu ile ilgili hadisleri de sıralayarak Şâfiî mezhebinin delil olarak kullandığı hadislerin mensûh olduğunu söylemiş ve bazı râvi değerlendirmelerine yer vermiştir.⁵⁰⁶

c. Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs

Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in bir hadisi söylemesine, bir işi yapmasına veya takrir etmesine yol açan sebeplere hadis ilminde “Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs” denir. Âyetlerde esbâb-ı nüzûl ne ise, hadislerde de esbâbu vurûdi'l-hadîsin konumu aynıdır. Hadis ilimleri arasında yer alan ve hadislerin doğru anlaşılması için bilinmesi gerekli bir ilim dalıdır. Bu konuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bunlar

⁵⁰⁵ Diğer hadis metinleri için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 327-328.

⁵⁰⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 328; III, 429; III, 443.

arasında matbu olan İbn Hamza el-Huseynî (ö. 1120/1708)'nin *el-Beyân ve 't-Ta'rif fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi Şerîf*'i zikredilebilir.⁵⁰⁷

Aliyyu'l-Kârî tüm hadislerde olmasa da bazı hadislerin söylenme veya yapılam sebeplerine değinmiştir. Ancak bu tür tespitlerin birkaç örnekle sınırlı olduğunu söylersek yanlışmış sayılmayız. Şimdi bu örneklerden bir kaçına temas edelim:

Dualar bölümünde “Ey Allahım! Ben senin katında, beni kendisinden asla geri çevirmeyeceğin bir ahd edindim: Ben ancak bir beşerim. Binâenaleyh ben müminlerden herhangi bir kişiye eziyet etmiş, azarlamış, lânet etmiş, deyneklerle vurmuş olursam, sen benim bu fiillerimi o mümin için namaz, zekât ve kıyamet günü kendisini Sana yakınlaştıracak olan bir yakınlık vesilesi kıl”⁵⁰⁸ hadisinin şerhinde vurûd sebebini şöyle nakletmiştir. “Rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz için evinden çıktı. Bu esnada Hz. Âişe ondan bir şeyler istedi ve ısrar edip eteğinden çekti. Rasûlullah (s.a.v.) de “Allah elini kessin” diyerek evinden çıktı. Hz. Âişe çok pişman oldu ve üzüntülü şekilde evinde oturdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) evine dönünce onu bu halde gördü ve çok üzüldü. Onun üzüntüsünü izale etmek için “Ya Rabbi! Benim sana ahdim vardır,...” anlamında yukarıda kaydettiğimiz hadisi söyledi ve gönlünü aldı.”⁵⁰⁹

Ashabın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, onun ehli için nasıl salât edilmesi gerektiği ile ilgili “Ya Rasulallah! Sana nasıl selam vereceğimizi öğrendik, peki salavatı nasıl getireceğiz? diye sorulunca Rasûlullah şöyle cevap verdi: ‘Şöyle deyiniz: Allahumme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm inneke hamîdun mecîd...’⁵¹⁰ şeklindeki rivayetin vurûd sebebini şöyle izah etmiştir: Ceyyid bir senedle rivayet olunan hadise göre, Ahzâb

⁵⁰⁷ Bu konuda Ramazan Ayvallı'nın “*Vurûdu'l-Hadîs ve Bunun İslâm Teşrîindeki Yeri ve Önemi*” isimli basılmamış doktora tezi de vardır.

⁵⁰⁸ Buhârî, Daâvat 33.

⁵⁰⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 115.

⁵¹⁰ Buhârî, Daâvat 32; Tirmizî, Vitir 20; İbn Mâce, İkâme 25.

Allah ve melekleri, Peygamber'e salavât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.⁵¹¹ âyeti nazil olunca bir adam Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına geldi ve şöyle dedi: "Sana nasıl selam vereceğimizi bildik, peki sana nasıl salât edeceğiz?" Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şu cevabı verdi: "Bana "Allahumme salli alâ Muhammed..." diyerek salavat getirin."⁵¹² Bu hadisi kaydettikten sonra Aliyyu'l-Kârî buna benzer diğer rivâyetlere de yer vermiştir.

Kurban etlerinin üç günden fazla muhafaza edilmesi ile ilgili "Ben kurban etlerini üç günden fazla yemenizi yasaklamıştım, artık dilediğiniz zamana kadar yiyebilirsiniz. Küpteki nebizi içmenizi yasaklamıştım. Artık içebilirsiniz. Sarhoş edici herşey haramdır. Kabirleri ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Kabirleri ziyaret edebilirsiniz. Ancak orada Allah'ın rızasına uygun düşmeyecek şeyleri söylemeyiniz."⁵¹³ hadisinin izahında Aliyyu'l-Kârî yasağın sebebini, "Nehy edilmesinin sebebi o dönemde fakirlerin ve muhtaçların çok olmasıdır. Sözkonusu dönemde bölgede kıtlık vardı" şeklinde izah etmişti.⁵¹⁴ Dolayısıyla Aliyyu'l-Kârî'ye göre kurban etlerinin muhafaza edilmesinin yasaklanmasının sebebi kıtlık ve fakirliktir.

Bir ay kunut okunmasının⁵¹⁵ sebebi vürûdu şöyle kaydedilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâmla yeni tanışmış bazı arap kabilelerine Kur'ân-ı Kerîm ve ahkâmını öğretmek üzere, Suffa ehlinde bazıları gönderirdi. Ehl-i Suffa, karın tokluğuna ilim öğrenen garib, fakir, zâhit kimselerdir. Onlar mescidin arka kısmında ikamet ediyorlardı. İşte bunlardan yetmiş hafızı Necd bölgesine gönderdi ki, onları İslâma davet etsin ve onlara Kur'ân-ı Kerîm okutsunlar. Bu kâfile, Mekke ile Usfân arasında bulunan Hüzeyl yurdu olan Bi'r-i Maûne'ye varınca, burada yerleşmiş olan Hüzeyl kabilesinden Âmir ibn Tufeyl onlara saldırdı ve Ka'b ibn Zeyd el-Ensârî

⁵¹¹ Ahzâb, 33/56.

⁵¹² Geniş bilgi için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 4.

⁵¹³ Muslim, Edâhi 37.

⁵¹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 215.

⁵¹⁵ Buhârî, Vitr 7, Cenâiz 41; Cizye 8; Megâzi 38; Daâvat 59; Muslim, Mesâcid 297.

haricinde hepsini şehit ettiler. Bu olayı duyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) çok hiddetlendi. Hatta Enes ibn Mâlik diyor ki, “Hz. Peygamber (s.a.v.)’i daha önce o günkü kadar sinirli görmedim.” İşte bu olaydan dolayı Peygamber (s.a.v.) onların aleyhine bir ay boyunca kunut okumuştur.⁵¹⁶

Hz. Osman’ın vakit girince okunan ilk ezan ile ikamet arasında üçüncü bir ezan okutmasıyla ilgili rivayetin izahında ikinci iç ezânından önce vakit girince ezânı okutması ile ilgili rivâyetin izahında, Hz. Osman’ı böyle davranmaya sevkeden olayı Aliyyu’l-Kârî şöyle nakletmiştir: “Hz. Osman bunu (ezanı) insanlar çoğaldığı için yapmıştır. O, ezan sesini şehrin kenarına kadar ulaştırmak ve insanların hutbenin ilk kısmına yetişmesini sağlamak için böyle davranmıştı. Bu ezan, ortaya çıkma sıralamasına göre üçüncü ezan olarak adlandırılmıştır.”⁵¹⁷

Aliyyu’l-Kârî “Ramazan’daki bir umre, hacca muâdil olur.”⁵¹⁸ hadisinin şerhinde “bu olayın sebebi vurûdu şöyledir” diyerek şu bilgileri aktarmıştır: “Bir kadın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e onunla birlikte hacca gidemediği için şikâyet etmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona “Umre yap” dedi. Onun mîkâtı da “Zu’l-Huleyfe’dir” dedi.”⁵¹⁹

Aliyyu’l-Kârî bazen de hadisin vurûd sebebini teşkil eden hikayeyi muhtasar şekilde kaydetmiştir. Dualar bölümünde Hz. Yunus (a.s.)’un yaptığı duayı anlatan hadisi şerh ederken, Yunus (a.s.)’un yaşadığı olayı şu şekilde anlatmıştır: “Allah onu Mevsil bölgesinde yaşayan Nînovâ ehline göndermişti. Hz. Yunus onları imana davet etti. Ancak onlar iman etmediler. Allah ona, onlara üç gün sonra azab geleceğini söylemesini vahy etti. Yunus (a.s) onların arasından ayrıldı. Aniden siyah bulutlar bölgeye yaklaştı ve oralardan dumanlar yükselmeğe başladı. Oraya azabın ineceğine emin olduktan sonra ailesi ile sahraya doğru yol aldı. Bazı aileler çoluk çocuğundan ayrılmak zorunda kaldılar. Ağlama sesleri her yere yayılmıştı. Bu esnada onlar iman

⁵¹⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 325-326.

⁵¹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 448.

⁵¹⁸ Buhârî, Umre 4; Muslim, Hacc 222.

⁵¹⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 424.

edip tövbe ettiler ve Allah da onlardan azabı uzaklaştırdı. Üç gün sonra Yunus (a.s) durumlarından haber almak için geri döndü. Bir baktı ki, memleketinde her şey eskisi gibidir ve kimse ölmemiş. Bu durum karşısında utandı. Kendi kendine şöyle dedi: “Ben onlara üç gün sonra azab geleceğini söylemişim, ancak azab gelmedi.” Böylece oradan ayrıldı ve denizle karşılaştı. Ailesi ile birlikte gemiye binerek yoluna devam ettiler. Bir süre sonra gemi durdu. İçindekiler ağırlık etmeğe başlamıştı. Kura çekilmesine ve çıkan kimsenin denize atılmasına karar verildi. Kura çekildi ve Yunus (a.s.)’a çıktı. Bu durum karşısında o kendisini denize attı. Allah’ın emri ile bir balık onu yuttu. Balık onu önce Nil nehrine, sonra Fars körfezine götürdü. Sonra Yunus (a.s.) 520 *لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ* duasını okudu. Allah onun duasını kabul etti. Allah’ın emri ile balık onu Şâm diyarına bıraktı.”⁵²¹

d. Garîbu’l-Hadîs

İslam’ın daha ilk dönemlerde başlayan fetih hareketleri ile birlikte farklı kültür ve coğrafyalarla tanışması, kültürün taşıyıcısı olan “dil”i direkt olarak etkilemiştir. Kelime ve kavramların bu nedenle anlamlarının genişlemesiyle, anlam kaymalarının ortaya çıkmasına paralel olarak Kurân ve hadislerdeki gibi kelime ve kavramların anlaşılama problemi baş göstermiştir.

Selef uleması, Kurân ve hadiste karşılaştıkları garîb kelimeleri anlayabilmek için Hz. Peygamber veya sahâbesine başvurma şansına sahip değillerdi. Bu nedenle Arap dili ve edebiyatına müracaat ederek söz konusu kavramları tanımlamaya çalıştılar ve neticede “Garîbu’l-Hadîs” diye bir ilim dalı haline getirilmiştir. Özellikle dil ilimleri ile iştigal eden âlimlerin çabaları sonucunda hicrî III. asrın başlarından itibaren Garîbu’l-Hadîs ilmine dair edebiyat teşekkül etmeye başlamıştır.⁵²² Böylece bu tarihten itibaren hadislerin anlaşılması ile ilgili fikir belirterek eser ortaya koyan,

⁵²⁰ Enbiya, 21/87.

⁵²¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 159-160; X, 119.

⁵²² Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara 2005, s. 428.

hadisin fıkıhı ile iştigal eden âlimler söz konusu dilticilerin eserlerine müracaat etmişlerdir.⁵²³

Müellif eserinde garip kelimeleri izah ederken şu noktalara temas etmiştir:

O, anlaşılması zor olan kelime ve kavramların izahında Garîbu'l-Hadîs ilmi ile ilgili eserlere müracaat etmiştir. Meselâ; Namazı kabul olunmayacak üç kişi ile ilgili:

ثَلَاثَةٌ لَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ صَلَاتُهُمْ: مَنْ تَقَدَّمَ قَوْمًا وَهُمْ لَهُ كَارْهُونَ، وَرَجُلٌ أَتَى الصَّلَاةَ دِبَارًا وَالِدِبَارِ: أَنْ يَأْتِيَهَا بَعْدَ أَنْ تَقُوتَهُ وَرَجُلٌ اغْتَبَدَ مُحَرَّرَةً

“Üç kişi vardır ki, Allahü Teâla onların namazlarını kabul etmez: Kendisini istemeyen bir topluluğa imamlık eden kimse, namazı sonra (yani vakti geçtikten sonra) kılan kimse, hürriyetine kavuşturduğu köleyi (tekrar) köle edinen kimse” hadisini şerh ederken burada zikredilen الدِّبَار kelimesinin bir kaç anlam ifade ettiğini âlimlerden nakletmiştir. Sonunda da “Fâik’te şöyle geçmektedir” diyerek sadece eser ismini kaydetmiş ve şu açıklamaya yer vermiştir: “Bir şeyin önü ve arkası, o şeyin evveli ve sonu demektir. Bu hadisteki anlamı “namaz vaktinin sonu demektir,” demiştir.”⁵²⁴ Aliyyu'l-Kârî الدِّبَار kelimesinden maksadın, namazı son ana kadar geciktirerek vakti çıktıktan sonra kılmak olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁵

3. Fıkıh Çerçevesinde Değerlendirme

Malum olduğu gibi, sünnet İslâm dininin ikinci ana kaynağıdır. Dolayısıyla dini hükümlerin büyük bir kısmı hadislerden çıkarılmıştır. Çünkü dinin bütün hükümleri sadece Kur’ân-ı Kerîm’le belirlenmemiş, önemli bir kısmı da sünnetlerle belirlenmiştir.⁵²⁶ Ayrıca sünnetin Kur’ân-ı Kerîm’le olan ilişkisi göz ardı

⁵²³ Çimen, Ali, *Mâzerî Hayatı, Eserleri ve el-Mu’lim İsimli Eseri Özelinde Şerhçiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 69.

⁵²⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, Lubnan trs., I, 406. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 1123.

⁵²⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 180; VI, 55, 271.

⁵²⁶ Okıç, Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 3-4.

edilmemelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bütün hadislerini aynı kategoride değerlendirmemek gerekir. Zira âyetler arasında hüküm bildiren âyetler olduğu gibi, hadisler arasında da hüküm bildiren ahkâm hadisleri vardır. Hatta bu konuda hadisleri cem eden mustakil eserler de kaleme alınmıştır. Ahkâm hadisleri değerlendirirken sadece kelime ve muhteva açıklamaları ile yetinilmemiş, fikhî yönden değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Aliyyu’l-Kârî şerh ettiği hadislerdeki fikhî meseleleri her yönü ile izah etmeye çalışmıştır. *Mirkât*’ın yazılma sebeplerinden en önemlisi, mezhep görüşünü savunmak olduğu için konu ile ilgili farklı mezhep görüşleri varsa hepsine temas edilmiştir. Hanefî mezhebine mensup olması hasebiyle de bu mezhebin görüşleri savunulmuş ve delillerinin daha tutarlı olduğu belirtilmiştir.

Fikhî izahlar bazen özet şeklinde olurken, bazen de tüm tafsilatı ile anlatılmıştır. Meselâ; Hacc esnasında taşların hangi ebatta olması hangi parmaklarla tutulması gibi bütün incelikler nakledilmiştir.⁵²⁷ Aynı zamanda konu tekrarı olunca da “bu konuda tafsilatlı malumat daha önce kaydedilmiştir” şeklinde ifade kullanılmış ve fazla bilgi verilmemiştir.⁵²⁸ İhtiyaç duyulunca fikhî kâidelerden istifade edilmesi fikhî izahlara anlam katmıştır.

Bu konuların daha iyi anlaşılması için her biri ayrı başlık olarak incelendi ve örneklendirme yapıldı. Şimdi bu konuları daha yakından inceleyelim. Her biri ayrı başlık altında incelenebilecek genişlikte ve derinlikte, aynı zamanda mustakil araştırma konusu oluşturacak nitelikte olmasına bakmaksızın “hadislerdeki şerh metodu”nun anlaşılacağı kadar örnekler ve izahlar sunulmaya çalışılacaktır.

a. Genel Fikhî Açıklamalar Yapması

Aliyyu’l-Kârî hadisleri şerh ederken takip ettiği metotlardan biri de, hadislerdeki fikhî hükümleri genel açıklamalar şeklinde ortaya koymasıdır. Bu tür

⁵²⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 515-516.

⁵²⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 529.

açıklamaları yaparken detaya, teferruata ve âlimlerin ihtilaflarına girmemiş, açıklamaları özet olarak bazen de maddeler halinde sıralamıştır. Şöyle ki:

1. Genel izahlar: Zekât bölümünde kaydedilmiş rivayette bunu görebiliyoruz. “Hz. Peygamber (s.a.v.) yolda bir hurma buldu ve: “Bu hurmanın sadaka olması ihtimâlinden korkmasaydım, onu yerdim”⁵²⁹ buyurdu. Bu hadisin izahında Aliyyu’l-Kârî şöyle demiştir: “Hadis, sadakanın Hz. Peygamber (s.a.v.)’e haram olmasına delalet eder. Aynı zamanda hadis bir adamın yolda bulduğu az miktarda yemeğin yenilmesinin caiz olduğuna da delildir.”⁵³⁰ Devamında Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ailesine sadakanın neden haram olduğunu ve hediyelerin neden helal kılındığını şu şekilde izah etmiştir: “Sadakalarda ahiret sevabı umulur. Dolayısıyla sadakada verenin üstünlüğü alanın ise muhtaç olduğu söz konusudur. Hediye ise dünyalık karşılık vardır. Maksat yakınlaşma, muhabbet ve sevgiyi artırmaktır. Buna göre de Hz. Peygamber (s.a.v.) hediyeleri kabul etmiş kendisi de hediye vererek buna teşvik etmiştir.” Aliyyu’l-Kârî sadaka ve hediye arasındaki farkı açıklayarak hükmü ile ilgili sebep ve hikmetini de açıklamıştır.⁵³¹

2. Hasâisu’n-Nebî’ye vurgu: Aliyyu’l-Kârî bazen hadislerdeki fikhî yönünün doğru anlaşılması için sözkonusu (fikhî) durumun Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ait olan özel hallerden olduğunu kaydetmiştir. Meselâ; İbn Abbas’tan nakledilen bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v.)’in gece namazını kıldıktan sonra uyduğunu ve sabah namazı için yeniden abdest almadığını haber veren hadisin izahında şöyle açıklamalara yer vermiş ve hadisteki muğlak durumu izah etmiştir. Aliyyu’l-Kârî özetle şöyle demiştir: Uyku eylemi hadd-i zâtında yellenme olmadıkça abdesti bozmaz. Uyuduktan sonra abdest alınmasının illeti uyku esnasında bedenden bazı şeylerin çıkma ihtimali ve şübhesidir. Dolayısıyla abdest alınarak bu şüphe aradan kaldırılmış olur. Tîbî de: Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in kalbi her zaman uyanıktır. O uyumaz ve uyku şübhesi de yoktur.⁵³² demiştir. O (s.a.v.) kalbinin yakaza halinde

⁵²⁹ Buhârî, Büyü 4; Lukata 6; Muslim, Zekât 164-166. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Zekât 29.

⁵³⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 278.

⁵³¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 291.

⁵³² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 241.

olduğunu bildiği için abdest alma ihtiyacı duymamıştır. Bu durum “Hasâisu’n-Nebî”⁵³³ dendir. Yani sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)’e mahsus bir durumdur.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’e özel durumla ilgili bir başka örnek de şöyledir: Cenâiz bölümünde Rasûlullah (s.a.v.)’ın mezarına konan kırmızı kadife kumaşla ilgili “Kabrinde Rasûlullah (s.a.v.)’ın altına kırmızı bir kadife kondu.”⁵³⁴ hadisini şerh ederken Şâfiî mezhebinin kadife ve bu cinsten kumaşların mezarda cenâzenin altına konmasının mekruh olduğunu ifade ettiğini nakletmiştir. Müellif bu uygulamanın (kadife kumaş konma) hasâisu’n-nebî’den olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “Böyle tatbikat Peygamber (s.a.v.)’e has bir olaydır. Başkası için bu uygulama doğru değildir.”⁵³⁵

3. Maddeleştirme: Aliyyu’l-Kârî bazen nakiller yapmış bazen de kendisinin elde ettiği fikhî sonuçları maddeleştirerek sıralamıştır. Meselâ; Abdullah İbn Abbâs, bir gece teyzem Meymûne’nin evinde kaldım. Resulullah (s.a.v.) kalkıp namaz kıldı. Ben de kalkıp sol tarafında namaza durdum. Fakat Resulullah (s.a.v.) elimden tutup beni sağ tarafına durdurdu.”⁵³⁶ hadisinin şerhinde Aliyyu’l-Kârî *Şerhu’s-Sunne*’den şu nakille izahına devam etmiştir:⁵³⁷ Bu rivayette bazı faydalar vardır. Şöyle ki,

- ✓ Nafile namazlar cemaatla kılınabilir.
- ✓ Tek bir kişi cemaat olursa imamın sağında durur.
- ✓ Ameli kalîl namazda caizdir.

⁵³³ Tîbî, *el-Kâşif an Hakâik*, IV, 1182

⁵³⁴ Tirmizî, Cenâiz 55; Nesâî, Cenâiz 88; Muslim, Cenâiz 91.

⁵³⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 153.

⁵³⁶ Ahmed ibn Hanbel, I, 341.

⁵³⁷ Beğavî, *Şerhu’s-Sunne*, IV, 10.

- ✓ İmama uyanın imamın önüne geçmesi caiz değildir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) İbn Abbas'ı sol tarafında durmuşken eli ile sağ arka tarafından dolaştırarak sağ tarafına geçirmiştir.
- ✓ İmamlığa niyet etmeyene de namazda uyulabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) namaza tek başlamışken Abdullah ibn Abbas ona uymuştur.”⁵³⁸

Aliyyu'l-Kârî başka bir hadisin şerhinde hadisten çıkarılacak fikhî hükümleri şöyle kaydetmiştir: “Bu hadiste camaatle kılınan namazlarda erkeklerin kadınların önünde saf tutmasına ve çocukların da erkeklerle beraber namaza durmaları gerektiğine dair delil vardır.”⁵³⁹

Nikah bölümünde nafaka ile ilgili şu rivayette de hadisten çıkarılacak fikhî hükümleri sıralamıştır: “Hint bint Utbe dedi: Yâ Rasûlallah! Ebû Sufyan oldukça eli sıkı bir kimsedir. Ne bana ne de oğluma yetecek kadar bir şey veriyor. Ben ondan habersiz malından alıyorum” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Onun malından kendine ve oğluna yetecek kadar bir şey alabilirsin!” buyurdu.⁵⁴⁰ Aliyyu'l-Kârî bu hadisten şu şekilde fikhî hükümler çıkarmış ve sıralamıştır:

- ✓ Hanımın nafakasının vacib olması
- ✓ Küçük fakir çocukların nafakasının vacib olması
- ✓ Nafakanın ihtiyaçları karşılayacak miktarda olması
- ✓ Hüküm ve fetva konusunda yabancı kimseleri dinlemenin caiz olması...”⁵⁴¹

Müslümanın müslüman üzerindeki beş hakkını (selamı almak, hasta ziyareti, cenâzeyi teşyî, dâvete icâbet etmek, aksırana “yerhamukallah” diyerek dua etmek)

⁵³⁸ Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, III, 389; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 164.

⁵³⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 166.

⁵⁴⁰ Buhârî, *Buyu* 95; *Mezâlim* 1; *Nafakat* 5; *Muslim*, *Akdiye* 7; *Ebû Dâvud*, *Buyu* 81; *Nesâî*, *Kudat* 30.

⁵⁴¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 467; V, 406.

açıklarken müellif Aliyyu'l-Kârî bu hususların hepsinin farz-ı kifâye olduğunu söylemiştir.⁵⁴²

b. Mezhebinin Görüşlerini Müdafaa Etmesi

Aliyyu'l-Kârî Hanefî mezhebine mensup olduğu için mezhep görüşlerini ön plana çıkarmıştır. Hadisleri şerh ederken diğer mezhep görüşlerini zikrettikten sonra “bizim mezhebimizde şöyledir” veya “bizim mezhebimizin görüşü şu yöndedir” gibi açık ifadelerle kendi mezhebini belirtmiştir. Bazen mezhep görüşünü savunarak diğer mezheplerin görüşlerini tenkit etmiştir. Bazen de mezhebini belirtmeden “Ebû Hanîfe'nin görüşü bu yöndedir”, “Bu görüş bizim değil, bilâkis kendilerinin aleyhinedir” gibi cümlelerle genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Mezhep görüşlerini naklettiği kaynaklara bazen atıfta bulunsa da genellikle kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Konuyu örneklerle izah edelim:

1. Mezhep görüşlerinin ön plâna çekilmesi: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ne kadar namaz kıldığı ile ilgili soruyu açıklayan hadiste Hz. Âişe'nin “evinde öğle namazından önce dört rekat namaz kılardı...”⁵⁴³ ifadesinin açıklamasında “bu hadis bizim mezhebimizin bu konudaki görüşünün delilidir. Müekked olan önce dört rekat kılmaktır” diyerek kendi mezhep görüşünü açık şekilde ön plana çekmiş ve diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerini kaydetme ihtiyacı duymamıştır.⁵⁴⁴

Vitir namazının hükmü ile ilgili bölümde “Vitir her müslümanın üzerine haktır”⁵⁴⁵ hadisini şerh ederken mezhep görüşlerini kaydetmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşünü açık şekilde müdâfaa etmiştir. Konu ile ilgili açıklamalar şöyledir: “Bu hadisteki hak kelimesi vâcib ve sünnet olarak algılanmıştır. Ebû Hanîfe'nin mezhebi birincisini, yani vitir namazının vâcib olduğunu kabul etmiş, İmâm Şâfiî'nin mezhebi ise müekked sünnet olduğunu kabul etmiştir. İbn Hacer'in ifadesine göre Ebû

⁵⁴² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 4. Ayrıca bkz., Buhârî, Cenâiz 2; Ayrıca Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 152.

⁵⁴³ Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 56.

⁵⁴⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 218.

⁵⁴⁵ Ebû Dâvud, Salat 338; Nesâî, Salâtu'l-Leyl 40; İbn Mâce, İkâmet 123.

Hanîfe'nin vitir namazını vâcib kabul etmesinin sebebi “Vitir kılın. Allah tektir ve teki sever”⁵⁴⁶ hadisini delil olarak kabul ettiği içindir. Ancak Ebû Hanîfe'ye İbn Munzir ve başkaları itiraz etmişlerdir. Çünkü onun bu fikrine muvafık başka görüş yoktur. Ben ise derim ki, ictihad konusunda kimsenin muvafakat etmesine gerek yoktur. Zîra ictihâdi meselelerde muvafakat şart koşulmamıştır.⁵⁴⁷ Hadisin şerhine vitir namazının vacib olması ile ilgili açıklamalar ve nakilleri kaydederek devam etmiştir.⁵⁴⁸

Aliyyu'l-Kârî “Ashabımız bu konuda şöyle demiştir” diyerek genel ifadelerle de Hanefî mezhebinin görüşünü nakletmiştir. Meselâ; Hacc ve umrede telbiye okunması ile ilgili hadisin şerhinde “ashabımızın dediğine göre, telbiye bittikten sonra aynı ses tonu ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'e salavat getirmek, cenneti ve Allah'ın rızasını elde etmek için dua etmek caizdir. Dünya kelamı ile telbiyeyi bölmek olmaz. Selama karşılık vermek ise caizdir...”⁵⁴⁹ şeklinde açıklama yapmış ve Hanefî mezhebinin görüşünü nakletmiştir.

Kendisinin mensup olduğu mezhep görüşünü açık beyan etmekle beraber bazen de beyan etmemiştir. Sadece konunun geneli dikkate alınırsa hangi mezhebe mensup olduğunu anlamak mümkündür. Meselâ; Namaz bölümünde tilâvet secdelerinin sayısı ile ilgili mezheplerin görüşlerini şöyle aktarmıştır: “Secdelerin sayısı konusunda âlimler ihtilaf etmiştir. Ahmed ibn Hanbel secde sayısını on beş olarak kabul etmekte ve Amr ibn As'ın rivâyet ettiği hadisi⁵⁵⁰ zâhiri anlamda kabul ederek “Sâd” suresini de buraya dahil etmektedir. İmâm Şâfiî ise secdelerin sayısını on dört olduğunu savunmakta ve bu secdelerin ikisinin Hacc suresinde, üçünün mufassal surelerde olduğunu söyleyerek Sâd suresindeki secdenin tilâvet secdesi

⁵⁴⁶ Tirmizî, Vitr 2.

⁵⁴⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 304.

⁵⁴⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 304-306.

⁵⁴⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 421; VII, 8.

⁵⁵⁰ عَنْ عُمَرُو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمْسَ عَشْرَةَ سَجْدَةً فِي الْقُرْآنِ مِنْهَا ثَلَاثٌ فِي الْمُفَصَّلِ وَفِي سُورَةِ الْحَجِّ سَجْدَتَيْنِ وَفِي Rasûlullah (s.a.v.) bana Kur'ân-ı Kerîm'den onbeş secde ayeti okuttu. Bunlardan üçü mufassal sûrelerdedir. Hacc sûresinde de iki secde ayeti var. (Ebû Dâvud, Salat 328). Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 102. (1029 nolu hadis).

değil, Allah'ın verdiği nimetlere karşılık şükür secdesi olduğunu kabul etmektedir. Ebû Hanîfe ise secde sayısını on dört olarak kabul etmektedir. Ebû Hanîfe Hacc suresinde iki değil bir secde âyetinin olduğunu ifade etmiştir. İmâm Mâlik ise tilâvet secdelerinin sayısının on bir olduğunu söylemekte ve Sâd suresi ile mufassal surelerdeki secdeleri kabul etmemiştir. Bu aynı zamanda Şâfiî'nin önceki görüşüdür. İmâm Mâlik'in dayanağı ise İbn Abbas'ın rivâyet ettiği Peygamberimizin mufasssal okuduğu zaman secde etmediği ile ilgili rivâyetidir.”⁵⁵¹ Aliyyu'l-Kârî mezheplerin görüşlerini nakletmekle birlikte burada kendi mezhebinin hangisi olduğu ile ilgili bir açıklama vermemiştir. Ancak hadisin genel şerhine bakıldığında Ebû Hanîfe'nin görüşünü kabul ettiğini görmek mümkündür.⁵⁵²

2. Kendi değerlendirmesinin mezhep görüşü ile mukayesesi: Bazen de kendisinin beyan ettiği görüşün mezhep görüşü ile aynı olduğunu belirtmiştir. Namaz kılmanın mekruh olduğu vakitlerle ilgili

ثَلَاثَ سَاعَاتٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَانَا أَنْ نَصَلِّيَ فِيهِنَّ أَوْ نَقْبِرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا: حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بَارِعَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ وَحِينَ يَقُومُ قَائِمُ الظَّهْرِ حَتَّى تَمِيلَ الشَّمْسُ وَحِينَ تَضَيِّفُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ حَتَّى تَغْرِبَ

“Üç vakit vardır ki, Rasûlullah (s.a.v.) bizi o vakitlerde namaz kılmaktan veya ölülerimizi defnetmekten nehyederdi: Güneş doğmaya başladığından yükselineye kadar, tam gökyüzünün ortasında iken meyledinceye kadar, güneşin batmaya meylettiği andan batmasına kadar.”⁵⁵³ hadisinin şerhinde namaz kılmanın mekruh olduğu vakitleri izah ederken bu vakitlerde namaz kılmanın kesin şekilde mekruh olduğunu söylemiş ve “Mezhebimizin görüşü de bu yöndedir” diyerek kendi görüşünü mezhep görüşü ile mutabık olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 101.

⁵⁵² Geniş bilgi için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 101-102.

⁵⁵³ Muslim, *Salâtu'l-musâfirin* 293; Tirmizî, *Cenâiz* 41; Nesâî, *Mevâkıt* 31. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 1040.

⁵⁵⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 112; V, 543.

3. Mezhep görüşlerinin hadislerle desteklenmesi: Aliyyu'l-Kârî kendi mezhep görüşünü ifade ederken bazen de bu görüşün daha önemli veya daha doğru olduğunu göstermek için fikirlerini destekleyen birkaç hadisi de delil olarak göstermiştir. Meselâ; Namaz bölümünde imamla namaz kılmanın sevabı ile ilgili hadisin izahında şu ifadeler yer verilmiştir; “Bize göre eğer imama uyan kimse imamın namazının bâtil olduğunu bilse o zaman namazı tekrar kılması gerekir. Çünkü Muhammed ibn Hasan’ın “el-Âsâr” adlı eserinde şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: İbrahim ibn Yezid el-Mekkî Ömer ibn Dînar’dan şu nakilde bulunmuştur “Ali ibn Ebî Tâlib cünup halinde namaz kıldıran imama namazı îade etmesini söylemiş ve imamla birlikte camaat da namazı tekrar kılmışlardır.”⁵⁵⁵ Abdurrazzâk Câfer’den şu rivâyeti nakletmiştir: “Hz. Ali cünup iken veya abdestsiz şekilde cemaata namaz kıldırdı. Sonra hatırlayınca bu namazı toplu şekilde îade ettiler.”⁵⁵⁶ Yine Abdurrazzâk Ebû Umâme’den şu hadisi nakletmiştir: “Hz. Ömer cünup iken cemaata namaz kıldırdı. Sonra hatırlayınca namazı yeniden kıldı, ancak cemaat namazı kılmadı. Bunu gören Hz. Ali ona şöyle dedi: “Cemaatin de namazı seninle beraber tekrarlaması gerekir. Bu konuda İbn Mesud’a müracaat ettiler. Onlar da Hz. Ali’nin dediklerini onayladılar.”⁵⁵⁷ Aliyyu'l-Kârî burada kendi mezhep görüşünü başka rivâyetlerle destekleyerek aslında diğer mezheplerin görüşlerine karşı çıkmıştır. Çünkü şerhinde bu hadisleri kaydetmeden önce Şerhu’s-Sunne’den naklen Şâfiî mezhebinin “Eğer imamın namazı bozulsa veya abdestsiz şekilde namaz kıldırsa imam namazı îade eder, ancak cemaat namazı yeniden kılmaz” görüşünü nakletmiştir. Bu rivâyetlerle müellif kendi mezhep görüşünü desteklemiş ve Şâfiî mezhebine karşı çıkmıştır.⁵⁵⁸

4. Mezhep görüşlerinin sahâbe kavli ile desteklenmesi: Aliyyu'l-Kârî kendi mezhep görüşünün daha isabetli ve daha güçlü olduğunu göstermek için, aynı görüşte olan sahâbenin adlarını birer birer zikretmiştir. Meselâ; Hanefî mezhebine

⁵⁵⁵ İbn Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I, 326.

⁵⁵⁶ Abdurrazzak, *Musannef*, II, 301.(hadis no:3623).

⁵⁵⁷ Abdurrazzak, II, 301. (hadis no: 3662).

⁵⁵⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 190; Ayrıca bkz., III, 197.

göre “Kurû” dan kastın hayız olduğunu, Şafî mezhebine göre ise temizlik olduğunu söyledikten sonra şunları kaydetmiştir: “Şafî ve Mâlik’in fikirleri Hz. Âişe, İbn Ömer ve Zeyd ibn Sâbit’ten nakledilmiştir. Bizim görüşümüz ise Hulefâ-i Râşidîn, Abâdile, Ubey ibn Kâ’b, Muaz ibn Cebel, Ebu’l-Derdâ, Ubâde ibn Sâmit, Zeyd ibn Sâbit, Ebu Musâ el-Eş’âri’nin görüşü ile aynıdır.”⁵⁵⁹

5. Mezhep görüşlerinin tenkidi: Bazen de Aliyyu’l-Kârî hanefî âlimlerinin görüşlerinin tenkit edilmesine hiç bir cevap vermemiş, sadece o konudaki görüşleri aktarmakla yetinmiştir. Meselâ; Namaz bölümünde “Her kim bir gün ve gecede, farz namazlar dışında on iki rekat namaz kılsa, Allah Teâlâ ona cennette bir ev bina edecektir. Bunlar şu namazlardır: Sabah namazından önce iki rekat, öğleden önce dört rekat, öğleden sonra iki rekat, akşamdan sonra iki rekat ve yatsıdan sonra iki rekat”⁵⁶⁰ hadisinin şerhinde İbn Hacer’in “Bu hadis açık şekilde Hasan Basrî ve diğer Hanefî âlimlerinin sabah namazından önce ve akşam namazından sonra kılınan iki rekat namazın vâcib olduğu fikrini reddetmektedir.” şeklindeki değerlendirmesine karşılık olarak Aliyyu’l-Kârî kendi mezhep görüşünü destekler mahiyette sadece Saîd ibn Cubeyr’in “Eğer bunu terk edersem affolunmayacağımdan korkuyorum” ifadesini kaydetmiştir.⁵⁶¹

c. Diğer Mezhep Görüşlerini ve Âlimlerin İctihadlarını Zikretmesi

Fıkıh alanında önemli konulardan biri de mezheplerin farklı yaklaşımları ve imamların delillerden farklı hüküm çıkarmalarıdır. Aliyyu’l-Kârî de hadisleri şerh ederken fikhî meseleleri ve fikhî hükümleri belirtirken aynı zamanda fikhî mezheplerin görüşlerine ve bazı âlimlerin bu konudaki fikhî değerlendirmelerine de yer vermiştir. Böylece hadisi şerh ederken en ince detayları bile gözden kaçırmamaya ve hadisi her yönü ile izah etmeye çalışmıştır. Şimdi bu konuyu örneklerle izah etmeye çalışalım:

⁵⁵⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 505.

⁵⁶⁰ Tirmizî; Salât 189; Nesâî, Kıyâmul-Leyl 66; İbn Mâce, İkâme 100.

⁵⁶¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 216; Ayrıca bkz., II, 506.

1. Ehl-i Sünnet mezhepleri: Teşehhüt miktarı oturduktan sonra abdesti bozulan birisinin namazının kamil olup olmaması ile ilgili “Namazın son oturuşunda selam vermeden önce kişinin abdesti bozulursa namazı geçerlidir.”⁵⁶² hadisinin şerhinde İmâm Ebû Hanîfe’nin ve İmâm Şâfiî’nin görüşlerini şu şekilde özetlemiştir: “Ebû Hanîfe ve ashabının görüşlerine göre selam vermeden ve teşehhüt miktarı oturduktan sonra abdesti bozulan kimsenin namazı tamamlanmış olmaktadır. Ancak İmâm Şâfiî teşehhüt miktarı oturduktan sonra abdestin bozulması durumunda namazın da bozulduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre namazın sonunda selam vermek farzdır. Ebû Hanîfe’ye göre ise namazın sonunda selam vermek vâcibdir.”⁵⁶³

Kâsım ibn Muhammed’den şöyle rivayet edilmiştir: “Hz. Âişe’nin yanına girdim ve “Ey anneciğim! Rasûlullah (s.a.v.)’in kabrini bana açıp gösterseniz” diye rica ettim. Hz. Âişe bana üç kabir gösterdi. (Bu kabirler) ne yüksekti ne de yer seviyesinde, yassı ve basık idi. Zemini kırmızı çakıllarla kapalı idi.”⁵⁶⁴ hadisinin şerhinde mezhep imamlarının kanaatlerini ve bu hadisi delil olarak kullandıklarını ifade ederek görüşlerini nakletmiştir: “İmamlar kabrin tümsekli olup olmaması hususunda ihtilafa düşmüştür.” Şöyle ki: “Bu hadisi esas alarak İmâm Mâlik, Ebû Hanîfe, Ahmed ibn Hanbel, kabirlerin tümsekli şekilde yapılmasının düz yapılmasından daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. İmâm Şâfiî ise düz şekilde yapılmasının daha faziletli olduğunu savunmuştur. Bu görüşünü Kasım ibn Muhammed’in “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, Ebû Bekir ve Ömer’in kabirlerini düz şekilde gördüm” rivâyeti ile desteklemektedir.”⁵⁶⁵ Hadisin sonunda Aliyyu’l-Kârî “mezhebimizin görüşü de şu şekildedir” diyerek hem Hanefî mezhebinin görüşünü yeniden nakletmiş hem de kendisinin de bu görüşte olduğunu zikretmiştir. Aynı zamanda kabirlerin düz şekilde yani tümseksiz yapılmasının Râfîzî’lerin adetine dönüştüğünü de nakletmiştir.⁵⁶⁶

⁵⁶² Ebû Dâvud, Salat 187.

⁵⁶³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 77; VI, 69.

⁵⁶⁴ Ebû Dâvud, Cenâiz 72.

⁵⁶⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 154.

⁵⁶⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 154-155.

Aliyyu'l-Kârî, “Cibril Hadisi”ni açıklarken, Hacca gitmek için gücün yetmesi konusunu ele almış ve mezhep imamlarının bu konudaki görüşlerine dikkat çekmiştir: Âlimler bu hadiste geçen سَبِيل (sebîl) kelimesinin mahiyeti konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Sebîl kelimesinin umumi anlamda ve mecaz olarak kullanıldığı ifade edildikten sonra, âlimlerin bu konudaki görüşlerini şöyle kaydetmiştir: “Sebîl kelimesi varılacak yer anlamında mef’ûldür. İmâm Şâfiî’ye göre “sebîl” kelimesinden kasıt mal ile güç yetirmektir ve dolayısıyla zenginlik halinde vâcib olur. İmâm Mâlik şöyle demiştir: “Buradaki kasıt beden ile güç yetirebilmektir. Kimin yolculuk için fiziki gücü varsa ona vâcib olur.” Ebû Hanîfe ise her ikisinin gerekli olduğunu, yani hem mal bakımından hem de fizik bakımından hacc etmeye gücün yeteri kadar olması gerektiğini söylemiştir.⁵⁶⁷

Aliyyu'l-Kârî bazen de kendi mezhep görüşünü açık şekilde beyan etmemiş, ancak diğer mezheplerin görüşlerini kaydetmiştir. Sadedinde olduğu hadisin de onlara delil teşkil ettiğini ayrıca beyan etmiştir. Meselâ; “Kelime-i Şehâdet getirene kadar, namazı kılp zekât verene kadar insanlarla savaşmam emrolundu...”⁵⁶⁸ hadisinde namaz kılmaktan imtina edenlerin öldürölüp öldürölmemesi meselesinde ihtilafın olduğunu kaydettikten sonra, “burada Şâfiî mezhebi için delil vardır” der ve şöyle devam eder “Namazı terk eden öldürölür.” Daha sonra “savaş açma konusunda ihtilaf vardır öldürme konusunda değil” diyerek konuya devam etmiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 114; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 126.

⁵⁶⁸ Buhârî, Cihad 149; İtisâm 28; İstitâbe 2; Ahkâm 16; Murteddîn 2; Ebû Dâvud, Hudûd 1; Tirmizî, Hudûd 25.

⁵⁶⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 156. Namazı terk edenlerle ilgili âlimlerin görüşleri şu şekildedir: Hanefî'lere göre: Tembellik sebebiyle namazını kılmayan kişi fasık olup, böyle bir kişi haps edilir ve namazı kılp tevbe edinceye kadar vücudundan kan akacak şekilde dövölür. Ya tevbe edip namazını kılar yahut hapisanede ölür. (Şurunbulâlî, *Merakîl-Felâh şerhi Nûri'l-İzâh*, Kâhire 1321, s. 60).

Malikîlere göre: Ceza olarak (hadden) öldürölür, kâfir olduğu için öldürölmez. Yani bu kişinin kâfir olduğu ile hüküm verilmez. Ancak zina, iftira, hırsızlık ve benzeri suçlardan dolayı cezalandırıldığı gibi ceza olarak öldürölür. Böyle bir kimse öldürölldükten sonra yıkanp cenaze

Sehv secdesi bölümünde “Sizden biriniz namaza durduğu zaman şeytan onunla kalbi arasına girer ve kaç rekat kıldığını bilmez. İşte kaç rekat kıldığını hatırlamayan kimse oturduğunda iki defa secde etsin.”⁵⁷⁰ hadisinin şerhinde sehv secdesi etmenin hükmü hususunda “Cumhura göre sehv secdesinin hükmü vâcib Şâfiî mezhebine göre ise mendupdur” demiştir.⁵⁷¹

Yine kadınların yanında mahremi ile hacca gitmesi ile ilgili konuda mezhep imamlarının farklı düşündüklerini beyan etmiş ve “Ebû Hanîfe, Ahmed ibn Hanbel ve İmâm Mâlik mahremi olmadığı için haccın farz olmadığını söyler ve oraya gidemeyeğini ifade eder. İmâm Şâfiî ise sadece güvenilir bir kadının bulunmasını yeterli görür”⁵⁷² diyerek konuyu izah etmiştir.

Aliyyu'l-Kârî kılınamayan vitir namazının kaza edilmesi ile ilgili mezheplerin görüşlerini kaydetmiş ancak görüşler hakkında bir değerlendirme yapmamıştır. Konu ile ilgili görüşleri şu şekilde aktarmıştır: “Ebû Hanîfe’ye göre sabah namazından önce kılar, eğer tertip sahibi ise sonra da kılabilir. Hatta ömrünün son anında bile kaza edebilir. Çünkü “Kim vitir namazını kılmadan uyursa onu sabahleyin kılsın.”⁵⁷³ Hadisi bu fikri desteklemektedir. İmâm Şâfiî ise hadisin zahirine bakarak sabah namazından sonra kaza edilmesini kabul etmiştir. İmâm

namazı kılınır. Müslümanların kabristanına defnedilir. (İbn Ruşd, *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesîd*, Beyrut 1997, I, 87).

Hanbeli mezhebine göre: Namaz kılmayan kâfir olduğu için öldürülür. Çünkü Allah tealâ şöyle buyuruyor: “*Haram aylar çıktığı zaman müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp esir edin, bütün gözetleme yerlerinde onların yollarını kesin. Eğer tevbe edip Namazkılar, zekâtı verilerse onları serbest bırakın. Şüphesiz Allah Gafurdur, Rahîmdir.*” (Tevbe, 5). Bu ayete göre, Namazı kılmayan serbest bırakılma şartını yerine getirmemiş olur. Dolayısıyla öldürülmesi mubah olarak kalır, namazını kılmayan kimse bu sebeple serbest bırakılmaz. (İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kâhire trs., 442-447).

⁵⁷⁰ Buhârî, Sehv 6, 7; Ebû Dâvud, Salât 191-192.

⁵⁷¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 82.

⁵⁷² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 386.

⁵⁷³ Ebû Dâvud, Vitr 6.

Mâlik ve Ahmed ibn Hanbel ise sabah namazından sonra vitrin kazâ edilmesini kabul etmemişlerdir.”⁵⁷⁴

2. Diğer mezhebler: Aliyyu'l-Kârî, sadece meşhur dört mezhebin görüşlerini nakletmemiş, zaman zaman diğer mezheblerin görüşlerine de yer vermiş ve kendisine göre değerlendirmeler yapmıştır. Meselâ; Şîa mezhebine karşı çıkmış onların görüşleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Şöyle ki: Muta nikahı ile ilgili hadisleri şerh ederken, “Şu Şîi'lerin durumu ilginçtir. Onlar Hz. Ali'nin sözlerini alıyorlar, ancak onun mezhebinin (izlediği yolu) terk ediyorlar. Sahîh-i Müslim'de şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: “Hz. Ali Abdullah ibn Abbas'ın muta konusunda ılımlı davrandığını duydu. Hemen onu uyardı ve Ey İbn Abbas! Neler oluyor. Ben Hz. Peygamber (s.a.v.)'in onu ve Ehl-i Eşek etini Hayber gününde yasakladığını biliyorum.”⁵⁷⁵ diyerek ona karşı çıkmış ve doğru fikirde olmadıklarını söylemiştir.⁵⁷⁶

Şîa mezhebinin yanlış düşündükleri temel konulardan başka fikirlerini de tenkîd etmiştir. Meselâ; Ebû Cuheyfe'nin Hz. Ali'ye sorduğu “Yâ Ali! size Kur'ân-ı Kerîm'de olmayan bazı bilgiler verildi mi?” sorusunun nakledildiği hadisin şerhinde şu bilgilere yer vermiştir: “Ehl-i Şîa Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Ehl-i Beyt'e özellikle de Hz. Ali'ye Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmayan özel bilgiler verdiğini iddia ediyorlar. Halbuki bu hadis onların fikirlerinin boş safsatadan ibaret olduğunu gösteriyor”⁵⁷⁷ diyerek Ehl-i Şîa'nın bazı konularda gereksiz ve delilsiz aşırılığa gittiğini ifade etmiştir.

⁵⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 309.

⁵⁷⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 318.

⁵⁷⁶ Şîi alim Tûsî de muta nikahının haram olması ile ilgili şu rivayeti şöyle nakletmiştir: Muhammed bin Yahya, Ebu Caferden, Ebu el-Cevzeden, o Huseyin bin Elvandan, o Amr bin Halitten, O da Zeyd bin Aliden nakletti ki: “Hz. Peygamber Hayber günü Eşek eti yemeği ve muta nikahını yasakladı” Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed ibn Hasen ibn Alî, *Tehzibu'l-ahkâm*, Beyrut 1981, VII, 251. Daha sonra Tûsî bu rivayetin takiiye altında rivayet edilmiş olabileceğini ifade ederek Hz. Alinin cesaretine gölge düşürmüştür.

⁵⁷⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 21.

3. Mezhep görüşlerinin tenkidi: Aliyyu'l-Kârî sadece mezhep görüşlerini nakletmekle yetinmemiş, doğru kabul etmediği görüşlerini değerlendirmesini yapmış ve öncelikle mensup olduğu mezhep fikrini beyan edici izahlarda bulunmuştur. Meselâ; Sefer esnasında namazın kısaltılması ile ilgili olarak “Hz. Peygamber (s.a.v.) on dokuz gün seferde oldu ve namazları ikişer rekat olarak kıldı...” hadisine dayanarak İmâm Şâfiî görüşlerinden birinde seferîliğin on dokuz gün olabileceğini söylemiştir. Şafî mezhebine mensup et-Tîbî, muteber olanın on sekiz gün olduğunu söylemiştir. Ancak hadise göre dört güne niyetlenmemek ve niyet ettiği günden fazla kalmamak şart koşulmuştur. Aliyyu'l-Kârî ise bu görüşün tutarsız olduğunu şöyle izah etmiştir: “Halbuki bu hadisin zâhirine baktığımızda onların muteber kabul ettikleri görüşün zıddını söyler. Çünkü hadiste kesinlikle niyet ettiği günden fazla kalanın namazları tam kılması ile ilgili bir anlam çıkmamaktadır.”⁵⁷⁸

4. Âlimlerin görüşleri: Aliyyu'l-Kârî mezhep imamlarının değerlendirmeleri yanısıra, başka fakih âlimlerin fetvâlarına da hadislerin izahında yer vermiştir. Namaz bölümünde İbn Abbas'tan rivâyet edilen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in namazda okunacak duayı Kur'ân-ı Kerîm'den bir sûre öğretir gibi öğretmesi ile ilgili hadisin şerhinde şu açıklamalara yer verilmiştir: “İmâm Nevevî demiştir ki, Tâvus öğretilen duanın⁵⁷⁹ namazda okunmasını vâcib kabul etmiş ve namazda bu duayı okumayan oğluna namazı yeniden kılmasını söylemiştir. Cumhur ise bu duanın okunmasını müstehap kabul etmiştir.”⁵⁸⁰

Namaz kılmanın mekruh olduğu vakitler ile ilgili hadisin izahını yaparken cenâze namazının kılınması ve defni ile ilgili âlimler arasında ihtilafın olduğunu söylemiş ve şu nakillerde bulunmuştur: “Bu vakitlerde cenâze namazının kılınması ile ilgili ihtilaflar vardır. İmâm Şâfiî bu vakitlerde cenâze namazının kılınabileceğini söylemiştir. İbn Mubarek de “أَنْ نَقْبُرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا” ibaresinden kasıt cenâze namazını

⁵⁷⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, , III, 385; III, 432, IV, 252, IV, 266.

⁵⁷⁹ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ (Allahumme innî eûzu bike min azâbi cehennem ve eûzu bike min azâbi'l-kabri ve eûzu bike min fitneti'l-mesîhi'd-deccâl ve eûzu bike min fitneti'l-mahyâ ve'l-memât)

⁵⁸⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 23.

kılmak olarak anlamış ve cenâze namazının kılınmasını söylemiştir. İbnu'l-Melek de buradaki kastın cenâze namazı olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla bu vakitte cenâzeyi defin etmek mekruh değildir. Âlimlerin çoğunluğu da cenâze namazının bu saatte kılınmasının mekruh olmadığını kabul etmektedir. İmâm Şâfiî gece gündüz her ne zaman olursa olsun cenâze namazının kılınmasının caiz olduğunu kabul etmiştir. İbn Hacer de İmâm Şâfiî'nin bu görüşünü, cenâzeyi bu vakitlerde defnetmeyi mekruh olarak kabul ettiği, ancak cenâze namazı kılmayı mekruh görmediği şeklinde izah etmiştir. Bizim mezhebimizin görüşüne gelince bu üç vakitte farz, nâfile veya cenâze namazı kılmak hatta tilâvet secdesi etmek haram (yasak) kabul edilmiştir. Ancak cenâze hazır ise veya secde âyeti okunmuş ise bundan müstesnadır. Bu zaman mekruh sayılmaz ancak yine de mekruh vaktinin çıkmasına kadar tehir etmek daha uygundur.⁵⁸¹

Bazı durumlarda fakih ve mezhep imamlarının görüşlerini beyan etmeyi yeterli gören Aliyyu'l-Kârî kendi beyanını bildirmemiş değerlendirmeyi okuyuculara bırakmıştır. “Cemaate, Kitâbullah'ı (Kur'ân-ı Kerîm'i) en iyi okuyan kimse imam olur. Eğer kırâatte herkes eşitse, sünneti en iyi bilen; sünneti bilmede eşitseler, hicret etmede evvel olan; hicrette de eşitseler, yaşca büyük olan imam olur. Kişi misafir olduğu evin sahibine veya sultanına imamlık yapmasın, ev sahibinin başköşesine izni olmadan da oturmasın.”⁵⁸² hadisinin şerhinde imamlığa kimin daha layık olduğu ile ilgili şu görüşleri nakletmiştir: “Sufyan es-Sevrî kırâatı fıkıhtan üstün görüyor. Yani kırâatı güçlü olan şahıs, imamlığa fakih şahıstan daha layıktır. Ebû Yusuf da bu görüşü benimsemiştir. Ancak onun dostları buna karşı fikir beyan etmiş ve şöyle demişlerdir; “Namaz kıldırabilecek kadar Kur'ân-ı Kerîm bilgisine sahip olan fakih daha önceliklidir. Çünkü namazda fıkha daha çok ihtiyaç vardır. İmâm Mâlik ve Şâfiî de bu görüşü kabul etmektedirler. Çünkü onların zamanında Kur'ân-ı Kerîm'i iyi bilen aynı şekilde namazın hallerini de (fikhî) da iyi biliyordu. Ancak İbn Hacer kendi zamanında bunun değiştiğini söylemekte ve artık hadisin de delâlet ettiği gibi zamanımızda kırâatı daha iyi olan birine öncelik tanınmaktadır. İmâm Mâlik ve

⁵⁸¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 112.

⁵⁸² Muslim, Mesâcid 290; Tirmizî, Salat 174; Edeb 24; Ebû Dâvud, Salat 61.

İmâm Şâfiî Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, daha iyi okuyanlar olduğu halde Ebû Bekir’i imam tayin etmesini delil göstererek fakihliği daha çok önemsemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Kur’ân-ı Kerîm’i sadece şu dört kişi cemetmiştir: “Ubey, Muaz, Zeyd ibn Sâbit ve Ebû Zeyd.” İmâm Nevevî ise “hadisteki “Eğer kırâatları eşit ise o zaman sünneti daha iyi bilen imamlığa layıktır...” ibaresi kırâatın takdim edildiğine delalet etmektedir.” demiştir.⁵⁸³

Aliyyu’l-Kârî sadece hadislerin metinlerini izah ederken mezhebî veya fikhî hükümlerle ilgili izahlarda bulunmamış, aynı zamanda bâb başlığını şerh ederken de gerekli durumlarda bu türden bilgileri kaydetmiştir. Mesela; “Hz. Peygamber (s.a.v.)’e salavat getirme ile ilgili bâbın şerhinde konu ile ilgili mezhep görüşlerini zikrederek kendi mezhep fikrini de beyan etmiştir. Yüce Allah’ın “*Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin*”⁵⁸⁴ âyetinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’e salavat getirmenin mendup veya vâcib olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmiştir. Aynı zamanda salavatın farz-ı kifâye mi, farz-ı ayın mı olduğu da ihtilaf konusu olmuştur. Yine ismi her duyulduğunda tekrar edilip edilmemesi konusu da tartışılmıştır. Bu konuda İmâm Şâfiî’nin görüşü, kâ’de-i âhirede salavat okumanın farz olduğu yönündedir. Cumhur ise bunun sünnet olduğunu söylemiştir.”⁵⁸⁵ Bizim mezhebimizin görüşüne göre ise vâcibdir.⁵⁸⁶

d. Hadis İzahlarında Küllî Kâidelerden İstifade Etmesi

Aliyyu’l-Kârî konu bütünlüğünü korumak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için konu ile ilgili küllî kâidelerden de istifade etmiştir. Şöyle ki:

1. Küllî kâide-âyet ilişkisi: Kaydettiği kâideyi âyet ile teyid etmek Aliyyu’l-Kârî’nin kullandığı metodlardan biridir. Meselâ; “Biliniz ki, bana Kur’ân-ı Kerîm ve beraberinde bir misli daha verilmiştir. Haberinizi olsun ki, yakın bir

⁵⁸³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 174. Ayrıca bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 195; III, 197.

⁵⁸⁴ Ahzab, 33/ 56.

⁵⁸⁵ Müellif bu konun Sehâvi’nin, *el-Kavlu’l-Bedî’ fi’s-Salâti ala’s-Şefî’*, adlı eserinde geniş şekilde zikredildiğini ifade etmiştir. Bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 3.

⁵⁸⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 3.

gelecekte mal ve mülk zenginliği ile mağrûr olan bir kimse çıkıp koltuğuna yaslanarak şöyle diyecek: “Size düşen Kur’ân’a sarılmaktır. Onun helâl dediğini helâl, haram dediğini de haram sayınız.” Bilin ki; ehli merkeplerin etleri, azı dışlı vahşi hayvanların etleri, kendi rızâsıyla bıraktığı dışında zımmînin kaybettiği mal da helâl değildir.”⁵⁸⁷ hadisinin şerhinde neyin helal neyin haram olabileceğini izah ettikten sonra *اِنَّ الْاَصْلَ فِي الْاَشْيَاءِ الْاِبَاحَةُ* “eşyada asıl olan mübahlıktır” kâidesini kaydetmiş ve bu kâidenin şu âyete muvâfık olduğunu ifade etmiştir: “هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ “*ما في الارض جميعا*” *Yerde olanların hepsini; sizin için yaratan O’dur.*”⁵⁸⁸

2. Küllî kâide-hadis ilişkisi: “Allah, bizden bir hadis işitip, başkasına aktarana kadar onu belleyen kişinin yüzünü ak etsin. Fıkıh (dini hakkıyla anlamaya yönelik bilgiler) öğrenip onu kendisinden daha kavrayışlı olanlara aktaran nice kimseler vardır! Fıkıh öğrenen nice kimseler de vardır ki haddizatında kendileri fakih (derin kavrayış sahibi) değildir...”⁵⁸⁹ hadisini şerh ederken geniş izahlar verdikten sonra “*مَا لَا يُذْرَكَ كُلُّهُ لَا يُذْرَكَ كُلُّهُ*” (tamamı elde edilemeyen tamamen terk edilmez) kâidesini aktarmış ve hadislerin hepsini ezberlemek mümkün olmasa da hiç değilse bir kısmını ezberlemekten kaçınmamak gerektiğine dikkat çekmiştir.⁵⁹⁰

“Namazı ayakta kıl. Buna gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yan üstüne yatarak kıl”⁵⁹¹ hadisini şerh ederken şöyle demiştir: “Uzanarak namaz kılacaksa kible tarafına yönelmelidir. Eğer gücü yetmeyecekse o zaman biri yardım etmelidir. Eğer yardım edecek birisi de yoksa o zaman kibleye yönelmeden kılması caizdir. Çünkü, bu konuda şöyle bir kâide vardır: *الضَّرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمَحْظُورَاتِ* “Zaruretler yasakları mübah kılar.” Aynı zamanda Aliyyu’l-Kârî fikhî kaideden istifade ederek kendi açıklamasının bu kâideye uygun olduğunu göstermiştir.⁵⁹²

⁵⁸⁷ Ebû Dâvud, Sünnet 5.

⁵⁸⁸ Bakara, 2/29. Ayrıca bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 403.

⁵⁸⁹ Ebû Dâvud, İlim 10; Tirmizî, İlim 7.

⁵⁹⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 485; VI, 517; Ayrıca bkz., III, 289; V, 422.

⁵⁹¹ Buhârî, Taksir 19; Tirmizî, Mevâkîf 157; Ebû Dâvud, Salât 175.

⁵⁹² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 289; IV, 316.

Bazen açık şekilde “bu hadis fıkıh ve fıkıh usûlünde istifade edilen şu fikhî kâideye işaret eder” diyerek kâide zikredilmiştir. Meselâ; Usâme ibn Zeyd’in, müslüman olduğunu söylemesine bakmadan birisini öldürmesini anlatan hadisi şerh ederken “bu hadis şu fikhî kaideyi hatırlatıyor” demiş ve: *أَنَّ الْأَحْكَامَ يُحْكَمُ فِيهَا بِالْأَوَّاهِرِ* (hükümler zahire göre verilir) kâidesini kaydetmiştir.⁵⁹³

4. Tarihî ve Coğrafi Bilgiler Çerçevesinde Değerlendirme

Tarihî malumat ve olayların vukubulduğu mekânların bilinmesi hadislerin anlaşılmasında en kilit noktalardan birini oluşturmaktadır. Hadis izahları ile ilgilenen her bir şahsın bu özellikleri gözönünde bulundurması gerekir. Aynı zamanda olayların cereyan ettiği dönemdeki sosyal olayların ve yaşantıların da dikkate alınması zorunludur. Bu bölümde hadisleri şerh ederken Aliyyu’l-Kârî’nin bunlara ne kadar önem verdiği ve nasıl kullandığına temas edilecektir.

a. Hadislerin Şerhinde Tarihî Bilgi ve Kıssalar Kullanması

Aliyyu’l-Kârî bazı hadislerin muhtevalarının daha iyi anlaşılması için gerektiğinde ve ihtiyaç duyulduğunda tarihî bilgilere müracaat etmiştir. Bu bilgiler, bazen önemli gördüğü kabîlenin ihtidâsından, bazen de şahısların kahramanlıklarından ibaret olabilmektedir. Tarihî olaylar ona göre önem taşımaktadır ki, bazı hadislerin ve olayların anlaşılması ve açıklanması bu bilgilerle daha kapsayıcı ve anlaşılır olmaktadır. Aliyyu’l-Kârî de sürekli olmamakla birlikte bazen bu metoddan istifade etmiştir. Şimdi bu bilgilerden nasıl istifade ettiğine örneklerle bakalım:

1. Kabîle bilgileri: İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre “Abdu’l-Kays oğullarından bir grup Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzuna geldiler. Rasûlullah (s.a.v.) “siz kimlerdensiniz? veya nerelisiniz?” diyerek sordu...” şeklinde devam eden hadisin muhteva açıklamasında Aliyyu’l-Kârî, “Abdu’l-Kays oğullarından bir grup” kısmına gelince “grup” kelimesini açıklar ve peşinden de bu kabîle hakkındaki bilgi ve ihtida hikayesini şöyle anlatır: “Abdu’l-Kays büyük kabîlenin babasıdır. Bu kavim

⁵⁹³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VII, 12.

Râbia ibn Nizâr ibn Meâd ibn Adnan'a kadar devam eder. Râbia Mudara karşı büyük bir kabîle idi. Bahreyn ve Katif civarlarında yerleşmişlerdi. Onların grup şeklinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in huzuna çıkmaları sekizinci yıla tesadüf ediyor. Çünkü Munkiz ibn Hibbân adında bir şahıs Medîne'ye ticaret için sefer düzenlemişti. Bu seferinde Rasûlullah (s.a.v.) ona uğradı. Kavmindeki ileri gelenleri teker teker saydı ve hal hatırlarını sordu. O da bundan etkilenerek İslâm'ı kabul etti. Peygamber (s.a.v.) ona Alâk ve Fâtiha surelerini öğretti. Sonra Hacer denen yere gitti. Rasûlullah (s.a.v.)'ın ona yazdığı mektubu gizlediyse de ibadetlerini gizleyemedi. Öncelikle karısı onun ibadetine karşı çıktı ve bu durumu kabîle reisleri olan babası Munzir'e haber verdi. Munzir onun cazibesinden etkilendi ve o da İslâm'ı kabul etti. Artık kabile reisi olan Munzir müslüman olduğu için mektubu açıktan halka okudu ve onlara İslâm'ı tebliğ etti. Onlar da İslâm'ı kabul ederek Medîne'ye gitmek için toplandılar. Aralarından on dört temsilci seçilerek Medîne'ye yollandı. Onlar Medîne'ye yaklaştığında Hz. Peygamber (s.a.v.): "İşte doğunun hayırlı ehli olan Kays kabîlesinin temsilcileri geliyor. Eşcâ da onların arasındadır." Hz. Peygamber Munzir'e bu lakabı yüzündeki yara izinden dolayı takmıştı."⁵⁹⁴ Burada bir kavmin İslâm'ı kabul etmesi anlatılırken diğer taraftan da kabile ile ilgili bilgi sunulmuştur.

2. Tarihî bilgiler: Aliyyu'l-Kârî bazı hadislerin izahında tarihî bilgiler çerçevesinde rivayetteki ana hedefin ne olduğunu açıklamıştır. Meselâ; "Annem için istiğfarda bulunmak hususunda Rabbimden izin istedim. Fakat bana izin verilmedi. Kabrini ziyaret etmek için izin istedim; ona izin verildi. Binâenaleyh sizler de kabirleri ziyaret edin. Çünkü kabir ziyareti ölümü hatırlatır."⁵⁹⁵ hadisinin izahında Hz. Peygamberin annesinin vefat etmesi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) babasının vefatından sonra annesi Âmine ile kalmıştı. Altı yaşı tamamlanınca annesi ile Benî Neccâr kabilesinden olan dayılarını ziyaret etmek için Medîne'ye gitti. Sonra Mekke'ye döndüler. Ebvâ'ya gelince annesi vefat etti. Orada defn edildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi feth edince de orayı ziyaret etti..."⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 168.

⁵⁹⁵ Muslim, Cenâiz 106; Ebû Dâvud, Cenâiz 77; Nesâî, Cenâiz 101; İbn Mâce, Cenâiz 48.

⁵⁹⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 216; X, 94.

Müellif bazen de özet halinde tarihî bilgi vermiş ve “bu konuda geniş bilgi elde etmek için siyer kitaplarına müracaat edin” diyerek siyer ve tarih kitaplarına yönlendirmiştir. Meselâ; Habeşistan’a hicretle ilgili bilginin zikredildiği hadisin izahında, Habeşistan’a hicretin iki defa gerçekleştiğini ve geniş malumat için siyer kitaplarına müracaat edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁹⁷ Fakat hangi siyer kitaplarına müracaat edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

3. Kıssalar: Aliyyu’l-Kârî’nin hadisleri izah ederken naklettiği kıssaların konu ile irtibatını kurmak bazen zor olmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in namazda iken cünüp olduğunu hatırlayarak namazdan ayrıldığı ve gusûl aldıktan sonra namazı tamamladığı ile ilgili hadisin bir bölümünü açıklarken Ehl-i Tasavvuf ile ilgili hikâyeyi nakletmiştir. Bir kısım tasavvuf ehli gibi, o da Hz. Peygamber (s.a.v.)’in cünüp olduğunu unutmadığını sadece eğitim amaçlı veya başkasının cünüp olduğuna dikkat çekme amaçlı olduğunu savunmuştur. “el-Yafî’ nin rivâyet ettiğine göre İmâmu’l-hameyn Ebu’l-Meâli ibnu’l-İmâm Ebû Muhammed el-Cuveynî sabah namazından sonra mescitte ders okutuyordu. Bazı Ehl-i Tasavvuf meşâyihî onu ziyaret ettiler. İmâm kendi kendine “bunlar yemek yemekten ve raks etmekten başka ne işe yararlar ki” dedi. Tebliğini bitirdikten sonra şeyh efendi imama yöneldi ve şöyle dedi: “Ey fakih! Cünüp iken namaz kıldıran, ders okutan ve insanlarla alay eden kimse hakkındaki görüşün nedir.” Bu arada İmâmu’l-hameyn cünüp olduğunu hatırladı. Bundan sonra Onun sûfiler hakkındaki fikirleri değişti.”⁵⁹⁸ Aliyyu’l-Kârî her ne kadar bu kıssayı şerhine derc etmişse de gerekli araştırma ve tahkikin yapılmadığını düşünüyoruz. Muhataplardan birinin önemini göstermek için diğer muhatabın değerine gölge düşürülmemesinin gerekir. Bir de şahıs İmâmu’l-hameyn ise olayın daha ciddi tahkik edilmesi gerektiği de aşikârdır.

Aliyyu’l-Kârî bazen konunun önemini dikkate alarak bir olay veya hikâyeyi birkaç hadisin şerhinde tekrarlamıştır. Aynı zamanda sözkonusu olayların değerlendirmesini de yapmıştır. Bunun örneklerinden biri “Garânik Olayı”dır. Tilâvet secdesi ile ilgili bölümdeki ilk hadisi açıklarken geniş anlamda garânik

⁵⁹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 65.

⁵⁹⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 78.

hadisesi ve bunun meydana gelmesi ile ilgili tafsilatlı bilgi ve tartışmalara yer vermiş,⁵⁹⁹ henüz bölüm bitmeden bu konuyu tekrar ele alarak âlimlerin görüşlerini yeniden nakletmiştir. İlk nakillerde bulunduğu âlimlerle sonra nakilde bulunduğu âlimler farklıdır.⁶⁰⁰

Garânik olayı ile ilgili bilgi ve izahların geniş olması hasebiyle bazı önemli noktaları burada kaydetmenin doğru olacağını düşünmekteyiz. Aliyyu'l-Kârî birinci rivayette bu olayı anlatırken “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanlışlıkla putların da ismini zikrederek onların şefâatinin umulabileceğini söylediği” ifadesinin kesinlikle doğruyu aksettirmediğini söyleyerek karşı çıkmıştır.⁶⁰¹ Konu ile ilgili görüşünü, Kâdî İyâd’ın izahı ile anlatmıştır. “Kâdî İyâd’a göre ahhâr ve müfessirlerin bu olayın ortaya çıkma sebebini Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Necm suresini okurken müşriklerin ilahlarını tarif etmesine bağlamalarının hiçbir akli ve nakli delilleri yoktur.”⁶⁰² Dolayısıyla Aliyyu'l-Kârî de bu olayın gerçekte hiçbir ilgisinin olmadığını ifade etmiştir.

Aliyyu'l-Kârî sadece hadisin izahında kıssayı nakletmekle yetinmemiş, aynı zamanda sözkonusu kıssa ile ilgili bazı değerlendirmeler de yapmıştır. İnsanların kabir üzerinde veya ölmüş kimseler için ağıt yaktıklarından dolayı onların (ölülerin) azap gördükleri ile ilgili hadisin izahında şu kıssayı nakletmiştir: “Bize rivâyet olundu ki, İrâk diyarında yaşayan bir kadının çocuğu ölmüştü. Bundan dolayı da kadın ona daha çok muhabbet duymaya başlamıştı. Bir süre sonra kadın bazı ihtiyaçlarından dolayı başka yere taşınmak durumunda kaldı. Bayram günlerinde, yaşadığı memleketinde evladının kabrini ziyarete gelir ve ağlardı. Aynı şekilde yeni ikamet ettiği yerde de mezarlığa giderek daha şiddetli şekilde ağlardı. Bir gün kadın rüyasında kabir ehlini kendi aralarında konuşur halde gördü. Onlardan bir kısmı diğerlerine şöyle soruyordu: “Aramızda bu kadının evladı var mı?” diğerleri de: “Hayır aramızda öyle birisi yoktur” diyerek cevap verince “Öyle ise neden bu kadın

⁵⁹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 97-99.

⁶⁰⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 109.

⁶⁰¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 97.

⁶⁰² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 109.

ağlayarak bize eziyet ediyor ki,” dediler. Sonra gidip kadını şiddetli şekilde dövmeye başladılar. Kadın uyanınca bu dövülmenin acısını hissetti.” Şüphesiz ki, ölümler de dünyada olduğu gibi berzah aleminde eziyet ve zevkleri hissederler...”⁶⁰³ Aliyyu'l-Kârî rüya görmüş kadının hikayesini anlatarak ve sonunda kendi görüşünü “ölüler berzah aleminde hem acı çeker hem de ferah hissi duyarlar” şeklinde belirterek konuya açıklık getirmiştir. Böylece aslında kendisinin de ölümlerin kabirlerde eziyet gördüğünü kabul edenlerden olduğunu göstermiş ve hikayeyi bu fikri desteklemek için nakletmiştir.

Aliyyu'l-Kârî “Zekât” bölümünde, bir insanın denk gelmesi dolayısıyla ona edilen ikramdan almaması gerektiği ile ilgili hadisin şerhinde şu kıssayı nakletmiştir: “Ahmed ibn Hanbel’le ilgili şöyle bir hikaye nakledilir: Bir gün Ahmed ibn Hanbel pazardan alış veriş yapar. Aldıklarını evine kadar hamal taşır. Eve girilince hamal, soğuması için serilmiş ekmekleri görür. Ahmed ibn Hanbel de oğluna ekmekten birini hamala vermesini ister. Ancak hamal bunu kabul etmez ve gider. Ahmed ibn Hanbel de oğlunu onun peşinden yollar. Bu sefer hamal ekmeği alır. İmâm’ın oğlu bu duruma şaşırır ve bir anlam veremez. Durumu babasına sorar. O da şöyle cevap verir: “Evet, ilkinde o, tevâfuk olarak olaya denk geldi. Buna göre de onun alması uygun olmazdı. Ancak ikincisinde ise ekmek onun peşinden gönderildi ve olaya tevâfuk etmediği için onu aldı.”⁶⁰⁴

b. Hadislerdeki Müphem Şahıs ve Mekânları Tespit Etmesi

Bazı hadis metinlerinde şahısların ismi açıkca belirtilmemiş امرأة, رجل, فلان vs. müphem lafızlarla zikredilmişlerdir. Senedlerdeki müphem şahısları tespit amacıyla birçok eser yazıldığı gibi, metinlerde kim oldukları belirsiz olarak zikredilen şahısları tespit amacıyla da birçok eser kaleme alınmıştır.⁶⁰⁵

Şüphesiz ki, hadis metinlerindeki müphem şahısları tespit, hadiste iyi veya

⁶⁰³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 195-196.

⁶⁰⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 307; VI, 7; V, 528; VII, 12.

⁶⁰⁵ Bu eserler için bkz., Kettânî, *er-Risâle*, 123.

kötü olmakla nitelenen kişilerin bilinmesini sağlar. Ayrıca vürûd sebebi olan müphem şahsın bulunduğu hadisin, başka hadislerle tezatlık teşkil edince nâsih veya mensûh olduğunu bilmeye yardımcı olur. Şöyle ki, bu şahsın biyografisi hakkında bilgi toplamak kendisinin yer aldığı hadisin, zıt anlam taşıyan hadisten önce mi, yoksa sonra mı söylenmiş olduğunu tespitinde yardımcı olur. Dolayısıyla hadisteki müphem şahıs ve mekanların tespit edilmesi hadislerin ifade ettiği anlamı belirleme açısından oldukça önemlidir.

Aliyyu'l-Kârî de hadislerde zikredilen müphem şahıs ve mekanlarla ilgili tespit yapmış ve gerekli şekilde onları izah etmiştir. Böylece metindeki muğlaklığı ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Meselâ;

1. Müphem şahıslar: Namaz bölümünde İbn Abbas'tan rivâyet edilen,

”وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ،
rivayetteki **“racul”** ifadesinden kastın Ebû Saîd el-Hudrî olduğunu Mîrek'ten nakletmiştir. Dolayısıyla Şeyh Cezerî'nin *Tashîhu Mesâbîh* eserinde bu kelime ile ilgili olarak kaydettiği “o meleklerden bir melek idi” ifadesi de gerçek olmaktan uzaktır ve gerçeği yansıtmıyor.”⁶⁰⁶

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَائِرُ الرَّأْسِ نَسْمَعُ دَوِيَّ صَوْتِهِ وَلَا نَفْقَهُ
مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ ...

“Necd kabilesinden saçlı başlı dağınık bir bedevi Rasûlullah (s.a.v.)'ın yanına geldi. Sesinin uğultusunu duyuyorduk ancak ne dediğini anlamıyorduk. Rasûlullah (s.a.v.)'a yaklaşıncâ İslâmın farzlarını sorduğunu anladık...” meâlindeki hadiste (جاء رجل) ifadesindeki “raculun” şeklinde ismi kaydedilmeyen şahsın Dımâm ibn Sâlebe adında Benî Sad ibn Ebî Bekir kabilesinin temsilcisi olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁷

Namaz bölümünde cemaatla namazın önemi ile ilgili kısımda أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ أَعْمَى “Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına âmâ bir adam geldi” ifadesinin

⁶⁰⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 107; IV, 203.

⁶⁰⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 164.

geçtiği hadisteki “âmâ adam”dan kastın İbn Ummî Mektum olduğunu açıklayarak metinde zikredilen kapalı kısmı açıklığa kavuşturmuştur.⁶⁰⁸

Bazı durumlarda ismi kaydedilmeyen râvilerin kim olduğuna dair bilgileri hem müellif hem de eser ismini belirterek nakletmiştir. Meselâ; قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “Bir adamın Rasûlullah (s.a.v.)’a gelerek alış verişte aldatıldığını ifade ettiği hadiste, bu adamın kim olduğunu Kâdî İyâd’dan nakilde bulunmuş ve şu bilgilere yer vermiştir; “Bu adam حَبَّانُ ابْنُ مُنْقِذِ بْنِ عَمْرِو الْأَنْصَارِيِّ الْمَازِنِيِّ Habbân ibn Munkiz ibn Amr el-Ensârî el-Mâzenî’dir. Bu başka rivâyetlerde açıklanmaktadır.”⁶⁰⁹

Namazda neyin mübah neyin yasak olduğu ile ilgili fasılda Hz. Peygamber (s.a.v.)’e namazda selam verildiği halde ilk zamanlar karşılık verirken sonralar karşılık vermediği ile ilgili rivâyetin şerhinde, Habeşistan’a hicretten söz etmiş ve oranın kralı Necâşi hakkında şöyle bilgiler vermiştir: “Necâşi Habeş melikinin lakabıdır. Rasûlullah (s.a.v.)’ın zamanında Müslüman olmuştur. İsmi Ashâme’dir.”⁶¹⁰ Görmediyi halde Hz. Peygambere iman etti. Mekke’nin fethinden önce vefat etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı Medine’de onun cenâze namazını kılmışlardır.”⁶¹¹

Aliyyu’l-Kârî hadisi şerh ederken metinde ismi kaydedilen şahıslarla ilgili de bazı durumlarda açıklamalar kaydetmiştir. Bunu yaparken ismi geçen şahsın râvi olduğu vehmini ortadan kaldırmak istediği gibi⁶¹² bazen de bilgi vermek amacını gütmüştür. Mesela; Hz. Peygamber (s.a.v.)’in oğlu İbrâhim’i sevmesi ve onu öpmesi ile ilgili hadisin şerhini yaparken “Yeri gelmişken İbrâhim’in annesi Mâriya’dır” diyerek onun Kıptî olduğunu ve Mısır hükümdarı Mukavkıs tarafından hediye

⁶⁰⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 129; Geniş izah için bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 125-126; V, 114.

⁶⁰⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 46.

⁶¹⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 57.

⁶¹¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 120.

⁶¹² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, X, 89. Burada Amr ismi kaydedilmiş ve Aliyyu’l-Kârî onun hadisi rivâyet eden değil tâbiûn neslinden biri olduğunu söylemiştir.

edildiğini kaydetmiştir.⁶¹³

2. Mekan isimleri: Hadislerde kaydedilen mekan isimlerinin bilinmesinin hadislerin tam anlaşılması bakımından önemli olduğu herkes tarafından kabul görmüş bir gerçektir. Çünkü mekanların tespit edilmesi ordaki ictimâî hayat tarzını anlama bakımından önem arzeder. Tabîi ki, rivâyetlerin ve hadiselerin anlaşılmasında toplumun sosyolojik yaşam tarzları önemli unsurlardan biridir.

Cenâiz bölümünde Abdurrahman ibn Ebi Bekir'in "Hubşî" denilen yerde vefat ettiğini haber veren hadiste mekanla ilgili şu açıklama kaydedilmiştir: "Bu Mekke'ye yakın bir yerin ismidir. el-Cevherî de bu yerin Mekke'ye yakın bir dağ adı olduğunu söylemiştir."⁶¹⁴

İslâm'ın farzlarını öğrenmek için gelen saç başı dağınık bedevi ile ilgili hadiste "Necid" bölgesi ile ilgili Aliyyu'l-Kârî şöyle açıklamalara yer vermiştir: "Necid yerden yüksekte olan mekana denir. Ovanın zıttıdır. Orası bir mağaradır. Bu mağaradan dolayı bulunduğu mekan aynı adla isimlendirilmiştir. Sadedinde olduğumuz mekan Tihâme, yani Mekke ile Irâk arasında bulunuyor."⁶¹⁵

Aliyyu'l-Kârî bazen mekan isimlerini açıklarken farklı anlamlar vermiş, fakat doğrusunun hangisi olduğunu ifade etmemiştir. Meselâ; Muta nikahına ruhsat verildiği ile ilgili hadiste zikredilen "Evtas"ın Tâif'e yakın bir mekan olduğunu söylemiştir. Havâzin diyarında bulunan bir vadi adı olduğu da söylenmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) bu vâdide Huneyn ganimetlerini taksim etmiştir."⁶¹⁶ demiş fakat kesin ifade kullanmamıştır. Yani sonuç itibarıyla oranın neresi olduğu belirtilmemiştir.

c. Hadisleri Sosyal Hayatla İrtibatlandırması

Hadis şerhleri yazıldığı dönemin sosyolojik, ilmî ve siyâsî gelişmeleri o

⁶¹³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, X, 89.

⁶¹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 174.

⁶¹⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 164; VI, 501.

⁶¹⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 306; 441; 539; XI, 297.

şerhin anlaşılması ve değerinin bilinmesi bakımından önem taşır. Her bir âlim şerhini kaleme alırken döneminde yaşadığı insanların daha iyi anlaması ve bu yöndeki ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Aliyyu'l-Kârî yaklaşık dört asır önce yaşamıştır. Dolayısıyla günümüzde yaşamış olsaydı şerhini yazma özelliği daha farklı olacaktı. Hülâsa âlimin yaşadığı dönemi dikkate almak eserin metodunu anlamada faydalı olan hususlardandır. Böyle yapıldığı takdirde eserin metodolojik yapısı daha doğru ve isabetli şekilde anlaşılacaktır. Aliyyu'l-Kârî zaman zaman kendi dönemindeki durumu ve konu ile ilgili anlayışları hadisleri şerh ederken kaydetmiştir. Şöyle ki:

1. Yaşadığı döneme atıflar: Ummu Atiyye şöyle anlatıyor: “Bayramlarda, örtülü hanımlar ve genç kızlarla birlikte namazgaha çıkmakla emrolunurduk. Hayızlılar da, bizimle birlikte bayram günü namazgaha çıkardı. Fakat cemaatin arkasında bulunup cemaatla birlikte tekbir alırlardı. Kadınlardan biri: “Ey Allah’ın Rasûlu! Biz kadınlardan birinin bayram yerine çıkacak cilbâbı yoksa, o kadın ne yapsın?” diye sordu. Rasûlullah (s.a.v.): “Kız kardeşi (arkadaşı), elbiselerinden birini ona ödünç versin” buyurdu.⁶¹⁷ Bu hadisin izahını verirken şu bilgiler nakledilmiştir: Sözkonusu hadiste namaz kılmak için mescite gitmenin bayanlar için câiz olduğu ile ilgili delil vardır. Ancak bizim şu dönemimizde bu mekruh kabul edilmektedir. İbnu'l-Melek bunun fitne dolayısıyla olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda bu fikrimizi Şeyhân’ın rivâyet ettiği şu hadis desteklemektedir. Hz. Âişe demiştir ki: “Eğer Peygamber (s.a.v.) kadınların ne yaptıklarını bilseydi Beni İsrâil’in kadınlarını menettiği gibi onları da mescite gitmekten menederdi.”⁶¹⁸ Müellif önce hadisten çıkan hükmü zikretmiş, sonra kendi yaşadığı dönemi dikkate alarak hadisten çıkardığı hükmü ifade etmiş ve bunu destekleyen bir de rivâyet nakletmiştir.”⁶¹⁹

Kadınlara namaza gitmemesini kendi yaşadığı dönemdeki toplumsal olaylar çerçevesinde izah etmesine verdiği bir diğer örnek de şöyledir: Namaz bölümünde temizliğin ve namazın erken kılınması ile ilgili bölümde Cuma namazına

⁶¹⁷ Tirmizî, Cuma 36.

⁶¹⁸ Buhârî, Sıfâtü's-salât 79.

⁶¹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 484.

giden erkek ve kadınların yıkanmasının önemi ile ilgili kısmı şerh ederken şöyle izahlarda bulunmuştur: “Namaza gitmeyen erkek ve kadınların yıkanmasına ihtiyaç yoktur. Kadınların namaza gitmesi ile ilgili durum günümüzde değişmiştir. Çünkü günümüzde onların namaza çıkmaları müstehab amel olarak kabul edilmemektedir.”⁶²⁰

“Bir kişi güzelce abdest alır, cuma namazına gider, hutbeyi ses çıkarmadan dinlerse, iki cuma arasındaki ve fazladan üç günlük daha günahları bağışlanır. Kim hutbe okunurken çakıl taşlarıyla oynarsa, abesle iştigal etmiş olur.”⁶²¹ hadisinin şerhi yapılırken, imama daha yakın olmanın faziletli olduğu vurgulanmıştır. Aliyyu'l-Kârî “Mâlesef zamanımızda ise imamdan uzakta durmak daha faziletli kabul edilir olmuştur” diyerek kendi zamanında bu inceliğe önem verilmediğine dikkat çekmiş ve hadisin şerhine yaşadığı dönemin penceresinde de bakmaya çalışmıştır.⁶²²

2. Yaşadığı dönemdeki örf-adetler: Aliyyu'l-Kârî bazı hadisleri izah ederken tarihî malumat olacak nitelikte o dönemin adetlerinden de bahsetmiştir. Bu adetlerden dine uygun olmayanları beyan etmiş hatta âyetlerle izah etmiştir. Meselâ; “Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı altıdır: Karşılaştığın zaman selâm ver, seni dâvet ederse icâbet et, senden nasihat isterse nasihat et, aksırınca Allâh’a hamdederse “yerhamukellâh” de, hastalandığında onu ziyâret et, öldüğü zaman cenâzesinin ardından git.”⁶²³ hadisinin “hastalandığında onu ziyâret et” kısmını şerh ederken şu bilgileri nakletmiştir: “Mekke’de bazı günlerde hasta ziyaretinin yapılmaması meşhur hal almıştı. Bu âdetin hiçbir aslı yoktur. Tamamen bâtıldır. Bu konu “*Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın*” ⁶²⁴ âyetinin tefsirinde de izah edilmiştir. Cumartesi günü ziyaretin gerçekleştirilmemesi âdeti de yahûdilerden Müslümanlara geçmiş bir âdettir. Dolayısıyla buna itibar etmemek gerekmektedir. Hatta bu günde

⁶²⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 426.

⁶²¹ Muslim, Cuma 27. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Salât 203; Tirmizî, Cuma 5; İbn Mâce, İkâme 62, 81.

⁶²² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 429; Diğer örnekler için bkz., III, 448; VI, 371.

⁶²³ Muslim, Selâm 5.

⁶²⁴ Cuma, 62/10.

doktorun hastaya bakmak için gelmesi durumunda onun hastalıktan kurtulamayacağı da bu (bâtıl) âdetlerden biri kabul edilmiştir.”⁶²⁵

3. Bölgesel teâmül: Müellif hadisin izahında bölgesel izah ve anlayışlara da önem vermiştir. “falan bölgenin görüşü” şeklinde bunu beyan etmiştir. Meselâ; Fıtır sadakası ile ilgili bâb açıklaması yaparken şu görüşlere yer vermiştir: “Bağdatlı’lar, yani ashâbımız (dostlarımız) fıtır sadakasının vâcib olması ile zekâtın farz olmasının aynı döneme denk geldiğini söylerler. Bu da kitap ve sünnetteki nâsslarla belirlenmiştir. Basralı’lar ise fıtır sadakası zekâtın farz olmasından önceki döneme tekâbül ettiğini söylemiştir.”⁶²⁶ Ancak her hangi bir görüşün bir bölgeye tahsis edilmesi kanaatimizce uygun değildir. Tüm bölgenin bir görüş üzerinde icmâ ettiğini söylemenin, ispatı gerektiren bir iddia olduğunu düşünmekteyiz.

5. Dil-Edebiyat Çerçevesinde Değerlendirme

Bir hadisin doğru ve gerçek mânâda anlaşılması, öncelikle hadiste geçen tüm kelimelerin doğru bir şekilde anlaşılmasına ve bilinmesine bağlıdır.

a. Hadislerdeki Kelimelerin İzahı

Hadisleri çözerken bilinmeyen kelime karşımıza çıkarsa ya lügat kitaplarına veya “garîbu’l-hadîs” kitaplarına müracaat ederek anlamaya çalışırız. Kur’ân-ı Kerîm’de bazı garib kelimeler olduğu gibi, hadislerde de anlaşılması zor olan kelimeler vardır. Bu kelimelerin izah edilmesine ihtiyaç vardır. Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasında “Garîbu’l-Kurân” ilmi ne anlam ifade ediyorsa hadislerin anlaşılmasında da “Garîbu’l-hadîs” ilmi onu ifade etmektedir.

Aliyyu’l-Kârî şerhinde bazı hadislerde geçen ve izaha ihtiyaç duyulan kelimeleri âyetlere, hadislere, gramer tahlilleri ve diğer vasıtalarla müracaat ederek açıklamaya çalışmıştır.

⁶²⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 5.

⁶²⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 279.

1. Kelimelerin Okunuşlarını İncelemesi

Aliyyu'l-Kârî sıklıkla kelimelerin değişik okunuşlarına dikkat çekmiş, farklı okunuşların kelimeye yüklediği manalar üzerinde durmuştur. Meselâ;

1. Kelimelerin okunuşu: Abdullah ibn Mesûd'un perşembe günleri insanlara va'z etmesi ile ilgili

كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ. فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ! لَوِدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَرْتَنَا فِي كُلِّ يَوْمٍ. قَالَ: أَمَا إِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْ ذَلِكَ أَنِّي أَكْرَهُ أَنْ أُمْلِكُمْ، وَإِنِّي أَتَخَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَتَخَوَّلُنَا بِهَا مَخَافَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا

“İbn Mesûd halka perşembe günleri va'z ederdi. Adamın biri ona: “Ya Ebâ Abdirrahman! Keşke bize her gün va'z etsen,” dedi. İbn Mes'ûd ona şunları söyledi: “Sizi usandırmamak için her gün va'z etmiyorum. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) da bıkip usanmayalım diye, dinlemeye istekli olduğumuz günleri kollardı.”⁶²⁷ hadisinin şerhini yaparken يَتَخَوَّلُنَا kelimesinin farklı okunuşunu ve kelimenin kökü hakkındaki görüşleri şu şekilde açıklamıştır:

“Bu kelime تخول bâbındandır. Bazı rivâyetlerde (ح) harfî ile okunduğu da ifade edilmiştir. Böyle olunca “durumu gözden geçirmek” anlamı ifade eder. Bazı rivâyetlerde (يتخولنا) şeklinde خ ve ن harfleri ile nakledilmiştir. Kelime böyle okununca da تخول ile aynı mana ifade eder. Ancak kelimenin ن harfî ile değil ل harfî ile olduğuna dair rivâyetlerin çok olduğu söylenmiştir. Bazı âlimler de doğrusunun noktasız ha harfî ile (ح) olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak sahîh hadislerdeki rivâyet şekli noktalı yanı خ harfî ile dir.”

Ebû Amr bu kelimenin يتخولنا şeklinde التعهد anlamında kullandığını söylemiştir... Ancak el-Asmâî, Ebû Amr'ın A'meşe haksızlık yaptığını ve iki şekilde de (ل ve ن) okunabileceğini söylemiştir. Yani يتخولنا ve يتخولنا. Tîbî de bu görüştedir.⁶²⁸ Aliyyu'l-Kârî kelimenin farklı şekilde okunabileceğini ve bu konuda âlimlerin ihtilaf

⁶²⁷ Buhârî, İlm 11, 12; Daâvât 69; Muslim, Munâfikîn 82, 83. Ayrıca bkz., Tirmizî Edeb 72. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 207.

⁶²⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 461.

ettiğini açıklamış, ancak kendisinin hangi görüşte olduğunu beyan etmemiştir.

Başka bir örnek verecek olursak; فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ Kim مَنْ حَدَّثَ بِحَدِيثٍ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ, فهو أحد الكاذبين, benden bir hadis naklederse o, iki yalancıdan birisidir.”⁶²⁹ hadisinde يَرَى kelimesinin farklı şekillerde okunduğuna dikkat çekmiştir: “Bu kelime muzâraat harfinin dammesi ile okunmuştur ki bu durumda الراء kelimesinden türemiş olur ve “يظن” zannediyor anlamına gelir. Aynı zamanda kelime yâ harfinin fethâsı ile de okunur. O zaman kelimenin aslı الرأي olur ve يعلم “biliyor” anlamı taşır.”⁶³⁰

أَتَى أَعْرَابِي النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ: دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ...

Hiz. Peygamber (s.a.v.)’e bir bedevi geldi ve “Ey Allah’ın Rasûlu! Bana öyle bir davranış söyle ki, onu işlediğim zaman Cennete gireyim” dedi...⁶³¹ hadisinde geçen (دلني) kelimesinin okunma şeklini şöyle izah etmiştir: “Bu kelimedeki dal harfi dammeli, lâh harfi de hem şedde hem de fethâ ile okunur. Yani kelimenin anlamı “bana göster” demektir.”⁶³²

Tahâret bölümünün ilk hadisinde şu açıklamalara yer verilmiştir: “Lügat ehlinin cumhuru demiştir ki, الطُّهُورُ وَالْوُضُوءُ kelimeleri mastar anlamında okunmak istenirse dammeli okunmalıdır. Fethâ ile okunduğu zaman ise temizlik yapılan şey anlamı ifade eder.”⁶³³

2. Kelimelerin yazılışı: Kelimelerdeki bazı ince nüanslar hem okunuşuna etki etmekte, hem de anlamında farklılık meydana getirmektedir. Aliyyu’l-Kârî Amr kelimesinin vav harfi ile yazıldığını (عمرو) ifade ederek bu yazma şeklinin Ömer ismi ile karışmaması için olduğunu kaydetmiştir.⁶³⁴ Bu örnekte dikkatimizi çeken bir diğer

⁶²⁹ Muslim, Mukaddime 17; İbn Mâce, Mukaddime 27.

⁶³⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 449.

⁶³¹ Buhârî, Zekat 1; Muslim, İman 15.

⁶³² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 160.

⁶³³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, II, 5.

⁶³⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 142.

husus da Aliyyu'l-Kârî'nin bazı kelimelerle ilgili çok kısa bilgi vermesidir.

2. Kelimelerin Manalarını İzah Etmesi

Aliyyu'l-Kârî kelimelerin lügat manaları üzerinde durmuş ve ihtiyaca binâen bazen kısa bazen de tafsilatlı izahlar vermiştir. O, kelimeleri açıklarken hem lügat, hem de istilâhi anlamlarını kaydetmiştir. Konuyu misallerle izah edelim:

1. Kelime izahları:

ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوَالِيهِ وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَةٌ يَطُورُهَا فَادَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا فَلَهُ أَجْرَانِ

“Üç kimse var ki, kendilerine ecirleri (mükâfatları) iki kat verilir: Kitap ehli’nden bir kişi hem kendi peygamberine, hem de bana imân etmiş olursa, ona iki ecir vardır. Köle olan birisi hem Allah’ın hakkını, hem de efendisinin hakkını öderse onun için de iki ecir vardır. Cârîyesini güzelce terbiye ederek eğittikten sonra onu azâd edip kendine nikahlayan adama da iki ecir.”⁶³⁵ hadisinde (فَادَّبَهَا) kelimesinin izahını yapmıştır. Şöyle ki: “Yani ona hizmet ve edeple ilgili özellikleri ve üstünlükleri öğretti. Çünkü edep oturmasını durmasını güzel şekilde yapmak ve üstün ahlâk demektir.”⁶³⁶

Aliyyu'l-Kârî kelime izahlarını bazan geniş bazan da kısa yapmıştır. Meselâ; Peygamber (s.a.v.)’e salavat getirmenin önemi ile ilgili hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yüzündeki sevinci ifade etmek için kullanılan الْبِشْر kelimesini “Yani sevinç ve ferah işaresi” dir diyerek kısa şekilde açıklamıştır.⁶³⁷

Kelime izahlarından kaynaklanan anlam ve anlayış farklılıkları önemli konulardandır. Çünkü kelimenin yanlış anlaşılmasından dolayı cümle maksadına zıt anlam kazanabilmektedir.

⁶³⁵ Buhârî, İlm 31. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 154.

⁶³⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 154, 446.

⁶³⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 12.

أَمَرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا

الزَّكَاةَ

“Ben, Allah’tan başka bir ilah bulunmadığına, Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şehâdet edip, namazı dosdoğru kılincaya ve zekâtı hakkıyla verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. ...”⁶³⁸ hadisinde (الناس) kelimesinden ne anlaşılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: Şârihlerin ekseriyeti “en-nâs”tan kastın Ehl-i Kitap değil, putlara tapanlar olduğunu söylemiştir. Çünkü Ehl-i Kitap kelme-i tevhîdi söylüyor. Aliyyu’l-Kârî ise “ancak onlar Muhammedu’r-Rasûlullah diyene kadar ya da cizye ödeyene kadar üzerlerinden kılıç kaldırılmaz” diyerek bu hükmün Ehl-i Kitap’ı da kapsadığını söylemiştir.⁶³⁹

2. Kelimelerin kökenleri: Aliyyu’l-Kârî bazı kelimelerin manalarını izah ederken, o kelimenin başka dillerdeki karşılıklarını da vermiştir. Meselâ;

مَا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - النَّقْيَ مِنْ حِينَ ابْتَعَثَهُ اللَّهُ حَتَّى قَبَضَهُ اللَّهُ

“Hz. Peygamber (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiğinden ölünceye kadar has unu görmemiştir”⁶⁴⁰ hadisindeki “saf un ekmeği” anlamını ifade eden النَّقْيِ kelimesinin fars dilinde تَنْيِدَة olarak ifade edildiğini nakletmiştir.⁶⁴¹

Bazen kelimenin aslının hangi dilden geldiğini ifade etmiştir. Meselâ;

رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَجْمَعُ بَيْنَ الْخَرْبِزِ وَالرُّطْبِ

“Rasûlullah (s.a.v.)’ı kavun-karpuzu yaşı hurma ile yerken gördüm”⁶⁴² hadisin izahında الْخَرْبِزِ kelimesinin fars asıllı olduğu ve kavun-karpuz anlamı ifade

⁶³⁸ Buhârî, İman 17, 28; Salât 28; Zekat 1; İ’tisam 2; 28; Muslim, İman 32-36. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Cihad 95; Tirmizî, Tefsîru sûre (88); Nesâî, Zekat 3; İbn Mâce, Fiten 1-3.

⁶³⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 162; VIII, 391.

⁶⁴⁰ Buhârî, Et’ime 23. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 4171.

⁶⁴¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 13.

⁶⁴² Nesâî, Velîme 78; Ahmed ibn Hanbel, *Musned*, XIX, 434.

ettiğini söylemiştir.⁶⁴³

Aliyyu'l-Kârî kelimelerin lügat manasını ifade ederken “Kâmusta şöyle geçmektedir”⁶⁴⁴ diyerek nakilde bulunmuştur. *إِنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ يُبْلِغُونِي مِنْ* “Allah’ın bazı seyyah melekleri vardır, yeryüzünde dolaşırlar. Ümmetimden Bana salat u selâm getirenlerin selâmını bana tebliğ ederler.”⁶⁴⁵ hadisinde geçen *سَيَّاحِينَ* kelimesinin “ساح” kelimesinden türediğini belirtmiştir. Kelimeyi “çok seyahat ederler” şeklinde açıklarken şu ifadelerle yer vermiştir: *سَاحَ* “su aktı, yeryüzünden aktı gitti.”⁶⁴⁶ Bununla kelimenin yeryüzünde yürümek olduğu belirtilmiştir.

3. Kelime-anlam münasebeti: Aliyyu'l-Kârî kelime ve kavramların anlam kazanma olaylarını ve gerekçelerini de izah etmiştir. Meselâ;

كَانَ إِذَا رَأَى الْهِلَالَ قَالَ: اللَّهُمَّ أَهْلُهُ عَلَيْنَا بِالْأَمْنِ وَالْإِيمَانِ وَالسَّلَامَةِ وَالْإِسْلَامِ رَبِّي وَرَبُّكَ اللَّهُ

“Allahım, ayın hilal devresini bize emniyetli, imanlı, selametli ve İslâm üzere geçir. (Ey hilâl) benim de Rabbim, senin de Rabbin Allah’tır”⁶⁴⁷ hadisinde “hilal” kelimesini şu şekilde izah etmiştir: “Hilal aslında bir şey karşısında sesini yükseltmek demektir. Dolayısıyla ay yeni doğunca insanlar onun doğuşunu haber vermek için yüksek sesle sevinç çılgınlıkları atarlardı. Bu olaydan dolayı da ona hilal denmiştir.”⁶⁴⁸

4. Kelime-fıkıh münasebeti: Aliyyu'l-Kârî bazen hadisteki bir kelimeyi açıklarken fikhî hükmü de zikretmiştir. Meselâ;

⁶⁴³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 23; Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, X, 50.

⁶⁴⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I, 225. (س faslı)

⁶⁴⁵ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Mustedrek*, II, 456. (hadis 3576)

⁶⁴⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 9.

⁶⁴⁷ Tirmizî, Daâvât 52. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 2428.

⁶⁴⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 283.

“Hz. Rasûlullah (s.a.v.) نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْخَصْرِ فِي الصَّلَاةِ yaslanarak namaz kılmaktan nehy etti”⁶⁴⁹ hadisinde geçen *الخصر* kelimesini “Eline asâ almak demektir. Kendisine yaslanıldığı için *المخصر* denilmiştir.” Şeklinde izah ettikten sonra fikhî hükmünü de şu şekilde kaydetmiştir: “Özürsüz duvara yaslanmanın mekruh olduğu gibi, ona (asâya) da yaslanmak mekruh kabul edilmiştir.”⁶⁵⁰

3. Kelimeleri Âyetlerle İrtibatlandırması

Aliyyu'l-Kârî hadislerdeki bazı kavram ve kelimelerin iyi anlaşılması için onları âyetlerle irtibatlandırmıştır. Âyetlerle kelimeleri açıklarken sözkonusu hadiste geçen kelimelerin kaynağını aslında o âyetin oluşturduğunu da vurgulamıştır. Şimdi bu konu ile ilgili birkaç örneğe bakalım:

1. Kelime-âyet irtibatı: Abdullah es-Sekafî diyor ki, ben Rasûlullah (s.a.v.)’a dedim ki, “Ya Rasûlallah! Bana öyle bir şey öğret ki, senden sonra kimseye o konuda bir şey sormayayım.” O (s.a.v.) da, şöyle buyurdu, **ثُمَّ اسْتَقِمَّ**, “ثُمَّ اسْتَقِمَّ بِاللَّهِ، قُلْ أَمَنْتُ بِاللَّهِ، ثُمَّ اسْتَقِمَّ” Allah’a inandım de ve istikâmet üzere ol!”⁶⁵¹ Aliyyu'l-Kârî bu hadiste geçen (ثم استقم) kelimesinin açıklamasında *سُيُفْهَسِيز “Rabbimiz Allah’tır”* İnَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا *deyip de, sonra dosdoğru olanlar*⁶⁵² âyetini kelime ile irtibatlandırmıştır. Daha sonra izahına şu şekilde devam etmiştir: “Yani buradaki istikametten maksat, Allah’ın emirlerine uyma ve nehiyelerinden kaçınmaktır. Böyle olunursa **فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ** (onlara hiçbir korku yoktur, mahzun da olmayacaklar.)⁶⁵³ âyetinin kapsamına girerler.”⁶⁵⁴

Aliyyu'l-Kârî kelime izahında kullandığı âyetin daha iyi anlaşılması için onu başka âyetlerle desteklemiş ve irtibatlandırmıştır. Meselâ; yukarıda

⁶⁴⁹ Buhârî, Salat 17. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 481.

⁶⁵⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 58.

⁶⁵¹ Muslim, İman 62.

⁶⁵² Fussilet, 41/30.

⁶⁵³ Ahkaf, 46/13.

⁶⁵⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 153.

kaydettiğimiz istikamet üzere olma emrinde delil olarak gösterdiği âyetin ardından şu âyeti de kaydetmiştir: تَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) va’dedilmekte olan cennetle sevinin!”.⁶⁵⁵ Aliyyu’l-Kârî böylece sadece hadislerdeki muğlak kelimelerin anlaşılmasını değil, aynı zamanda açıklamak için istifade ettiği âyetlerin de doğru anlaşılması gerektiğine önem vermiştir.⁶⁵⁶

Aliyyu’l-Kârî, namazın ardından okunacak tesbihâtın sayısı ile ilgili

مُعَقَّبَاتٌ لَا يَحِيبُ قَائِلُهُنَّ - أَوْ قَاعِلُهُنَّ - دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ: ثَلَاثًا وَثَلَاثُونَ تَسْبِيحَةً، وَثَلَاثًا وَثَلَاثُونَ تَحْمِيدَةً، وَأَرْبَعًا وَثَلَاثُونَ تَكْبِيرَةً

“Namazlardan sonra söylenen öyle zikirler vardır ki, kim onu farz namazlarından sonra söylerse hiçbir zaman zarara düşmez. Bunlar otuz üç defa “Subhanallah,” otuz üç kere “Elhamdulillah,” otuz dört kere de “Allahu ekber” demektir.”⁶⁵⁷ hadisinde geçen معقبات kelimesin, tesbihatın namazdan sonra yapılması veya sevab getirici ve günahları giderici olması nedeniyle kullanıldığını ifade etmiştir. Kelimenin bu anlamda kullanıldığını şu âyetle iritbatlandırarak açıklamıştır: لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ “Onun hükmünü bozacak kimse yoktur”.⁶⁵⁸ Bu âyetin anlamı Allah’ın hükmü için nesh yoktur, yani gecikme yoktur, demektir.”⁶⁵⁹

Aliyyu’l-Kârî kelimelerin anlamını izah ederken bazen birden fazla âyetle iritbatlandırma da yapmıştır. Meselâ; Sadaka mallarından talep etmektense, verildiği kadarını alıp sabretmenin önemli olduğunu ifade eden hadisin izahında sabır kavramı ile ilgili birkaç âyet sıralamıştır. Şöyle ki: “Sabır her durumda en üstün ve faziletli ameldir. Bunun için Allah-u Teâlâ sabrı namazdan önce zikretmiştir. Meselâ; şu âyette olduğu gibi; وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ. (Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım

⁶⁵⁵ Fussuleet, 41/30.

⁶⁵⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 154.

⁶⁵⁷ Muslim, Mesâcid 144. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 966.

⁶⁵⁸ Rad, 13/41.

⁶⁵⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 41.

isteyin...)”⁶⁶⁰ Aliyyu’l-Kârî sabırla alakalı âyetleri sıralamaya şu şekilde devam etmiştir: *الْعَبْدُ: نِعْمَ صَابِرًا اَنَا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا... (Gerçekten biz (Eyyub’u) sabırlı bulmuştuk. Ne iyi kuldu).*⁶⁶¹ *(O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.)*⁶⁶² *(Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin.)*⁶⁶³ *(Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile dir.)*⁶⁶⁴ Aliyyu’l-Kârî “Sabr” kelimesinin âyette neden namazdan önce geldiğini açıklamakla birlikte sabırla ilgili birçok âyetler olduğunu da kaydetmiştir.⁶⁶⁵

Aliyyu’l-Kârî zikir meclislerine sekînetin inmesi ile ilgili

لَا يَقْعُدُ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا حَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ، وَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فَيَمْنُ عِنْدَهُ

“Allah’ı zikretmek için bir mecliste oturanları melekler halka çevirerek kuşatırlar, ilâhi rahmet onları kaplar, üzerlerine sekînet iner. Allah, katında bulunanlar onlardan bahseder.”⁶⁶⁶ hadisinin şerhinde “السكينة” kelimesini âyetler ışığında şu şekilde izah etmiştir: “Tatmin olma ve vakarlı olma” anlamına gelir. Bu anlamda tatmin olmak kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle kullanılmıştır: *أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ (Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.)*⁶⁶⁷ Sekinet kelimesi de Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde kullanılmıştır: *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O’dur.*⁶⁶⁸

2. Kalp benzerliği: Mirkâtu’l-Mefâtîh’te bazı durumlarda hadislerde geçen

⁶⁶⁰ Bakara, 2/45.

⁶⁶¹ Sad, 38/44.

⁶⁶² Ahkaf, 46/35.

⁶⁶³ Tur, 52/48.

⁶⁶⁴ Nahl, 16/127.

⁶⁶⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 306.

⁶⁶⁶ Muslim, Zikr 38. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 2261.

⁶⁶⁷ Rad, 13/28.

⁶⁶⁸ Fetih, 48/4.

cümle kalıplarının Kur’ân-ı Kerîm’deki hangi âyetin kalıbına uygun geldiğine de vurgu yapılmıştır. Meselâ; yanında çocuğu olan annenin Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Allah’ın merhameti ile ilgili soru sormasını anlatan hadiste, annenin sorduğu soru kalıbının Kur’ân-ı Kerîm’deki âyeti hatırlattığı şu şekilde beyan edilmiştir: Anne Hz. Peygamber (s.a.v.)’e sordu . أَلَيْسَ اللَّهُ أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ؟ O da بَلَى diyerek cevapladı. Bu Kur’ân-ı Kerîm’deki şu vezindedir: أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى .⁶⁶⁹ Aliyyu’l-Kârî cümle yapısı bakımından hadislerin âyetlere muvâfık olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷⁰

4. Kelimleri Başka Hadislerle İrtibatlandırması

Aliyyu’l-Kârî hadislerdeki bazı kelimeleri diğer hadislerle de irtibatlandırarak açıklamıştır. Meselâ; “Niyet hadisi”nde geçen niyet kelimesinin gerçek anlamdaki maksadını hadislerle destekleyerek şöyle açıklamıştır: “Yanılarak veya gaflet anında gerçekleşen niyet geçerli değildir. Şöyle ki, hadiste buyrulur, “Allah sizin suretinize ve mallarınıza bakmaz. Ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁶⁷¹ Başka rivâyette de “kalplerinize ve niyetlerinize” ibaresi geçmektedir. Eğer bir kimse kalbi ile öğle vaktinde öğle namazına niyet etse, ancak dili ile ikinci namazı için niyet ederse hiçbir zararı olmaz.⁶⁷²

Aliyyu’l-Kârî kelimelerin sözlük anlamından daha çok hadisdeki manasına dikkat çekmiş ve izahlarını hadislerle desteklemiştir. Meselâ; “Hicret” kelimesini şöyle açıklamıştır: “Hicret, vuslatın zıddıdır. Küfrün yayıldığı vatandan ayrılıp İslâm devletine sığınmaktır. Mekkeliler’in Müslümanlara yaptıkları eziyetler çekilmez hadde gelince Müslümanlar Habeşistan’a ve Medîne’ye hicret etmişlerdir. Sünnet’in yaşanmadığı memlekette sünnete uygun hayat tarzının olduğu memlekete nakl-î mekan etmek de hicretten sayılmıştır. İlim talep ve tahsil etmek, hacc farızasını edâ etmek ve insanların şerrinden korunmak için vatanını terk ederek gitmek de birer

⁶⁶⁹ Araf, 7/172.

⁶⁷⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 217.

⁶⁷¹ Muslim, Birr 34.

⁶⁷² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 94.

hicrettir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Fetihten sonra hicret yoktur”⁶⁷³ hadisinde yasaklanan hicret Mekke'den Medîne'ye yapılan hicrete mahsustur. Ancak Dâru'l-Küfür'den Dâru'l-İslâm'a hicret hâlâ devam etmektedir. Günahlardan kaçınmanın da hicret etmek olduğu hadislerle sabittir: “Muhâcir Allah'ın yasakladığı şeylerden hicret eden kimsedir.”⁶⁷⁴

5. Kelimeler Arasında Mukayese Yapması

Aliyyu'l-Kârî hadiste kullanılan bazı kavram ve kelimelerin iyi anlaşılması için aynı anlama gelecek veya mahiyet farklılığı olsa da birinin diğerinin yerine kullanılma sebeplerini izah etmiştir:

1. Anlam mukayeseleri: Teşehhüd'de dua etme ile ilgili hadisin şerhinde Mesîh Deccalı ve Mesîh Îsâ'yı derinlemesine açıklamış ve aralarında mükayese etmiştir. Şöyle ki, O, Deccal'ı “hilekar, düzenbaz anlamına geldiğini ifade ederek tüm kötü ve müfsîd amellerin Mesîhi” olarak adlandırmıştır. Çünkü Deccal'ın yüzünün bir kısmı silinmiş, aşınmış şekildedir. Aliyyu'l-Kârî Deccal hakkındaki bilgilere mesîh kelimesini gramer açısından inceleyerek devam etmiştir. O, Deccal'a takılan Mesîh adı ile, Meryem oğlu Îsâ'ya takılan Mesîh isimlerini birbirinden ayırmış ve bunların farklı şeyler olduğuna dikkat çekmiştir. Şöyle ki: “Mesîh kelimesi mef'ûl anlamında faîl bâbından türemiştir. Hal böyle olunca bu kelime “gözü olmayan, gözü gitmiş” anlamı ifade eder ki, gözü tüm iyiliklerden temizlenmiş ve uzaklaşmış demektir.” Veya “yüzünün bir tarafı mesh edilmiş (aşınmış) şekilde yaratılmış, ne kaşı ne de gözü vardır” demektir. Kelimeyi faîl bâbından fâil anlamında düşündüğümüz zaman o, “yer yüzünü sık-sık mesh (seyahat) ederek oraları perişan etmesi anlamı” ifade etmektedir. Ancak Mekke ve Medîne şehirlerine dokunamayacaktır. Çünkü bu şehirler Allah'ın muhafazası altındadır. Sonuçta Meryem oğlu Mesîh Kudüs muhasarasında onu öldürecektir. Buradaki Mesîh kelimesi Hz. Îsâ'nın lakabıdır. İbrânice'de mesîh kelimesi mübarek şahıs anlamına

⁶⁷³ Buhârî, Menâkibu'l-Ensâr 45; Cihâd 1, 27, 184; Muslim, Hac 445; İmâret 85. Ayrıca bkz., Tirmizî, Siyer 32; Nesâî, Bey'at 15.

⁶⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, I, 101; Hadîsin kaynağı için bkz., Buhârî, İman 4,5; Rikâk 26; Muslim, İman 64-65.

gelir. Çünkü o mesh ederek hastalara şifa vermiştir. Yer yüzünde çok seyahat ettiği için de ona mesîh denmiş olabilir. Aynı zamanda annesinin karnından yağla mesh edilme sonucu çıktığı için de mesîh denmiş olabilir. Zekeriya (a.s)’nın onu mesh etmesinden dolayı da mesîh lakabı almış olması ihtimaller arasındadır.⁶⁷⁵

“Kitâbu’l-ilm”in birinci bölümünde yer alan “Benden bir âyet bile olsa tebliğ edin...”⁶⁷⁶ konulu hadiste, hadis kelimesi için “âyet” ifadesinin kullanılmasını geniş şekilde açıklamış ve âyet kelimesi ile hadis kelimesi arasında şöyle mükayeseler yapmıştır: Burada âyetten kasıt zâhiri anlamıdır. Yani bir âyet miktarı olsa bile demektir. Âyet denilmesindeki maksat, tebliğde en az miktarına bile önem verilmesine dikkat çekmektir. Bundan dolayı da hadis denmemiştir. Bunu iki şekilde anlayabiliriz:

Birincisi: Âyetleri yaymakla beraber tebliğ edilmesi vâcibdir. Onlar tevâtür derecesinde tahammül edilmiştir. Allah onları muhafaza edip tahriften korumasına kefil olmuştur. “*Hiç şüphesiz, zikri (Kurân’ı) Biz indirdik; onun koruyucuları da gerçekten Biziz.*”⁶⁷⁷ İlk tebliğde hadisin söylenmesi ile ilgili bir şey yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in âyetlerin bâki kalması için şiddetli ihtimam göstermesi diğer mucizelerindendir.

İkincisi: Her şey açıktır. Âyet’ten kasıt faydalı sözdür. Kim onu korursa kurtulur. Dînî nasihattir. Yani az bile olsa benden hadisleri tebliğ edin. Eğer dense ki, neden az bile olsa âyet denmiştir, az bile olsa hadis denmemiştir. Buradaki kasıt nedir? Deriz ki, iki cevabı vardır. Birincisi: Hadisler de âyetlerin içindedir. Çünkü onları Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ etmiştir. İkincisi: Müslümanlar Kur’ân-ı Kerîm kırâatına, öğrenmeye, öğretmeye ve yaymaya daha isteklidirler. Buna göre de Allah onu korumakla mükellef kılmıştır. Zâhir olan şudur ki, kelâmı müfid âyet ve hadisten kapsamlıdır. Âyet kelimesinden istifade edilmesinin sebebi onun şerefi ile ilgilidir. Âyet’ten kasıt Hz. Peygamber (s.a.v.)’e vahy olunan hüküm ve hikmetlerdir. Bu da

⁶⁷⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 21

⁶⁷⁶ Buhârî, *Enbiya* 50.

⁶⁷⁷ Hicr, 15/9.

okunan veya okunmayan vahiyden daha kapsamlıdır. Onun sadrından sâdır olan her şey âyettir. Onun risaletine delalet eder. Bu tür ilmin ümmî birinden sâdır olması mûcizedir.”⁶⁷⁸

Aliyyu'l-Kârî hadiste, hadis kelimesi değil âyet kelimesinin kullanılmasının sebebini soru cevap metodu ile geniş şekilde mukayese ederek şerh etmiştir. Bazen de kelime mukayesesi yapılırken her kelime ile ilgili âyetleri de delil olarak göstermiştir. Bu metod “halil” ve “habib” kelimelerinin mukayesesi ve aralarındaki farkların izahında daha açık şekilde görünmektedir.⁶⁷⁹

2. Cümle mukayeseleri: Aliyyu'l-Kârî kelimeler arasında mukayese yapmakla beraber zaman zaman cümle veya ifadeler arasında da mukayese yaparak muğlaklığı aradan kaldırmaya çalışmıştır. Mucizelerle ilgili bölümde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Sevr mağarasında Hz. Ebû Bekir’e söylediği “Ya Eba Bekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkındaki düşüncen nedir?” hadisinde zikr olunan الله ثالثهما ile الله ثالثهما ifadelerinin farklı olduğunu şu şekilde izah etmiştir: “Ben derim ki, birinci ifadede “üçüncüsü Allah’tır” anlamında tahsîs etme vardır. İkinci ibare ise “Onlardan üçüncüsü Allah’tır” anlamını ifade eder.”⁶⁸⁰

b. Hadislerdeki Kavramların İzahı

Aliyyu'l-Kârî hadiste geçen kavramları da izah etmiştir. Bunu yaparken diğer şerhlere muracaat etmiş ve varsa fikrini destekler mahiyette âyet ve hadis kaydetmiş böylece fikir ve açıklamalarının temel kaynaklara uygun olduğunu belirtmek istemiştir. Bazen kendi fikrini söyleyerek diğer âlimlerden farklı düşündüğünü ifade etmiş, zaman zaman da hikâye ve olayları sözkonusu kavram ile ilişkilendirerek daha düzgün anlaşılmasını hedeflemiştir. Kavramlara verdiği anlamlar bazen uzun olduğu gibi bir cümle kadar kısa da olabilmektedir. Şöyle ki:

1. Kavram izahları: Abdulkays heyeti Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yanına

⁶⁷⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 446.

⁶⁷⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, X, 33.

⁶⁸⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, XI, 4.

gelerek, kendilerinin sadece haram aylarda gelebileceklerini ifade ettikleri hadiste, haram aylarla ilgili kısa bilgilere şu şekilde yer verilmiştir: “Buradaki haram kelimesi cins için kullanılmıştır. Çünkü haram aylar dört adettir: Peşpeşe gelen Zu’l-kâde, Zu’l-hicce ve Muharrem ile tek başına gelen Receb. Bu konu Kur’ân-i Kerîm’de şöyle beyan edilmiştir:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ

“Muhakkak ki ayların sayısı, Allah Teâlâ’nın indinde, Cenâb-ı Hakk’ın kitabında gökleri ve yeri yarattığı günden beri onikidir. Bunlardan dördü haram aylardır.”⁶⁸¹ Hz. Peygambere bu aylar haricinde onun yanına gelemeyeceklerini iletiler. Cahiliyye döneminde kabileler kendi aralarında bu dört ay haricinde savaş ediyorlardı. Amaçları bu aylara tazim etmek ve harp etmeden, gaspa uğramadan beytu’l-haramı ziyaret etmekten ibaretti. Bu aylar haricinde ziyaretlerin gerçekleştirilmesi güvenli değildi. Bir birilerine güven ancak bu aylarda verilirdi. Bundan dolayıdır ki, hadiste de bu ayda Rabîa kabilesinden temsilcilerin gelmeleri zikredilmiştir.

Bu aylarda harp edilmemesi İslâmın ilk döneminde idi. Ancak sonraki yıllarda bu yasak

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

“Müşrikleri nerede ne zaman bulursanız öldürün”⁶⁸² âyetin hükmü ile nesh edilmiştir.⁶⁸³

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَةٍ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيَعْلَمُهَا

“İki kişiden başka kimseye hased edilmez. Biri, Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse, diğeri Allah’ın kendisine verdiği ilimle

⁶⁸¹ Tevbe, 9/36.

⁶⁸² Tevbe, 9/5.

⁶⁸³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 169.

yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse”⁶⁸⁴ hadisinde Aliyyu’l-Kârî “hased” kavramını şöyle açıklamıştır: “Hased, birisinden nimetin alınarak kendisine verilmesini istemektir. Doğrusu bu hadisteki hased daha kapsamlıdır. Ve her haliyle gerçekleşmesini istemek yani proje, söz ve hareketlerle olsun hepsi zemm edilmiştir. Buna göre de Kur’ân-ı Kerîm’de “*Haset edenin hasedinin şerrinden*”⁶⁸⁵ buyrulmuştur. Eğer nimet kâfir ve fâsıkın ise ve bununlar Allah’a isyan için kullanılacaksa, bu kapsamın dışında tutulmuştur. Bu hadisteki maksad gıpta etmektir. Böyle olunca anlamı “aynısını kendisi için de istemek” olur. Haset kavramı mecaz anlamında kullanılmıştır.⁶⁸⁶

Başka bir hadisin izahında da hased kavramını “hakiki” ve “mecazi” şeklinde iki kısma ayırarak izah etmiştir: Hakiki hasedin yukarıda kaydedildiği şekilde “nimetin başkasından alınmasını ve kendisine verilmesini istemektir” olduğunu ve bunun da icmâen haram kabul edildiğini ifade etmiştir. Mecâzi hasedi de “nimetin başkasından alınmadan kendisinin de olmasını temenni etmektir” şeklinde izah etmiştir. Temenni edilen şeyler dünya ile ilgili ise mübahtır, fakat dinle ilgili ise müstehap’tır.⁶⁸⁷

“Allah’a inandım de ve istikamet üzere ol”⁶⁸⁸ meâlindeki hadiste geçen “istikâmet” kavramını açıklarken “herkesin günahlardan yeteri kadar sakınamayacağını insanların aslında hata etme kabiliyetinin olduğunu ve çamurunun nisyan suyu ile yoğrulduğunu” ifade ettikten sonra fikrini şu hadisle desteklemiştir: “Allah Rasûlu (s.a.v.) buyurmuştur ki, “Hepiniz hata edicisiniz. Ancak hata edenlerin en hayırlısı tevbe edenlerinizdir.”⁶⁸⁹

Bazı kavramların izahında ise hiçbir âlimin görüşüne müracaat etmeden sadece kavram ile ilgili kendi kanâatini belirtmiştir. Meselâ; Zikir bölümünde

⁶⁸⁴ Buhârî, İlm 15.

⁶⁸⁵ Felak, 113/5.

⁶⁸⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 452.

⁶⁸⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 10.

⁶⁸⁸ Muslim, İman 62.

⁶⁸⁹ Tirmizî, Kıyâmet 49; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 163; I, 507; IV, 4.

“kelime-i tevhîdi” şöyle açıklamıştır: “Şüphesiz yok ki, zikirlerin en faziletlisi Lâilâheillallah’tır. Bu kelime iman şartlarının üzerine bina edildiği bir asıldır. En üstün kelimedir. O, İslâm değirmeninin etrafında döndüğü eksendir. İman şubelerinin en üstünüdür.”⁶⁹⁰

Aliyyu’l-Kârî bazen de kavramları açıklarken kavramı izah etmiş âlimlere bazı itirazlarını da dile getirmiş ve bu konudaki kendi fikrini beyan etmiştir. Meselâ; İlimin haddi ile ilgili

سُنُّ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : مَا حَدُّ الْعِلْمِ الَّذِي إِذَا بَلَغَهُ الرَّجُلُ كَانَ فَقِيهًا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : " مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا فِي أَمْرِ دِينِهَا، بَعَثَهُ اللَّهُ فَقِيهًا، وَكُنْتُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَافِعًا وَشَهِيدًا

Haz. Peygamber (s.a.v.)’e “İnsanın fakih sayılması için bilmesi gereken ilmin sınırı ne kadardır?” diye soruldu. O da, “Kim dini konuda kırk hadis ezberlerse Allah onu fakih olarak haşır eder. Ben de kıyamet günü ona şefaatçi ve şahit olurum”⁶⁹¹ şeklinde hadisin şerhini yaparken “hadd” kavramını Râgıb el-İsfahânî (ö. 425/1034)’den naklederek açıklamıştır. Fakat daha sonra bunu yeterli bulmayarak kendi izahını yapmıştır: “Râgıb’a göre, hadd sınırlandırılmış bir şeydir. “Diğerlerinden ayıran husus” anlamına gelir. Ben ise derim ki, bu kavram muhdestir. Buradaki hadden maksat miktardır.”⁶⁹²

Aliyyu’l-Kârî bazı kavramları da bir cümle kadar kısa bilgilerle açıklamıştır. Takvâ kavramını “Şirk, günah, şüpheleri terk etmek, ihtiyaç ve gafleti azaltmak, Allah’tan başka hatıra gelen şeyleri unutmak” şeklinde kısa izah etmiştir.⁶⁹³

2. Kavramları olaylarla izah etme: Aliyyu’l-Kârî bazen de kavramları açıklamış ve daha iyi anlaşılması için o kavramla ilgili bir olay nakletmiştir. Böylece kavramın hadis içerisinde ne anlamda kullanıldığını göstermiştir. Meselâ; Vera’

⁶⁹⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 54.

⁶⁹¹ Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, III, 240. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 258.

⁶⁹² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 513.

⁶⁹³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 291.

kelimesi ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır: “Vera’, yeterince araştırmadan kimseden bir şey almamaktır. Tâki o konuda şüphe olmadığına kesin kanaat getirilsin. Bu konuda Hz. Ebû Bekir (r.a.) hakkında şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: “Bir gün kölesi ona süt getirir ve o da ondan içer. Kölesi ona der ki, “Sana bir şey verdiğim zaman hep bana bunun nereden olduğunu sorardın. Bu süt hakkında birşey sormadın.” Bunun mukabilinde Hz. Ebû Bekir (r.a.) de o sütün hikayesini sordu. Köle şöyle cevap verdi. “Cahiliyye rukyesi ile bir kavme rukye yaptım ve onlar da karşılığında bana bu sütü verdiler. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir istifra ederek şöyle dua etti: “Ya Rabbi! Benim gücüm buna yetiyor. Damarlarımda kalanını sen bilirsin.”⁶⁹⁴ Örnek sadece kavram açıklaması için verildiğine göre, (cahiliye) kahinlik, baht bakıcılığı konularına temas edilmemiş ve rukyenin caiz olup olmaması, kazancının helal olup olmaması gibi konulara temas edilmemiştir.

c. Hadislerin İzahında Edebî Sanatları Kullanması

Bir söz doğrudan anlaşıldığı gibi dolaylı anlatımlar yoluyla da anlaşılabilir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’de olduğu gibi hadislerde de zâhiri ve mecâzi manalar söz konusu olmaktadır. Bu konu o kadar önemli görülmüştür ki, hadislerde geçen mecazları konu alan müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan bir tanesi, Şerif Rızâ (ö. 406/1015)’nın “*el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye*” isimli eseridir. Eserde 361 adet hadis değerlendirilerek tahlil edilmiştir.

Aliyyu’l-Kârî de hadislerde geçen mecâz ifadelerle değinmiş, bunların nasıl anlaşılması gerektiğini şerhinde ortaya koymuştur. Eğer mecâzi olarak anlaşılması gereken bir hadis, zahiri olarak anlaşılmış ve şerh edilmişse bu durum hadislerin yanlış anlaşılmasına yol açar. Bu açıdan hadislerin doğru anlaşılıp, gerektiği şekilde şerhi yapılabilmesi için mecâz ifadelerin bilinmesi önem arz etmektedir. Konuyu örneklerle izah edelim:

1. Mecâz: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.), “Burnu sürtülsün! Burnu sürtülsün! Burnu sürtülsün!” buyurdu. Bu dehşetli ikaz üzerine huzurunda

⁶⁹⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 35.

bulunanlar, “Kimin burnu sürtülsün ya Rasûlallah?” diye sordu. Cevap şöyle geldi: “Ramazan’a girip de ondan günahları bağışlanmış olarak çıkamayanın; yanında anne-babasından biri veya ikisi ihtiyarladığı halde, onların gönlünü kazanarak Cennet’i hak edemeyenin; yanında ismim anıldığı halde bana salât-u selâm getirmeyenin.”⁶⁹⁵ Bu hadisin şerhinde “Anne-babasına yaşlılık çağında ulaştığı halde onlar vesilesiyle cennete giremezse burnu yere sürtülsün” ifadesini izah ederken, buradaki “anne-babanın bir insanı cennete sokması” ifadesinin mecaz olduğu, aslında onların kimseyi cennete veya cehenneme sokma güçlerinin ve yetkilerinin olmadığını söylemiştir. Gerçekte insanları cennete veya cehenneme sokan Allah’tır. Bu hadisteki maksat bir kimsenin anne ve babasına hizmet etmesi sonucu cennete girme hakkı kazanmasıdır.⁶⁹⁶

Aliyyu’l-Kârî, “Ben namazı kulumla kendi aramda ikiye böldüm”⁶⁹⁷ hadisinin şerhini yaparken, buradaki namaz kelimesinin mecaz olduğu, asıl kastedilenin fâtiha suresi olduğunu ifade etmiştir. Aliyyu’l-Kârî bu ifadenin mecazi olduğunu şu şekilde vurgulamıştır: “Aslında burada genel olan, bir kısma atfedilme (إِطْلَاقُ الْكَلِّ عَلَى الْبَعْضِ) bâbından mecaz kullanılmıştır. Çünkü o, (fâtiha suresi) namazın bir kısmıdır.”⁶⁹⁸

2. Teşbîh ve temsîl: Aliyyu’l-Kârî hadisleri şerh ederken teşbîh ve temsillerden de istifade etmiş ve hadislerin daha doğru anlaşılabilmesini temin etmiştir. Meselâ; “Mümin kul günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanmasını dilerse nokta silinip kalbi cilâlanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar.”⁶⁹⁹ meâlindeki hadisin izahında bu durumu beyaz gömleğe benzeterek izah etmiştir. Nasıl ki, siyah bir nokta beyaz gömleğin güzelliğine zarar verirse, günah da müminin kalbine aynı şekilde zarar verir, onun

⁶⁹⁵ Tirmizî, Daâvât 100.

⁶⁹⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 12.

⁶⁹⁷ Muslim, Salât 38; Muvatta, Salât 39.

⁶⁹⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, II, 507.

⁶⁹⁹ İbn Mâce, Zühhd 29.

kalbini kirletir.”⁷⁰⁰ diyerek temsil sanatını kullanmıştır. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîmi okumaya teşvik etmek için öğrenilen her ayetin büyük bir deveye sahip olmaktan daha değerli olduğunu temsil metoduyla izah etmiştir.⁷⁰¹

d. Hadislerin İzahında Darb-ı Meselleri Kullanması

Darb-ı mesel, meydana gelen bir durumu, misal getirerek ve temsil yoluyla anlatmak için kullanılan kalıplaşmış sözlerdir.⁷⁰² Daha önce yaşamış insanlardan nakledilen meseller, daha sonraki nesiller için darb-ı mesel haline dönüşür ve benzer olaylarda bu darb-ı meseller kullanılır. Darb-ı meseller için hadis kitaplarının bazılarında müstakil bölümler bile açılmıştır.⁷⁰³ Ayrıca bu konuda müstakil eserler de yazılmıştır. Aliyyu’l-Kârî hadisleri izah ederken darb-ı mesel ve hikmetli sözleri kullanmayı ihmal etmemiştir. Şöyle ki:

1. Darb-ı meseller: Aliyyu’l-Kârî de hadislerin izahında anlatmak istediği mananın doğru anlaşılması için bazı darb-ı mesellerden istifade etmiştir. Meselâ; “Peygamber (s.a.v.) konuştuğu zaman kelimeleri üç defa tekrarları ki, daha iyi anlaşılsın” meâlindeki hadisin açıklamasını izah ederken, üç kere tekrarlamanın mahiyetini izah etmiş ve sonunda şu darb-ı meseli kullanmıştır: مَنْ لَمْ يَفْهَمْ فِي ثَلَاثِ مَرَّاتٍ لَمْ يَفْهَمْ أَبَدًا “Üç kerede bir şey anlamayan, ebedîyen hiçbir şey anlamaz.”⁷⁰⁴

“Kıyâmet gününde insanların en şerlisi ilmi ile faydalı olmayan kimsedir” hadisinin izahında “Cahilin bir defa, âlimin ise yedi kere vay haline” darb-ı meselinden istifade ederek âlimin sorumluluğuna dikkat çekmiştir. Bir sonraki hadisin şerhinde de اَنَّ فَسَادَ الْعَالَمِ فَسَادُ الْعَالَمِ “Âlimin fesâdı âlemin fesâdı demektir” anlamında darb-ı meselden istifade ederek âlimin değerine dikkat çekmiştir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 173.

⁷⁰¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 7.

⁷⁰² Tahânevî, *Kitabu Keşşafî İstilahâtî l-Funun*, II, 872-873.

⁷⁰³ Bkz., Tirmizî, *Kitabu l-Emsal*.

⁷⁰⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 462.

⁷⁰⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 525.

İlim bâbında diğer bir hadisin şerhinde cehenneme düşecek ilim ehlinde birilerinin de kendi çıkarları için emirleri ziyaret edenlerin olduğunu açıklarken, şu darbı-meseli zikretmiştir: *بُنْسَ الْفَقِيرُ عَلَى بَابِ الْأَمِيرِ، وَنِعْمَ الْأَمِيرُ عَلَى بَابِ الْفَقِيرِ* “Emîrin kapısına giden fakir ne kötüdür, fakirin kapısına giden emîr de ne iyidir.”⁷⁰⁶

2. Hikmetli sözler: Aliyyu'l-Kârî bazen âlimlerden darb-ı mesel olabilecek nitelikte ifadeleri nakilde bulunmuştur. Meselâ; Namaz bölümünde “Eğer namaz vaktinde yemek hazırsa, önce yemekten başlayın...” hadisin şerhini yaparken Ebû Hanîfe'den naklettiği şu ifade ile hadisin şerhine katkıda bulunmuştur: *لَا يُكُونُ أَكْلِي كُلُّهُ صَلَاةً أَحَبُّ مِنِّي أَنْ تَكُونَ صَلَاتِي كُلُّهَا أَكْلًا* “Yemeğimin hepsinin namaz olması, namazımın tamamının yemek olmasından daha iyidir.” Böylece Aliyyu'l-Kârî yemek hazır olunca ve vakit de müsait olunca yemeğe başlanmasının uygun olacağını Ebû Hanîfe'nin anlamlı cümlesi ile nakletmiştir.⁷⁰⁷

Bazen de “Edibler şöyle demiştir” diyerek darb-ı mesel olabilecek nitelikte cümlelerden istifade etmiştir. Meselâ; erkeğin hanımı ile yaşadığı mahrem konuları kimseye anlatmaması gerektiğini ifade eden hadisin şerhinde ediblerden şu nakilde bulunmuş ve hanımının ayıplarını başkalarına anlatmanın doğru olmadığını ifade etmiştir. “Ediplerden biri şöyle demiştir: “Hanımımı boşamak istiyorum” dedim. Dediler ki, “neden?” Dedim ki, “anlatamam çünkü o benim hanımımdır. Onun kusurlarını nasıl anlatırım.” Onu boşayınca dediler “neden boşadın?” dedim ki, “yabancı bir hanımın ayıplarını nasıl anlatabilirim?”⁷⁰⁸

e. Hadislerin İzahında Şiirleri Kullanması

Şerhlerde kullanılan bir diğer malzeme de hadislerle ilgili olan şiirlerdir. Şiirler, şerhlerin edebî ve sanat yönünü zenginleştiren unsurlarıdır. Dolayısıyla şâirler şerhlerinde şiiri kullanmaktan mustağnî kalamamışlardır. Aliyyu'l-Kârî de hadisleri şerh ederken şiir ve manzumlardan istifade etmiştir. Bu şiirler bazen şâirlerin ismi belirtilerek, bazen de “ne güzel ifade edilmiştir” gibi genel ifadelerle

⁷⁰⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 530-531.

⁷⁰⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 131.

⁷⁰⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 348.

nakledilmiştir. Zaman zaman kendi fikrini de şiirlerle ifade etmiştir. Meselâ;

1. Şiirler: “Müslüman, diğer Müslümanların, elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir.”⁷⁰⁹ hadisini açıklarken birine dil ile eziyet vermenin el ile eziyet etmekten kolay olduğu ve hadiste dilin elden önce zikredilmesinin hikmetinin de bu olduğunu ifade ettikten sonra fikrini şu şiirle desteklemiş, ancak müellifini ve eser ismini belirtmemiştir:

جَرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا التَّنَامُ

وَلَا يَلْتَمُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

“Oklarla açılan yaraların tedavisi vardır

Dilin açtığı yaranın ise tedavisi yoktur.”⁷¹⁰

Bazen de Aliyyu’l-Kârî şiirden istifade ederken “Nasıl da güzel söylemiş” diyerek şiirin müellifini belirtmeden nakletmiştir. Meselâ; “Ey Abdallah! Filan kimse gibi olma, çünkü o gece ibadetine devam ederken, sonra geceleri ibadet etmeyi terketti.”⁷¹¹ hadisinin izahında gece namazından alıkoyan durumun dünya sevgisi ve meşguliyyeti olduğunu beyan ettikten sonra “söyleyen nasıl da güzel söylemiş” diyerek şu beytleri sıralamıştır:

زِيَادَةُ الْمَرْءِ فِي دُنْيَاهُ نُقْصَانُ

وَرُبُّهُ غَيْرُ مَخْضٍ الْخَيْرِ خُسْرَانُ

“Bir kişinin dünya malını artırması noksanlıktır

Sırf hayırlı olmayanı kazanması da hüsrandır.”⁷¹²

⁷⁰⁹ Buhârî, Îmân 4-5; Rikâk 26; Muslim, Îmân 64-65. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Cihâd 2; Tirmizî, Kıyâmet 52; Îmân 12; Nesâî, Îmân 8, 9, 11.

⁷¹⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 143; II, 587.

⁷¹¹ Buhârî, Teheccüd 19; Muslim, Sıyâm 185.

⁷¹² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 281.

Aliyyu'l-Kârî “Her birinizin her eklemi için günde bir sadaka vermesi gerekir. Bu sebeple her tesbîh (subhânallah) bir sadaka, her hamd (elhamdulillâh) bir sadaka, her tehlîl (lâ ilâhe illallah) bir sadaka, her tekbir (Allahu ekber) bir sadaka, iyiliği tavsiye etmek sadaka, kötülükten sakındırmak sadakadır. Kuşluk vakti kılınan iki rekat namaz ise bunların hepsinin yerini tutar”⁷¹³ hadisini şerh ederken Allah’ın lütuflarının bol olduğu ve her fırsatta kuluna bol lütuf ve nimetler ihsan ettiği, dolayısıyla sürekli şükür halinde olması gerektiği ile ilgili bilgiler vermiştir. Daha sonra şu beyitleri nakletmiştir:

وَكَمْ لِلَّهِ مِنْ لُطْفٍ خَفِيٍّ

يَدِقُّ خَفَاءُ عَنْ فَهْمٍ ذَكِيٍّ

“Allah’ın nice gizli lütufları vardır ki,

Bu gizlilik zeki birisinin fehminden daha dakik ve incedir.”⁷¹⁴

İlim bahsinde “Size en cömert kimsenin kim olduğunu haber vereyim mi? Allah bütün cömertlerden daha cömerttir. Ben Âdemoğullarının en cömerdiyim. Benden sonra onların en cömerdi ise Allah’ın kendisine ilim verip bu ilmi yayan kimsedir. Bu kimse kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir. Bundan sonra en cömert olan ise şehit edilinceye kadar Allah yolunda nefsinden fedakârlıkta bulunan kişidir.” hadisinin izahında âlimlerin bir ümmet olması ile ilgili açıklamalar verirken “Şair de şöyle demiştir” diyerek âlimin önemi ile ilgili şu beytleri nakletmiştir:

لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَكْرِ

أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ

“Bütün âlemi bir şahsiyette toplamak

⁷¹³ Muslim, Musâfirîn 84; Ebû Dâvud, Tatavvu’ 12.

⁷¹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 357.

Cenâb-ı Hakk için yadırganacak bir şey değildir.”⁷¹⁵

Helal yemenin önemi ile ilgili hadisin şerhinde “Bazı zarif insanlar şöyle demiştir” diyerek bir demet beyit sunmuştur:

يَقُولُ لِي الْجَاهِلُ بَعِيرٌ عَلِمَ

دَعِ الْمَالَ الْحَرَامَ وَكُنْ قَنُوعًا

فَلَمَّا لَمْ أَجِدْ مَالًا حَلَالًا

وَلَمْ أَكُنْ حَرَامًا مِتُّ جُوعًا

“Cahiller bilmeden bana diyorlar ki

Haram malı bırak ve kanaat sahibi ol

Helal mal bulamayınca

Haram da yemem açlıktan ölürüm.”⁷¹⁶

Kaynak belirtmeden şiirleri naklettiği gibi hem müellif ismi hem de eser ismini kaydederek nakilde bulunuduğu da olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in mezarına konan kumaşlarla ilgili hadisin izahında kumaşın rengi ve özelliği ile ilgili bilgilerden bahsedilerek Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ve diğer peygamberlerin topraklarda çürütülmediği ile ilgili nakillere yer vermiş ve İrâkî’nin *Elfiye*’sinden şu beytleri okuyucuya taktim etmiştir:

وَفُرِشَتْ فِي قَبْرِهِ قَطِيفَةٌ

وَقِيلَ أُخْرِجَتْ، وَهَذَا أَثْبَتُ

“Onun kabrine kadife kumaş kondu

⁷¹⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 519.

⁷¹⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 10.

Denildi ki, o çıkarılmıştır ve bu da sabit olmuştur.”⁷¹⁷

İbn Abdilberr'in *İstiâb*'ında çıkarılma olayının toprak dökülmeden önce vuku bulduğunu da nakletmiştir.⁷¹⁸

2. Manzumlar: Aliyyu'l-Kârî bazen “manzum”lardan istifade ederek hadislerin şerhinde edebî üslup kullanmıştır. Meselâ; İstihâre namazı ile ilgili hadisin şerhinin son kısmında Muhammed ibn Abdillâh el-Ensârî'den şu manzum beytleri nakletmiştir:

يَا خَائِرًا لِعَبِيدِهِ

لَا تَتْرُكَنَّ أَحَدًا سُدًى

حَزْ لِي إِلَيْكَ طَرِيقَةً

بِيَدَيْكَ أَسْبَابُ الْهُدَى

“Ey Kuluna hayırla muamele eden!

Kimseyi başı boş bırakma.

Bana sana yönelecek hayırlı bir yol göster.

Bütün hidâyet sebepleri senin elindedir.”⁷¹⁹

f. Hadislerdeki Cevâmiu'l-Kelim İfadelerinin Tesbiti

Hadislerin anlaşılmasında önem arz eden konulardan biri de metinde kullanılan kelime ve kavramların sınırlarını doğru tespit etmek ve anlamaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kullandığı edebî üslup ve belâğat kabul görmüş ve beğenilmiştir. “Cevâmiu'l-kefîm” de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in edebîlik yönünü

⁷¹⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 154.

⁷¹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 154. Şiirle ilgili açıklamalar için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 150; III, 257.

⁷¹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 366; Diğer örnekler için bkz., IV, 189; V, 185; 266; VIII, 343.

gösteren özelliklerden biridir. O, kısa ve öz konuşmuş, ancak konuştuğunun anlamı derin ve geniş olmuştur.

Hadislerde “Cevâmiu’l-kelîm” nitelikli kavram ve ifadelerle karşılaşilmektedir. Aliyyu’l-Kârî de hadisin anlaşılmasında bunun önemini bildiği için onlara temas etmiş ve cevâmiu’l-kelîm nitelikli olduklarını açıklamıştır. Örnek verecek olursak:

Sufyan es-Sakafî’nin Rasûlullah (s.a.v.)’e sorduğu “Bana öyle şey söyle ki, onu senden başka kimseden sormayayım” konulu hadisi şerh ederken Ali ibn Ebî Tâlib’ten gelen rivâyeti de şahit olarak kullanmıştır. Söz konusu rivayet şöyledir:

“Dedim ki, Yâ Rasûlallah! Bana tavsiye et. O’da (s.a.v.) “Deki Rabbim Allah’tır, sonra da dosdoğru ol (istikamet üzere ol)!” Ben de şöyle dedim: “Rabbim Allah’tır. Tevfik Allah’tandır. Ona inandım ona güvendim.” Bunun mükabilinde Rasûlullah (s.a.v.): “İlmin sana fayda verdi Yâ Ebâ Hasan!” dedi. Bu ifadelerin peşinden hadisin cevâmiu’l-kelîm niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. İzahlarını “Bu hadis cevâmi’ul-kelîmdendir. Usûl-ü İslâm’ı, yani tevhid ve tâati kapsıyor. Tevhid “Amentu billah” keliması ile hasıl oluyor. Tâat de çeşitleri ile “sonra dosdoğru ol (ثم استقم)” kelimesinin altında cem edilmiştir” şeklinde kaydetmiştir ⁷²⁰

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ عَلِمْتُ أَيُّ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مَا أَقُولُ فِيهَا؟
قَالَ: " قُولِي: اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَفُورٌ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي

Hiz. Âişe demiştir: “Yâ Rasûlallah! Kadir gecesini bilirsem hangi duayı okuyayım? diye sordum. O da, “Allah’ım sen affedicisin, affi seversin, beni affeyle” deyin.”⁷²¹ Bu hadisin şerhinde Aliyyu’l-Kârî rivayette nakledilen duanın cevâmiu’l-kelîm’den olduğunu söylemiştir. Çünkü bu dua dünya ve ahiretin hayırlarını kapsamakta, tüm günahların itirafı, nimet ve bağışlanma isteği, günahların örtülmesi ve bağışlanma isteği, iyilerle birlikte cennete dahil olma talebi vardır. İşte kurtuluş

⁷²⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 162.

⁷²¹ Tirmizî, Daâvât 93. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 2091.

budur.⁷²²

Aliyyu'l-Kârî hadislerdeki cevâmiu'l-keîm'le ilgili açıklamaları sadece kendi izahları ile değil aynı zamanda diğer şerh âlimlerinden naklele de yapmıştır. Meselâ;

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحُزْنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَضَلَعِ الدِّينِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ

“Allahım, tasadan ve hüzünden, acizlikten ve tembellikten, korkaklıktan ve cimrilikten, borca mağlub olmaktan ve insanların (bana) galib gelmesinden sana sığınırım”⁷²³ rivayetinde yer alan duanın cevâmiu'l-keîm mahiyeti taşıdığını Kirmânî'den (ö. 786/1384) şöyle nakletmiştir: “Bu dua cevâmiu'l-keîm'dir. Çünkü insan üç özellik sayesinde rezil olabilir: Nefs, beden ve dış etkenler. Birincisi akıl, gadap ve şehvetle olur. Tasa ve hüzn akılla, korku şehvetle, acizlik ve tembellik de bedenle ilgilidir.”⁷²⁴

6. Hadislerle İlgili Kendi Görüşlerini Zikretmesi

Aliyyu'l-Kârî'nin şerhinde bol miktarda nakilde bulunduğ u bir gerçektir. Hadislerin izahında ayet, hadis ve âlimlerin görüşlerinden istifade etmesi yanı sıra kendi kanâatini de kaydetmiştir. Dolayısıyla hadisleri şerh ederken kendisine has farklı yaklaşımları olmuş ve hadislerin anlaşılması için elinden gelen çabayı sarfetmiştir. Bu hususlar örneklerde daha net şekilde görülecektir. Genellikle kendi fikir ve görüşünü beyan ederken “قلت اقول” (kultu, ekûlu) cümlelerini, bazen de “hadisden şu anlaşılıyor”, “velhâsılı” gibi ifadeleri kullanmıştır. Şöyle ki:

1. Kendi kanâati: Zikirlerin keyfiyeti ile ilgili hadisin şerhini yaparken hadisdeki hikmet ve maksadı اقول (ben derim ki) diyerek şöyle izah etmiştir: “Ben derim ki, bu hadiste tefekkür ederek maksadına uygun şekilde az yapılan zikir, bu inceliklerden uzak şekilde yapılan çok zikirden evladır. Bu konuya Kur'ân-ı Kerîm

⁷²² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 24; IV, 517; Ayrıca bkz., III, 260; V, 367; V, 422...

⁷²³ Buhârî, *Daâvât* 36; Muslim, *Zikir* 15; Tirmizî, *Daâvât* 75; Ebû Dâvud, *Menâsik* 24. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 2458.

⁷²⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 313.

okumayı kıyas edebiliriz. Şöyle ki, tefekkür, tezekkür ile okunan bir âyet bu şekilde okunmayan sayfalarca Kur’ân-ı Kerîm’den daha faziletlidir. Hadiste şuurlu zikir yapmaya teşvik vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in dilinden varid olan zikir kelimeleri, diğer bütün insanların zikirlerinden daha faziletlidir.”⁷²⁵

Namaz bölümünde “Hz. Peygamber (s.a.v.) akşam namazından sonra iki rekatlık sünnette kırâati cemaat mescitten dağılıncaya kadar uzatırdı”⁷²⁶ hadisini açıklarken Aliyyu’l-Kârî kendi görüşünü şu şekilde kaydetmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünnet namazını evde kılmasına rağmen bazen mescitte kılması, sünnet namazlarının mescitte de kılınabileceğini göstermek içindir. O îtikafta iken de böyle yapmıştır.”⁷²⁷

Namazdan sonra imamın cemaata doğru dönmesi ile ilgili hadisin izahında sahâbe ve diğer âlimlerden bazı görüşler naklettikten sonra kendi görüşünü: “Namaz kıldırın namazı bitirdikten sonra ihtiyaç hissettiği tarafa dönebilir. Eğer her iki tarafında da camaat aynı eşitlikte ise yine istediği tarafa döner. Ancak sağ tarafına dönmesi daha faziletlidir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) sağ tarafı sever ve her işinde sağ tarafı tercih ederdi. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.v.) camaatın namazdan sonra ayrılmasını istemediği zaman onlara sağ tarafından dönerdi.”⁷²⁸ şeklinde ifade etmiştir.

“Ey oğlum! Namazda sağa sola bakmak helak sebebidir. Sağa sola dönmekten kurtuluş yoksa bunu farzlarda değil, nafilelerde yap!”⁷²⁹ hadisinin şerhinde “hadisten hâsıl olana göre nafilelerdeki kerâhet farzlardaki kerâhetten daha aşağı seviyededir”⁷³⁰ diyerek kendi görüşünü beyan etmiştir.

Hadis hakkında bazen uzun bazen de kısa ve özet şeklinde kanâatini

⁷²⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 129.

⁷²⁶ Ebû Dâvud, *Salat* 15.

⁷²⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 232.

⁷²⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 25; IV, 6.

⁷²⁹ Tirmizî, *Cuma* 59.

⁷³⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 70.

belirtmiştir. Meselâ; “Mümin’in durumu gerçekten hayret vericidir. Çünkü onun her hâli kendisi için bir hayır sebebidir. Bu ancak müminler’e ait bir özelliktir. O, sevinilecek bir şey başına geldiğinde şükreder, bu onun için bir hayır olur. Başına bir belâ geldiğinde ise sabreder, bu da onun için hayır olur.”⁷³¹ hadisinin ilgili kısmını izah ettikten sonra “Bu hadiste imanın yarısının şükür, yarısının da sabrdan ibaret olduğuna işaret vardır” diyerek hadisin maksadına özet şekilde vurgu yapmıştır.⁷³²

Yine “Allah temizdir temiz olandan başkasını kabul etmez”⁷³³ hadisinde “bu hadisin anlamı şöyledir: “Allah ayıplardan münezzehtir. Ona ancak bu vasıflara dikkat ederek yakınlığa biliriz. Buna ancak güzel amellerle nail olabiliriz” diyerek hadisin genel anlamının ne olduğuna dikkat çekmiştir.⁷³⁴

Hız. Peygamber (s.a.v.)’e bir kere salavat getirene Allah ve melekler yetmiş kere salat ederler”⁷³⁵ hadisinin şerhinde “bu durum Cuma gününe mahsustur. Çünkü Cuma günü edilen ibadetlere yetmiş kat fazla sevap verilir.”⁷³⁶ diyerek bu hadisin maksadını kendi fikri ile açıklamıştır.

Aliyyu’l-Kârî hadisleri şerh ettikten sonra konu ile ilgili bazı tavsiyelerde de bulunmuştur. Meselâ; istihâre namazını anlatan hadisi şerh ettikten sonra sonunda “bu namazın peşi sıra okunabilecek en güzel dualardan biri de şöyledir” diyerek şu duayı tavsiye etmiştir:

اللَّهُمَّ اهْدِنِي لِمَا لِحَالِ الْأَعْمَالِ وَالْأَخْلَاقِ، لَا يَهْدِي لِمَا لِحَالِهَا إِلَّا أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا، لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ

“Allahım! Beni sâlih amellere ve ahlaka yönlendir. Çünkü ona

⁷³¹ Muslim, Zuhd 64.

⁷³² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 189.

⁷³³ Muslim, Zekât 65.

⁷³⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 320.

⁷³⁵ Ebû Dâvud, Vitr 26; Dârimî, Rikâk 58.

⁷³⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 18.

yönlendirecek senden başka kimse yoktur. Benden kötülükleri uzaklaştır. Çünkü senden başka kötülükleri kimse uzaklaştıramaz.”⁷³⁷

2. Değerlendirmeyi hadislerle destekleme: Aliyyu'l-Kârî kendi görüşünü belirttikten sonra fikrini delillendirmek için konu ile ilgili hadisler de nakletmiştir. “Bir bedevi gelerek Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle dedi: Bana bir amel söyle ki, ben o ameli işlediğimde Cennete gireyim. Rasûlullah (s.a.v.): Allah’a ibadet edersin ve ona hiç bir şeyi ortak koşmazsın, farz namazları kıalarsın, farz olan zekâtı eda edersin ve Ramazan orucunu tutarsın. Bunun üzerine Bedevi dedi ki, nefsim yed-i kudretinde olan Allâh’a yemin ederim ki, bunun üzerine hiç bir şeyi ben ziyâde etmem ve bundan da noksanlaştırmam.” Bedevi dönüp giderken Rasûlullah (s.a.v.): “Bir kimse, Cennet ehlinden birini görmek isterse, şu adama baksın,”⁷³⁸ hadisinin son kısmındaki *ولا ينقص منه* ibaresini açıklarken, kendi görüşünü şöyle kaydetmiştir: “Bu cümleden kasıt “bu bilgileri tebliğ etme ve yerine getirmede her hangi bir şey ziyade etmem ve eksiltmem” demektir. Zîra ibadetleri yerine yetirip kötü amellerden uzaklaşırsa, aynı şekilde kılınan namazların kötülükten çekindirdiğini de dikkate alırsak onun kurtuluşa ermesi haktır.” Aliyyu'l-Kârî’i değerlendirmesini Buhârî’nin şu rivâyeti ile desteklemiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) ona (bedeviye) İslâm’ın şeâirini haber verdi o da dönüp giderken: “Allah’a yemin olsun ki, Allah’ın farz kıldıklarından ne bir şey eksiltirim ne de ziyade ederim.”⁷³⁹

3. Değerlendirmeyi âlimlerin fikirleri ile destekleme: Hz. Âişe’nin rivâyet ettiği, “Hz. Peygamber (s.a.v.) yatsı namazı ile sabah namazı arasında on bir rekat namaz kılardı. İki rekatta bir selâm verir ve sonunda bir rekat vitir kılardı. Secdenin uzunluğu sizden birinizin okuyacağı elli ayet kadar uzun idi. Müezzin, sabah ezanını okuduktan sonra tanyeri ağarmaya başlayınca Rasûl-i Ekrem kalkar ve fazla uzatmadan iki rekat namaz kılardı. Sonra müezzin tekrar gelip namaza

⁷³⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 368; IV, 234.

⁷³⁸ Buhârî, Zekat 1; Muslim, İman 4.

⁷³⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 161.

başlanacağını haber verinceye kadar sağ tarafına uzanıp yatarı”⁷⁴⁰ hadisinin وَتَبَيَّنَ لَهُ الْفَجْرُ kısmının izahında kendi açıklamasını şöyle kaydetmiştir: “Ben derim ki, buradaki maksat ufukta sarı rengin belli olmasıdır. Buradan da anlaşılıyor ki, sarı renk belirince namaz kılmanın müstehap olması sünnetle sabittir. Sonra İbn Hacer’de de söylediğime benzer fikir gördüm. O demiştir ki: “Hadis’te sabahın aydınlığı belirince ezan okumanın mendup olduğu görülmektedir. Bunun hikmeti de insanların rahatlıkla namaza gelmeleri ve yetişmeleridir.”⁷⁴¹ Burada Aliyyu’l-Kârî kendi açıklamasına yer vermiş ve görüşüne destek olarak İbn Hacer’in de bu fikirde olduğunu söylemiştir.

Aliyyu’l-Kârî bazen de hadisi şerh ederken âlimlerin görüşlerine yer vermiş sonra konuyu kendi ifadeleri ile “velhâsılı şöyledir” diyerek özetlemiştir. “Âlimin âbide üstünlüğü, benim içinizden en aşağı derecede olanınıza üstünlüğüm gibidir”⁷⁴² hadisinin şerhinde âyet, hadis ve diğer âlimlerin görüşleri ile izahlar verdikten sonra sonunda “velhâsılı şöyledir” diyerek şöyle özetleme yapmıştır: “İlim miras olarak “haşyet” (korku) bırakıyor. Bunun sonunda takvâ gerçekleşiyor ki, o da ekremiyet (üstünlük) ve efdaliyet gerektiriyor. Burada “kimin ilmi şu seviyede değilse o câhil gibidir” demek istenmiştir. Zira o câhildir. Dolayısıyla “Câhile bir defa eyvah olsun, âlime ise yedi defa eyvahlar olsun.” denmiştir. Selef âlimleri Allah’a isyan edenin cahil olduğu konusunda mutâbıktırlar. Onlar şu âyeti delil gösteriyorlar: “إِنَّمَا التَّوْبَةُ (عَلَى اللَّهِ الَّذِينَ يَغْمُلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ) Allah’ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir.”⁷⁴⁴

“Mümin, Allah katındaki azabı bilseydi, cennetten ümidini keserdi. Eğer kâfir, Allah’ın rahmetini bilseydi, cennetten ümidini kesmezdi.”⁷⁴⁵ hadisinin şerhinde

⁷⁴⁰ Muslim, Musâfirîn 121, 122. Ayrıca bkz. Buhârî, Ezân 15; Ebû Dâvud, Tatavvu 26; Tirmizî, Mevâkî 208; Nesâî, Ezân 41; İbn Mâce, İkâmet 126.

⁷⁴¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 236.

⁷⁴² Tirmizî, İlm 19.

⁷⁴³ Nisa, 4/17.

⁷⁴⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 474.

⁷⁴⁵ Muslim, Tevbe 23; Tirmizî, Daâvât 100.

şöyle demiştir: “Hasılı bu hadiste kulun Allah’ın cemal ve celal sıfatlarını göz önünde bulundurarak havf ve recâ arasında olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda Hz. Ömer’den şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: “Kıyamet günü bir kişinin cennete gireceği söylense onun ben olacağımı umarım. Aynı şekilde bir kişi cehenneme girecek denilse onun ben olacağımı sanırım.” Denildi ki, korku yaşarken, ümid ise ölüm anında gereklidir.”⁷⁴⁶

“Sizden kime dua kapıları açılırsa ona Allah’ın rahmet kapıları açılmış olur. Allah kendisinden âfiyet istenmesinden hoşnut olur.”⁷⁴⁷ hadisinin şerhinde âlimlerin değerlendirmelerini naklettikten sonra kendi görüşünü beyan ederek onlara karşı çıkmıştır: “Yukarıdaki münakaşalardan çıkan sonuca göre âfiyet istemek sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ait değildir. Bu doğru kabul edilemez. Çünkü o kelim öncekileri tamamlar durumdadır. Dolayısıyla âfiyet kelimesini râviye nisbet etmek hadisi nâkıs kılar. Şârihlerin ittifakına göre de âfiyet sıhhat anlamını ifade etmektedir. Âfiyet kelimesi dünyada sıhhat ahirette ise selameti kapsar. Âfiyet bela ve hastalıktan kurtulmaktır. Aynı zamanda âfiyet ûmûru diniyyede selamettir. Fiziki sıhhatin olup olmaması bunu etkilemez.”⁷⁴⁸

Namazı evinde kılmak için izin isteyen, ancak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in izin vermediği sahisla ilgili hadisin şerhinde cemaatla namaz kılma hakkında âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra konu ile ilgili kanâatini açık şekilde kaydetmiştir. Şöyle ki: “Bu rivayete dayanarak bazı Şafiî âlimler cemaatle namazın farz-ı kifâye olduğunu söylerken, Ebû Sevrî de bu hadisin cemaatla namazda bulunmanın vâcib olduğuna delâlet ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla cemaatle namaz müekked sünnetdir ve âlimlerin büyük ekseriyeti bu görüştedirler.”⁷⁴⁹

4. Değerlendirmeyi tecrübe ettiği olaylarla destekleme: Aliyyu’l-Kârî bazen kendi görüşünü belirtirken tecrübe ettiği veya karşılaştığı olayları da

⁷⁴⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 201.

⁷⁴⁷ Ali el-Muttâkî, *Kenzu’l-Ummal*, II, 64.

⁷⁴⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 124.

⁷⁴⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 130; III, 131.

kaydetmiştir. Meselâ; Hutbe îrad etmek için minbere çıkan hatîbin cemaata selam verip vermemesi ile ilgili konuyu izah ederken başından geçen şu olayı nakletmiştir: “Şafîî’lerin aksine bizim mezhebe göre imam minbere çıkınca selam vermez. Bir gün garib bir olay yaşadım. Cuma namazı bittikten sonra Şâfîî mezhebine mensup olan imamın yanına gittim ve ona “Ve aleykum selam ve rahmetullahi ve berakatuh” dedim. Çok şaşırdı. Ben de dedim ki, “sen ilk selamı verirken müezzin ezan okuyordu. Kimse de senin selamına karşılık vermedi. Ve lev ki, bir kimse karşılık vermiş olsa da duyulmadığından dolayı farz yerine yetirilmiş olmaz. Ya sen müezzine söyle senin selamına karşılık versin, ya da bu uygulamadan vazgeç ki, insanlardan vebal kalksın günaha girmesinler.” Hatip ise bana şöyle cevap verdi: “Bu mümkün değil. Çünkü adetimize zıttır.” Ben de dedim ki: “bunu terk etmeye irade göstermek lazımdır. Aksi takdirde adetler ibadet addedilmeye başlanacak.”⁷⁵⁰

5. Soru-cevap metodunu kullanma: Aliyyu’l-Kârî soru-cevap metodundan istifade ederek hem konuya dikkat çekmiş, hem de kendi fikrini muhatabın dili ile ifade etmiştir. Meselâ; ilim bölümünde ilmin farz olması ile ilgili hadisin son kısmında soru cevapları şu şekilde sıralamıştır: “Farzdan önce farz kılınan farz nedir? şeklinde soru sorulsa de ki, amelden önce ilim farz kılınmıştır. Sana sorulsa ki, peki farzlarda ne farz kılınmıştır? de ki, ilim ve amelde ihlas farz kılınmıştır. Amelden sonra ne farz kılınmıştır? şeklinde soru sorulsa de ki, havf ve recâ.”⁷⁵¹

Aliyyu’l-Kârî hadislerdeki müphem manaları da sorular sorarak ve mukayese ederek şerh etmiştir. Gece namazı ile ilgili bölümde zikredilen “Rabbin kula en yakın olduğu vakit, gecenin son kısmıdır. O saatte Allah’ı zikredenlerden olmaya gücün yeterse, öyle ol”⁷⁵² hadisinin izahında şöyle mukayese yapmıştır. “Secde halinde iken kulun Rabbe yakın olması ile Rabbin kula yakın olması nasıl anlaşılmalıdır? Bunların arasındaki fark nedir? sorusuna şöyle cevap veririm: “Kulun Rabbe daha yakın olması secdedeki (manevi) halıdır. Rabbin kula yakın olmasından

⁷⁵⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 459; IV, 204.

⁷⁵¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 477. Ayrıca bkz. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 258; VII, 28.

⁷⁵² Nesâî, *Mevâkit* 35.

kasıt ise zikrlerin edildiği gece vakti ile ilgilidir. Bu zaman Rabbin kula yakın olduğu vakittir.”⁷⁵³ Aliyyu’l-Kârî Rabbin kula yakın olması ile kulun Rabbe yakın olması aynı gibi görünse de aslında farklı şeyler olduğunu izah etmiştir. Birinin zamanla ilgili olduğunu diğlerinin de secde mekanıyla ilgili olduğunu ifade etmiştir.

6. Rivâyetin zâhirî anlamına temas: Aliyyu’l-Kârî bazen de hadisleri şerh ederken rivâyetin zahirinden ne anlaşıldığına temas etmiştir. Hatta konu ile ilgili kaleme aldığı esere de vurgu yapmıştır. Meselâ; Menâsık bölümünde nakledilen “Her kim, şu Kâbe-i Muazzama’ya hac niyetiyle gelip de, günah işlemeyen haccını ifâ ederse, anasından doğduğu gibi günahsız bir şekilde tertemiz olarak evine döner.”⁷⁵⁴ hadisinin neyi ifade ettiğini şöyle kaydetmiştir: “Bil ki, hadisin zahirine göre önce işlenmiş küçük ve büyük günahlar affedilecektir. Ancak kul hakkı olmamak şartıyla küçük günahların keffarete tabi olduğu da icmâ ile sabit olmuştur. Kul hakkı sahibinin rızasına bağlıdır. Tabii ki, şirk de olmaması gerekir. Bu konuda bir risâle kaleme aldım ve zikrolunan konuları orada tahkik ettim.”⁷⁵⁵

Burada bir noktaya da temas etmek isteriz ki, Aliyyu’l-Kârî genellikle kendi görüşünü veya fikrini söyledikten sonra “Allahu a’lem bis’savab” (En doğrusunu bilen Allah’tır) diyerek konuyu noktalamıştır.⁷⁵⁶

D. NÜSHA VE KAYNAK FARKLILIKLARINA TEMAS ETMESİ

Hadis eserleri ele alınırken karşımıza çıkan konulardan biri de sözkonusu eserde nüsha farklılıklarının ve rivâyetlerin farklı kaynaklarının ele alınıp alınmamasıdır. Aliyyu’l-Kârî’nin konu ile ilgili tespitleri şöyledir:

1. Nüshalardaki farklılıklar: Aliyyu’l-Kârî hadisleri şerh ederken önceki şerhlerden de istifade ettiğine göre, diğer eserlerdeki tertip, kelime farklılıklarına da temas etmiş ve doğru olanın hangisi olduğunu belirtmiştir. Meselâ; Tesbîh, tahmîd,

⁷⁵³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 277.

⁷⁵⁴ Muslim, Hac 438.

⁷⁵⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 382; X, 56; XI, 289.

⁷⁵⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, II, 462; VIII, 230.

tehlîl ve tekbîrin sevabı bâbında İbn Hacer'in eserinde tehlîli tahmîd'den önce kaydettiğini bunun da yanlış olduğunu, doğru olanın tahmîdin tehlîlden önce olması gerektiğini ifade etmiş.⁷⁵⁷

Bazı durumlarda da sadece “başka nüshada böyledir” veya “güvenilir diğer kaynakta şöyledir”⁷⁵⁸ diyerek farklılığı nakletmiş, fakat hangi nüsha olduğunu belirtmemiştir. Meselâ; zikrin yüksek sesle bağırıp çağırmadan kısık sesle yapılması tavsiye edilen hadiste أَفْرِأُ أُمَّتَكَ مِنْهَا النَّاسُ ifadesinin başka nüshada harf-i nida ile geldiğini söylemiştir,” fakat hangi nüshada bununla karşılaştığını ifade etmemiştir.⁷⁵⁹

Dua bölümünde Hz. İbrâhim'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetine selam göndermesi ile ilgili hadisin şerhinde ibâre farklılığını şu şekilde beyan etmiştir.

أَفْرِأُ أُمَّتَكَ مِنْهَا النَّاسُ (ümmetine benden selam götür) ibaresi başka nüshada أَفْرِأُ أُمَّتَكَ مِنْهَا النَّاسُ şeklinde geçmektedir.⁷⁶⁰

Bazen kelimelerin nüshalardaki farklılıklarına ve şârihlerin o kelime ile ilgili geniş açıklamalarına yer vererek tüm detayları nakletmiştir. Bu konuda ayrıca fikrini beyan etmeden kelimenin *Mişkât* nüshalarında nasıl kaydedildiğine vurgu yapmakla yetinmiştir. Meselâ; Hz. Peygamber (s.a.v.)'e misafirlikte yemek ve içecek ikram edilmesi ile ilgili hadiste وَطْبَةٌ kelimesinin nüshalardaki farklı yazılışına şu şekilde temas etmiştir; Bu kelime tashîh edilmiş bütün *Mişkât* nüshalarında iki vav'la ve “ta” harfi sâkin tekil olarak kaydedilmiştir. Ancak *Mesâbîhu's-Sunne*'de atıf “vav”ı olmadan وَطْبَةٌ şeklinde nakledilmiştir.⁷⁶¹ Bu ince fark anlam değişikliği yapmamaktadır. Sadece eserlerin atıf farklılığına önem verecek kadar dikkatli şekilde incelendiğini gösterme bakımından önem taşımaktadır.

2. Kaynak tespiti: Aliyyu'l-Kârî kaynağı gösterilmeyen bazı rivâyetlerin

⁷⁵⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 122.

⁷⁵⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, XI, 300.

⁷⁵⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 131, Ayrıca bkz., V, 142; 264; XI, 332.

⁷⁶⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 143; 184; 187.

⁷⁶¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 280; VI, 303; X, 38.

kaynaklarını tespit etmiş ve kaydetmiştir. Namaz bölümünde Muaz ibn Cebel'in hem Hz. Peygamber (s.a.v.)'le hem de kendi kabilesi ile kıldığı namaz hakkında bilgi veren hadisin sonunda sadece (رواه) ifadesi kaydedilmiş ve hiç bir kaynak gösterilmemiştir.⁷⁶² Aliyyu'l-Kârî bu hadisin kaynaklarını ve metnin ziyadelerini nakletmiştir.⁷⁶³

Aliyyu'l-Kârî bazen de hadisin farklı kaynağını قلت “ben derim ki” ifadesi ile göstermiştir. Böylece o hadisin farklı kaynağının da olduğunu ve ona ulaştığını göstermiştir. Meselâ; İbadetlerde itidâlin önemi ile ilgili hadisin kaynağı sadece Buhârî olarak gösterilmiştir. Aliyyu'l-Kârî ise “Ben derim ki, bu hadisi İmâm Tirmizî, “*Şemâil*” inde Enes'ten naklen rivâyet etmiştir” diyerek hadisin daha farklı kaynağının da olduğunu göstermiştir.⁷⁶⁴

Bazı durumlarda Aliyyu'l-Kârî müellif Tebrîzî'nin “*bu hadisi Şerhu's-Sunne'den başka yerde bulamadım*” gibi ifadelerine de açıklık getirmiştir. Şöyle ki, “Kim, bir mescit yaparsa, Allah da ona (cennette) onun benzerini yapar”⁷⁶⁵ hadisin açıklamasındaki kaynak kısmında رَوَاهُ فِي شَرْحِ السُّنَّةِ ibaresi yer almaktadır. Aliyyu'l-Kârî bu ifadenin anlamının “bu hadisi bu kaynaktan başka yerde bulamadım demektir” diyerek açıklamalarına şu şekilde devam etmiştir. “Müellifin bunu söylemesindeki kastı hadisi kendisinin naklettiği, yani Amr ibn Abese tarîki ile başka kaynakta bulamamış olmasıdır. Zira bu rivayete benzer ve aynı anlamda birçok hadis mevcuttur.”⁷⁶⁶ diyerek hadisin diğer kaynaklarını sıralamıştır.

⁷⁶² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 208.

⁷⁶³ Kaynaklar ve metin ziyadesi için bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 209.

⁷⁶⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 285.

⁷⁶⁵ Nesâî, *Mesâcid* 1.

⁷⁶⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 552.

DEĞERLENDİRME

Aliyyu'l-Kârî'nin şerh alanındaki uzmanlığı onun metodunu incelerken ortaya çıkmaktadır. Telif ettiği şerhlerin hepsi İslâm dünyasında hüsnü kabul görmüştür.

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken bâb başlıkları hakkında değerlendirme ve izahlar yaparak başlamıştır. Daha sonra rivâyetlerin sened ve metn bakımından gerekli bilgilerini kaydederek sihhat durumları ile ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Eserin “genel nitelikli şerh”ler kategorisine dahil olduğunu düşünürsek fazla metodik ve teknik konulara yer verilmemiştir.

Aliyyu'l-Kârî özellikle muhteva incelemesine önem vermiştir. Kelimeleri tüm yönleri ile incelemekle beraber, konuyla ilgili olabilecek tarihî, sosyal, ve ilmi gerçekleri de nakletmiştir. Hadisleri hadis ilmi bakımından incelemek ve varsa ihtilafı konuları belirlemek, aralarında çözüm yolu bulmak da müracaat edilen temel metodlardan olmuştur. Fikhî değerlendirmeleri esere başka boyut kazandırmıştır. Çünkü eserde Hanefi mezhebinin görüşlerine ağırlık verilmiştir. Şiirlerin ve dilbilgisinin mahirce kullanılması da hem hadislerin izahına renklilik katmış hem de Aliyyu'l-Kârî'nin alanda bilgisini isbatlamıştır. Hadislerin muhteva değerlendirmelerinde kendi kanaatını belirterek görüşlerini delillendirmesi de eseri önemli kılan hususlardandır.

Bu bölümde dikkatimizi çeken ve belki de hata olarak kabul edilebilecek birkaç husus tespit edilmiştir. Şöyle ki, Aliyyu'l-Kârî ravîlerle ilgili değerlendirmeler yaparken bazen hiçbir kaynağa atıfta bulunmamıştır. Tebrîzî'nin bilgi vermediği bazı ravîlerle ilgili malumat vermemesi de noksan olarak algılanabilir.

Hadislerin izahında kullandığı bazı rivâyetlerin kaynakları müellif tarafından gösterilmemekle beraber bazılarının kaynakları muteber hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bazen de mevzû haberlerden istifade edilmiştir.

Nüsha farklılıklarına temas etmesi esere değer katmıştır fakat bazen farklılığın hangi nüshadan kaynaklandığı belirtilmemiştir. Bu da sözkonusu nüsha ile ilgili değerlendirme yapmada eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN
DEĞERİ ve TESİRLERİ

I. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN İSLÂMÎ İLİMLER AÇISINDAN DEĞERİ

Şüphesiz ki, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler, tefsir ve hadis ilminin konusu, fıkıh, akâid, ahlâk ve benzeri ilimlerin de kaynağı olmuşlardır. Aliyyu'l-Kârî şerhinde çeşitli ilimlerden yararlanmış ve onlardan söz etmiştir. Bu bölümde amacımız Aliyyu'l-Kârî'nin bu ilimlerden ne kadar istifade ettiğini ve hangi meseleleri ele aldığını belirlemektir. Zira sözkonusu şerhi diğer şerhlerden ayıran ve değerli kılan konulardan biri de kullanılan kaynaklar ve diğer ilimlerle olan irtibatıdır.

Bu bölümdeki bilgiler şârih'in sözkonusu ilimler ile ilgili hem görüşlerini hem de o ilimlere vukufiyetini ortaya koyacaktır.

A. HADİS USULÜ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Bu bölümde Aliyyu'l-Kârî'nin hadis ilmi kapsamına giren konular hakkındaki görüşlerine temas edilecektir. Müellif hadislerin kritiğini yaparken, yani sahîhlik, zayıflık konusunda fikirlerini beyan ederken, zaman zaman da hadis çeşitleri ve hükümleri hakkında fikrini beyan etmektedir. Konuyu örneklendirerek anlatalım:

1. Merfû ve mevkûf hadis: Aliyyu'l-Kârî hadis üsülü konularından biri olan merfû ve mevkûf hadislerle ilgili bilgi vermiştir. Hz. Peygambere nispet edilen rivâyetleri “merfû” ashaba nispet edilenleri ise “mevkûf” şeklinde daha önce adlandırılan tasnife uymuştur.⁷⁶⁷

Namaz bölümünde teşehhüd faslında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hem sağına hem de soluna selam verdiği ile ilgili hadisin açıklamasında İbn Mesud'dan rivâyet edilen hadisten sonra şu ifadeler yer almaktadır: “Ben derim ki, selam konusundaki

⁷⁶⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 81.

ve önceki rivâyet ittifakla hüccettir. Bununla beraber bu rivâyet mevkûf olmakla beraber hükmen merfûdur.”⁷⁶⁸

Aynı şekilde Namaz bölümünde yer alan bir diğer hadisin değerlendirmesinde şu izahı yapmıştır: “Tîbî demiştir ki, (عن أبي هريرة انه كان يقول) ifadesinde zamîrin Ebû Hureyre’ye râci olması kuvvetli ihtimaldir. Dolayısıyla hadis mevkûf hükmünü taşır. Ben de derim ki, bu mevkûf rivâyettir. Bunun merfû olması uzak ihtimaldir. Ancak bu tür mevkûf rivâyetler hükmen merfû kabul edilmektedir.”⁷⁶⁹

2. Zayıf hadis: Aliyyu’l-Kârî zayıf hadisi “râvilerinden birinin tenkîd ve ittiham edilmiş olması dolayısıyla sahîh ve hasen hadisin şartlarını kendisine cem etmeyen hadis” olarak tarif etmiştir.⁷⁷⁰

Zayıf hadislerin bazı çeşitleri ile ilgili de tarifler yapmıştır. Meselâ; münker hadisi “zayıf râvinin sika râviye muhalif olarak rivayet ettiği hadistir ve amel edilmez” şeklinde tarif ederken, şaz hadisi de “sika râvinin kendisinden daha sika olan râviye muhalif olarak rivayet ettiği hadis” olarak tarif etmiştir. Muallal hadis konusunda da “kendisinde gizli illeti olan hadistir. Söz konusu illet ancak bu alanda mâhir kimseler tarafından bilinebilir” şeklinde açıklamaktadır.⁷⁷¹ Ayrıca hadis çeşitlerini bilmek için geniş bilgiye sahip olunması gerektiğini ifade ederek bu tür konuları “*Nuhbetu’l-Fiker*” kitabının şerhinde yeteri kadar izah ettiğini kaydetmiştir.

Aliyyu’l-Kârî zayıf hadisle amel konusuna da temas etmiştir. Bu konudaki fikirlerini hadisleri şerh ederken ilgili kısımda kaydetmiştir. Meselâ; “Kim bilerek bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın...”⁷⁷² meâlindeki hadisin şerhinde amellerin fazileti ile ilgili konularda zayıf hadisle amel edilebileceğini beyan

⁷⁶⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 24.

⁷⁶⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 206.

⁷⁷⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 88-89.

⁷⁷¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 89.

⁷⁷² Buhârî, İlim 3; Cenâiz 33; Enbiyâ 50; Edeb 109; Muslim, Zuhd 72; Ebû Dâvud, İlm 4; Tirmizî, Fiten 70; İlm 8, 13.

etmiştir.⁷⁷³ Aliyyu'l-Kârî zayıf hadisin mücerred rey'den daha üstün olduğunu da kaydetmiştir.⁷⁷⁴ Amellerin fazileti dışındaki konularda zayıf hadislerle amel konusuna ise tetkîk ettiğimiz eserde temas edilmemiştir.

Aliyyu'l-Kârî zayıf hadisin mutâbî' vasıtasıyla zayıflıktan çıkacağını da söyler. Bu görüşünü "Kitâbu'l-ilm"de yer alan "Bilerek bir işi yapan âlim bir kimseyi aldatmak, şeytana binlerce âbidi aldatmaktan daha zordur."⁷⁷⁵ hadisinin sıhhat değerlendirmesinde Taberânî "bu hadisin senedinin zayıf olduğunu, aynı zamanda çok sayıda mutâbî' hadislerin de bulunduğu ama onların da senedlerinin zayıf olduğunu söylemiştir." Tarîklerin çok olması bir hadisi zayıflıktan çıkarır. Özellikle eğer bu hadisi Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Abbas tarîki ile rivâyet etmişlerse zayıf sayılmaz. Dolayısıyla bu hadis artık zayıf değil hasen hadis olarak kabul edilmektedir.⁷⁷⁶

3. Garip hadis: Garip hadisle ilgili olarak Aliyyu'l-Kârî Tirmizî'nin "bu hadis gariptir" değerlendirmesine yer verdikten sonra "Bu tarîkten başka tarîki yoktur demektir. Râvi rivayetinde tek kalmıştır" diyerek garip hadisin tek tarîkli ve tek râvili hadis olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁷

Başka bir yerde ise garip hadisi farklı tarif etmiştir. Sözkonusu tarif şöyledir: "Zabt ve adâlet sahibi râvinin diğer râvilerden teferrüd etmesidir. Sıhhatine zarar vermez. Hasen olduğu gibi zayıf da olabilir."⁷⁷⁸

4. Mürsel hadis: Müellif "Kitâbu'l-ilm"de, âlimin âbidden üstün olması ile ilgili rivâyetin mürsel olarak rivâyet edildiği ile ilgili ifadenin açıklamasında mürsel hadisi "Sahâbînin zikredilmemesidir" şeklinde tarif etmiştir.⁷⁷⁹ Bir hadisin mürsel

⁷⁷³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 448; Ayrıca Bkz., Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 358; V, 143.

⁷⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, II, 507.

⁷⁷⁵ Tirmizî, *İlm* 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

⁷⁷⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 88; I, 477.

⁷⁷⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 187.

⁷⁷⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 50.

⁷⁷⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 473; VIII, 405.

olmasının sebebi olarak unutkanlık veya sahâbe râvilerinin çokluğunu göstermiştir.⁷⁸⁰

Mürsel hadisin hüccet olması ile ilgili âlimlerin ve mezheblerin görüşlerini kaydettikten sonra cumhura göre hüccet olduğunu ve kendisinin de onu hüccet olarak kabul edenlerden olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸¹ O, Şafî mezhebinde mürsel hadisin hüccet olarak kabul edilmediğini de kaydetmiştir.⁷⁸² Mürsel hadise örnek olarak şu rivayeti nakletmiştir: “Kim akşam namazından sonra aralarında kötü bir şey konuşmaksızın altı rekât namaz kılsa, bu onun için on iki senelik ibadete denk sayılır.”⁷⁸³ “Bu hadis mürseldir. Çünkü râvisi olan Mekhul tâbiûn neslindendir. Söz konusu râvi hadisin senesinde sahâbî râvisini zikretmeden Hz. Peygamber (s.a.v.)’den nakilde bulunmuştur”⁷⁸⁴ diyerek değerlendirme yapmıştır.

Aliyyu’l-Kârî bir hadisin mürsel olup olmamasının bazen rivâyet metotlarına bakarak anlaşıldığını söylemiştir. Meselâ; İbn Talha’nın “Bizde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Muaz’a yazdığı mektup var...” hadisini açıklarken bu rivâyetin mürsel olduğunu söyleyen âlimlerin görüşlerini ve bu hadisin **vicâde** yolu ile elde edildiği için mürsel sayılmadığını söyleyenlerin görüşlerini nakledip konu ile ilgili açıklamalarına şu şekilde devam etmiştir: “Bu hadisin vicâde yolu ile nakledilmesi konusunda tevakkuf etmek gerekir. Çünkü mektuptaki hattın Muaz’a ait olup olmadığının ispat edilmesi ve hatta onu rivâyet etmek için iznin olup olmadığının kesinleştirilmesi gerekir. Ayrıca vicâde yolu ile rivâyet olunması onun mürsel olmasına engel teşkil etmez. Bu konuyu araştırdım ve Tîbî’de şöyle ifadelerle karşılaştım: “Bu vicâde yolu ile gelmiştir. Çünkü bunun başka bir kitaptan yazıldığı belli olmuştur. Ancak onun icâzet metoduyla mı, semâ metodu ile mi, yoksa kırâat

⁷⁸⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 509.

⁷⁸¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 19; VIII, 472. Mürsel hadis ile ilgili bilgi için ayrıca bkz., I, 255; I, 368; III, 309; VI, 435.

⁷⁸² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 62.

⁷⁸³ Tirmizî, *Salat* 431.

⁷⁸⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 232.

yolu ile mi olduğu belli değildir. Bundan dolayı da vicâde sahîh olmadığı için o rivâyetin mürsel kabul edilmesi doğru değildir.⁷⁸⁵

Sahâbî mürselinin hücceti konusunda âlimlerin arasında icmânın olduğunu ve delil olabileceğini kaydetmiştir.⁷⁸⁶

5. Metrûk hadis: Aliyyu'l-Kârî metrûk hadisi “Senedinde zabt yönünden çok zayıf bir râvinin bulunduğu hadistir” şeklinde tarif etmiştir.⁷⁸⁷ Bazı hadislerin münker olduğu ifade edildikten sonra, “bu hadis bu tarîkle metrûktur, fakat sözkonusu metnin manası sahîhtir ve meşhurdur” diyerek rivayet istifade edilebileceğini kaydetmiştir.⁷⁸⁸

6. Mevzû haber: Mevzû haber ile ilgili fikirlerini de “Benim tarafımdan bir âyet bile olsa insanlara ulaştırınız. İsrailoğullarının ibretli kıssalarından da haber verebilirsiniz. Bunda bir sakınca yoktur. Kim bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁷⁸⁹ hadisinin izahında öğrenebiliyoruz. Hadisin izahında şu ifadeler yer almaktadır: “Hz. Peygamber (s.a.v.)’e isnad edilen yalan ister lehine, isterse de aleyhine olsun fark etmez, aynı şekilde yasaklanmıştır. Bu hadis ibadetlere teşvik etmek için hadis uydurmanın caiz olduğunu savunanların aleyhine bir delildir. Nasıl ki, bazı sûfiler surelerin fazileti ile ilgili hadisler uydurma cehaletine düşmüştür. Teheccüd namazı ve diğer namazlar konusunda da bu yanlış devam ettirmişlerdir. Kesin olan şudur ki, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e yalan nispet etmek ona iftira etmek demektir.” Dolayısıyla uydurma haber hiçbir şekilde kabul edilemez ve delil olarak kullanılamaz.⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 270. Mürsel hadis ile ilgili bilgi için ayrıca bkz., I, 255; I, 368; III, 309; VI, 435.

⁷⁸⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, X, 100.

⁷⁸⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 483.

⁷⁸⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 483.

⁷⁸⁹ Buhârî, Enbiyâ 50. Ayrıca bkz., Tirmizî, İlm 13.

⁷⁹⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 407.

7. Akrân rivâyeti: Aliyyu'l-Kârî “Rivâyetu'l-akrân” meselesine de temas etmiştir. Her ne kadar *Miškât*'ta hadislerin senedleri hazfolunarak nakledilmişse de, yeri geldikçe senetle ilgili bilgiler de verilmiştir. Akrânın rivâyeti ile ilgili bilgi nâfile ibadetlerle ilgili bölümde rivâyet edilen hadisin izahında şu şekilde verilmiştir: “Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'den rivâyet etmiştir ki,” gibi ifadelerle yapılan rivâyet akrân rivâyeti olarak kabul edilir. Meselâ; Mâlik'in Ebû Hanîfe'den veya Ebû Hanîfe'nin Mâlik'ten, İmâm Şâfiî'nin Muhammed ibnu'l-Hasan'dan rivâyeti gibi.”⁷⁹¹

8. Nâsih-mensûh: Aliyyu'l-Kârî bazı hadislerin nesh edilmesi ve nesh etmesi ile ilgili olarak şu bilgileri kaydetmiştir: “Nesh sözlükte değiştirmek demektir. Istilahta ise mutlak olan şer'î hükmün nihâî beyanıdır. Kitab'ın sünnetle nesh edilmesi meselesine gelince, Sevrî, Şafîî ve bir rivayete göre Ahmed ibn Hanbel katında caiz değildir. Ancak İbn Hanbelden gelen bir rivayete göre caizdir ki, Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'in görüşü de bu yöndedir. Onların delilleri de كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı⁷⁹² âyetinin لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ “Varise vasiyet yoktur”⁷⁹³ hadisi ile nesh edilmesidir.

Bazen hadis usûlü terimleri ile ilgili bilgileri âlimlere atıflarda bulunarak zikretmiştir. Yukarıda kaydedilen hadisin şerhine devam ederken Abdullah ibn Mubârek'e atfen “İsnad dindendir. Eğer isnad olmasaydı herkes dilediğini söylerdi” diyerek isnadın önemli olduğunu belirtmiş ve fikrini “İsnad, muhaddisler katında muteberdir. Aksi takdirde mevzû haberler için de isnad sözkonusu olabilirdi” sözleriyle pekiştirmiştir.⁷⁹⁴

“Kitabu'l-İlm” bahsinde “Sika” kavramını şöyle izah etmiştir: “Sika âdil,

⁷⁹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 367; V, 206; XI, 404.

⁷⁹² Bakara, 2/180.

⁷⁹³ Ebû Dâvud, Vasiyet 6.

⁷⁹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 408.

takvâ ve diyanet ehli kimselere” denir.”⁷⁹⁵

B. TEFSİR İLMİNE DAİR AÇIKLAMALAR

Kur’ân-ı Kerîm ile hadîs-i nebevî birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Dolayısıyla bunların doğru anlaşılmasında ve izah edilmesinde mutlaka her ikisinden istifade etmek gerekmektedir. Yani Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin tefsirinde hadislere muracaat etmek kaçınılmaz olduğu gibi, hadislerin izahında da Kurân’-ı Kerîm âyetlerinden istifade etmek kaçınılmazdır. Aliyyu’l-Kârî eserinde tefsir târihi, bazı usûl bilgileri ve kırâat ilmi ile ilgili malumatları da nakletmiştir. Şöyle ki:

1. Kur’ân-ı Kerîm’in yedi harf üzerine indirilmesi meselesi: “Kur’ân-ı Kerîm yedi harf üzerine indirilmiştir. Her bir ayetin zâhiri ve bâtını vardır. Her ayet için bir had ve her had için bir matla’ (hakikatini müşahede yeri) vardır.”⁷⁹⁶ hadisinin şerhinde “Yedi harf” meselesine geniş şekilde yer vermiş ve bu konudaki âlimlerden farklı nakiller kaydetmiştir.

Müellif, yedi harften kastın kırâat, dil veya ahkâmın çeşitleri olduğunu ifade etmiş ve şu şekilde izaha devam etmiştir: “Şârihler yedi harften kastın Arap dili olduğunu, yani fasih yedi arap lehçesi olduğunu söylemiştir: Kureyş, Sakîf, Tay, Havâzin, Huzeyl, Yemen, Benî Temîm gibi. Bazı âlimler de buradaki yedi harften kastın yedi dil âlimi olduğunu savunmuştur. Yediden maksatın yedi meşhur kırâat olduğunu ifade eden âlimler de olmuştur.

Aynı zamanda bu hadiste zikredilen yedi harften kastın yedi anlam olduğu da söylenmiştir. Aliyyu’l-Kârî bunları şu şekilde sıralamıştır: “Emir, nehiy, kıssalar, misaller, va’d, vaîd ve meviza.”

⁷⁹⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 508.

⁷⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 22.

Bazı âlimler ise yedi manayı şu şekilde sıralamıştır: “Akâid, ahkâm, ahlak, kıssalar, misaller, va’d ve vaîd.” Bunları “emir, nehiy, helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal” şeklinde sıralayanlar da olmuştur.⁷⁹⁷

2. Kur’ân-ı Kerîm’in çoğaltılması: Konu ile ilgili uzun açıklamalardan sonra şöyle malumatlara yer vermiştir.

“Hâsılı Kur’ân-ı Kerîm üç defa cem edilmiştir:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzurunda gerçekleşmiştir. Zeyd ibn Sâbit’ten rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Biz Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzurunda iken Kur’ân-ı Kerîm’i kumaş, kağıt parçalarına yazardık. Yani, inen âyetleri ayrı yazar, sonra onları Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yönlendirmesi ile sureler şeklinde düzenlerdik.” Hattâbî ise şöyle nakilde bulunmuştur: “Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yazılmıştır. Ancak bir yere cem edilmemiş ve sureler tertiplenmemiştir.”

İkincisi: Hz. Ebû Bekir’in döneminde Hz. Ömer’in teşvik etmesi ile cem edilmiştir. Bundan dolayı da ilk cem eden olarak Hz. Ebû Bekir kabul edilmiştir. Hz. Ebû Bekir Zeyd’e cem etmeyi emretmiş ve bu nüshalardan bir tanesi kendisinin elinde, diğerleri de Hz. Ömer ve kızı Hafsa’nın elinde muhafaza edilmiştir.

Üçüncüsü: Hz. Osman zamanında surelerin tertibi ile cem edilmiştir.⁷⁹⁸

3. Kırâat farklılığı: Hz. Peygamber (s.a.v.)’e salavat okuma ile ilgili hadiste علي محمد النبي ibaresinde “en-nebî” kelimesinin hem hemze ile, hem de idğam ile okunmasının caiz olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda yedi kırâat’ta her iki türlü okunduğunu söylemiş, ancak idğâmın tercih edildiğini kaydederek kendisinin bu görüşü benimsediğini kaydetmiştir.⁷⁹⁹

⁷⁹⁷ Bu konudaki geniş açıklamalar için bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 496.

⁷⁹⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 500.

⁷⁹⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 16.

4. Âyetlerin esbâb-ı nüzûlu: Aliyyu'l-Kârî esbâb-ı nüzulları kaydederek hem âyetlerin anlaşılmasını hem âyetler ışığında hadislerin doğru anlaşılmasını hedeflemiştir. Fakat rivayetlerle ilgili kendi değerlendirmesini yapmamıştır. Meselâ; *“Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemek Peygamber’e ve müminlere yaraşmaz”*⁸⁰⁰ âyetinin nüzul sebebi olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)’in annesinin mezarını ziyaret etme esnasında Allah’tan ona istiğfar etmek için izin istemesi ile ilgili hadisi göstermiştir.⁸⁰¹

Dualar bölümünde geçen “Benim için *“De ki: Ey kendi aleyhinde sınırı aşanlar!...”*”⁸⁰² âyeti, dünya ve içindeki şeylerden daha sevimlidir.” diyen Hz. Peygamber (s.a.v.)’e oradakılardan biri şöyle sordu: “Ey Allahın Rasûlu! Şirk kosan biri için de böyle midir?. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir süre sustu. Sonra üç kere “şirk koşanlar hariç” buyurdu.” hadisinde zikrolunan âyetin nüzul sebebini şöyle kaydetmiştir: “İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) İslâma davet etmek için Vahşî’nin yanına birini gönderdi. Vahşî Hz. Peygamber (s.a.v.)’e şöyle cevap gönderdi: “Bir insanı öldürenin, zinâ edenin ve şirk koşanın azaba maruz kalacağını söylerken beni nasıl dine davet edersin. Ben bunların hepsini işledim. Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: *“Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar müstesnâdır...”*”⁸⁰³ Bu durum karşısında Vahşî şöyle dedi: “Bu şart ağırdır. Belki ben buna güç yetiremem ve amel-i sâlih sahibi bir kişi olamam. O zaman nasıl olacak? Bundan başka birşey yok mu? diyerek Peygamber (s.a.v.)’e adam gönderdi. Bu sefer Allah şu âyeti indirdi: *“Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar.”*”⁸⁰⁴ Âyeti okuyunca Vahşî şöyle dedi: “Kalbim mutmain olmadı. Bundan sonra da ben kendimi şüphede görüyorum. Allah beni bağışlar mı bilmiyorum. Bu durum karşısında şu âyet nazil oldu: *“De ki: “Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O,*

⁸⁰⁰ Tevbe, 9/113.

⁸⁰¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 216.

⁸⁰² Zümer, 39/53.

⁸⁰³ Furkan, 25/70.

⁸⁰⁴ Nisa, 4/48.

bağışlayandır, merhametlidir.”⁸⁰⁵ Vahşi bu âyetten sonra mutmain oldu ve İslâm’ı kabul etti. Müslümanlar dediler ki, bu ona has durum mudur, yoksa herkese şâmil midir?. Hz. Peygamber (s.a.v.) de, “herkese şâmil” diyerek cevap verdi.⁸⁰⁶

Bu konu ile ilgili bir örnek daha verebiliriz. Nikah bölümünde Yahûdilerin, hanım ile arka taraftan cimâ edilince çocuğun şaşı doğacağı ile ilgili bilgilerin nakledildiği hadisın şerhinde, “bu durum karşısında Allah şu âyeti indirmiştir” diyerek, âyeti kaydetmiştir: *نَسَّوْكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ: “Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın.*”⁸⁰⁷

5. Nesh: Aliyyu’l-Kârî âyetler arasında nesh vuku bulmuş ise buna da temas etmiş ve izah etmiştir. Meselâ; recm konusunda “lafzî nesh”in olduğunu “bu mesele recm konusunda lafzî nesh meydana gelmeden önce vukubulmuştur” diyerek ifade etmiştir. Fakat lafzî neshin ne anlama geldiğini açıklamamıştır.⁸⁰⁸

6. Âyetlerin şahsi istekler doğrultusunda izah edilmesinin doğru olmaması: Kur’ân-ı Kerîm’in herkes tarafından kendi görüşünü desteklemek için kullanıldığına dair hadisın şerhinde şu bilgileri nakletmiştir: “Ehl-i Sünnet hayır ve şerrin Allah’tan olduğunu söylüyor ve bu görüşlerine yüce Allah’ın şu âyetini delil olarak gösteriyorlar: *“De ki hepsi Allahtan’dır.*”⁸⁰⁹ Kaderiyye mezhebi ise bunun böyle olmadığını savunuyor ve delil olarak da şu âyeti gösteriyorlar: *“Sana ne iyilik gelirse Allahtan’dır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir.*”⁸¹⁰ Tartışma ile ilgili Aliyyu’l-Kârî Kaderiyye mezhebinin delil olarak zikrettiği âyetin bu konu ile ilgili olmadığını açıklamış ve fikrini müfessirlerin açıklamaları ile desteklemiştir. Aliyyu’l-Kârî Ehl-i Sünnet’in görüşünün daha isabetli olduğunu savunmuştur. Aynı

⁸⁰⁵ Zümer, 39/53.

⁸⁰⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 194. Ayrıca bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 325 428.

⁸⁰⁷ Bakara, 2/223; Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 343; Ayrıca bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 267.

⁸⁰⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VII, 114.

⁸⁰⁹ Nisa, 4/78.

⁸¹⁰ Nisa, 4/79.

zamanda bu gibi tartışmalı konularda Müslümanların icmâ'ını dikkate almak gerektiğini de zikretmiştir.⁸¹¹

C. FIKİHLA İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Daha önce de ifade edildiği gibi, Aliyyu'l-Kârî'nin şerhi yazmadaki amaçlarından biri de mensup olduğu Hanefî mezhebinin delillerini açıklamak idi. Dolayısıyla fikhî konulara esas teşkil eden hadislerin şerhlerinde bol miktarda mezhep görüşlerine ve tartışmalara yer vermiştir. Sözkonusu tartışmalar ve görüşler çalışmamızda özel konu olarak ele alınmış ve gerekli incelemeler yapılmıştır. Bu bölümde ise fıkıh usûlü terimleri ve tarihine konu olabilecek malumatlar sunulacaktır. Aynı zamanda metod olarak ne kadar fikhî terminolojiden istifade edildiği belirlenecektir:

1. Fikhî terimler: Fikhî terimlerle ilgili hem bilgi vermiş hem de onların birbirinden farklı noktalarına temas etmiştir. Fıtır sadakası bâbında fıtır sadakasının farz mı, vâcib mi olduğunu izah ederken farz ile vâcib'in bir birinden farklı olduğunu kaydetmiştir. O, farz'da sübutun kat'î olduğunu, vâcibde ise delilin sübutunun zannî olduğunu söylemiştir.⁸¹² Aynı zamanda o diğer mezheplerden farklı olarak Hanefî mezhebindeki farz ve vâcib ayırımına dikkat çekmiştir. Rükün ile ilgili de şu kısa açıklamayı vermiştir. “Her rükün vâcibdir, ancak her vacibi rükün olarak kabul edemeyiz.”⁸¹³

Tilâvet secdesi ile ilgili hadiste azîmet kavramını “Fikhî ıstılahta azîmet, asıl ile hükmün sabit olması demektir” şeklinde açıklamıştır.⁸¹⁴

Fikhî terimleri açıklarken bazen garîbu'l-hadîs kitaplarından,⁸¹⁵ bazen de âlimlerin görüşlerinden faydalanarak şerh etmiştir. Meselâ; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in

⁸¹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 493-494.

⁸¹² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 280.

⁸¹³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 409.

⁸¹⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 101.

⁸¹⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 71.

muhâbereyi yasakladığı ile ilgili hadiste muhâbere kelimesini şöyle açıklamıştır: “Bu muzâre’a demektir. Arazinin üçte bir, dörtte bir gibi bir karşılığa ekilmesi demektir.”⁸¹⁶ Muzâbene teriminin de ağaç üzerindeki hurmayı miktarı belli kuru hurma karşılığında satmak olduğunu “*Şerhu’s-sunne*”den nakletmiştir.⁸¹⁷

2. Tartı veya ölçü birimleri: “Beş vesk’tan (yaklaşık 660 kg) az (üründe) zekât yoktur”⁸¹⁸ hadisinin izahında “Vesk” hakkında şöyle der: “O altmış sa’dır. Her sa’ dört müd’dür. Her müd de 1.3 rıtıl’dır. Bu ölçü birimi Hicazlılara göredir. İmâm Şâfî de bunu esas kabul etmiştir. Ancak Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yusuf’a göre her müd iki rıtıl’dır. Bir rıtıl da 130 dirheme eşdeğerdir.”⁸¹⁹

3. Aslî deliller: Burada kıyas konusunu ele alabiliriz. “Üzümlerin zekâtı hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: Hurmaların zekâtı tahmin edildiği gibi üzümlerde de tahmin yapılabilir. Hurmanın zekâtı kuru hurma olarak alındığı gibi üzümün zekâtı da kuru üzüm olarak alınır.”⁸²⁰ hadisinin şerhinde, üzümün zekâtının hurmaya kıyas edilerek verileceğini söylemiştir. Onun sözlerine göre hurma asıl, üzüm ise ona kıyas olunandır. Çünkü Hayber yedinci yılın ilk günlerinde feth edilmişti. Hayber’in hurma bağları meşhur idi. Daha sonra Tâif feth olununca üzüm üreticiliği de gündeme gelmiştir. Tâif’te üzüme, hurmaya takdir edilen fiyat takdir edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) hurmalara yapılan zekât muamelesinin üzüme de yapılmasını tavsiye etmiştir.”⁸²¹ Aliyyu’l-Kârî kıyas konusunda hüküm belli bir konuya özel olursa, ona diğer ibadetlerin kıyas edilemeyeceğini de ifade etmiştir.⁸²²

4. Ferî deliller: Ferî delille ilgili Sedd-i zerâî örneğine bakabiliriz: “Rasûlullah (s.a.v.)’ın âilesinden birisi vefat etmişti. Kadınlar, arkasından ağlamak

⁸¹⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 70

⁸¹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 69;75.

⁸¹⁸ Buhârî, Zekât 42.

⁸¹⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 252; VI, 71; 95.

⁸²⁰ Tirmizî, Zekât 17.

⁸²¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 272.

⁸²² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VII, 92.

üzere toplandılar. Hz. Ömer (r.a) onları bundan men etmek ve geri çevirmek üzere kalktı. Hz. Peygamber (s.a.v.) müdahale edip: “Ey Ömer! Bırak onları, çünkü göz ağlar, kalp hüznlenir.” buyurdu.”⁸²³ Bu hadisin izahında Hz. Ömer’in kadınlara mücade etmemesinin sebebini şu şekilde izah etmiştir: “Kadınlar yüksek sesle olmasa da kısık sesle ağlıyorlardı. Hz. Ömer sedd-i zerâî bakımından onları bundan nehy etmiştir. Çünkü eğer buna karşı çıkmasaydı yasaklanmış ve dîni açıdan hoş kabul edilmeyen ağıt yakma durumu vuku bulabilir ve dîni bir hüviyyet kazanabilirdi. Özellikle bu durum Hz. Peygamber (s.a.v.)’in huzurunda vuku bulsaydı onu daha çok üzerdi...”⁸²⁴

5. Hükümlerin illetleri: Aliyyu’l-Kârî bir kadının halası ve kız kardeşinin aynı kişinin nikahında bulanmasının haram oluşunun illetini şu şekilde izah etmiştir: “İki kardeş ve hala ile aynı nikahta bulunmasının haram olmasındaki illet, onların aynı rahimden olmasındandır. Onları aynı nikahta tutmak aralarında düşmanlık çıkarır ve akrabalık bağlarını koparır.”⁸²⁵

D. AKÂİDLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Kelâm/Akâid ilmi, Allah’ın zâtından ve sıfatlarından nübüvvet ve risâlete dair meselelerden, mebbe’ ve meâd itibariyle yaratılmışların hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.⁸²⁶ Aliyyu’l-Kârî bu konularla dolaylı veya doğrudan ilgisi bulunan âyetleri tefsir, hadisleri de şerh ederken onlar hakkında açıklamalar yapmıştır. Ayrıca izah edilen konular arasında iman-İslâm, kazâ-kader, Allah’ın sıfatları, büyük günahlar, gibi konular da yer almış, Aliyyu’l-Kârî bu konulardan bazılarını tafsilatlı açıklamış bazılarını ise özet olarak kaydetmiştir. Dolayısıyla bu tür hadislerin açıklamaları yapılırken şârihin akâid konuları ile ilgili fikirleri de ortaya çıkmış olmaktadır.

⁸²³ Nesâî, Cenâiz 16.

⁸²⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 203.

⁸²⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 329.

⁸²⁶ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1972, s. 5.

Aliyyu'l-Kârî'nin akâid ve kelâm konusunda mahâreti, yazmış olduğu eserlerinden bellidir. Bu konuda yapılmış mustakil ilmi araştırmalar da vardır. Konumuz Aliyyu'l-Kârî'nin itikâdi görüşlerini belirlemek olmadığı için temel bazı kavramlar hakkındaki mülâhazalarına yer vereceğiz.

Îmân, İslâm, mümin ve müslim kavramları hadis şerh kitaplarında öteden beri tartışıl原因 konulardan olmuştur. Pek çok âlim bu konular hakkındaki görüşlerini açıklamış, kavramların lügat ve ıstılah manaları üzerinde durmuş ve bunlar arasındaki benzer ve farklı yönlerini ortaya koymuştur.⁸²⁷ Aliyyu'l-Kârî akaid ile ilgili açıklamaları şu şekilde yapmıştır:

1. Îmân ve İslâm: Eserin ilk bâbı olan “Kitâbu'l-îmân” da bâb ismini açıklarken şeriatta “Îman” ile “İslâm” kavramlarının aslında aynı manayı ifade ettiğini kaydetmiştir. Müellifin bâb başlığını “Kitâbu'l-îmân” olarak yazması ile aslında “İslâm”ı da kastettiğini ifade etmiştir. O, şerhine şöyle devam etmiştir: “Sözlük anlamı itibariyle farklılık arz etse de, îmân’ın asıl olduğu, bütün faslın odağı ona göre bina edildiği söylenir. Faslın en önemli konusu olduğu için ve ibadetlerin sıhhat şartı olduğu için muamelatdan öne geçmiştir. Sözlükte, kendisi ile emin olunan ve mutmain olunan tasdikdir. Şariat’ta da Allah’tan gelenin kalp ile tasdik edilmesidir. Sanki mümin onunla nefsinin iki cihandaki azaplardan, yalan ve muhalefetten emin kılmış olur. Şöyle denir, emin oldun mu ki, benden başkasına îmân ettin. Sonra şöyle denir, onu tasdik ederse iman etmiş sayılır. (امنت) kelimesinin anlamı “güven sahibi oldum” demektir. Sonra tasdiğe geçilir ve lam harfi ile müteaddî yapılır. Şöyle ki, konu âyetlerde şu şekilde aksedilmiştir: وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا *Sen bize inanmazsın...*”⁸²⁸ Firavun da şöyle dedi: أَمَنْتُمْ لَهُ *Ona inandınız mı?*”⁸²⁹ Bu ibare itirafı kapsar. Aynı kelime “bâ” harf-i cerr ile de meteadî olur. يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ *Gayba iman ederler...*”⁸³⁰

⁸²⁷ Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Muslim İbni'l-Haccâc*, I, 144-150.

⁸²⁸ Yusuf, 12/17.

⁸²⁹ Taha, 20/71.

⁸³⁰ Bakara, 2/3.

2. “Allah” tasavvuru: Eserin mukaddime kısmında kaydedilen bismelenin izahında “Allah” kelimesi ile ilgili hem dil hem de itikâdî bakımından geniş bilgi verilmesi yanı sıra,⁸³¹ gece namazı bölümündeki şu açıklamalar dikkat çekmektedir: “Biz biliyoruz ki, Allah kendisini kitabında “nûr” olarak adlandırmaktadır. Bu konuda rivâyetler de vardır. Şöyle ki, Ebû Zerr’den nakledilen bir rivâyette O, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e Allah’ı görüp görmediğini sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona şöyle cevap vermiştir: “O, Nurdur. Ben onu nasıl görebilirim.”⁸³²

Aliyyu’l-Kârî Allah konusunda kendi anlayışını kaydederken konunu izah edici hadisler de nakletmiştir.⁸³³

Allah’ın bir olması ile ilgili konuya da temas etmiş ve vitir namazı bölümünde şu izahlara yer vermiştir. “Allah tekdir; tek olanı sever. Ey Kur’ân ehli! Siz de vitir namazını kılınız!”⁸³⁴ hadisinin izahında “innallâhe vitrun” cümlesindeki “vitrun” kelimesi ile ilgili şu açıklamaları kaydetmiştir: “Yani Zatında tektir. Bölünme kabul etmez. Sıfatlarında tektir. Bunda şüphe yoktur. Onun eşi benzeri yoktur. Fiilerinde de tektir. Onun şerîki ve yardımcısı yoktur.”⁸³⁵

Aliyyu’l-Kârî akâidin tartışmalı konularından biri olan Allah’a nisbet edilen “uzuv”larla ilgili bilgilere geniş şekilde temas etmiş ve âyetlerle izah etmiştir:

وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ وَلَا نَصْرَانِيٍّ ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ

Muhammed’in nefsi elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, eğer bu ümmetten bir yahûdi veya hristiyan beni işitir de sonra benimle gönderilene iman etmeden ölürse mutlaka cehennemliklerden olur”⁸³⁶ hadisinde “بِيَدِهِ Allah’ın eli” kısmını

⁸³¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 38-42.

⁸³² Muslim, İman 291.

⁸³³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 257.

⁸³⁴ Ebû Dâvud, Vitir 1; Tirmizî, Vitir 2. Ayrıca bkz., Nesâî, Kıyâmu’l-leyl 27; İbn Mâce, İkâmet 114.

⁸³⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 307.

⁸³⁶ Muslim, İman 153. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 10.

açıklarken bu konudaki selef ve halef âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Konu ile ilgili farklı fikirleri şöyle ifade etmiştir: “Yani nimeti ile oldu, kudreti ile hâsıl oldu, iradesi ile sabit oldu. Burada “el” Allah’ın kudretinin mecâzıdır ve müteşâbihdir. Selef mezhebi, kelimenin zâhiri manasına inanmak şartıyla hakikati Allah’a havale ediyorlar. Bu, Allah’ın murad etmediği bir vasfı ona vasfetmekten sakınmak içindir. Cumhurun “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” *Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir*”⁸³⁷ âyetinde lafz-ı celâl konusunda vakf etmesi onların fikrini desteklemiş oldu. Bundan dolayı da Ebû Hanîfe dedi ki: “Allah’a isnad edilen yed (el) kelimesinin kudret şeklinde tevil edilmesi, Allah’ın kendi zatı için uygun gördüğü sıfatın haricine çıkmayı engellemek demektir. Bu konuda yapılması gereken Allah’a kendisinin vasf ettiği şekilde iman etmek bu konuların teviline kalkışmamaktır.” Biz de bu konuda deriz ki, “Onun, mahlukatın eline benzemeyen, kendisinin dilediği şekilde eli (yed) vardır.”

“Âyette, vakfı Lafzatullah üzerinde değil, (rasihune fi’l-ilm) kelimesi üzerinde yapan halef mezhebi ise, Allah’ın sıfatı olan yed kelimesinin cisimden münezzeş şekilde tevil etmenin caiz olduğunu kabul ederler. Nitekim İbn Abbas: “Ben tevili biliyorum ve ben ilimde râsih birisiyim” demiştir. Onun bu fikri daha doğru ve anlamlı kabul edilmiştir. Ancak ilim ve hikmeti artırmak gerekir ki, bu nass’ın siyâkını tevil etmeye mutabık olsun. Buradan halef âlimlerin daha bilgili olduğu fikri çıkmaz. Bilakis her iki mezhep tenzih konusunda ittifak etmiştir. Ancak tevilin mi, yoksa tefvizin (teslim olma, olduğu gibi kabul etme) mi evla olduğu konusunda ihtilaf vardır. Muhtemelen selef döneminde tefvîz daha iyiydi. Çünkü onların zamanında kalpler sâlim idi ve henüz bidatler zuhur etmemişti. Halef döneminde ise avâmın çoğalması, akıllarına ilk gelen manaya kapılmanın çoğalması ve taşkın bidatçilerin ortaya çıkması dolayısıyla tevil daha evlâ oldu. Yine de en doğrusunu Allah bilir.”⁸³⁸

⁸³⁷ Âli İmran, 3/7.

⁸³⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 150-151. Aynı zamanda bu konu ile ilgili değerlendirmesi için bkz; İmâm Azâm, *el-Fıkhü’l- Ekber Şerhi*, 74.

3. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in makamları: “Kim Muhammed (s.a.v.)’e salavat getirir ve: “Ya Rabbim! Muhammed’e salat et ve kıyamet gününde üstün makama yerleştir,” derse ona şefaati vâcib olur” meâlindeki hadisi açıklarken buradaki “üstün makam”dan kastın “vesîle” olduğu ve bunun sadece Hz. Peygamber (s.a.v.)’e mahsus, cennetin en üstün makamı olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in iki makamı olduğu nakledilmiştir. Bunlardan biri Rahmân’ın arşının sağında yer alan makamdır. Öncekiler ve sonrakiler buna gıpta edeceklerdir. İkinci makam da cennet’teki mekândır. Öyle bir mekândır ki, ondan başka kimseye ait değildir.”⁸³⁹

4. Kazâ ve kader: Yaşanmış olayı merkeze alarak bu konuyu şu şekilde izah etmiştir: Kazâyı duanın yok edeceği, ömrünün de iyiliğin uzatabileceği ile ilgili hadisin şerhini yaparken, kazâ terimini şu hikaye ile vuzûha kavuşturmuştur: “Kazâ mukadder olunan iştir. Hz. Ömer Şam’a varınca Ona “orada veba hastalığı var. Geri dönün” dediler. Ebû Ubeyde “Yâ Emire’l-mü’minîn sen kaderden mi kaçacaksın?” diyerek onun dönme kararına itiraz etti. O da, “Keşke bunu senden başkası söyleseydi. Evet ben Allah’ın bir kaderinden başka bir kaderine kaçıyorum” diyerek tedbir almanın da Allah’ın takdiri ile olduğunu söylemiş oldu.”⁸⁴⁰

5. Cennet, cehennem ve sırat köprüsü: “Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki hiçbiriniz, ben kendisine babasından da evlâdından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz.”⁸⁴¹ hadisini şerh ederken son kısmında şu bilgileri kaydetmiştir: “Halef ve selef âlimlerin görüşlerine göre muvahhîd olarak vefat eden kimseler her haliyle kesin cennete girecektir. Günah işlemekten sâlim ise, çocuk, bülûğ çağına erince mecnun olan, tevbeyi bozmayarak ve şirk haricinde diğer günahlardan sağlam tevbe edenlerin hepsi cennete girecektir. Şirk üzere ölenler kesinlikle cennete girmeyecekler. Onlar sırat köprüsünden geçecekler. Sırat cehennem üzerine kurulmuş bir köprüdür. Ondaki Allah’a sığınırız. Büyük günah işleyen ve tevbe etmeden vefat eden kimsenin âkibeti Allah’ın dilemesine bağlıdır.

⁸³⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 18.

⁸⁴⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 14.

⁸⁴¹ Buhârî, İman 7.

Dilerse onu bağışlar ve cennete koyar, dilerse dilediği kadar azab eder sonra cennete koyar. Tevhîd üzere ölen kimse, günah işlemiş olsa bile ebediyen cehennemde kalmayacaktır. İyilik yaptığı halde küfr üzere ölen kimsenin cennete giremediği gibi. İşte kitap, sünnet ve icmânın kabul ettiği görüş budur.”⁸⁴²

Cennet’e kimlerin ve nasıl gireceği ile ilgili izahlar geniş olarak açıklanmıştır. Câlîb-i dikkat konulardan olduğu için bir örnek daha vermek istiyoruz: “Hem kendi hem de diğer kabile mensuplarının kurtuluş yollarını arayan Abdu’l-Kays oğullarının temsilcileri ile ilgili hadisin şerhinde geniş şekilde “Cennete girme” konusunu yeniden ele alarak açıklamalar yapmıştır. Bu konuda farklı görüşlerin olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: “Cennete ancak Allah’ın fazl-ı keremi ile girmek mümkündür. Yemek doyma ve doyurma sebebi olduğu gibi sâlih amel de cennete girme sebebidir. Bu da ancak Allah’ın lutfu ile mümkündür. Burada cennet kelimesi mukadder muzâfin, muzafın ileyhidir. Yani onun derecesi demektir. Bu dereceler de amellerin mukabilinde elde edilir. Cennete giriş ise iyiliklerle mümkündür. İbn Hacer bunun şu âyete göre olduğunu söylemiştir: *“İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir.”*⁸⁴³ Yani amellerinize karşılık verilen cennettir. “Sadece amellerle cennete giremezsiniz” demekden kasıt da aslında cennete girilmesinde amelin tek başına yeterli olmadığıdır. Bu grubun delili de “Hiç kimse kendi ameliyle cennete girmez. “Sen de mi Ya Rasûlallah!” dediklerinde, “Evet ben de; Eğer Rabbim beni rahmetiyle kuşatmış olmasa.”⁸⁴⁴ hadisidir. Âlimler insanın cennete Allah’ın lutfu ile girilebileceğini, ancak oradaki derecelere ameller sebebiyle ulaşılabilceğini ifade etmişler. İmâm Nevevî de “Cennete giriş amellerledir. Ameller de Allah’ın rahmetindendir. Yani Allah’ın rahmeti olmadan cennete girilmez” demiştir.⁸⁴⁵

6. İtikâdî mezheplerin görüşleri: “Allah’ın isimleri” bâbında isim ve müsemma konusunda itikâdî mezheplerin farklı düşündüklerini ifade etmiş ve onların

⁸⁴² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 146; V, 381.

⁸⁴³ Zuhuf, 43/72.

⁸⁴⁴ Buhârî, Rikâk18; Muslim, Munafikîn 71-73.

⁸⁴⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 170.

görüşlerini şu şekilde kaydetmiştir: “Mu’tezile mezhebi ismin müsemâmâdan ayrı, tesmiyenin ise aynı olduğu görüşündedir. Bizim üstadlarımız ise “isim ile müsemâmâ aynıdır” demiştir. Eşâri mezhebi bu konuda üç görüş belirtir:

1. Müsemâmâ ile aynı olan isimler, Meselâ; “Allah” ismi gibi.
2. Müsemâmâdan gayri olan isimler, Meselâ; “Hâlık” ismi gibi.
3. Müsemâmânın ne aynı ne de gayri olan isimler, Meselâ; “Alîm” ismi gibi.
Onun tanınması ile ilgili Mu’tezile’nin görüşü tutarlı değildir.”⁸⁴⁶

Aliyyu’l-Kârî Allah’ın isimleri konusunda mezhep fikirlerini zikretmiş ve sonunda “üstadlarımız” diyerek bahsettiği selef âlimlerinin görüşünün isabetli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu hadisin şerhinde Allah’ın doksan dokuz ismini teker teker şerh etmiştir.⁸⁴⁷

Aliyyu’l-Kârî bazen itikâdî mezheplerin görüşlerine kendi reddiyelerini de beyan etmiştir. “Kelime-i şehâdet getiren kimse benden kanını satın almıştır...”⁸⁴⁸ meâlindeki hadisin en sonunda Murcie mezhebine şöyle reddiyede bulunmuştur: “Bu hadis açık şekilde şehadet kelimesinin söylenilmesinin İslâm’ın sıhhati ve ahkâmın tertip edilmesi için yeterli olduğuna delalet eder. Dolayısıyla Murcie mezhebinin “İman amele muhtac değildir” fikrine açık reddiyedir. Dolayısıyla Ehl-i Kible, tevhidi ikrar ve şeriatı iltizâm ettikleri sürece bidatlerinden dolayı tekfir edilemez.”⁸⁴⁹

7. Küfre götüren olaylar: Bayram namazları ile ilgili bölümde nevruz ve mihrican bayramları hakkında şöyle demiştir: “Mihrican ve nevruz kâfirlerin bayramıdır ve onları kutlamak doğru değildir. Ebû Hafs el-Kebîr el-Hanefî (ö. 217/832) demiştir ki, “kim nevruz gününde günün önemine binâen müşrik birine bir yumurta hediye etse küfre düşmüş olur. Amelleri de boşa gider.” Hasan ibn Mansur

⁸⁴⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 70.

⁸⁴⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 70-115.

⁸⁴⁸ Buhârî, Cihad 149; İtisâm 28; İstitâbe 2; Ahkâm 16; Mürteddîn 2; Ebû Dâvud, Hudûd 1; Tirmizî, Hudûd 25.

⁸⁴⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 159.

el-Hanefî de, “kim o günde başka günlerde mutat olarak almadığı bir şeyi satın alsa veya âdeti üzere olmadığı halde birine hediyeler verse ve bunu da o günün önemine binâen yaparsa kâfirlere tazim ettiği için küfre girer.”⁸⁵⁰

8. Münâfıklık ve kısımları: “İki özellik vardır ki, onlar münafıkta birlikte bulunmazlar: Güzel ahlak ve dinde fakih olma”⁸⁵¹ hadisinin şerhinde münafıklığı ikiye ayırarak şöyle demiştir: “Münafıklık ya hakiki olur ya da mecâzi olur. Hakiki münafıklık itikâdî alanda gerçekleşen münafıklıktır. Mecâzi münafıklık da gösteriş ve riyâdan ibarettir. Buna amelî münafıklık da denir.”⁸⁵²

9. Akâidle ilgili kelime ve terim izahları: Aliyyu’l-Kârî sadece hadiste geçen izaha muhtaç akâidle ilgili kelimeleri şerh etmekle yetinmemiş, aynı zamanda hadisleri şerh etmek için kullandığı âyetlerde geçen akâid ilmine konu olacak terimlere de açıklık getirmiştir. Allah’ın hesabı hızlı gördüğü ile ilgili “*Allah hesabı pek çabuk görendir*”⁸⁵³ âyetinde Allah’ın hızlı olmasını şöyle açıklamıştır: “Hızdan kasıt Allah’ın bir şey yaratmak istediği zaman vakit, görme ve fikre ihtiyaç duymadan mümkünata ait kudreti demektir. Buna göre de denildi ki, “o mahlûkatı koyun sağılana kadar” veya “daha kısa bir sürede” hesaba çekecektir.”⁸⁵⁴

“Sefer esnasında okunacak dua” ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra “Velhâsılı “nefiy” ve “ispat” özellik bakımından farklı şeylerde ortaya çıkmıştır. Ancak gerçekte onlar aynı şeydir. Bu benzetme konuyu nasıl da güzel izah ediyor: “Kazâya rıza vâcibdir. Küfre rıza ise küfürdür.” Hâlbuki küfür de kaza sonucu meydana gelmiştir. Dolayısıyla küfrün Allah’ın vermesi ile olduğuna razı olmak gereklidir. Bilakis insanın kendi kazanımı gibi görmesi kabul edilemez.”⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 491.

⁸⁵¹ Tirmizî, *İlim* 10.

⁸⁵² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 479.

⁸⁵³ Bakara, 2/202.

⁸⁵⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 158.

⁸⁵⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 271.

Rasûl ve nebî kelimelerinin farkını Aliyyu'l-Kârî şöyle ifade etmiştir: “Nebî ister tebliğ emredilsin ister edilmesin kendisine vahy indirilen kimsedir. Rasûl ise vahy indirilmekle beraber onun tebliğ edilmesi ile memur olan kimsedir.”⁸⁵⁶

E. TASAVVUF KONUSUNDA AÇIKLAMALAR

Aliyyu'l-Kârî Ehl-i Tasavvuf'u “ebu'l-vakt” ve “ibnu'l-vakt” olarak adlandırmıştır.⁸⁵⁷ Nakşibendî tarîkatine intisablı olduğu bilinmektedir.⁸⁵⁸ Bu alanda birçok eser kaleme almış ve maharetini hem “sadır”da hem de “satır”da göstermiştir. Hadislerin şerhinde tasavvufî kavramları şerh etmedeki üslubu dikkat çekmektedir. O, hadislerin şerhinde “tasavvuf ehli”nin şeriatın ruhuna aykırı olmayan görüşlerinden de istifade etmiştir. Tasavvufî izahlarını örneklerle inceliyelim:

1. Zikir: Aliyyu'l-Kârî zikrin önemini ve zikir sonucu insanın katedeceği dereceleri “Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından birini giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur.”⁸⁵⁹ hadisinin şerhinde kaydetmiştir. Şeyh Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) hazretlerinden nakilde bulunarak zikir hakkında şu değerlendirmeye yer vermiştir: “Allah bir kulunu yüceltmek isterse ona zikir kapılarını açar. Zikirden lezzet alırsa ona kurbiyyet kapısını açar. Sonra onu ins meclislerine yükseltir. Sonra onu tevhid kürsüsüne oturtur. Sonra ondan perdeler kaldırılır ve onu dâr-ı halvete sokar. Onun için celal ve azamet perdeleri açılır. Onun nazarı celal ve azamete vâki olursa huve'siz bâki olur. İşte bu zaman kul fani olur ve nefsin davetlerinden berî olmuş olur.”⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 16; III, 60; III, 259.

⁸⁵⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 152.

⁸⁵⁸ Mustakîmzâde, 324.

⁸⁵⁹ Ebû Dâvud, Edeb 60.

⁸⁶⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 457.

Zikir çeşitlerinden “kalp zikri” (hafî zikir) ile ilgili şöyle demiştir:

“Uzuv zikirlerinin en zor olanı kalp zikridir. Zira o Cihâd-ı Ekber’dir. Bundan kasıt bağırarak, huzursuzluk çıkararak, boğazı hareket ettirerek edilen dil ile zikir (cehri zikir) değildir. Bazı insanlar her ne kadar bunun huzur ve huşudan kaynaklandığını söyleseler de gurur ve gıybet sebebinden başka birşey değildir.”⁸⁶¹ Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Aliyyu’l-Kârî, hafî zikri tercih etmektedir.

2. Nefis mertebeleri: Aliyyu’l-Kârî tasavvufun nefis terbiyesine verdiği önem, nefsin mertebeleri ve tasavvufi makamlarla ilgili de bilgi vermiş ve konu etrafındaki terimleri izah etmiştir. Meselâ; “Hiç kimse beni babasından ve evladından fazla sevmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz”⁸⁶² hadisinde peygamber sevgisinin önemini ve mahiyetini açıklarken, sevginin kalbin durumuna göre farklılık arz ettiğini ifade etmiş ve nefsin mertebeleri ile ilgili şu kısa malumatı nakletmiştir: “Bu hadiste nefsin “mutmainne” ve “emmâre” sıfatlarına işaret vardır. “Nefs-i mutmainne” derecesinde olan birine Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sevgisi kolay gelir, “nefsi emmâre”ye sahip olan kimseye ise bunun tam aksine Nebi (s.a.v.)’in sevgisi ağır gelir. “Levvâme” de bu ikisi arasında bir mertebedir.”⁸⁶³ “Muhammed’in nefsi” ibaresinin izahında nefis kavramı ile ilgili şöyle söyler: “Buradaki nefisten kasıt, ruhu, zâtı, sıfatı, halı, irâdesi, hareketleri ve sekînetidir.”⁸⁶⁴

3. Tasavvuf kavramları: Aliyyu’l-Kârî tasavvufu ile ilgili açıklamalar yaparken sözkonusu ilimle ilgili kavramlara temas etmiştir. Bu izahları kendi tasavvufî birikimleri ile yaptığı gibi tasavvuf ehlinin açıklamalarını nakletmekle de yapmıştır.

“Muhammed’in nefsini elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, bu ümmetten yahûdi ve hristiyan bir kişi beni dinlemez, sonra peygamber olarak gönderildiğime iman etmeden ölürse, işte o kimse, ancak cehennemin yarânından olur” hadisinin

⁸⁶¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 53.

⁸⁶² Buhârî, İman 8.

⁸⁶³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 146.

⁸⁶⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 150.

açıklamasında Cunejd-i Bağdâdî'den naklen “cem” ve “fark” makamları hususunda açıklamalar nakletmiştir: “Vecd ile yakınlığa cem’⁸⁶⁵ denir. Beşeriyette gaib olunmasına da tefrika⁸⁶⁶ denir. Tefrikasız her cem’ zındıklık, cemsiz her tefrika inkarcılıktır.”⁸⁶⁷

“Bana öyle bir şey öğret ki, senden sonra kimseye o konuda bir şey sormayayım. Rasûlullah (s.a.v.) da şöyle buyurdu: Allah’a inandım de ve istikamet üzere ol!”⁸⁶⁸ hadisinin şerhinde “istikamet” kelimesini açıklarken sûfilerin istikamete çok önem verdiklerini ifade ettikten sonra “bu konuda sûfiler şöyle demiştir” diyerek şu açıklamalara yer verir: “İstikamet bin kerâmetten daha hayırlıdır. “Amentu billah,” bütün ibadetleri yerine getirme ve bütün günahlardan kaçınmayı kapsamaktadır.” Sûfiler derler ki, “çünkü Allah’a davet etmek sırât-ı mustakîme davet demektir. Çok zor iştir. Buna ancak davetçi kimse basiret sahibi olursa nail olabilir.”⁸⁶⁹

Namaz bölümünde Hz. Peygamber (s.a.v.)’in teheccüd namazından sonra yaptığı dua hakkında rivâyet edilen hadisin açıklamasında Aliyyu’l-Kârî “tevbe” kelimesini izah ederken de sûfilerin görüşüne müracaat eder: “Ehl-i Tasavvuf’un önde gelenleri tevbeyi ‘günahlardan dönmek ve gafletten uyanmaktır’ şeklinde ifade etmişlerdir.”⁸⁷⁰

Bazı tasavvufî kavramları izah ederken de sıralama yapmış ve fikirlerini âyetlerle desteklemiştir. Meselâ; Takvâ ehlinden olabilmek için şüpheli bulduğu şeylerin terk edilmesi gerektiği ile ilgili hadisin şerhinde “Takvâ” kavramını, sözlük

⁸⁶⁵ Cem’ makamı ile geniş bilgi için bkz., Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka yayımları, Ankara 2004, s. 121-123.

⁸⁶⁶ Tefrika ile ilgili geniş bilgi için bkz., Cebecioğlu, 644.

⁸⁶⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 151.

⁸⁶⁸ Muslim, İman 62.

⁸⁶⁹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 162.

⁸⁷⁰ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 258; IV, 305; V, 348.

ve ıstılâhî anlamlarını verdikten sonra “denilmiştir ki...” diyerek üç başlık halinde izah etmiş ve âyetlerle deseteklemiştir.⁸⁷¹ Şöyle ki:

“Takvâ üç mertebedir.

Birincisi, ebedî azaptan kurtulmak için şirkten uzak durmaktır. Âyet’te şöyle buyrulmuştur: “وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *takvâ sözünü tutmalarını sağlamıştı.*”⁸⁷²

İkincisi, halk nazarında küçük gühan olarak görülenlere varıncaya kadar yapılması veya terk edilmesi günah olan her şeyden uzak durmaktır. Bu şer’î takvâ olarak kabul edilir. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا *Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı...*”⁸⁷³

Üçüncüsü de içini ve özünü Allah dışında meşgul eden her şeyden durmasıdır. Bu gerçek takvâdır. Allah’ın şu kavline göre talep edilen takvâ şeklidir: *يا أيها الذين آمنوا اتقوا الله حق تقاته* Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının.⁸⁷⁴

Aliyyu’l-Kârî kimi tasavvufî kavramları açıklarken, sadece sözkonusu kavramı izah edici nitelikte olan hadisi nakletmekle yetinir. Meselâ; nasûh tevbeden söz açıp şu hadisi nakletmiştir: “Bu konu ile ilgili merfû hadiste şöyle buyrulmuştur; “Kulun işlediği gûnahtan pişmanlık duyması, Allah’a tam rucû’ edip, tıpkı sütün memeye dönmediği gibi, kişinin tekrar günaha dönmemesidir.”⁸⁷⁵

“Şeytanın vesvesesi” kavramında olduğu gibi bazı kavramları izah ederken Ehl-i Tasavvuf’a genel atıflar yapar. Meselâ; “Bazı âriflerden hikaye olunduğuna göre: “Âriflerden biri, Allah’tan şeytanın kalbe nasıl vesvese verdiğini göstermesini diler. Onu sağ omuzunun kıkırdağının altında uzanmış halde görür. Sinekte olduğu

⁸⁷¹ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 27.

⁸⁷² Fetih, 48/26.

⁸⁷³ Âraf, 7/96.

⁸⁷⁴ Âli İmrân, 2/102.

⁸⁷⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 348. Hadîs için bkz., Ahmed ibn Hanbel, Musned, I, 446.

gibi uzun hortumu vardır. Onu kalbin içine doğru uzatır. Eğer kalbini zikir eder halde bulursa ondan uzaklaşır. Eğer zikirden gâfil halde bulursa oraya Allah'ın istemediği cinâyetleri ilkâ eder. Bu durum orada bir hayır kalmayana kadar devam eder.”⁸⁷⁶

Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken Ehl-i Tasavvuf'un hikmetli sözlerinden de istifade etmiştir. Zikir meclisinde oturanların da ehl-i zikir'den sayılacağı ile ilgili uzun rivayetin⁸⁷⁷ şerhinde sâdıklarla beraber bulunmanın öneminden bahsederken “Bazı ârifler şöyle demiştir” diyerek şu sözü der: “Allah'la dostluk edin. Eğer buna gücünüz yetmezse Allah'la dostluk edenlerle dostluk edin.”⁸⁷⁸

F. DİLLE ALÂKALI AÇIKLAMALAR

Hadislerin şerhlerinde dil bilgisi en önemli konulardandır. Dolayısıyla sarf ve nahv bilgisinin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Kelime bilgisi, fiil cümleleri, gramer tahlilleri ve buna benzer konular bu iki ilim sayesinde bilinmektedir.

İlk hadis şerhleri kabul edilen ve tamamen bir hadis lugatı çalışması olan garîbu'l-hadîs edebiyatının oluşumunda da dilin, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Neticede hadisçiler, metinlerde geçen garîb kelimeler, lafızların gramer ve edebî yönden tahlilleri, isimlerin okunuş incelikleri gibi müstakil ilim dalları tesis edip bu alanlarda kütüphaneler dolusu eserler yazmışlardır.

Malum olduğu gibi Aliyyu'l-Kârî dil alanında da kendisini yetiştirmiş, Arap dili ve edebiyatına son derece vâkıf bir âlimdir. Arap dili inceliklerini çok iyi bilmektedir. Dolayısıyla hadislerde geçen bazı kelimeleri sarf ve nahv açısından ele alarak tahlil ve değerlendirmeler yapmıştır. Hemen hemen her hadiste kelimelerin açıklaması, iştikâkı, i'râbı gibi konulara temas etmiştir. Bazen de cümle tahlillerine göre hadisdeki ifadenin farklı anlam taşıdığını çok geniş şekilde nakiller yaparak

⁸⁷⁶ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 66. Hadîs için bkz. Ali el-Muttâkî, I, 251/266.

⁸⁷⁷ Buhârî, Daâvât 66. Ayrıca bkz., Ahmed ibn Hanbel, *Musned*, II, 251–252, 358–359.

⁸⁷⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 147.

anlatmıştır.⁸⁷⁹ Şimdi bu saydıklarımızı örneklerle izah etmeye çalışalım:

1. Sarf: Aliyyu'l-Kârî bazı kelimelerin sarf açısından değerlendirmesini yapmıştır. Meselâ; “Dini öğrenip geride kalan kabîle mensuplarına da anlatmak isteyen ve bunun için Rasûlullah (s.a.v.)’dan temel esasları öğrenmek için gelen Abdu'l-Kays oğulları ile ilgili hadisin şerhinde مَنْ كُفَّارٍ مُضَرٍّ (mudar kâfirlerinden) ibaresinde bu ifadelerin benzetme (teb’iziyye) veya açıklama (beyâniyye) maksatlı olduğunu ifade ettikten sonra, sahîh görüşe göre مَضَرٍّ kelimesinin gayr-i munsarif olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁰

Kelimelerin farklı bâblardan geldiği ile ilgili görüşlere de bazen temas edilmiştir. Meselâ; نَصَرَ kelimesinin نَصَرَ bâbından geldiği iddia edilmesine rağmen, lügatta ضَرَبَ bâbından geldiği kaydedilmiştir.⁸⁸¹

Çok fazla olmasa da Aliyyu'l-Kârî hadislerde geçen bazı kelimelerin müfret, tesniye ve cemîlerine de işaret etmiştir. Dolayısıyla kelimenin kemiyet durumu vuzuha kavuşturulmuştur. Dini öğrenmek için ancak haram aylarda gelebileceklerini ifade eden Abdu'l-Kays oğulları ile ilgili hadiste غير خزايا ifadesinin okunma şeklini kaydettikten sonra şöyle ifadelere yer vermiştir: “خ خزايا kelimesi خ harfinin fethası ile okunur. Cemi خَزَيَانٍ müfredi ise الخَزْيِ şeklindedir. Bu kelimenin anlamı “zelillik ve ihânet” demektir.⁸⁸² الْوَفْدُ kelimesinin cemi وَافِدٍ şeklinde gelir. Topluluk anlamına gelir. Seçkin topluluk da denilmiştir (رَهْطٌ كِرَامٌ).⁸⁸³

2. Fiil babları: Müellif fiillerin hangi bâbdan olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Namaz bölümünde namazda yaslanmanın mekruh olduğu ile ilgili

سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِلْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةٍ

⁸⁷⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 84-87.

⁸⁸⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 169.

⁸⁸¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 25.

⁸⁸² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 167.

⁸⁸³ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 168.

“Rasûlullah (s.a.v.)’a bir kimsenin namazda (başıyla) sağa-sola dönmesini sordum O, “kulun namazından şeytanın bir çalmasıdır” diye cevap verdi”⁸⁸⁴ rivayetinde zikredilen اختلاس kelimesinin الخلس kökünden, iftiâl bâbından geldiğini vurgulamıştır. Talan etmek, soymak (السلب) anlamını ifade etmektedir.”⁸⁸⁵

Hiz. Peygamber (s.a.v.)’in gece namazına kalktığı zaman misvak kullandığına dair hadis açıklanırken, misvaktan istifade etmeyi ifade eden فاستن kelimesinin aslının اسنان olduğunu ve iftial bâbında olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla misvak da dişlerin üzerinde deveran ettiğine göre bu kelime ile ifade edilmiştir.”⁸⁸⁶

Kelimelerin sarf yönünden izahlarını âlimlerin nakillerini dikkate alarak yapması çok sıklıkla müracaat ettiği durumdur. نَصَّرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَحِظَهَا وَوَعَاَهَا. Allah, bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi de tebliğ edip başkalarına aktaran kişinin yüzünü aketsin...”⁸⁸⁷ hadisinde نَصَّرَ اللَّهُ kelimesinin sarf yönünden açıklamasını yaparken bu alanda söz sahibi âlimlerin görüşlerini nakletmiş ve kelimenin manasını izah etmiştir. Şöyle ki: “Turbiştî bu kelimenin “güzel parlaklık” ve “revnak” (parlaklık) anlamı ifade ettiğini ve hem müteaddî hem de lâzım kelimelerden olduğunu söylemiştir. Hem şeddeli hem de şeddesiz rivâyet edilmiştir. İmâm Nevevî de genellikle şeddeli rivâyet edildiğini söylemiştir. Ebherî bu kelimeyi Ebû Ubeyd’in şeddesiz rivâyet ettiğini nakletmiş ve hem müteaddî hem de lâzım olduğunu söylemiştir. Asmâî ise şeddeli şekilde rivâyet etmiştir. Aynı zamanda şeddesiz olunca lâzım olduğunu, şeddeli olunca müteaddî olduğunu da kaydetmiştir. Birinci halde çokluk ifade etmek için, ikinci halde ise mübalağa ifade etmek için kullanılır.”⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Buhârî, Ezan 92; Muslim, Salât 117; Nesâî, Sehv 9, 40; İbn Mâce, İkâme 68. Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, hadis no: 982.

⁸⁸⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 59.

⁸⁸⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 255.

⁸⁸⁷ Tirmizî İlm 5; İbn Mâce, Mukaddime 1, 18.

⁸⁸⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 306.

3. Kelime kökenleri: Kelime manalarının düzgün şekilde tespit edilebilmesi için kelimenin kökünü ve hangi asıldan türediğini bilmek önem arzeder. Bu ihtiyaçdan dolayı da Aliyyu'l-Kârî kelimelerin yapısını tahlil etmiş ve manaları hakkındaki görüşleri nakletmiştir. Meselâ; “Kabrimi bayram yerine çevirmeyin”⁸⁸⁹ hadisinin şerhinde عيد kelimesinin anlamını ve türevini şöyle kaydetmiştir: “Bu kelime الاعتیاد kökünden, aynı zamanda عَادَهُ وَاعْتَادَهُ وَتَعَوَّدَهُ şeklinde “adet haline getirmek” anlamı ifade etmektedir.”⁸⁹⁰ Böylece bayram kelimesini “adet ve alışkanlık” manalarını ifade eden kelimelerden türediğini söylemiştir.

Bazen Aliyyu'l-Kârî basit ve kısa açıklamalarla kelimenin aslına işaret etmiştir. Sadaka talep etmek kimlere caiz kimlere yasak olduğunu bildiren hadiste, أقم kelimesi ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “Bu kelime الإقامة kelimesinin emridir. “Sabret,” “sebat et” anlamlarına gelir.”⁸⁹¹

4. Kelimelerin okunuşu ve anlamlandırılması: Kelime okunuşlarını ve anlamlarını zaman zaman dil bilgisi konusundaki kendi değerlendirmeleri ile vermesinin yanı sıra, bazen de dil âlimlerinin görüşlerini naklederek izahlar vermiştir. Meselâ; “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in son hastalığı döneminde kıldığı namaz hakkında bilgi veren rivâyeti açıklarken, يؤذنه kelimesini izah eder: el-Mazhar şöyle demiştir: “Bu kelimede hemze sükun, zâl ise kesra ile okununca “bildirmek, haber vermek” anlamına gelir. Hemze fetha ile ve zâl de şeddeli okunsa “sesini yükselterek bir şahsı çağırmak” anlamına gelir. Ezan kelimesi de bu köktendir.” Bu açıklamaları naklettikten sonra kendi fikrini “bu kelimelerde hemzeyi vâv ile değiştirebiliriz” şeklinde beyan eder.”⁸⁹²

5. Kelimelerin tağlib şeklinde kullanılması: “Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların zarar görmediği kimsedir. Muhâcir ise, Allah’ın yasakladığı

⁸⁸⁹ Ebû Dâvud, Menâsık 94; Ahmed ibn Hanbel, Musned, II, 397.

⁸⁹⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 11.

⁸⁹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 300.

⁸⁹² Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 196.

şeylerden uzak duran kimsedir.”⁸⁹³ hadisinin açıklamasını yaparken “Müslüman” kelimesini açıklamış ve bu kelimedeki tağlib olduğunu vurgulamıştır. Yani, erkek Müslümanlar zikredildiğinde kadın Müslümanlar da birlikte kastedilmiş olur. Aynı zamanda vergisini veren zımmî kafirler de kastedilmektedir. Zira ibn Hibbân’ın rivâyetinde (من سلم الناس)⁸⁹⁴ ifadesinin vârid olması bütün insanları kapsadığını gösteriyor.⁸⁹⁵

6. Gramer tahlilleri: Aliyyu’l-Kârî’nin şerhinde cümle ve kelimelerin gramer açısından tahlillerine rastlamak mümkündür. Bazı durumlarda yapılan i’râb tahlilleri çok uzun da olmaktadır. Meselâ;

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ

“İslâm beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlu olduğuna şahitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Allah’ın evi Kâbe’yi hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak.”⁸⁹⁶ hadisinde (شهادة ان لا اله الا الله) cümlesinin i’râb tahlilini şu şekilde yapmıştır: “Kesra ile okunur. Meşhur görüşe göre atfı beyan veya bedeli kül olan “hamse” sözünden bedeldir. Bedel-i kül de birbirine atfedilmiş tüm mecrurlar mecmûsudur. Bağlacın olmaması dolayısıyla bedel-i ba’d olması da münasiptir. اعني kelimesinin takdiri ile mansub olması da doğrudur. Hazfedilmiş müptedanın haberi olması da mümkündür. O da هي veya احداها kelimesidir. Veya kendisi müpteda haberi de mahzuf olmak üzere merfûdur. Yani منها شهادة ان لا اله الا الله demektir. Burada ان kelimesi şeddesizdir. لا ise cinsin hükmünü nefyeden lâ’dır. له onun (la’nın) ismidir. له kelimesi لا kelimesi ile birlikte خمسة عشر terkibi gibi bir araya getirilmiştir. Bu

⁸⁹³ Buhârî, Îmân 4-5; Rikâk 26; Muslim, Îmân 64-65. Ayrıca bkz., Ebû Dâvud, Cihâd 2; Tirmizî, Kıyâmet 52; Îmân 12; Nesâî, Îmân 8, 9, 11.

⁸⁹⁴ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, Beyrut 1993, II, 76 (361); XI, 203 (4862).

⁸⁹⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 143; V, 462; Ayrıca bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, IV, 215; III, 75; VII, 121.

⁸⁹⁶ Buhârî, Îmân 1, 2; Tefsîru sûre (2) 30; Muslim, Îmân 19-22. Ayrıca bkz., Tirmizî, Îmân 3; Nesâî, Îmân 13.

Zeccâc (ö. 311/923)'ın fikrine muhâliftir. Şöyle ki, ona göre اله kelimesi لا ile lafzi olarak nasbedilmiştir. Haber ise ittifak ile mahzuftur. Eğer bununla (اله kelimesi ile) hakiki mâbud kastedilmişse, takdiri de (موجود) sözüdür. Eğer bununla (اله kelimesi ile) gerçek mâbud kastedilmemişse o zaman takdiri (موجود) değil, (معبود) kelimesidir. لا istisna harfidir. Aynı zaman da bunun غير anlamında olduğu da ifade edilmiştir. O (لا) kelimesi kendisinden sonraki kelime ile birlikte اله kelimesinin sıfatıdır. Haberi ise mahzuftur. Allah lafz-ı celâlin لا kelimesinin غير manasında olması şartıyla لا اله kelimesine sıfat olarak nasp edilmesi de caiz görülmüştür. Bir görüşe göre de istisna üzere mensub olması da caizdir. Allah kelimesi kendisindeki gizli haberin zamîrinden bedel olarak merfûdur. Lâ kelimesinin isminden önce kendi mahalli itibariyle onun (لا) isminden bedeldir. لا nın haberi olarak merfû olduğu da zikredilmiştir.”⁸⁹⁷

Cenâiz bölümünde Sa'd ibn Ebî Vakkas'ın vefatından sonra cenâzesi ile ilgili nasıl bir uygulama yapılmasını talep ettiğini anlatan rivâyetin şerhinde الحدو الي الحد ibaresinin tahlilinde الحد tabirini şu şekilde i'râb etmiştir. “Bu kelime ya kendi bâbından veya diğer bâbdan mef'ûlu mutlaklıdır. Veya mef'ûlun bihdır. Yani bana lahd düzeltin demektir.”⁸⁹⁸ Lahd cenâzeyi koymak için mezarın bir köşesinin yarılmasıdır. Mezarın merkezinden kenarına doğru meyl ederek açılan çukurdur.”⁸⁹⁹

“Üç kimse var ki, ecirleri (mükâfatları) kendilerine iki defa verilir: ...”⁹⁰⁰ hadisinde (الرجل) kelimesinin nahv yönünden izahı yapılmıştır. Şöyle ki: “Müptedâdan bedeldir. Bedel ba'd ve bağlaçdan sonra atıfıdır. Veya bedel-i küldür, atıftan sonra irtibatlandırmıştır. Veya mahzûf müptedânın haberidir. Yani onlardan biri demektir (احدهم). Haberin mahzûf mevsûf haberi de olabilir. Yani onlardan demektir (منهم). Veya o müptedânın haberi (و لهم اجران) onlar için iki ecir vardır cümlesi de sıfatıdır.”⁹⁰¹

⁸⁹⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 136; VIII, 12.

⁸⁹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 152.

⁸⁹⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, IV, 153.

⁹⁰⁰ Buhârî, *İlm* 31.

⁹⁰¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, I, 152.

Bir Bedevî'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelerek, “Bana öyle şey söyle ki, onu yapınca cennete gireyim...”⁹⁰² hadisinde (قال تعبد الله) ibaresini açıklarken gramer tahlilini şöyle yapmıştır: “Emir manasında haberdur. Veya ان takdir olunmakla masdarın tevilidir. ان hazf olununca fiil merfû olur. Aynı zamanda denildi ki, nasb’ın eserinin (alametinin) kalması veya fiilin zikredilmesi ile masdar yerine konulmuştur. Dolayısıyla şu anlam ifade eder: Meâdî görmektense onu dinlemen daha iyidir. Allah’ın şu ayetindeki gibi “*Yine O’nun delillerindendir ki, şimşeği gösteriyor...*”⁹⁰³ Hadiste, mahzuf meptedâ’nın haberi, mahallinde merfûdur. Yani anlamı şöyledir: “İşlediğin zaman seni cennete götürecek amel Allah’a ibadettir.”⁹⁰⁴

Müellif dil konusunda bazen açık bir şekilde قلت diyerek kendi görüşünü belirtmiştir. Meselâ; “Bana şer hakkında değil hayır konusunda sorular sorun”⁹⁰⁵ (لا تسالوني عن الشر سلوني عن الخير) anlamında devam eden hadisin izahında zamir ile ilgili şöyle bilgi nakletmiştir. Tîbî’nin görüşüne göre fâilden haldir. Müennes zamir لا تسالوني cümlesine râcidir. Aynı zamanda hadiste bu türlü sorular sormaktan nehiy vardır. Çünkü o rahmet Peygamberidir. Yüce Allah “*Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik*”⁹⁰⁶ buyurmaktadır. Daha sonra bu konudaki kendi görüşünü şöyle kaydetmiştir: “Doğru olan zamîrin en yakın cümleye râci olmasıdır.”⁹⁰⁷

G. DİĞER İLİMLERLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Aliyyu’l-Kârî temel İslâmi alanlarla ilgili değerlendirmeler yapmakla beraber, diğer sosyal alanlarla ilgili izahlara da yer vermiştir. Ancak bu tür bilgiler diğer alanlara nisbeten daha azdır. Bu ilimlerle ilgili izahlarını örneklerle gösterelim:

1. Ahlak: Ahlak ilmine dair konularda da Aliyyu’l-Kârî bazı nakiller ve açıklamalar yapmıştır. O, ahlâkı, batînî ameller olarak tarif etmiştir. Kötü ahlâkı şer’î

⁹⁰² Buhârî, Zekât 1; Muslim, İman 15.

⁹⁰³ Rum, 30/24.

⁹⁰⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 160; V, 405.

⁹⁰⁵ Darimî, Mukaddime, 34.

⁹⁰⁶ Enbiyâ, 21/107.

⁹⁰⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, I, 524. Ayrıca bkz., Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, III, 60.

bakımdan iyi kabul edilmeyen veya kötülüğü kabul edilen ameller olarak izah etmiştir.⁹⁰⁸ Güzel ahlakı da “İki kötü ahlâk arasında olan ahlâktır” şeklinde tarif etmiştir.⁹⁰⁹ Meselâ; tartışma esnasında sinirlenen kimsenin “eûz-u besmele” çekmesi ile ilgili hadisin şerhinde şu açıklamalara yer vermiştir: Gazab (sinirlenme) şeytanın yoldan çıkarması, hilesidir. Bununla insan îtidalı kaybeder ve bâtil şeyler konuşur. Karşısındaki adamı da kötüler. Bundan dolayıdır ki, bana nasihatte bulun diyen şahsa Hz. Peygamber (s.a.v.) “kızma” demiştir. Dolayısıyla gazab insanı ahlak dışı hareketler etmeye sevk edebilir.⁹¹⁰ Burada gazap gibi menfî özelliklerin insanı sû-i edebe götüreceği izah edilmiştir.

Aliyyu'l-Kârî hadis şerhlerinde insan psikolojisi ile ilgili değerlendirmeler de yapmıştır. Meselâ; Hz. Musa'nın Allah'tan özel zikir sözleri talep etmesi ile ilgili hadisin şerhinde, insanın her zaman seçilmek istediğini belirterek şu şekilde psikolojik bir değerlendirme yapmıştır: “Farklı olmak insanın yaratılışının gereğidir. Diğer insanlardan ayrılmak onu daha mutlu eder. Başkasında olmayan mücevhere sahip olmak istemesi gibi. Zikir, ilim, dua da böyledir. İnsanın kendisine has olan şeye sahip olması mutluluk ve huzur vericidir. Hz. Musa Allah'tan kendisine has zikir sözleri istemiştir. İnsanların bu şekilde olması İlahi bir kuraldır, devam eder gider.”⁹¹¹

2. Âdâb-ı muâşeret: Aliyyu'l-Kârî şerhinde âdâb-ı muâşeret konularına da dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hurma yerken çekirdeklerini eline toplaması ile ilgili bilgi veren hadisin şerhinde “Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hurma çekirdeklerini parmakları ile halka yaparak elinin içine toplaması hijyenik inceliklerdendir. Burada sağ elin parmakları zikredilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetine yemek yeme âdâbını öğretmiş ve hurma çekirdeklerinin nasıl toplanması gerektiğini göstermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sol elle değil sağ

⁹⁰⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 327.

⁹⁰⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 375.

⁹¹⁰ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 267.

⁹¹¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, V, 136.

elle bunu yapması da câlib-i dikkattir.” şeklinde bilgilere yer vermiştir.⁹¹²

3. Tıp: Tıbbî bilgiler genellikle “Kitabu’t-tıbb” da verilmiştir. Ancak diğer hadislerin şerhinde de zaman zaman bu alanla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Tıbla ilgili bilgiler bazen çok uzun şekilde anlatılmış ve konu birçok rivâyetlerle desteklenmiştir.⁹¹³

Yılan veya akrep sokan birisinin nasıl tedavi edileceğini hadis rivâyeti ile şu şekilde izah etmiştir: “Hz. Ali (r.a.)’den rivâyet edildiğine göre bir gün Rasûlullah (s.a.v.) namaz kılarken akrep soktu. Namazı bitirince akrebe lanet okudu ve bir miktar su ile tuz istedi. Tuzlu suyla sokulan yeri kâfirûn, felak, nâs surelerini okuyarak mesh etti.”⁹¹⁴

Bazı tıbbî hastalıklarla ilgili bilgiler de verilmiştir. Meselâ; “İçerisinde teşehhüd bulunmayan bir dua, kesilmiş el gibidir”⁹¹⁵ hadisinde الجزم hızlıca kesmek demektir. Cüzzam hastalığının bir nevi olduğu söylenmiştir. Meşhur bir hastalık çeşididir. Yaraları ateşle dağlayanlar ondan kaçarlardı⁹¹⁶ şeklinde açıklama verilmiş ve bu hastalığın korkunç bir hastalık olduğuna dikkat çekilmiştir.

Nikah bölümünde, eğer cenin erkek ise üç ay sonra hareket edeceğini, kız ise dört ay sonra hareket edeceğini Beydâvî’den nakletmiştir.⁹¹⁷ Mîdenin fonksyonu ile ilgili de bazı bilgiler vermiş ve işlevine temas etmiştir.⁹¹⁸

⁹¹² Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 280.

⁹¹³ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 343-405.

⁹¹⁴ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, V, 329.

⁹¹⁵ Tirmizî, Nikâh 16; Ebû Dâvud, Edeb 22.

⁹¹⁶ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 311.

⁹¹⁷ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VI, 492.

⁹¹⁸ Aliyyu’l-Kârî, *Mirkât*, VIII, 41.

DEĞERLENDİRME

Bir şerh farklı ilim dalları ile ne kadar irtibatlı ise değeri de o nispette artar. Bu anlamda *Mirkâtu 'l-Mefâtîh* İslâm edebiyatını oluşturan neredeyse tüm alanlarla ilgili bilgi hazinesine sahiptir. Bu eserde Temel İslâm İlimleri ile ilgili bilgilerin yanısıra sosyal bilimlerle ilgili değerlendirmeler de yer almaktadır.

Müellif Aliyyu'l-Kârî sadece bu ilimlerden nakillerde bulunmamış, aynı zamanda kendisinin de bu alanlarla ilgili fikirlerini beyan etmiştir. Zaman zaman görüşleri ile örtüşmeyen fikirleri de ilmi gerekçelerle tenkîd etmiş ve doğrusunu göstermiştir.

Özellikle fıkıh ve dil konusundaki değerlendirme ve atıfları dikkat çekmektedir. Bu da onun sözkonusu alanlara duyduğu ilgisinden dolayı olsa gerektir.

II. MİRKÂTU'L-MEFÂTÎH'İN SONRAKİ ŞERHLERE TESİRİ

Bir eseri önemli kılan hususlardan biri de sonraki dönemlerde istifade edilmesidir. Bu anlamda Aliyyu'l-Kârî hem hadis alanında hem de diğer İslâmî ilimler sahasında fikirlerine müracaat edilen velûd âlimlerdendir. Onun eserleri hem okutulmuş hem de kaynak eser gibi istifade edilmiştir. Çalışmamızın konusu gereği *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'in kendisinden sonra yapılan tesirini tespit ederek ilim dünyasındaki önemini ortaya koymağa çalışacağız. Konu Arapça yazılmış eserler ve Türkçe yazılmış eserler şeklinde iki başlık olarak incelenecektir. Fakat önce bazı âlimlerin *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'le ilgili değerlendirmelerine temas etmek isteriz. Şöyle ki:

Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) *Mirkâtu'l-Mefâtîh*'le ilgili “Çok değerli ve önemli bir şerhtir. *Mişkât*’a yazılmış bu dört ciltlik kıymetli eserde tüm şerh ve hâşiye eserleri cem edilmiştir.” demektedir.⁹¹⁹

Âllame Muhibbî (ö. 1111/1699) de sözkonusu eseri “*Faydalı ve önemli bilgilerin toplandığı bu kapsamlı eser Aliyyu'l-Kârî’nin eserlerinin en değerlisidir.*”⁹²⁰ şeklinde övücü ifadeler kullanmıştır.

Abdubârî ibn Abdilvehhâb el-Ensârî’nin *et-Ta’lîku'l-Muhtâr alâ Kitâbi'l-Âsâr*’a yazdığı mukaddimesinde “Her bir Haneî muhaddisin mutlaka okuması ve istifade etmesi gereken değerli bir eserdir” demesi de câlib-i dikkattir.⁹²¹

Ebû Gudde (ö. 1417/1997) ise onun eseri hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “*Aliyyu'l-Kârî’nin kırka yakın eseri neşredilmiştir. Bu eserlerden en hacimli, en faydalı ve değerli olanı şüphesiz ki, Mişkât şerhi olan Mirkâtu'l-Mefâtîh eseridir.*”⁹²²

Ayrıca eserin önemi ile ilgili İdrîs Kandehevî,⁹²³ Mahmûd ibn Muhammed

⁹¹⁹ Kâtip Çelebi, II, 1800.

⁹²⁰ Muhibbî, *Hulâsâtu'l-Eser*, III, 185.

⁹²¹ Nâfi Ebû Bekir, “*Molla Aliyyu'l-Kârî el-Heravî Muhaddisen*,” s. 98’ten naklen.

⁹²² Aliyyu'l-Kârî, *Fethu Bâbi'l-Înâye bi-Şerhi'n-Nihâye*, (mukaddimesi), s. 26.

⁹²³ Kandehevî, *Talîk*, 5-6.

el-Kâdî el-Hanefî,⁹²⁴ Dr. Muhammed Abdullatîf, Dr. Muhammed Sabbâğ⁹²⁵ da övgü dolu ifadeler kullanmışlardır.

Bu değerlendirmelerden sonra Aliyyu'l-Kârî'nin kendisinden sonraki eserlere olan etkisine bakabiliriz:

A. ARAPÇA ESERLERE TESİRİ

Aliyyu'l-Kârî'den nakilde bulunan müellif ve eserlerin tamamını tespit etmek kolay değildir. Fakat tespit ettiğimiz örneklerden bazıları şöyledir:

1. Ali Munâvi

Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr

Ali Munâvi (ö. 1031/1622) *Câmiu's-sağîr*'e yazdığı şerhinde kelime izahları ve fikhî hükümlerle ilgili değerlendirmelerde Aliyyu'l-Kârî'den “Mirkât'da da böyledir” diyerek alıntılar yapmıştır. Mesela: Cemre'nin atılmasının gün batımından sonra caiz olmadığı ile ilgili Hanefî mezhebinin görüşünü Aliyyu'l-Kârî'den nakletmiştir.⁹²⁶

2. İbn Allân, Muhammed ibn Ali ibn Muhammed es-Sıddîki

Delilu'l-Fâlihîn li-Turuki Riyâzi's-Sâlihîn

İbn Allân (ö. 1057/1647) da *Riyâzu's-Sâlihîn*'e yazdığı şerhinde قال الهروي ibaresi ile hem dil konusunda, hem de fikhî değerlendirmelerde Aliyyu'l-Kârî'den nakillerde bulunmuştur.⁹²⁷

⁹²⁴ Nizâmuddîn Nâfi, s. 98.

⁹²⁵ Sabbâğ, Muhammed Abdullatîf, *Keşfu'l-Lisâm an Esrâri Tahrîci Hadîsi Seyyidi'l-Enâm*, Kâhire 1984, I, 357.

⁹²⁶ Munâvî, Zeynuddîn Muhammed ibn Ali, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, Mısır 1336, VII, 21; Ayrıca bkz., VI, 337; VII, 12.

⁹²⁷ İbn Allân, Muhammed ibn Ali ibn Muhammed es-Sıddîkî, *Delilu'l-Falihîn li-Turûki Riyâzi's-Sâlihîn*, II, 529, 544; III, 43.

3. Luknovî, Abdulhay ibn Muhammed

et-Ta'liku'l-Mumecced ala Muvattai'l-Îmâm Muhammed

Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkâtın*'dan faydalanan âlimlerden biri de Abdulhay ibn Muhammed Luknovî'dir (ö. 1304/1886). O, *et-Ta'liku'l-Mumecced ala Muvattai'l-Îmâm Muhammed* adlı eserinde Aliyyu'l-Kârî'nin kelime, terim ve muhteva değerlendirmelerine yer vermiştir. Meselâ; O, “Aliyyu'l-Kârî'nin ifadesine göre müslümanlardan kasıt onların seçilmişleridir. Onlar kitap ve sünneti bilen, şüphelerden kaçınan âlim kimselerdir.” izahına eserinde yer vermiştir.⁹²⁸

4. Gümüşhânevî, Ziyâeddîn,

Levâmiu'l-Ukûl

Gümüşhânevî (ö. 1311/1893), *Mirkâtü'l-Mefâtîh*'den yapılan nakillerde bu esere, كما في شرح المشكاة ifadesiyle veya bizzat müellifi Aliyyu'l-Kârî'nin ismini zikrederek işarette bulunmuştur.⁹²⁹

5. Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsulhak Muhammed ibn Emîr

Avnu'l-Ma'bud Şerhu Sunen-i Ebî Dâvud

Ebû Dâvûd şârihlerinden Azîmâbâdî (ö. 1329/1911) de *Mirkât*'tan istifade eden âlimlerdendir. On dört cildlik eserinin tamamında Aliyyu'l-Kârî'nin değerlendirmelerinden istifade etmiştir. Meselâ; onun “Aliyyu'l-Kârî sürme kullanacak kimsenin onu tek sayıda kullanması gerektiğini söylemiştir. Sünnete uygun olanı böyledir. Zira “Allah tektir ve tek olanı sever” değerlendirmesini كَذَا فِي ‘المَرْقَاةُ شَرْحُ الْمَشْكَاةِ’ ifadesi ile beyan etmiştir.”⁹³⁰

⁹²⁸ Luknovî, Abdulhay ibn Muhammed, *et-Ta'liku'l-Mumecced ala Muvattai'l-Îmâm Muhammed*, Bombay 1991, I, 634; Ayrıca bkz., II, 53; II, 451; II, 476; III, 395; III, 418.

⁹²⁹ Gümüşhânevî Ahmed ibn Mustafa, *Levâmiu'l-Ukûl*, İstanbul trs., III, 204; IV, 14; 49; 163.

⁹³⁰ Diğer değerlendirmeler için bkz., Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsulhak Muhammed ibn Emîr, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Suneni Ebî Dâvud*, Medîne 1969, I, 56; I, 389; II, 71; III, 805.

6. el-Keşmîrî, Muhammed Enver Şah

Feyzu'l-Bâri ala Sahîhi'l-Buhârî

Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (ö. 1352/1933) Sahîh-i Buhârî'ye yazdığı *Feyzu'l-Bâri ala Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde Aliyyu'l-Kârî'den bol miktarda nakillerde bulunmuştur. Meselâ; Bilal Habeşî'nin Hz. Peygamber (s.a.v.)'i rüyasında görmesinden dolayı Medine'ye gelmesi ve orada ezan okuması ile ilgili rivâyetin aslı olmadığını “Aliyyu'l-Kârî *Mirkât*’ta şöyle kaydetmiştir” diyerek delillendirir.⁹³¹ Yine aynı müellifin kaleme aldığı *el-Arfu'ş-Şezi Şerhu Suneni't-Tirmizî* adlı eserinde Aliyyu'l-Kârî'den nakiller yapılmıştır.⁹³²

7. Mubarekpûrî, Ebu'l-Ûla Muhammed Abdurrahman ibn Abdirrahî

Tuhfetu'l-Ahvezî

Tirmizî'nin meşhur şarihlerinden olan Mubarekpûrî (ö. 1353/1935) de *Sunen*'in şerhinde bol miktarda Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkât*’ından nakillerde bulunmuştur.⁹³³

8. Kandehlevî, Muhammed İdrîs

et-Tâliku's-Sabîh alâ Mişkâtî'l-Mesâbih

Kandehlevî (ö. 1384/1965) Aliyyu'l-Kârî'nin hadislerdeki kelime izahları, rivâyet değerlendirmeleri, arap dili bilgisi değerlendirmelerinden şerhinde istifade etmiştir.⁹³⁴

⁹³¹ Keşmîrî, Muhammed Enver Şah, *Feyzu'l-Bâri alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Lübnan 2005, IV, 493; Diğer örnekler için bkz., II, 567; I, 153; III, 189; III, 612; IV, 346.

⁹³² Keşmîrî, *el-Arfu'ş-Şezi Şerhu Suneni't-Tirmizî*, Beyrut 2014, II, 63.

⁹³³ Mubarekpûrî, Ebu'l-Ûla Muhammed Abdurrahman ibn Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, Kâhire 1964, I, 11, 25, 27, 34; II, 11, 17, 32.

⁹³⁴ Kandehlevî, *Talîk*, I, 2;4; 10; 15; 18; 20.

9. er-Rahmânî, Ebu'l-Hasan Ubeydullah ibn Muhammed Mubarekpûrî

Mirâtu'l-Mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh

Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkât*'ından faydalanan bir diğer âlim de Ebu'l-Hasan Ubeydullah ibn Muhammed Mubarekpûrî er-Rahmânî (ö. 1414/1961)'dir. Atıfta bulunurken genellikle كذا في المرقاة ifadesini kullanmıştır. Dokuz ciltlik eserin tüm ciltlerinde bol miktarda nakiller vardır.⁹³⁵

10. Elbânî, Nâsiruddîn,

Sahîhu Mevâridi 'z-Zaman ile Zevâid-i İbn Hibbân

Nâsiruddîn Elbânî (ö. 1420/2000) Aliyyu'l-Kârî'nin hadis değerlendirmelerine ve izahlarına önem veren muasır âlimlerdendir. Mesela; “Kadın avrettir. O evden çıkınca şeytan bakışları ona yönlendirir ve celbedici kılar”⁹³⁶ hadisinin şerhinde Aliyyu'l-Kârî'den şu değerlendirmeyi nakletmiştir:⁹³⁷ “Kadınların açık saçık çıkması iğrenç kabul edilmiştir. O dışarı çıkınca şeytan bakışları ona yöneltir ki, fitneye sebep olsun.”⁹³⁸

11. Suheyb Abdu'l-Cabbar,

el-Câmiu's-Sahîh li's-Suneni ve'l-Mesânid

Hadislerin izahından etkilenen ve nakillerde bulunun modern âlimlerden bir diğeri de Suheyb Abdu'l-Cabbar'dır. Meselâ; “Kıyâmet kopmadan fitneler artacaktır. Öyle ki, insan mümin olarak uyuyacak kafir olarak sabahlayacak...”⁹³⁹ hadisinin şerhinde Aliyyu'l-Kârî'nin izahlarından yararlanmış ve hadiste geçen “قتلاها”

⁹³⁵ er-Rahmânî, Ebu'l-Hasan Ubeydullah ibn Muhammed Mubarekpûrî, *Mirâtu'l-Mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh*, Hindistan 1984, I, 41,72, 145, II, 141, 164, III, 36, 73.

⁹³⁶ Tirmizî, Rada' 18.

⁹³⁷ Elbânî, Nâsiruddîn, *Sahîhu Mevâridi 'z-Zaman ile Zevâid-i İbn Hibbân*, Suudi Arabistan 2002, I, 202.

⁹³⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, III, 411.

⁹³⁹ Muslim, İman 186; Tirmizî, Fiten 30.

kelimesinden maksadın fitneler sonucu öldürülen kimselerin olduğu söylenmiştir. Bu kimselerin maksatları buğz ve ayrılığı körüklemektir.” Bu ifadeleri müellif كذا في المرقاة ibareleri ile kaydetmiştir.⁹⁴⁰

12. el-Arnaût, Şuayb,

Sunenu Ebî Dâvud

Muhakkik Şuayb el-Arnaût (ö. 2016) da tahkik ettiği eserlerde Aliyyu'l-Kârî'nin değerlendirmelerinden mustağni kalamamıştır. O hemen hemen tüm eserlerinde kelime izahlarında ve fikhî değerlendirmelerinde ondan nakillerde bulunmuştur.⁹⁴¹ “Zengine sadaka helâl olmaz”⁹⁴² hadisinin izahında الغني kelimesi ile ilgili Aliyyu'l-Kârî'nin şu açıklamalarına yer vermiştir: “Zenginlik üç türdür:

1. Sadakanın vacip olduğu nisap miktarına ulaşan zenginlik.
2. Fıtır sadakasını ve kurbanı vâcib kılacak ölçüdeki zenginlik.
3. Sadaka haricinde dilenciliği haram kılan zenginlik. (yiyecek bir şeyleri bulan kimse).”⁹⁴³

Mirkâtu'l-Mefâtîh’i kaynak olarak kullanan diğer müellifler ve eserleri de şöyledir:

Hamza Muhammed Kâsım, *Menâru'l-Kârî Şerhi Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*,⁹⁴⁴ Ebu Amr el-Matûrî, *el-İşkâl ve'l-Cavab fî Hadîsi Ummu Haram binti*

⁹⁴⁰ Suheyb Abdu'l-Cabbar, *el-Câmiu's-Sahîh li's-Suneni ve'l-Mesânid*, y.y., II, 238. Ayrıca bkz., II, 267; III, 411; IX, 392; XVI, 493; XVII, 171.

⁹⁴¹ Arnaût, Şuayb, *Sunenu Ebî Dâvud*, thk., el-Arnaût, Beyrût 2009, I, 342; I, 415; II, 242.

⁹⁴² Tirmizî, Zekat 23.; Ebû Dâvud, Zekat 23; Nesâî, Zekat 90.

⁹⁴³ Arnaût, III, 385; III, 421; IV, 346; IV, 530; Şuayb Arnaût diğer eserlerde ve tahkiklerinde de nakillerde bulunmuştur. Bu bilgiler için bkz., *Musnedu İmâm Ebî Hanîfe*, 2; 112; 432; *el-İhsân fî't-Takrîb Sahîhi İbn Hibban*: Beyrut 1988, IV, 597. İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-Usul li Ehâdîsi'r-Rasûl*, IV, 327; V, 432; V, 442.

⁹⁴⁴ Kâsım, Hamza Muhammed *Menâru'l-Kârî' Şerhi Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, Dımaşk 1990, II, 142.

Milhân,⁹⁴⁵ Sadruddîn el-Munâvî, *Keşfu'l-Menâhic ve't-Tenâkîh fî Tahrîci Ehâdîsi 'l-Mesâbîh*.⁹⁴⁶

B. TÜRKÇE ESERLERE TESİRİ

Hadislerin şerhi ile ilgili Türkçe yazılmış eserlerde de sıklıkla Aliyyu'l-Kârî'nin fikirlerine müracaat edildiği bir gerçektir. Aliyyu'l-Kârî'nin dînî edebiyatın hemen hemen her alanında eser kaleme almış olması onu müracaat edilen âlim konumuna getirmiştir. Fakat bu eserle ilgili herhangi ihtisar çalışması henüz yapılmamıştır. Konumuzun hadis alanı ile ilgili olmasını dikkate alarak hadis eserlerinde yapılan atıflardan birkaç örnek vermek istiyoruz:

1. M. Yaşar Kandemir, İsmâil Lütü Çakan, Râşit Küçük

Riyazu's-Salihîn Tercüme ve Şerhi

Son dönemde Türkiyede hadis alanında yapılmış en kapsamlı şerh çalışmalarının başında *Riyazu's-Salihîn Tercüme ve Şerhi* gelir. M. Yaşar Kandemir, İsmâil L. Çakan, Râşit Küçük tarafından yapılan şerhin giriş kısmında da belirtildiği gibi kaynaklarından birini Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkât*'ı oluşturmaktadır. Her cildinde Aliyyu'l-Kârî'den yapılan nakillerle karşılaşmak mümkündür. Bazen nakiller yapılmakta bazen de yönlendirme yapılmaktadır. Meselâ; Sahâbeden birisinin gece uyumadan namaz kılacağını bir diğerinin hep oruc tutacağını, diğerinin de hanımlarına yaklaşmayacağını belirten hadisin şerhinde Aliyyu'l-Kârî'nin kaydettiği konu ile ilgili âyetin nüzul sebebi şu şekilde nakledilmiştir: “Bu âyetin⁹⁴⁷ iniş sebebini hatırlamamız konuyu daha iyi anlayıp kavramamıza yardımcı olacaktır. Peygamberimiz bir gün sahâbeye kıyametten bahsetmiştir. Sahâbe çok duygulanmış ve ağlamışlardı. Sonra aralarında on kişi Osman ibn Maz'ûn'un evinde toplandılar. Onların içinde Ebû Bekir ve Ali ibn Ebî Tâlib de vardı. Yaptıkları istişâre neticesinde, bundan böyle dünyadan el etek çekmeye, kendilerini hadım ettirmek suretiyle

⁹⁴⁵ Matîrî Ebû Amr, *el-İşkâl ve'l-Cavab fî Hadîsi Ummu Haram binti Milhan*, I, 46.

⁹⁴⁶ Munâvî, Sadruddîn, *Keşfu'l-Menâhic ve't-Tenâkîh fî Tahrîci Ehâdîsi 'l-Mesâbîh*, Lübnan 2014, II, 23; II, 35; V, 222; V, 324.

⁹⁴⁷ Mâide, 5/87.

erkeklik duygularından kesilmeye, gündüzleri oruçlu, geceleri de yatakta yatmaksızın uyanık ve ibadetle geçirmeye, et ve et ürünleri yememeye, kadınlara yakın olmamaya, güzel koku sürmemeye, yeryüzünde gezip dolaşmamaya karar verdiler. Bu haber Peygamber Efendimiz'e ulaştınca, kalkıp Osman ibn Mazûn'un evine geldi, fakat kendisini evde bulamadı. Hanımına, Osman ve arkadaşlarının kendisine gelmeleri için haber bıraktı. Sonra onlar da Peygamber Efendimiz'in yanına geldiler. Efendimiz, karar aldıkları hususları kendilerine sayarak:

– “Bu konularda ittifak etmişsiniz öyle mi?” dedi. Onlar:

– Evet ya Rasûlallah! Bizim bunlarda hayırdan başka bir gayemiz, arzu ve isteğimiz yoktur, dediler. Bunun üzerine Efendimiz:

– “Şüphesiz ki ben bunlarla emrolunmuş değilim. Elbette sizin üzerinizde nefislerinizin hakkı vardır. Bazen oruç tutun, bazan tutmayın. Gece hem ibadet edin hem uyuyun. Ben hem ibadet ederim, hem de uyurum. Oruç tuttuğum günler de olur, tutmadığım günler de. Et ve et ürünlerini yediğim gibi hanımlarımla da beraber olurum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.” Sonra sahâbeyi toplayıp onlara bir konuşma yaptı ve şunları söyledi:

“Birtakım kimselere ne oluyor ki, hanımlarla evlenmeyi, yeme içmeyi, güzel koku sürmeyi, uyumayı ve meşrû sayılan dünya zevklerini kendilerine haram kılıyorlar. Şüphesiz ki ben size keşiş ve ruhban olmanızı emretmiyorum. Benim dinimde et yemeyi terketmek, kadınlardan uzaklaşmak bulunmadığı gibi, dünyadan el etek çekip manastırlara sığınmak da yoktur. Ümmetimin seyahatı oruç, ruhbanlıkları ise cihaddır. Allah'a ibadet ediniz, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız, hac ve umre yapınız, namazlarınızı kılınız, zekâtınızı veriniz, ramazan orucunu tutunuz. Dosdoğru olunuz ki, başkaları da öyle olsun. Sizden önceki ümmetler, aşırılıkları yüzünden helâk oldular. Dini kendilerine zorlaştırdılar, Allah da onlara

zorlaştırdı. Bugün kilise ve manastırlarda bulunanlar, onların artıklarıdır.” (*Ali el-Kârî, el-Mirkat*, I, 182-183).⁹⁴⁸

2. Ahmed Dâvudoğlu

Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi

Aliyyu'l-Kârî'nin hadis şerhlerindeki bilgilerden faydalanan ve eserini zenginleştiren son dönem şerh âlimlerinden biri de Sahîh-i Müslim şerhini kaleme alan Ahmed Dâvudoğlu olmuştur. O “Aliyyu'l-Kârî şöyle demiştir,” “Bu konuda Aliyyu'l-Kârî'nin açıklamaları şu yöndedir” gibi ifadelerle nakiller yapmıştır. Mesela; Kitâbu'l-Îmân'da mîrac hadisini açıklarken, şarabın haram olması ve hikmeti ile ilgili bilgileri kaydederken şöyle der: “Aliyyu'l-Kârî'ye göre buradaki hikmet Peygamber (s.a.v.)'in doğruyu seçtiğini göstermek suretiyle onun, faziletini meleklerle göstermektir.”⁹⁴⁹

3. Mustafa Uysal

İzahlı Mişkât el-Mesâbîh Tercümesi

Mişkâtü'l-Mesâbîh'in Türkçeye yapılmış ilk tercümesi, Mustafa Uysal'ın *İzahlı Mişkât el-Mesâbîh Tercümesi* adlı eseridir. *Mişkât* şerhi olmasına bakmayarak izahlarında neredeyse sadece Aliyyu'l-Kârî'nin *Mirkât*'ından istifade edilmiştir. Nakiller bazen “Aliyyu'l-Kârî şöyle dedi” diyerek, bazen de “*Mirkâtü'l-mefâtîh*'te böyle söylenmektedir” şeklinde yapılmıştır.⁹⁵⁰ Müellif kendisi de bu eseri tercüme ve şerh ederken en çok *Mirkât*'tan istifade ettiğini söylemektedir.⁹⁵¹

4. Çetin, İsmâil

Tahkîm-i Sadâd Şerh-i Mişkât

948 M. Yaşar Kandemir, İsmâil L. Çakan, Râşit Küçük, *Riyâzu's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1997, I, 329; Diğer örnekler için bkz., I, 499; II, 404; III, 71; 187; 247.

949 Dâvudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1974, II, 111. Diğer örnekler için bkz., Dâvudoğlu, I, 16; II, 222; 472; III, 506; IV, 297; 377; 496.

950 Uysal, Mustafa, *İzahlı Mişkâtü'l-Mesâbîh Tercümesi*, Uysal Yayınları, trs., s, 69; 106; 112; 189.

951 Uysal, 9-10.

Şerh çalışmasında Aliyyu'l-Kârî'nin bilgisinden faydalanan bir diğer âlim de İsmâil Çetin'dir. O, *Miškât*'a bir şerh yazmış ve şerhinde bol miktarda Aliyyu'l-Kârî'den iktibas yapmıştır.⁹⁵²

5. Komisyon

Hadislerle İslâm

Özelde hadis alanında, genelde ise İslâm Edebiyatında çok değerli eserlerin başında Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığının koordinesi ile hazırlanan *Hadislerle İslâm* eseri gelir. Eserin önemi mukaddimesinde şu sözlerle ifade edilmiştir: “Hadislerle İslâm başlığını taşıyan bu eser Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından sergilenen örnek tutum ve davranışları, O (s.a.v.)’nun söz ve hadislerindeki mesajları; kısacası O (s.a.v.)’nun çağlar üstü örnekliğini sade ve anlaşılır bir dille günümüz insanına ulaştırmayı amaçlayan, özelde Anadolu insanının genelde İslâm toplumunun modern zamanlardaki problem ve ihtiyaçlarını dikkate alan, hedef kitle olarak ortalama okuyucuya hitap ettiği için teknik olarak hadis ilminin sorunlarını okuyucuya açmayan, ülkemizdeki hadis uzmanlarının birikimlerinden yararlanan, seksen beş yazarın katkı sunduğu katılımcı bir çabanın ürünüdür.”⁹⁵³

Sözkonusu eserde de Aliyyu'l-Kârî'nin bazı değerlendirmelerine yer verilmiştir. İlk nakledilen bilgi kurra kelimesi ile ilgili izahdır. Bilgi özetlenerek şu şekilde aktarılmıştır: “Hadiste kaydedilen “kurra” ifadesiyle topluluk içinde bulunan “en âlim” kişi kastedilmiştir.”⁹⁵⁴ Bunun haricinde birkaç yerde daha Aliyyu'l-Kârî'nin değerlendirmeleri dikkate alınmıştır.⁹⁵⁵

⁹⁵² Çetin İsmâil, *Tahkîm-i Sadâd Şerh-i Mişkât*, İsparta 1995, I, 154 155; 165; II, 9; 17; 26.

⁹⁵³ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2013, I, 42.

⁹⁵⁴ *Hadislerle İslâm*, II, 204; Ayrıca Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, II, 337.

⁹⁵⁵ Diğer nakiller için bkz., *Hadislerle İslâm*, III, 174; III, 177; VI, 338; VI, 382.

SONUÇ

Hadislerin şerh edilmesine erken dönemden itibaren başlanmış ve günümüze kadar da bu faaliyet devam etmiştir. Kaleme alınan şerhler, yazılan dönemin siyâsî-sosyal, ilmî ve fikri durumunu ortaya koymaktadır. Araştırmamızda Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı eserine yazılmış *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı şerhin kaynakları, metodu ve muhtevâsı incelenmiştir. Konu ile ilgili temel eserler ve ilmî çalışmalar tespit edilerek tetkik edilmiştir. Müellif hakkında tabakât eserlerinde yeteri kadar malzeme bulunmasa da ana hatları ile yeterli malumat kaydedilmiştir.

Aliyyu'l-Kârî, Afganistan'ın Herat beldesinde, siyâsî bakımdan oldukça çalkantılı kabul edilen hicrî X. mîlâdî XV. yüzyılda dünyaya gözlerini açmıştır. Sözkonusu dönemde bu bölge, Safevî hükümdarı Şah İsmâil Hatâî'nin şîileştirme politikasından ve yıkımlardan nasîbini alan yerlerdendir. Bu çalkantılar ilim dünyasında da menfî etkisini göstermiş; bölgede yaşayan pekçok âlim, başka bölgelere hicret etmiş ve ilmî faaliyetlerine oralarda devam etmişlerdir. Aliyyu'l-Kârî tüm zorluklara rağmen ilk eğitimine Herat'ta babasıyla başlamış, ancak daha sonra Mekke'ye hicret etmek zorunda kalmış ve tahsiline burada devam etmiştir.

Aliyyu'l-Kârî hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde ilim dünyasında genellikle hüsnükabul görmüş ve pek çok âlim onun hakkında övücü ifadeler kullanmıştır. Aliyyu'l-Kârî kendisine göre doğru kabul ettiği görüşleri her ortamda savunmuş ve fikirlerini hem nassa dayandırmış, hem de mantık kuralları çerçevesinde izah etmiştir. Bazı görüşleri sebebiyle tenkît edilmişse de tenkîtlere gerekli cevapları vermiş ve doğru olanı ilmî gerekçelerle ortaya koymuştur.

Oldukça mâhir bir hattât olan Aliyyu'l-Kârî, geçimini bu meslek ile temin etmiş, İslâm Edebiyatına çok değerli eserler kazandırmıştır. Aliyyu'l-Kârî İslâmî ilimlerin neredeyse her alanında eser veya risâle yazmıştır. Toplamda 260 a ulaşan eserlerini özellikle hayatının son 10 yılında telif etmiştir. Hicrî XI. asırda özellikle İslâm dünyasında önemli bir ilim adamı olarak yer bulmuş olan Aliyyu'l-Kârî hadîs ilmi dalında da önemli bir âlim olarak kabul edilmektedir. Onun hadîs alanında

kaleme aldığı eserlerden biri olan *Mirkātu'l-Mefâtîh* çok önemlidir. Çünkü neredeyse tüm ilmî birikimini bu şerhinde ortaya koymuştur.

İlim dünyasında gerileme dönemi olarak kabul edilen bir çağda böylesine bir eserin kaleme alınması takdire şâyandır. Zira siyâsî istikrarsızlık toplumun dîni hayatına her zaman olumsuz etki etmiştir. Bu bakımdan sözkonusu eser, bir dinî eğitim projesi olarak değerlendirilebilir. Zîra o dönemde insanların dinî temellere bağlı kalmalarında önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda bu çalışma bir hadîs müdâfaası olarak da değerlendirilebilir. Çünkü eserin kaleme alındığı dönemde insanların hadîs ve sünnet'e gereken değeri vermedikleri müşahede edilmektedir.

Diğer taraftan *Mirkātu'l-Mefâtîh* muhteva bakımından da *Miškātu'l-Mesâbîh* üzerine yazılmış en değerli şerh çalışmalarından biridir. Aliyyu'l-Kârî hadisleri şerh ederken kendi döneminde kabul gören temel İslâmî kaynaklardan istifade etmiştir. İstifade ettiği kaynakların bazen müellif ve eser ismini beraber zikrederken, bazen de sadece ya müellif ismini ya da eser ismini kaydetmektedir. Bazı yerlerde ise ne kaynak ne de müellif ismine atıfta bulunmuş “denildi ki” gibi genel ifadeler kullanmıştır. Bu da kaynakların tespit edilmesinde bir takım zorluklara sebep olmuştur. Bu farklılık müellifin yaşadığı dönemdeki uygulamadan kaynaklanmaktadır.

Kaynak göstermedeki uygulama sadece âlimlerin görüşlerini nakletmekte değil, aynı zamanda hadisleri şerh ederken kullandığı âyet ve rivâyetlerde de karşımıza çıkmaktadır. Aliyyu'l-Kârî'nin, bir taraftan *Miškātu'l-Mesâbîh*'deki atıf eksikliklerini tamamlamasına rağmen kendi kullandığı âyet ve hadislerin kaynağına işaret etmemesi bir eksikliktir.

Hadisleri izah ederken kendisinden önce şerh yazmış, *Miškât* şârihlerinden Tîbî, Ebherî, Mîrek ve İbn Hacer el-Heytemî'den sıkça nakilde bulunması dikkat çekmektedir. Bu nakiller büyük oranda olduğu gibi aktarılmakla beraber bazen de itiraz edilerek tenkitler dile getirilmektedir.

Araştırmamız sonucunda Aliyyu'l-Kârî'nin hadisleri şerh ederken kullandığı metotların dört ana başlıkta toplandığı görülmüştür. Eserde ilk önce bâb başlıkları izah edilmiş, sonra hadislerin senet, metin ve sıhhat bakımından değerlendirmesi yapılmış, ardından muhteva izahlarına geçilmiştir. En sonda da nüsha ve kaynak farklılığına temas edilmiştir.

Müellif bazen uzun, bazen de kısa şekilde bab başıklarını izah etmiştir. Her bâb'ta olmasa da bazı hadislerin bâb'la olan ilişkisine temas etmiş ve o bâb için uygun görmediği hadislere işaret etmiştir.

Aliyyu'l-Kârî, senet incelemelerinde ravilerle ilgili tanıtıcı malumat vermiş, ancak bu bilgiler cerh ve tadîl ilmi çerçevesinde ele alınmamıştır. Genellikle Tebrîzî'nin *el-İkmâl fî Esmâi'r-Ricâl* adlı eserinden aktarılmıştır. İsmi ilk defa zikredilen ravinin ihtiyaca göre uzun veya kısa biyografisi verilmiş, fakat müellif daha çok muhteva değerlendirmesine yoğunlaşmıştır. Aslında ravi ile ilgili çok uzun malumat verilmesi hadisin muhtevasının anlaşılmasına pek katkı sağlamamaktadır.

Aliyyu'l-Kârî, eserde genellikle sade, anlaşılır bir dil kullanmıştır. Hadîs metinleri ile ilgili değerlendirmeler yaparken âyet ve hadislerden istifade etmiştir. Sahâbe ve tabiûn neslinden olan âlimlerin değerlendirmelerini nakletmiştir. Bu nakiller isim belirtilerek yapıldığı gibi genel ifadeler kullanılarak da yapılmıştır. Tasavvufa muhabbeti olması dolayısıyla da sûfî âlimlerin değerlendirmelerine değer vermiştir. Hadisleri şerh ederken kendisine has yaklaşımları olmuş ve hadislerin anlaşılması için elinden gelen çabayı sarf etmiştir. Muhteva izahlarında hikâye ve kıssalardan istifade etmiş, fakat bazı kıssaların konu ile irtibatı pek anlaşılmamıştır. Ayrıca hikâye tekrarları da dikkat çeken hususlardandır.

İhtilaflı görünen hadisleri izah ederken “Muhtelifu'l-hadîs” ilminin esaslarını kullanmış; cem, tercîh, tahsîs metodlarından istifade etmiş, bazen de tevil etme yoluna gitmiştir. Hadis ilimleri çerçevesinde Nâsih ve Mensûh, Esbâb-ı vurûdi'l-Hadîs ilimlerinden de istifade ederek hadisleri şerh etmiştir.

Aliyyu'l-Kârî yazdığı şerhte hem mezhep görüşlerine yer vermiş hem de âlimlerin fikirlerini nakletmiştir. Hanefî mezhebinden olması dolayısıyla da her fırsatta bu mezhebin görüşlerini savunmuş ve kaynak tavsiye ederek desteklemiştir. Mezhebinin temel eserlerinden bazen bir kaç sayfayı geçecek şekilde nakiller yapmış olması objektif değerlendirmelere gölge düşürmüştür. Eser bu açıdan okunur veya okutulursa büyük ölçüde hanefî mezhebinin görüşlerine vakıf olunacaktır.

Hadislerde geçen şehir ve bölge isimleri ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Hadislerin izahında örf ve âdetleri dikkate alınmış, bazı izahları kendi dönemindeki bir takım uygulamalarla kıyaslayarak yapmıştır. Bu da onun hadisleri güncele taşıyarak izah etmeye çalıştığını gösterir. Günümüzde de böylesine metodlara ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz.

Aliyyu'l-Kârî kelimelerin lügat manaları üzerinde durmuş ve ihtiyaca binaen bazen kısa bazen de uzun açıklamalar yapmıştır. Sarf ve nahiv bakımından cümle değerlendirmeleri yaparak ibârenin doğru okunmasını ve anlaşılmasını sağlamıştır. Hadislerdeki bazı kavram ve kelimelerin iyi anlaşılması için onları âyet ve hadislerle irtibatlandırmıştır. Böylece sadece hadislerdeki muğlak kelimelerin anlaşılmasını değil, aynı zamanda istifade ettiği âyetlerin de doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Müellif hadisleri şerh ederken darb-ı mesel ve şiirlerden de istifade etmiştir. Bu şiirler bazen şairlerin ismi belirtilerek, bazen de “ne güzel söylenmiştir” gibi genel ifadelerle nakledilmiştir. Bazen de kendi şiirlerini eserine almıştır.

Temel İslâm Bilimleri alanında yazılmış önemli kaynaklardan istifade etmiş, bu alanlarla ilgili kayda değer değerlendirmeler de yapmıştır. Ayrıca pozitif ilimler olarak kabul edebileceğimiz tıp, psikoloji, ahlâk gibi ilim dalları ile ilgili değerlendirmeler yapmış, düşüncelerini açıklamıştır .

Şerh esnasında kullandığı rivayetlerden bir kısmının senet ve kaynağı zikredilmemiştir. Bu tür hadislerin kaynak değerlerinin tespit edilmesi için bir tez çalışması yapılması faydalı olacaktır.

Aliyyu'l-Kârî'nin yazdığı bu eserden sonraki dönemlerde kaynak olarak istifade edildiği gibi farklı dönemlerde okunarak mütâlâa da edilmiş ve bu günde buna devam edilmektedir. Görünen odur ki, bundan sonraki dönemde de kaynak eser olma özelliğini muhafaza edecektir. Sadece Arap dünyasında değil, diğer dillerde eser yazan âlimler de ona atıfta bulunmuş ve fikirlerini nakletmişlerdir. Söz konusu eserin hem yazıldığı dönemde hem de sonraki dönemlerde toplumun hadîs ve sünnet anlayışını şekillendirmede önemli rol üslendiğini söylersek yanılmayız. Dolayısıyla *Mirkât*, tıpkı Aliyyu'l-Kârî'nin yaşadığı dönemde olduğu gibi Sünnet ve hadise olan ilginin azaldığı günümüzde ele alınarak okunması ve okutulması gereken en önemli eserlerden birisi olarak değerini muhafaza etmektedir. Hatta eserle ilgili ihtisar ve Türkçeye tercümenin yapılması ilim dünyası için büyük katkısı olurdu.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrazzâk, Ebû Bekir Abdurrazzâk ibn Hemmâm es-San'ânî, (211/826) *el-Musannef*, I-XI, Beyrut 1970.

Acâc, Muhammed Hatîb, *es-Sunnetu Kable't-Tedvîn*, Kâhire 1963.

Aclûnî, Ebu'l-Fida İsmâil İbn Muhammed (1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs amme's-Tehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Halep, trs.

Ağırman, Cemal, "Tecrid-i Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Nâim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri," *Mârifet: Dînî Araştırmalar Dergisi*, V. cilt, 2. sayı, Konya 2005, s. 125-151.

Akgöğ, Hârûn, *Aliyyu'l-Kârî Hayâtı Eserleri ve İbn Arâbiye Eleştirisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, Bursa 1995.

Arnaût, Şuayb, *es-Sunen Ebû Dâvud*, thk., Şuayb Arnaût, Beyrût 2009.

Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti:(tahammül, nakil ve tenkîdleri)*, İzmir 1981.

Âşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İFAV yayınları, İstanbul 1997.

Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983.

Ayderûsî, Abdulkâdir, *en-Nuru's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşir*, Beyrut 1985.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsulhak Muhammed İbn Emîr (1329/1911), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebî Dâvud*, I-XIII, Medine 1969.

Bağdatlı, İsmâil Paşa (1338/1920), *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, I-II, İstanbul 1990.

Baltacı, Cahit, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

Bilmen, Ömer Nasûhi (1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II, İstanbul 1974.

-----, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1972.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissunne Huseyin İbn Mesud (516/1122), *Mesâbîhu 's-Sunne*, I-IV, Beyrut 1987.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed ibn Huseyn ibn Ali (454/1066), *es-Sunenu 'l-Kubrâ*, (İbnu't-Türkmânî'nin zeyli el-Cevheru'n-Nakî ile beraber), I-X, Haydarâbâd 1344 - 1355.

Brockelman, Carl, *GAL, Târihu 'l-Edebi 'l-Arab*, Kâhire 1968.

Buhârî, Muhammed ibn İsmâil (256/870), *el-Câmiu 's-Sahîh*, I-XII, İstanbul 1981.

-----et-Târihu 'l-Kebîr, Haydarabad trs.

Büyükkaynak, Sâmî, “Aliyyu'l Kârî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhinde Tartışmalı Bazı Konularda Delil Olarak Kullandığı Rivâyetlerin Tahric Ve Değerlendirilmesi,” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, 2017, s. 193-217.

Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadîs Şerhçiliği*, Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri 1998.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 2004.

Cerrahoğlu, İsmâil, *Tefsir Târihi*, Ankara 1996.

Cevâbî, Muhammed Tâhir, *Cuhûdu 'l-Muhaddisîn fî Nakdi Metni 'l-Hadîsi 'n-Nebevi 'ş-Şerîf*, Tunus 1991.

- Curcânî**, Ali İbn Muhammed (816/1413), *et-Ta'rifât*, Beyrut 1996.
- Çakan**, İsmâil Lütfî, *Hadis Edebiyatı, Çeşitleri – Özellikleri – Faydalanma Usulleri*, İFAV Yay., İstanbul 2003.
- *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifu'l-hadîs ilmi)*, İFAV Yay., İstanbul 1982.
- Çetin**, İsmâil, *Tahkîm-i Sâdâd Şerh-i Mişkât*, I-III, İsparta 1995.
- Çimen**, Ali, *Mâzerî Hayatı, Eserleri ve el-Mu'lim isimli Eseri Özelinde Şerhçiliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah ibn Abdîrrahman (255/869), *es-Sunen*, I-V, İstanbul 1996.
- Daûdî**, Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şah Veliyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995.
- Dâvudoğlu**, Ahmed (1403/1983), *Sahîh-i Muslim Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, İstanbul 1974.
- Ebû Dâvûd**, Suleyman İbn Eşas es-Sicistânî (275/889), *es-Sunen*, I-IV, Beyrut trs..
- Ebû Hanîfe**, Numan İbn Sâbit (150/767), *el-Fıkhu'l-Ekber el-Menhecu'l-Ezher*, şerh eden Aliyyu'l-Kârî, trc., Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul 1981.
- Ebû Zehv**, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Beyrut 1984.
- Elbânî**, Muhammed Nâsiruddîn (1419/1999), *Sahîhu Mevâridi'z-Zamân ile Zevâidi İbn Hibbân*, I-II, Riyad 2002.
- Erul**, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay., Ankara 2000.

----- “Hadislerin Anlasılması Meselesi (İslâm Geleneginde Hadîsleri Farklı Okuma Biçimleri),” *Güncel Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*, DİB. Yay., Ankara 2004.

Fâsî, Muhammed İbn el-Hasan, *el-Fikru 's-Sâmî fî Târîhi 'l-Fıkhi 'l-İslâmî*, Beyrut 1995.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddin Muhammed ibn Yakub ibn Muhammed (817/1415), *el-Kamûsu 'l-Muhît*, Beyrut 2005.

Gazzâlî, Ebû Hamîd Huccetulislam Muhammed İbn Muhammed (505/1111), *İhyâu Ulûmi 'd-Dîn*, I-IV, Beyrut trs.,

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay., Ankara 2000.

Gümüşhânevî, Ahmed İbn Mustafa, (1311/1893), *Levâmiu 'l-Ukûl*, İstanbul trs.,

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed İbn Abdillâh (405/1014), *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrut 1990.

Hallûf, Muhammed Abdullah, *Mecmu' Resâili 'l-Allâme el-Molla Ali el-Kâri*, I-VIII, İstanbul 2016.

Hattâbî, Ebû Suleyman Hamd İbn Muhammed İbn İbrâhim (388/998), *Meâlimu 's-Sunen*, I-IV, Beyrut 1991.

Hâzimî, Ebû Bekir Zeynuddîn Muhammed ibn Musa (584/1188), *el-İtibâr fî Beyâni 'n-Nâsih ve 'l-Mensûh mine 'l-Âsâr*, Beyrut 2001.

Hubey, Muhammed, *et-Târîh ve 'l-Muverrihûn bi Mekketi mine 'l-Karni's-Sâlis ile 'l-Karni's-Sâlisi 'l-Âşir*, Muessesetu'l-Furkan 1372.

Huseyin ez-Zehebî, Muhammed es-Seyyîd (1977/1397), *et-Tefsîr ve 'l-Mufessirûn*, I-III, Kâhire 1985.

İtr, Nureddîn, *Menheccu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dimaşk 1997.

İ'sâmî, Şâfiî Abdülmelik (1111/1699), *Semtu'n-Nucumu'l-Avâli fî Enbâi'l-Evâil ve't-Tevâli*, Beyrut 1998.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin İbn Umer İbn Abdilazîz ed-Dimaşkî (1252/1836), *Mecmuatu Resâili İbn Âbidîn*, I-II, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi trs.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah ibn Adî el-Curcânî (365/976), *el-Kâmil fî Esmâi'd- Duafâi'r-Ricâl*, Beyrut 1997.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman İbn Muhammed İbn İdris (327/938), *el-Cerh ve't-Tâdil*, I-IX, Beyrut trs.,

İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebu's-Seâdât Mubârek İbn Muhammed el-Cezerî (606/1210), *Câmiu'l-Usul li Ehâdisi'r-Rasûl* I-XI, Dimaşk 1969-74.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahman İbn Muhammed (808/1406), *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1983.

İbn Hanbel, Ahmed ibn Muhammed (241/855), *el-Musned*, thk., Şuayb el-Arnaût, Muessestu'r-Risale 2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed ibn Ali ibn Ahmed ibn Saîd (456/1064), *el-İhkâm fî Usuli'l-Ahkâm*, Kâhire 1970.

İbnu'l-Humâm, Kemaleddîn Muhammed İbn Abdilvâhab (861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, I-VI, Kâhire 1319.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibban İbn Ahmed et-Temîmî (354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVIII, Beyrut 1993.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdulhay İbn Ahmed İbn Muhammed (1089/1679) *Şezerâtu 'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, I-X, Dimaşk 1986.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah İbn Ahmed (620/1223), *el-Muğnî*, Kâhire trs.,

İbnu'l-Melek, Muhammed İbn İzziddîn Abdullatîf İbn Abdilazîz İbn Eminateddîn el-Hanefî (854/1450), *Şerhu Mesâbîhi's-Sunne li'l-İmâmi 'l-Beğavî*, I-VI, Kuveyt 2012.

İbn Ruşd, Ebu'l-Velid Muhammed İbn Ahmed (520/1126), *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetu'l-Muktesîd*, Beyrut 1997.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd (230/845), *Kitâbu't-Tabakâti 'l-Kebîr*, Kâhire 2001.

İbnu's-Salâh, Amr Takiyyuddîn Osmân İbn Salâhiddîn Abdirrahmân İbn Mûsâ Şehrîzûrî (643/1245), *Ulumu'l-Hadîs*, Dimaşk 1984.

İbn Allân, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed es-Sıddıkî (1057/1647), *Delilu'l-Fâlihîn li-Turuki Riyâzi's-Sâlihîn*, Kâhire 1977.

İbnu'l-Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed İbn Mukerrem İbn Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XVI, Beyrut trs.

Kâdı İyâd, Ebu'l-Fazl İyâd İbn Musa, *İkmalu'l-Mu'lîm bi-Fevâidi Sahîhi Muslim*, I-VIII, Riyad 1996.

Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî”, DİA. XIX, İstanbul 1999.

Kandemir, M. Yaşar, İsmâil L. Çakan, Râşit Küçük, *Riyâzu's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, I-VIII, İstanbul 1997.

Kandehlevî, Muhammed İdrîs (1899-1974), *et-Tâliku's-Sabîh alâ Mişkâti'l-Mesâbîh*, I-IV, Dimaşk 1354.

Kannûcî, Ebu't-Tayyib Muhammed (1307/1890), *Tâcu'l-Mukellel min Cevâhir Meâsiri 't-Tirâzi 'l-Âhir ve 'l-Evvel*, Beyrut 1983.

----- *Ebcedu 'l-Ulûm*, Dimaşk 1978.

Karacabey, Salih, *Hattabî'nin Hadîs İlmindeki Yeri*, İstanbul 2002.

----- *Hadis Tenkîdi*, Emin yay., Bursa 2013.

Karadaş, Cağfer, “Aliyyu'l-Kârî'nin hayatı, Selef Akidesine Dönüş Çabası ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5, cild 5, s. 287-299, Bursa 1993.

Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddîn Ali İbn Sultan Muhammed (1014/1605), *Şerhu Nuhbeti 'l-Fiker fî Mustalahi Ehli 'l-Eser*, Beyrut 2010.

----- *Şemmu 'l Avâriz fî Zemmi 'r-Revâfiz*, thk. Mecîd Halef, Kâhire 2004.

----- *el-Esrâru 'l-Merfûa fî Şerhi 'l-Ehbâri 'l-Mevdûa*, thk. Muhammed Sabbağ, Beyrut 1981.

----- *Fethu Bâbi 'l-Înâye bi-Şerhi 'n-Nihâye*, Beyrut 1997.

----- *Minehu 'r-Ravzi 'l-Ezher fî Şerhi 'l-Fıkhî 'l-Ekber*, Beyrut 1998.

----- *Mirkâtu 'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti 'l-Mesâbih*, I-XI, Beyrut 2007.

----- *Risâle fî Vahdeti Vucud*, İstanbul, trs.

----- *Şerhu Musnedi Ebî Hanîfe*, Beyrut 1985.

----- *Şerhu 'l-İmâm Aliyyu 'l-Kârî ala Kitâbi Elfâzi 'l-Kufr*, thk. Huseyin Şinkîti, Riyad 2002.

----- *el-Masnû' fî Marifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû', / Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadîsler*, (trc. Halil İbrâhim Kutlay), İstanbul 2006.

----- *Şifâu's-Sâlik fî İrsâli Mâlik* thk. Yûnus Azîzu'l- Miknâsî, Beyrut 2009.

Kâsım, Hamza Muhammed *Menâru'l-Kâri Şerhi Muhtasarı Sahihi'l-Buhârî*, Dimaşk 1990.

Kehhâle, Ömer Rıza (1407/1987), *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I-XIII, İhyâu't-Turâs, Beyrut trs.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şah (1352/1933), *Feyzu'l-Bâri ala Sahîhi'l-Buhârî*, Lubnan 2005.

----- *el-Arfu's-Şezî Şerhu Suneni't-Tirmizî*, Beyrut 2014.

Kâtib Çelebi, Hacı Halîfe (1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, I-II, Ankara 1943.

Kettânî, Muhammed Abdulhay İbn Abdilkebîr İbn Muhammed (1381/1962), *er-Risâletu'l-Mustatrafe*, trc. Yusuf Özbek, İstanbul 1994.

----- *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, Beyrut trs.,.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l- İrâk ve Hadîsuhum*. trc. Prof. Dr. Abdulkâdir Şener ve Prof. Dr. Mehmet Sofuoğlu, Ankara 1991.

----- *Mukaddimetu el-İmâmu'l-Kevserî*, Beyrut 1997.

Koçkuzu, Ali Osman, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Tarihi*, İstanbul 1983.

Koçyiğit, Talat, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, Ankra 1971.

Komisyon, *Hadislerle İslâm*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2013.

Kutlay, Halil İbrâhim, *el-İmâm Aliyyu 'l-Kârî ve Eseruhu fî İlmi 'l-Hadîs*, Beyrut 1988.

Luknovî, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdulhay İbn Muhammed (1304/1886), *el-Fevâidu 'l-Behiyye fî Terâcimi 'l-Hanefiyye*, Beyrut 1906.

-----, *et-Ta 'lîku 'l-Mumecced alâ Muvattai 'l-İmâm Muhammed*, Beyrut 1991.

Matîrî, Ebu Amr, *el-İşkâl ve 'l-Cavâb fî Hadîsi Ummi Haram Binti Milhân*, y.y., trs.

Mansur, Ali Nâsîf, *Gâyetu 'l-Me 'mûl Şerhu 't-Tâci 'l-Câmî li 'l-Usul*, I-V, Kâhire 1961.

Mekkî, Kutbuddîn Muhammed ibn Ahmed ibn Muhammed Nehrevali (990/1582), *İ 'lâmu 'l-Ulemâi 'l-Â 'lâm bi Binâi 'l-Mescidi 'l-Harâm*, Riyad 1987.

Merâgî, Abdullah Mustafa, *Fethu 'l-Mubîn fî Tabakâti 'l-Usuliyyîn*, Beyrut 1974.

Mirdâd, Ebu'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri 'n-Nevr ve 'z-Zehr fî Terâcimi Efâdili Mekke min Karni 'l-Âşir ilâ Karni 'r-Râbi*, Cidde 1986.

Mubarekpûrî, Ebu'l-Ûla Muhammed Abdurrahman İbn Abdirrahîm (1353/1935), *Tuhfetu 'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmiî 't-Tirmizî*, I-X, Kâhire 1964.

Muhibbî, Muhammed Emîn İbn Fadlillah İbn Muhibbillah ed-Dımaşkî (1111/1699), *Hulâsâtu 'l-Eser fî A 'yâni 'l-Karni 'l-Hâdi Aşar*, I-IV, Beyrut trs.

Munâvî, Zeynuddîn Muhammed İbn Ali (1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağır li's-Suyûtî*, I-VI, Mısır 1938.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim İbn el-Haccâc İbn Muslim el-Kuşeyrî (261/ 875), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-III, İstanbul 1992.

Mustakîmzâde, Suleyman Sadeddîn Efendi (1202/1787), *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.

Muttakî, Alî İbn Husâmiddîn İbn Abdilmelik İbn Kadîhân el-Hindî (975/1567), *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Beyrut 1985.

Nizâmuddîn Nâfi, Ebû Bekir, *Molla Aliyyu'l-Kârî el-Heravî Muhaddisen*, Basılmamış doktora tezi, Pakistan trs.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman İbn Şuayb (303/915), *es-Sunen*, I-VIII, Beyrut 1994.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn Şeref İbn Murî (676/1277), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim ibn Haccâc*, I-XVIII, Beyrut trs.

-----, *et-Takrîb ve't-Teyisîr li-Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî Usuli'l-Hadîs*, Beyrut 1986.

Okiç, Muhammed Tayyib (1397/1977), *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959.

Özel, Ahmet "Ali el-Kârî", DİA. II, İstanbul 1989.

----- *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990.

Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986.

Rahmânî, Ebu'l-Hasan Ubeydullah İbn Muhammed Mubarekpûrî (1414/1994), *Mirâtu'l-Mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh*, I-IX, Hindistan 1984.

Râğıb, Ebu'l-Kâsım Huseyin İbn Muhammed İbn Mufaddal İsfahânî (502/1108), *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut trs.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed İbn Ömer, (606/1209) *et-Tefsîru'l-Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, I-XXV, Ankara 1988.

Sabbağ, Muhammed Abdullatîf, *Keşfu'l-Lisâm an Esrârî Tahrîci Hadîsi Seyyidi'l-Enâm*, Kâhire 1984.

Sağânî, Ebu'l-Fezâil Hasan İbn Muhammed (650/1252), *el-Mevzûât*, Dimaşk 1985.

San'ânî, Emîr Ebû İbrâhim İzzeddîn Muhammed İbn İsmâil (1182/1768), *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr*, Riyad 2011.

Sancaklı, Saffet, "Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem," *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, Ankara 2003.

-----, *Beğavî ve Şerhu's-Sünnedeki Şerh Metodu*, Basılmamış doktora tezi, Bursa 1996.

Saranç, Ali, *Kirmânî'nin (ö.717/786) el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Şerh Metodu*, Basılmamış doktora tezi, Ankara 2010.

-----, *İslâmın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, TDV Yay., Ankara 2003.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Muhammed İbn Abdirrahmân İbn Muhammed, (902/1497), *el-Mekâsidu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Muştehire ale'l-Elsine*, Beyrut 1985.

Subhi Sâlih, (1407/1986), *Hadîs İlimleri ve Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara 1991.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekir (911/1505), *Tedrîbu'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut 1979.

Suheyb, Abdu'l-Cabbar, *el-Câmiu's-Sahîh li's-Suneni ve'l-Mesânîd*, I-XXXVIII, y.y., 2014.

Suhreverdi, Ebû Hafs Şehabuddîn Umer İbn Muhammed Şeyhu'l-Ârif er-Rabbânî (632/1234), *Avârifü'l-Meârif*, Beyrut 1966.

Şemâ', Muhammed Abdurrahman, *Molla Aliyyu'l-Kârî Fihrisu Muellefâtihî ve mâ Kutibe anh*, Dubâi 1993.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ali İbn Muhammed el-Havlan (1250/1834), *el-Bedru't-Tâli' bi-Mehâsin men Ba'de'l-Karni's-Sabi'*, Beyrut trs.

Şurunbulalî, Ebu'l-İhlas Hasan İbn Ammar ibn Ali el-Vefâi (1069/1659), *Merâkil-Felâh Şerhi Nûri'l-İzâh*, Kâhire 1321.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr (310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân*, I-XXVI, Riyad 2003.

Taşköprizâde, Ahmed İbn Mustafa (968/1561), *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulum*, I-III, Kâhire 1968.

Tebrîzî, Ebû Abdillâh Veliyyuddîn Muhammed İbn Abdillâh (741/1340), *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Dımaşk 1961.

Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed İbn İsmâ İbn Sevre (ö. 279/892), *es-Sunen*, I-IV, İstanbul 1992.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Hasan İbn Alî (460/1067), *Tehzîbu'l-Ahkâm*, I-X, Beyrut 1981,

Türcan, Zîşan, *Hadîs Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, Basılmamış doktora tezi, Ankara 2008.

Uslu, Recep, “Herat”, DİA. XVII, İstanbul 1998.

Ugan, Zeki Velîdi, “Herat”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978.

Uysal, Mustafa, *İzahlı Mişkâtu'l-Mesâbîh Tercümesi*, Uysal Yayınları, trs.

Ünal, Yavuz, *Cumhuriyet Türkiye'si Hadîs Çalışmaları*, Samsun 1997.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988.

Yâkut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1977.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Tasavvufî Hadîs Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadîs Şerhi*, İstanbul 1990.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd ibn Umer İbn Muhammed (538/1144), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, Lübnan, trs..

----- *Esasu'l-Belâğa*, Beyrut 1998.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh (794/1392), *et-Tezkira fî'l-Ahâdisi'l-Muştehirâ*, Beyrut 1986.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed İbn Ahmed İbn Usmân (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-XXIII, Beyrut 1996.

----- *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Beyrut 1956.

Ziriklî, Hayreddîn (1396/1976), *el-A'lâm Kâmusu Terâcîm li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabîne ve'l-Musteşrikîn*, I-VIII, Beyrut 1980.